GENERAAL SWART

PACIFICATOR VAN ATJEH

Universiteit Leiden
1 983 675 3

GENERAAL SWART,
PACIFICATOR VAN ATJEH

Generaal Swart bij zijn aftreden als Vice President van den Raad van Nederlandsch Indië.

GENERAAL SWART

PACIFICATOR VAN ATJEH

DOOR

M. H. DU CROO
KOLONEL K.N.I.L. b.d.

MET MEDEWERKING VAN

H. J. SCHMIDT
KOLONEL TIT. K.N.I.L. b.d.

VOORWOORD
VAN ZIJNE EXCELLENTIE LUITENANT GENERAAL K.N.I.L. b.d.
G. K. DIJKSTRA

BIBLIOTHEEK
A.- 4649
Ministerie van
Overzeesche Gebiedsdeelen

UITGAVE N.V. LEITER-NYPELS - MAASTRICHT

UNIV.
LEIDEN
BIBL.

Voorwoord.

„Waakzaam en werkzaam".

Dr. Stapel schreef m.i. terecht in de Inleiding van zijn studie „De Gouverneurs-Generaal van Nederlandsch-Indië": „Van de nog in leven zijnde oud-Gouverneurs-Generaal is getrouw aan de goede gewoonte der biografische werken geen levensbericht opgenomen."

Niettegenstaande mijn opvatting ter zake, heb ik toch geen bezwaar gehad een kort voorwoord te plaatsen bij dit werk van den heer du Croo, dat door mij wordt beschouwd niet als een levensbeschrijving van den generaal Swart maar als een breed opgezette beschrijving van den z.g. van Heutsz-tijd met betrekking tot de Buitengewesten.

Dat in dit boek daarbij een groote plaats werd ingeruimd ter aanduiding van genoemden opperofficier, een van de vooraanstaande medewerkers van den G.G. van Heutsz, zal niemand, ter zake kundig, bevreemden.

Het was mij als kapitein, civiel gezaghebber tevens troepencommandant te Moeara Teweh, Paloppo en Sigli, gegeven met den lateren generaal Swart als Gewestelijk Bestuurshoofd gedurende een 6-tal jaren dezen „schoonmaaktijd", zooals wij mindere goden dien noemden, mede te maken.

Vooral op de beide eerstgenoemde plaatsen ver in de binnenlanden, met weinig communicatiemiddelen en verbindingen met de hoofdplaats, leerde ik de gevolgen van de verderfelijke non-interventiepolitiek ten volle kennen. In Pidië had ik slechts den weg te volgen aangegeven door beproefde voorgangers, maar ook hier moesten de bakens in sommige opzichten worden verzet bij het besturen van dit zelfbewuste en lastige volk.

Het werd hard werken, schier ieder deed het met ijver en opgewektheid, immers onze chef ging zelf voor, toonde zich een kundig leider en hield de teugels vast in handen.

Zeker de helft van den tijd waren we afwezig, en op de standplaats teruggekeerd nam het inmiddels opgeloopen bureauwerk en ook de afdoening van de gewone dienstaangelegenheden een groot gedeelte van den dag in beslag.

Voor onze vrouwen werden dat jaren van zelfopoffering, eenzaamheid en zorg.

De geest, van bovenaf beïnvloed, was die van toewijding en goede onderlinge verstandhouding. Van het op Atjeh zoo welbekende „katjau" werd weinig last ondervonden. Mocht er al eens een enkele bang zijn geweest voor den „toewan besar" zooals Kolonel Schmidt dat voor-

geeft, dan kan dat alleen iemand geweest zijn die zich niet in staat gevoelde eenige verantwoordelijkheid op zich te nemen. Werd er wel eens geklaagd over één die moeilijk in beweging was te krijgen, dan kwam de droge opmerking: „die man is niet lui, maar gauw moe". Zoo'n man deed echter wel verstandig spoedig elders zijn rust te zoeken.

„Waakzaam en werkzaam" was de ons voorgehouden leuze en daaraan hield zich een ieder, die zijn taak begreep.

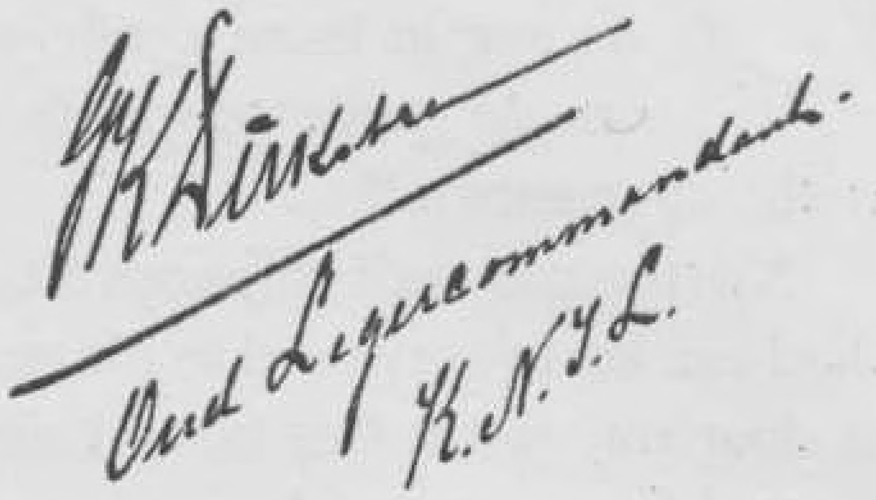

G. K. DIJKSTRA.

Den Haag, 15 Maart 1943.

Ter inleiding.

Generaal Dijkstra wees er reeds in het Voorwoord op hoe dit boek bedoelt te zijn niet uitsluitend een levensgeschiedenis van Generaal Swart en ook niet uitsluitend een beschrijving van Atjeh's pacificatie, nadat van Heutsz de onderwerping tot stand had gebracht, maar tevens een poging tot beschrijving van dat na de eeuw-wisseling door van Heutsz ingeluide tijdperk: de opening der buitengewesten, en dan voor zoover Swart als gezagsdrager en pacificator daarin een leidende rol speelde.

Swart's werk als bestuurder bereikte zijn hoogtepunt in het tiental jaren, waarin hij de feitelijke pacificatie van het onrustige, roerige Atjeh voltooide. Dit decennium, waarin aan Atjeh de werkelijke rust en een bestuur van eerlijke verzoening werden gebracht, bleef nog bijkans ónbeschreven in tegenstelling met de Atjeh-geschiedenis tot 1898, het tijdperk van Heutsz en het tijdperk van Daalen.

De schrijver heeft getracht, naast die Atjeh'sche pacificatiejaren, ook de figuur Swart te beschrijven in haar merkwaardige loopbaan van vrijwilliger-soldaat tot Vice-President van den Raad van Nederlandsch-Indië in en met de voor Nederland en Indië zoo belangrijke Opening der Buitengewesten.

Daarbij kon z.i. een korte belichting én van den opbloei en uitgroei van Indië in die rijke en bewegelijke jaren van nieuwe richting, van ethiek en alom ópbuigende lijnen, én van het grootsche werkstuk van van Heutsz, van Zelfbestuur en van Korte Verklaring niet ontbreken, mede waar Swart tot de vooraanstaande gezagsdragers in dien grooten en nieuwen Indischen tijd behoorde.

Deze poging tot beschrijving en belichting zou tien jaar geleden waarschijnlijk een meer volledig, een meer levendig beeld hebben gebracht. Want de thans negenenzeventigjarige heeft gedurende zijn ruim vijfendertig Indische werkjaren geen aanteekeningen gemaakt, geen dagboek aangehouden, geen brieven of documenten bewaard, zijn geheugen laat hem wel eens in den steek, tal van zijn naaste medewerkers, vele zijner tijdgenooten behooren niet meer tot de levenden.

En daarnaast werd zijn werk, en vooral zijn groote werkstuk de Pacificatie van Atjeh, in de tijds- en geschiedenis-beschrijving, in dag- en weekblad, in boek en tijdschrift slechts fragmentarisch en vluchtig en nooit in zijn geheel beschreven of belicht.

Het was dientengevolge niet gemakkelijk de gegevens, waaruit dit boek werd samengesteld, te verzamelen; op volledigheid kan het dan ook geen aanspraak maken. Maar de schrijver vermeent dat een boek

over Swart, den Pacificator van Atjeh, ook al mist het dan die volledigheid, niet mag ontbreken tusschen de boeken, waarin het rijkste, vruchtbaarste en beste deel van de Nederlandsche Bestuursvoering in Indië, het tijdperk van de eeuw-wisseling tot den wereldoorlog, werd vastgelegd.

Het boek kon, gelukkig, nog geschreven worden tijdens Swart's leven en terwijl nog meerdere van zijn beste en naaste medewerkers in staat en bereid waren den schrijver zooveel mogelijk gegevens te verstrekken.

Aan die medewerkers en in de eerste plaats en met name aan mevrouw Swart en aan zijn vrienden H. J. Schmidt, den Atjeh-kenner bij uitnemendheid, en J. C. Bongers, die hem bij de samenstelling van het boek, het verkrijgen en het schiften der gegevens en het verzamelen der illustraties voortdurend behulpzaam waren, moge de schrijver zijn hartelijken dank betuigen.

Tenslotte, en naar aanleiding van de door Generaal Dijkstra in het Voorwoord aangehaalde uitspraak van dr. Stapel, moet de schrijver hier ter verklaring en ook ter belichting van een andere opvatting eveneens een aanhaling plaatsen, en wel uit de Préface van „Le Maréchal Lyautey" door Amédée Britsch (Les Cahiers de la Victoire — 1921):

„Mais n'ai-je pas l'air de clore par ce livre la carrière d'un chef encore debout, dont le pays attend d'autres services? Et ne dois-je pas craindre d'attirer par cet éloge prématuré la jalousie des dieux sur une encore intacte...?

En toutes choses il faut considérer la fin. On ne saurait proclamer le bonheur d'un homme de son vivant, disait Solon à Crésus (Hérodote, Clio XXXII); le maréchal me rappelait lui-même cette sage pensée. Je réponds qu'il est des exemples dont il importe de tirer aussitôt la leçon, et de grandes choses qui d'emblée s'installent dans l'histoire.

Trop peu de Français, même cultivés, ont suivi dans son cours notre histoire coloniale et en particulier l'entreprise marocaine; les études excellentes qui traitent la question ex professo à l'usage des diplomates ou des économistes découragent souvent la nonchalance du public liseur.

En groupant autour d'une grande figure les principaux faits et idées de cette histoire toute vive, je voudrais, à la faveur d'un portrait biographique, instruire le lecteur de l'oeuvre coloniale et faire justice à ses ouvriers."

Men vervange hierin Franschman door Hollander en Marokko door Atjeh, en dan is verdere toelichting overbodig, behoudens de aanteekening dat de cursiveering door den schrijver werd aangebracht.

DE SCHRIJVER.

Den Haag, Maart 1943.

Inhoud.

			Bladz.
Voorwoord van Z.E. Luitenant Generaal K.N.I.L. b.d. G. K. Dijkstra			VII
Ter inleiding			IX
Hoofdstuk	I	— Van vrijwilliger-soldaat tot Vice President van den Raad van Nederlandsch Indië (1880-1922) — de Hollander in Indië en de opbloei en uitgroei van Indië in die jaren	1
„	II	— Van de kinderjaren in Soekadana en Kampen naar de luitenantsjaren in Magelang (1863-1890); Atjeh in 1890, de eerste Atjeh-belevenissen en de Militaire Willemsorde (1890); instructeur aan de Pupillenschool te Gombong, officier van wapening en luitenant-adjudant (1890-1895); aan de IIe Afdeeling van het Departement van Oorlog, de promotie tot kapitein en de aanvang van het Buitenbestek	6
„	III	— Atjeh van 1890-1898 — Van Deijckerhoff naar van Heutsz; de inzichten van dr. Snouck Hurgronje en de brochure van Heutsz — van Heutsz wordt Civiel en Militair Gouverneur van Atjeh . . .	14
„	IV	— Als kapitein in Atjeh (1898-1900) — Swart en zijn Jannen — bevordering tot ridder 3e klasse der Militaire Willemsorde en verlof naar Nederland — terug in Atjeh (1901), geplaatst bij de marechaussee (1902) en Civiel Gezaghebber te Poelo Raja en te Lho' Seumawè (tot 1904) — buitengewoon bevorderd tot majoor en als Civiel en Militair Resident naar de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo	20
„	V	— Gouverneur Generaal van Heutsz en de Opening der Buitengewesten — de Buitengewesten in het tijdperk der Non-Interventie — Zelfbestuur en Korte Verklaring	30
„	VI	— De Pacificatie van de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo (1905-1906)	36
„	VII	— De Pacificatie van het Gewest Celebes (1906-1908) en de onderneming tegen het eiland Soembawa (1908)	47

Bladz.

Hoofdstuk VIII — Atjeh van 1905 tot 1908 — Van Heutsz begaat de groote vergissing van zijn leven 80

„ IX — Het vertrek naar Atjeh en de bestuursaanvaarding; de eerste tournees met Colijn en de bezoeken van het Lid van den Raad van Ned. Indië Liefrinck 88

„ X — Patrouilles en patrouilleleven in Atjeh; de achtervolging van Pang Nanggròë, Tjoet Meutia en T. Radja Sabi; het sneuvelen van Teungkoe di Barat 93

„ XI — Het Verzet 1908-1912: a. in Keureutòë en Pasè; b. in Pidië; c. in Bireuën en Lho' Seumawè; d. in het Meergebied en de Dörötstreek; e. op de Westkust; f. in de Gajòlanden 103

„ XII — Het Verzet 1913-1918: a. De spelden in den hooiberg; b. Atjeh-moorden en pogingen tot verzet . 116

„ XIII — Het Pacificeerende Bestuurswerk 1908-1918 . . 130

„ XIV — Van Militair naar Civiel Bestuur — en van katjauers en vergissers 138

„ XV — Anecdoten 143

„ XVI — Hoe anderen Swart's werk beoordeelden — en hoe de schrijver dat werk meent te mogen samenvatten 148

„ XVII — Vice President van den Raad van Ned. Indië en eindelijk ambteloos burger 158

Brief van Atjehsche hoofden 165

Uittreksel uit het stamboek van H. N. A. Swart 171

Lijst van geraadpleegde werken 177

KAART VAN ATJEH

HOOFDSTUK I.

Van vrijwilliger-soldaat tot Vice-President van den Raad van Nederlandsch-Indië (1880-1922) — de Hollander in Indië en de opbloei en uitgroei van Indië gedurende die jaren.

Op 16 October 1880 en op zeventienjarigen leeftijd als vrijwilliger-soldaat in dienst getreden — op 4 Januari 1922, twee en veertig jaar later, op zijn verzoek en onder hernieuwde dankbetuiging eervol ontslagen als Vice-President van den Raad van Nederlandsch-Indië, het op één na hoogste ambt: aldus de loopbaan van generaal H. N. A. Swart.

Een bijkans fantastische carrière met als middelpunt de eeuw-wisseling, welke voor Indië in zoo velerlei opzicht een keerpunt bracht.

Van soldaat tot Excellentie...

Eigenlijk en op zichzelf beschouwd in dien tijd geen uitzondering — meer dan één adspirant-onderofficier, die als vrijwillig soldaat in dienst trad en over den Hoofdcursus den officiersrang bereikte, bracht het in die dagen óók tot Excellentie: J. B. van Heutsz werd Gouverneur-Generaal, dr. H. Colijn minister van Koloniën en van Defensie en Minister-President.

Oók twee mannen van de Buitengewesten — van Heutsz, de onderwerper van Atjeh én de man, die eindelijk en tenslotte de achterlijke Buitengewesten opende en de beschamende non-interventie politiek áfsloot — Colijn, de vader van de Korte Verklaring en van de Nota Politiek Beleid en Bestuurszorg in de Buitenbezittingen, de rechterhand van v. Heutsz.

Naast en met en even ná hen de derde groote en beteekenisvolle Bouwheer der Buitengewesten — Swart, de Pacificator van Atjeh.

Want dát, en dat vóóral, is het hoogtepunt in dit leven: in zijn tienjarige bestuursperiode als Civiel en Militair Gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden (Mei 1908-Augustus 1918), welke inzette na de teleurstellende bestuursperiode Van Daalen, heeft Swart Atjeh daadwerkelijk en blijvend, eens en voor al gepacificeerd.

Pacificatie van Atjeh, dat wil zeggen de omschakeling van militair in zuiver civiel bestuur, dat wil zeggen Atjeh omgevormd van een uitzonderlijk, duur, oneigenlijk en met klewang en karabijn bestuurd gewest tot een gewoon en vrijwel normaal gebiedsdeel van Ned.-Indië.

Pacificator van Atjeh — voor Indië en in het Boek der Indische Historie staan deze 10 jaren in dit leven boven al de voorgaande: boven de jaren van het werk als Civiel en Militair Gezaghebber in Poelo Raja en Lho' Seumawè (Atjeh, 1902-1905), als Civiel en Militair Resident in de Zuider- en Ooster-Afdeeling van Borneo (1905-1906), als Civiel en Militair Gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden (1906-1908), en óók boven het sluitstuk: het Ondervoorzitterschap van den Raad van Ned.-Indië (1918-1922).

En in en met dat baanbrekende werk loopt dit leven, beweegt deze loopbaan zich door twee der merkwaardigste perioden van Indisch Koloniaal Bestuur en Indisch Koloniaal Leven: bijna twintig jaar vóór, ruim twintig jaar ná de eeuwwisseling.

Om en bij die eeuw-wisseling lag het kéérpunt.

* * *

De figuur Swart is onverbrekelijk verbonden aan de omschakeling, de vernieuwing, welke ongeveer in 1898 werd ingezet; zijn bestuursrichting, zijn bestuursinzichten zijn van dien nieuwen en anderen, béteren tijd; zijn bestuursvoering en zijn bestuursbeleid zijn gesneden op den besten vorm van practische ethiek.

Om die figuur te kunnen belichten in de juiste wisseling van licht en schaduw van haar tijd, is het noodzakelijk dien tijd zèlf in de lijnen van een vluchtig raam aan te duiden.

Maar d i e tijd wordt, zooals alle tijdperken in Indië, beheerscht en gedragen door den Hollander als kolonisator: hij en zijn tijd zijn één.

En al is die Hollander v ó ó r de eeuw-wisseling uiterlijk en in uiterlijkheden ánders dan die van 1910 en later, al is de oudere generatie meer het „oudgast"-type, dat lang in Indië blijft, zich meer instelt op de indische leefwijze en gewoonten, zich bij rijsttafel en slaapbroek en kabaai naast soos en binnenplaatswereldje wel bevindt, in w e z e n blijven oud en nieuw Hollander, en dan Hollander-in-Indië.

Wijlen H. C. Zentgraaff, die ó ó k dat oude en nieuwe meebeleefde, schetste hem zuiver en scherp als volgt in zijn Vaderlandsche Kout:

„De groote vrijheidszin van den Hollander is een waarborg, dat hij ook de door hem bestuurde volken een zoo groot mogelijk kwantum vrijheid zal laten of geven.

In zijn eigen land is hij gevangen in een warnet van voorschriften! Vrijwel alles is „gemaszregelt", en ieder is verplicht steeds meer van zijn persoonlijke rechten af te staan in het belang van het algemeen. Hij leert in Holland de noodzakelijkheid daarvan erkennen, en dit brengt hem ook tot inschikkelijkheid als een door hem gekoloniseerd volk aanspraak maakt op meerdere rechten.

Bovendien heeft hij een hoog rechtsgevoel; zijn rechtspraak behoort met die van eenige andere volken aan Noord- en Oostzee tot de beste der wereld. Zij moge zeer opgaan in formalisme, in ieder geval bleef zij vrij van den politieken invloed en van de schandalen, welke haar bijv. in Amerika, Frankrijk enz. wel hebben besmeurd. Ook de Oosterling heeft vertrouwen in haar; zelfs al is hij een tegenstander van een Westersch bestuur.

Een ander voordeel is het volgende.

Het is in menig opzicht een fout dat de Hollander zich zoo snel en zoo scherp kant tegen personen, die uitsteken boven de norm en dus gevaar opleveren voor het intact blijven van kringetjes en posities, het is uit een oogpunt van koloniaal beleid te loven dat die fout hem bracht tot de plaatsing van systeem boven personen.

Aldus is in zijn methoden weinig sentiment, doch groote redelijkheid; hij heeft ze losgemaakt van de personen, die ze uitvoeren en toepassen en verheven tot het niveau waarop zijn beste overtuigingen leven.

Aan die methoden kan hij peuteren en verbeteren, zonder dat hij wordt gehinderd door sterken persoonlijken invloed. Het wordt aldus een arbeid van voorzichtige perfectionneering, waaraan allen medewerken. De personen gaan, het stelsel blijft.

En dit krijgt daardoor de groote continuïteit welke in de onrustige sfeer waarin koloniale ontwikkeling toch al altijd eenigszins zal leven, zoo onmisbaar is, en welke vooral den Oosterling zeer imponeert."

* * *

Aansluitende op deze kenschetsing van den man een kenschetsing van den tijd.

In 1870 werd in Indië het tijdperk van het Cultuurstelsel en tevens dat van Gouverneur-Generaal van den Bosch afgesloten; de geest van den „liberalen" tijd had zich gekeerd tégen dezen vorm van staats-exploitatie, tégen deze belastingbetaling in arbeid door de inheemsche bevolking.

Toch brachten ook de jaren tot 1900 — en zij vormden den bloeitijd van het Liberalisme — in ons koloniaal bestek weinig meer en beter dan een vrijwel passieve bescherming van de inheemsche bevolking tegen het kapitaal, dat zich toenmaals in Indië hoofdzakelijk vastzette in ondernemingen van personen.

Eerst de eeuw-wisseling gaf de groote, ingrijpende verandering: op de periode van minister Fransen v. d. Putte volgde de periode van Heutsz, de periode van activiteit, van voorthelpen en opstuwen der inheemsche bevolking naar een verschiet, waarin het wingewest uiteindelijk zou plaats maken voor zelfbestuur.

* * *

Deze derde periode is de belangrijkste voor ons geheele koloniale bestel, omdat zij een star en stroef verleden afsluit, omdat zij in nieuwe beginselen een nieuwe richting aanduidt, omdat zij breekt met het stelsel van non-interventie in de buitengewesten en omdat zij tenslotte en bovenal de e t h i e k als leidinggevend in het koloniale bewind aanvaardt.

En die nieuwe, betere tijd k á n ook breken met wat verouderd en verschrommeld bleek omdat, zooals steeds en overal in onze Vaderlandsche Geschiedenis, de groote figuur gereed staat, die lijn en richting aan dien tijd zal geven: J. B. van Heutsz.

Meesterlijk teekende dr. J. W. Meijer Ranneft, Voorzitter van den Volksraad, hem bij de onthulling van het van Heutsz-Monument te Batavia:

„In de Indische geschiedenis van de laatste honderd jaar is wellicht de belangrijkste periode die van den overgang van de vorige eeuw in de tegenwoordige. Bij de wisseling der eeuw is er eerst een korte inzinking, maar die gaat snel voorbij. En dan, dan buigen alle lijnen op: productie, geestelijke ontwikkeling, verkeer veranderden in omvang, karakter en resultaat. De groote, snelle negentiende-eeuwsche ontwikkeling der wereld sleept ook deze tot op dien tijd wat achteraf gelegen landen mee, stuwt ze op. Deze beweging wordt hier overgenomen, zelfs versneld. Energie wordt ontplooid, gewoonten verdwijnen, idealen groeien, nieuwe klassen ontstaan. Het is alles wisseling, overgang, groei. Zoo was de tijd.

Het goede lot wil dan, dat hier de man klaar staat om leiding te geven en vorm. Moedig is hij en vol geestkracht, bekend met het Indische leven, bekend ook met het Indische veld; gevormd in een harde practijk, geschoold tevens door nauw contact met de voortreffelijkste kenners van land en volk; vereerd door velen, die voor hun heele voor Indië vruchtbare leven door zijn voorbeeld zijn gestaald en bezield, geëerd zelfs door tegenstanders als brenger van den vrede; geëerbiedigd ook door den vroegeren vijand.

Hij is niet bang voor het vertegenwoordigend stelsel, hij wil een Volksraad. „Alles kan", zoo is, naar de geschiedschrijver meldt, zijn lijfspreuk. En voor dezen man is dit geen frase, maar de korte uitdrukking voor wat hij wil en wat hij is, oorsprong daardoor ook van wat hij kan en doet.

Zoo was de man.

Als hij, omgeven door de faam van beleid en kracht, het bewind neemt, dan voldoet dat aan de hooge verwachting. Iedereen, die daarover hoort, leest of denkt kan zien en consideeren wat goede courage vermag.

Van Heutsz is niet beperkt. Zijn geest is beweeglijk als zijn mobiele colonnes. Hij blijft niet binnen de geconcentreerde linie, niet op Java; hij brengt den vrede in heel Atjeh en in heel Nederlandsch-Indië. Hij blijft niet bevangen in de paar jaren van zijn bewind, maar zet nieuwe, verre banen uit voor bestuur, onderwijs, financiën en nog meer. Bedachtzaam bakent hij zich eerst den weg en vastberaden schrijdt hij dan daarop voort. Soms gaat dat ten koste van leed, maar hoe oneindig veel grooter is het leed, dat er door wordt voorkomen, het geluk dat er door wordt gebracht. Soms gaat het ten koste van wat oud en nog goed was en nu breekt, maar hoe oneindig veel grooter is het nieuwe waarvoor baan wordt gemaakt.

Als van Heutsz gaat, is overal in het land vrede in plaats van onrust, perspectief in plaats van gewoonte, eenheid en contact in plaats van afgeslotenheid. Overal is mogelijkheid tot voortgang, opgang en bloei. Indië ligt open voor den komenden tijd.

Zoo was zijn bewind."

* * *

Die nieuwe tijd zag de ondernemingen uitgroeien tot sterke, bloeiende groot-bedrijven met

een voortdurende, snelle stijging van haar productie voor een wereldmarkt, welke oogenschijnlijk niet te verzadigen was: Indië beleefde gedurende drie decennia een productie-vermeerdering, welke, hoewel nu en dan door schokken onderbroken, nergens ter wereld haars gelijke vond.

Maar daarnaast beleefde Indië omstreeks 1900 het eindelijke einde van den Atjeh-oorlog en als onmiddellijk gevolg daarvan de opening der buitengewesten: het Nederlandsche gezag wordt overal daadwerkelijk gevestigd.... van Sabang tot Merauke!

Drie stroomingen beheerschen den tijd.

Politiek-staatkundig: de Ethiek of, wil men, een politiek van behoorlijkheid jegens elkaar.

Economisch: de breede opgang van het onpersoonlijke grootbedrijf.

Maatschappelijk (en dan vooral in de latere jaren): de groei van een eigen Indisch leven.

Bescherm de bevolking, help haar vooruit!

Dikwijls werd deze eenvoudige doelstelling door velen verkeerd begrepen en toegepast; zoodanig verkeerd zelfs, dat men in Indië het begrip „ethiek" ging verwarren met de van bittertafel tot dagblad fel bestreden „huilerige ethiek".

Het is professor Snouck Hurgronje, die den ethischen grondslag formuleert in een pleit voor associatie — en dat is niet de Fransche volkomen gelijkheid en evenmin de hatelijke colourbar der Engelschen, maar de erkenning van de gelijkwaardigheid der groepen. Het is de formuleering van hetgeen eigenlijk ook in voorgaande jaren door de beste practici reeds werd gevoeld en gehandhaafd als de zuil van ons beleid: *soort over soort, dat is genade* — elk ras bestuurd door eigen hoofden.

Daarnaast en in overeenstemming hiermede het andere baanbrekende werk van Snouck Hurgronje: de leerstelling dat de leer van den Islam van binnen uit moet worden beschouwd als iets, dat niet minderwaardig, maar anders is.

Gelijktijdig ontstond een streven naar betere en volstrekt rechtvaardige rechtsbedeeling: de brillante van Vollenhoven plaatste zijn al evenzeer baanbrekend levenswerk naast dat van Snouck en evenwijdig daaraan: het inheemsche recht is niet minderwaardig maar anders, en het moet worden bezien van het standpunt der betrokkenen.

Indië wordt een ander, een beter land voor westerling én oosterling. Dat omvormingsproces voltrekt zich in een verbijsterend snel tempo — soms te snel en daardoor evenwicht en geleidelijkheid tijdelijk storende. Want de oosterling háát de haastende, hijgende jacht van het Westen, en de jachtende westerling kon bij dát tempo het doel niet steeds zuiver en vooral nuchter afgebakend voor oogen houden.

Maar desondanks: „alle lijnen buigen op!"

Onderwijs en gezondheidszorg, sociale wetgeving en decentralisatie worden dingen van den nieuwen Indischen dag; de vorming van locale gemeenschappen waarborgt een betere verzorging van de plaatselijke belangen terwijl de instelling van Raden, zij het ook met een ander en meer ambtelijk karakter dan in Nederland, een voorzichtig zoeken naar vertegenwoordigende lichamen inluidt.

Het *volksonderwijs* moet voor de millioenenmassa der inheemsche analphabeten de basis leggen voor meerdere ontwikkeling — en als na 1910 de ongekende opbloei van het economische leven naar steeds méér ontwikkelde inheemers vraagt, veroorzaakt de haastige westerling zelfs een vraagstuk-op-zichzelf in een overproductie van schoolsch opgeleide oosterlingen, die een betrekking, een „baan" verwachten en voor wie, vooral na de groote crisis, geen emplooi buiten de eigen inheemsche wereld van rijstveld en kampong gevonden wordt.

Maar toch: dat Lager Onderwijs vormt 20.000 scholen met 2 millioen kinderen, waarvan er 16.000 in de desa, het inheemsche dorp, zijn opgericht en door 1½ millioen kinderen bezocht worden, en waaraan 40.000 inheemsche en 5000 Nederlandsche onderwijzers werkzaam zijn.

Brigade-manoeuvres te Tegal Redjo (1890), staande op den linkervleugel H. N. A. Swart als 2e luitenant.

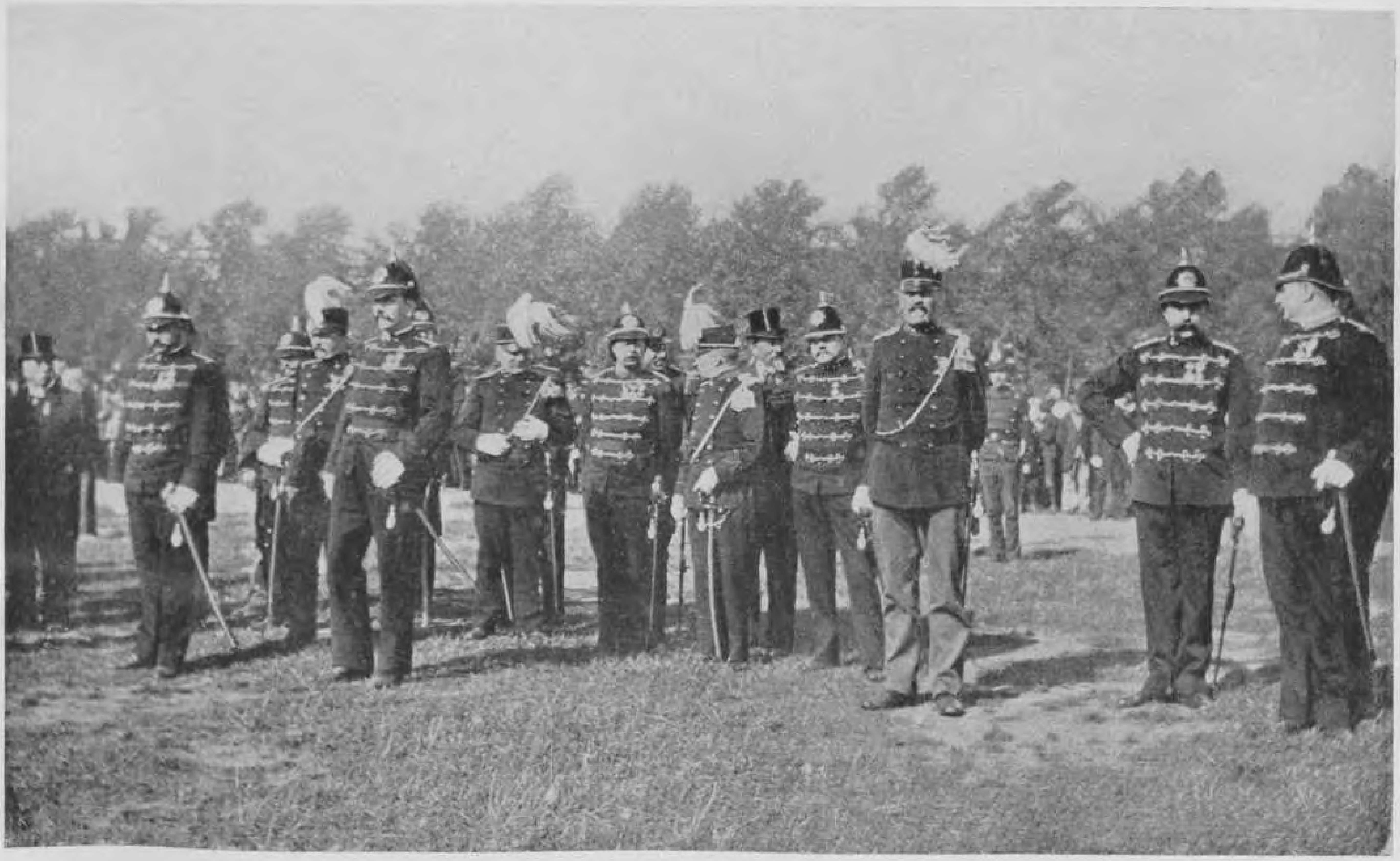

Kapitein Swart (No. 1 van links) bij de parade ter gelegenheid zijner decoratie met de 3e Klasse der Militaire Willemsorde.

De aanlegsteiger te Poelò Raja (1902).

Gezicht op de aanlegplaats te Bandjermasin (Borneo), Baritorivier.

En in 1922 wordt de pyramide van dat van onderen uit opgebouwde volksonderwijs bekroond met de opening van een Technische, in 1925 met die van een Juridische en Medische Hoogeschool.

* * *

Alle lijnen buigen op — de toenemende en desondanks voor de ongetelde millioenen nog altijd ontoereikende *gezondheidszorg* boekt prachtige uitkomsten bij de vruchtbare bestrijding en het voorkomen van moordende volksziekten: cholera, pest, pokken, malaria, mijnworm en dysenterie.

De kliniek in de desa brengt aan de bevolking de dagelijksche hulp, welke voorziet in de medische behoeften van den rustigen, onbewogen desa-dag, maar daarbij blijkt ook telkens weer de dringende behoefte aan duizenden en nogmaals duizenden eenvoudige Indische artsen voor de klinische verzorging van den inheemschen landbouwer, den wong tani.

* * *

De *sociale wetgeving* handhaaft de sterke tweede zuil van ons koloniaal beleid: de tani is en blijft eigenaar van den grond; vervreemding van dien grond aan Europeanen en Vreemde Oosterlingen kan niet plaats vinden. En op en met dien grond blijft hij de vrije landbouwer, de grond bezittende boer.

Daarnaast beschermt die wetgeving hem, den luchthartigen zorgelooze, bij zijn transacties en bij alle factoren der productie tegen anderen en... tegen zichzelf: woekerverbod, credietinstellingen, arbeidsinspectie en veiligheidsvoorschriften in de westersche bedrijven ontstaan en groeien uit, mede als een noodzakelijk gevolg van den geweldigen opgang van dat westersche grootbedrijf.

Maar in dit tijdsbestek reikt de sociale bescherming verder dan bescherming-zonder-meer — de *staatshulp* voor het inheemsche economische leven richt zich op irrigatie, op pandhuizen en volkscredietwezen, op landbouwvoorlichting en op emigratie van Java's overbevolking naar de dun bevolkte buitengewesten.

* * *

Het *grootbedrijf* beleeft na 1910 een tijd van bijkans verontrustende toename der productie — de suikerproductie wordt verdubbeld, de olie-export breidt zich uit en verdringt zelfs de suiker-export van haar eerste plaats; de export van de inheemsche rubber- en kapok-cultures neemt snel in beteekenis toe, en de eindelijk geopende buitengewesten, die zich na die opening ook alweer in een razend snel tempo ontwikkelen, overtreffen soms den export van Java, terwijl de behoefte aan westersche goederen meer en meer stijgt in een Indië, dat nog niet in staat is zelf in deze behoefte te voorzien.

De geweldige productie van het westersche grootbedrijf vraagt meer en betere transportmogelijkheden — het verkeer neemt een ongedachten omvang. De auto en de autobus lossen met het voortreffelijke net van geasfalteerde wegen, met de steeds betere trein- en bootverbindingen het vraagstuk der groote afstanden, van afzondering en onbereikbaarheid op: Indië kent geen afstanden meer!

* * *

En zoo, over heel Indië, buigen de welvaartslijnen óp; de grootbedrijven vormen de welvaartstorens, waaruit de Overheid kan putten wat zij noodig heeft; er wordt in Indië veel geld en steeds meer geld verdiend en uitgegeven, het land leeft in een duizelingwekkende boom-tijd.

In d a t Indië leefde en werkte Swart — twintig jaar in het oude, rustige, gemoedelijke, landelijke Indië, twintig jaar in het nieuwe, bewegelijke en naar alle zijden uit- en opgroeiende Indië, van jong en onbeduidend tweede luitenant tot Vice President van den Raad van Nederlandsch Indië, als soldaat, als bestuurder, als gezagsdrager, als bouwheer en bovenal: als pacificator van Atjeh.

HOOFDSTUK II.

Van de kinderjaren in Soekadana en Kampen naar de luitenantsjaren in Magelang (1863-1890); Atjeh in 1890, de eerste Atjeh-belevenissen en de Militaire Willemsorde (1890); instructeur aan de Pupillenschool te Gombong, officier van wapening en luitenant-adjudant (1890-1895); aan de IIe Afdeeling van het Departement van Oorlog, de promotie tot kapitein en de aanvang van het Buitenbestek.

Swart stamt niet uit een officiersgeslacht — zijn vader was een Groninger, die in Indië eerst in de cultures en daarna in het ambtelijke werkzaam was.

Hij werd geboren te Tjibitoeng, in de Preanger Regentschappen, en behield alleen wat vage herinneringen aan die eerste jeugd, die hem op zijn 7e jaar naar Borneo (Soekadana) bracht, waar zijn vader een bestuursfunctie bekleedde. Soekadana was een post onder een luitenant met eenige Europeesche sergeanten. Van die onderofficieren leerde Swart tot zijn negende jaar een beetje rekenen en Nederlandsche taal.

In 1872 werd zijn vader gepensionneerd; per zeilschip Kosmopoliet II keerde het gezin in 121 dagen en om de Kaap naar Holland terug. Over Mauritius, Kaap de Goede Hoop, Ascension en Sint Helena, waar Swart voor het eerst in zijn leven de naam Napoleon hoorde. Men kwam aan in Brouwershaven, woonde een tijdje in Rotterdam en koos tenslotte Kampen als woonplaats.

Daar ging Swart voor de eerste maal in z'n leven naar schóól, bij meester Van Duijl. Hij kwam met zijn 3 jaar jongere broer in de laagste klas; was er eigenlijk te oud voor. Op zekeren dag wandelde hij in het vrije kwartier de 3e klas binnen, zag op het bord een vraagstukje met 10-deelige breuken, nam een krijtje en begon het op te lossen. Dat zag de onderwijzer van de 4e klas, knikte waardeerend, vroeg in welke klas die rekenaar zat — en Swart schoot ineens op naar de 3e.

Toen Swart 12 jaar was, besloot meester Van Duijl — een knappe, goede onderwijzer, dien Swart zich nog levendig herinnert — hem les te geven in Fransch, zoodat de jongen naar de H.B.S. kon. Dat lukte en Swart werd H.B.S.'er.

In de hoogste klas wilde hij examen doen voor de KMA — het stond bij hem en zijn beide broers vast, dat zij Indisch officier zouden worden. Maar in die dagen was het toelatingsexamen voor de KMA een onderneming, waarbij het aanbod de vraag v é r overtrof. En Swart, die nooit een bijzonder uitblinkende leerling was, slaagde wel, doch werd als nummer 82 niet geplaatst — no. 72 sloot de rij der toegelatenen.

Wat nu? Swart koos de oplossing, die in dien tijd velen kozen: adspirant-onderofficier. En als vrijwilliger-soldaat trad hij in dienst bij het bataljon van het 8e regiment infanterie, dat toen te Deventer in garnizoen lag. De andere mogelijkheid, het Instructie Bataljon te Kampen, trok hem niet aan: hij wilde tegenover zijn w é l voor de KMA geslaagde makkers in Kampen niet als soldaat rondloopen.

Bij het Bataljon ging alles gewoon — hij werd op zijn tijd sergeant, moest toen, als zijnde enkele dagen te jong om binnen een jaar examen te doen voor den Hoofdcursus, twee jaar op den cursus in Arnhem blijven, maar werd tenslotte via dien Hoofdcursus na totaal zes jaar officier — een doodgewoon officiersexamen met een middenmootsnummer.

In zijn sergeantstijd heeft Swart eenmaal Ko-

ning Willem III ontmoet. Dat was tijdens een zomer-detacheering in het kamp van Millingen, waar hij „wachtjes klopte" en het kamp bewaakte onder een luitenant-kwartiermeester in afwachting van de komende infanterie-regimenten.

Eenmaal per week werd in Apeldoorn gefourageerd „per fouragewagen". Die colonne kreeg Swart op een snikwarmen zomerdag onder zijn commando. En hij wandelde — en het werd hoe langer hoe warmer — en hij ontknoopte steeds meer knoopen en gespte zijn koppel los... en toen zag hij twee wandelaars aankomen en in den eenen herkende hij uit de verte den koning.

„Sjant", waarschuwde een zenuwachtig milicien, „daar komt de koning met zijn adjudant aan."

„Mond houden", zei Swart, die voelde dat een zenuwachtig, haastig in orde brengen van kleeding en uitrusting geen soulage meer kon brengen (de koning was in die dingen even ongemakkelijk als kapitein Swart in latere jaren), en de colonne wandelde door, en de wandelaars wandelden en „Morgen, heeren", groette Swart losjes en met een los „saluut". En passeerde en hoorde achter zich den koning stoomen... Dus riep de adjudant, en riep nog eens, en commandeerde „halt sergeant!", en toen wou de adjudant weten of die sergeant voor den dit en den dat den koning niet kende?

Koning? Swart wist van geen koning... die heer de kóning???

Het werd voortreffelijk gespeeld, maar het hielp niet — koning blijft koning. En er ging een rapport naar den luitenant-kwartiermeester, en de sergeant moest op het stoepje komen en wist nog altijd van den koning geen kwaad. Dus liet de kwartiermeester de kerk zoo goed mogelijk in het midden — Swart kreeg een week lang elken dag een uur straf-theorie: „hoe de koning eruit zag en hoe men den koning kon herkennen"...

Met goede en aangename herinneringen aan Cursus en Hoofdcursus, met een normaal strafregister, een afkeer van Kadavergehorsam en een groeiende belangstelling voor geschiedenis en aardrijkskunde werd Swart officier — „ik had graag middelbaar aardrijkskunde gehaald, maar daarvoor ontbrak de tijd; dat zou ik later met m'n verlof wel doen. Maar dat is er verder bij ingeschoten."

Alles bij elkaar dus: een normaal geval zonder bijzondere beloften. Wél treft het hoe Swart ook nu nog de onderwijzers uit zijn jeugd prijst — ligt in hen wellicht de kiem voor de warme en sterke belangstelling, welke Swart steeds en overal voor het onderwijs toonde?

* * *

Op 7 Mei 1887 vertrok hij als 2e luitenant, mede-geleider van een transport, met het ss. Zuid Holland naar Indië — ongehuwd en, blijkens zijn stamboek, „behept met myopisch astigmatisme van ¾ D. op beide oogen". Op 17 Juni kwam hij te Batavia aan en werd geplaatst bij het 6e Bataljon te Magelang.

Dat was Magelang in 1887 — een volkomen-militair binnenplaatsje; Midden Java in de afgeslotenheid dier jaren; primitieve verbindingen, petroleumlampen, bezoeken over-en-weer, velddienst, societeit, kletstafel, middagslaapje.... plantenleven.

In Willem I ontmoette hij zijn oudsten broer, toen reeds luitenant-adjudant bij de artillerie, gehuwd en vader van twee jongens; zijn jongere broer kwam na hem uit en werd eveneens te Magelang geplaatst.

Toen waren er twee „Swarten" in Magelang — en toen zij op een middag in de Soos zaten, stopte voor dat instituut een ouderwetsche, met vier paardjes bespannen reiswagen, waaruit zich een kapitein loswikkelde, die kennis met hen maakte: „ik ben kapitein Swart".

Prompt vertelden de anderen, dat zij ieder voor zich „luitenant Swart" waren. Waarop de kapitein naar de borrelglaasjes keek en zuurstreng opmerkte, dat hij hier niet kwam om

gekheid te maken... „ik ben kapitein Swart!"

„Ja", zei Swart, „en wij zijn de luitenants Swart." Toen vond de kapitein het een zeer merkwaardig geval, vergeleek, al borrelende, de familierelaties (hij kwam uit Tiel), stelde vast dat er geen banden-des-bloeds bestonden en vertelde dat hij was aangewezen als commandant van het 7e Bataljon — toen waren er drie Swarten. Die kapitein werd later Chef van den Generalen Staf; als zoodanig heeft Swart-de-Jongere op het Departement nog dikwijls contact met hem gehad; toen de Jongere als kapitein naar Atjeh overgeplaatst werd, gaf de Oudere hem als stut en steun mee: „je moet Teukoe Oemar maar zien te pakken!"

In het garnizoensleven gebeurde weinig — er heerschte een goede geest onder de officieren en velddienst bleef het militaire gerecht van den dag. In dien velddienst leerden de jongeren de praktijk van de ouderen — vooral tegen den „Inlandschen Vijand".

In 1888 ontmoette Swart voor het eerst Van Heutsz. Want in dat jaar werden voor de allereerste maal groote manoeuvres op Java gehouden — ergens tusschen Ambarawa en Magelang, door een viertal bataljons met artillerie, cavalerie en genie. Van Heutsz, als kapitein, was chef van den staf bij de partij, waartoe ook de 2e luitenant Swart behoorde. Op een der manoeuvredagen bevond deze zich met zijn peloton in stelling bij de plaats, waar de staf zich had opgesteld. Op zeker oogenblik bedreigde de booze vijand dien staf en Swart hoorde Van Heutsz roepen: „red de staf!" En oogenblikkelijk trok hij met zijn peloton op, greep de boosdoeners aan, ontzette de bedreigden en... trok de aandacht van Van Heutsz, die van vlotte menschen en dingen hield. En vanaf dat oogenblik is er tusschen oudere en jongere contact gebléven.

Thuis gekomen, maakte Swart van die manoeuvres voor zichzelf een overzicht. En op zekeren dag vroeg zijn latere schoonvader, kapitein Stadlmair, toen bij het 7e Bataljon, hem: „zeg, Swart, jij hebt die manoeuvres meegemaakt, vertel me er eens wat van." Waarop Swart letterlijk antwoordde (o, kostelijke jeugd): „Kapitein, ik heb er een opstel over gemaakt. Met kaartjes!" En de kapitein las en knikte goedkeurend: „nou jong, dat heb je aardig in elkaar gedraaid. Bewaar het maar!"

En... ja, en dat zijn wel de voornaamste herinneringen uit den zorgeloozen luitenantstijd op Java.

Drie jaar later, in 1890, ging Swart voor de eerste maal naar „buiten" en natuurlijk naar Atjeh: het 6e Bataljon zou deelnemen aan een expeditie tegen een der Onderhoorigheden; van Teyn was Gouverneur van Atjeh en van Heutsz chef van den staf.

Hoe was het in die dagen op Atjeh?

De beantwoording van die vraag brengt een kort overzicht mee.

* * *

In 1873, toen de eerste Atjehexpeditie werd uitgezonden, was de Regeering volstrekt onbekend met den inwendigen, politieken toestand in Atjeh. Onbekend óók en vooral met het feit, dat de Sultan van Atjeh in de binnenlanden, dus buiten zijn hoofdplaats en omgeving, vrijwel geen macht en gezag bezat, en dat in Atjeh alles draaide om de Atjehsche vorsten en hoofden.

Aan dien sultan werd formeel den oorlog verklaard — de voortdurende zeeroof en het uitblijven van de geëischte genoegdoening, de tartende houding der Atjehers en... onze positie als koloniale mogendheid tegenover het buitenland eischten een afdoend optreden.

De eerste expeditie (April 1873) mislukte; de Meusigit werd weliswaar veroverd, maar de bevelhebber (gen. maj. Köhler) sneuvelde en na 21 dagen scheepte de troepenmacht zich weer in... met 45 gesneuvelden en 405 gewonden o.w. 31 officieren.

In November had de 2e expeditie plaats (Lt. gen. Van Swieten); de Meusigit en de Kraton

(verblijfplaats van den Sultan) werden veroverd, de Sultan vluchtte naar het binnenland, van Swieten stichtte een nieuwe hoofdplaats Koeta Radja, verklaarde Groot-Atjeh te zijn ingelijfd bij het N.I. Gouvernement en vertrok in April 1874 weer naar Java met de niet dadelijk meer noodig geachte troepen. Er bleven 3000 man achter, verdeeld over een vrij groot aantal kleine posten in een grooten boog om de hoofdplaats.

Die bezetting liet den Atjeher onberoerd. Het verzet werd na korten tijd algemeen, de geestelijken predikten den heiligen oorlog tegen de ongeloovigen en het verzet berokkende ons zware verliezen, hoewel Generaal Pel flink van zich af sloeg.

Het bleef sukkelen totdat in Januari 1878 kolonel (later generaal) Karel van der Heijden als Gouverneur het roer in handen nam. Zijn eisch: krachtig optreden, werd door de Regeering aanvaard en binnen 14 maanden had hij Groot-Atjeh (dus het gebied buiten de Onderhoorigheden) onder ons gezag gebracht. Van der Heijden, voor wien de Atjehsche tegenstander een heilig respect had (Koning Eenoog!), wilde nu de onderwerping van geheel Atjeh tot stand brengen, doch... de immer wisselende regeeringsinzichten waren inmiddels weer gewisseld, zoodat Van der Heijden moest aftreden: „on m'a forcé la main", klaagde Koning Willem III later.

Het fonkelnieuwe inzicht was: Civiel Gezag! En inderdaad traden twee burgerlijke Gouverneurs op (Pruys van der Hoeven en Laging Tobias); laatstgenoemde moest in 1884 verklaren dat Atjeh voor dát bestuur nog niet rijp was... en trad dus áf.

Dus trad andermaal een Civiel en Militair Gouverneur óp (gen. Demmeni), die het bestond alle voordeelen, door v. d. Heijden behaald, weer prijs te geven en zich terug te trekken binnen een kring van 16 versterkte posten met een straal van 6 K.M. rond Koeta Radja, onderling verbonden door een trambaan: de beruchte *geconcentreerde linie*. En in die linie moest de Gouverneur „zonder eenigen dwang geduldig afwachten totdat de verzetspartij hare onderwerping zou aanbieden".

* * *

Al geduldig afwachtende besloot men den Pretendent-Sultan Toeankoe Moehamad Dawot (in 1878 tot Sultan uitgeroepen), die zich ophield te Keumala in het Zuiddeel van de vlakte van Pidië, door Atjehsche hoofden „bij toerbeurt" tot onderwerping te doen brengen.

Maar men vergat — of wist niet — dat n i e t de Sultan maar w e l de Mohamedaansche schriftgeleerden, de Oelama's, onder leiding van de krachtige figuur Teungkoe di Tirò, de aanstokers van het verzet waren. D á á r lag de haard van den brand.

Generaal van Teijn (1886-1891) was echter niet de man voor geduldig afwachten. En zijn chef van den staf, kapitein Van Heutsz, nog minder.

In de jaren van dit tweemanschap werd krachtiger opgetreden: de aan het stelsel der geconcentreerde linie vast verbonden blokkade van de kust (en daardoor bereikte men de gevoelige plaats der hoofden: hun inkomsten) werd streng gehandhaafd. Dat hielp: dank zij dit middel werden thans onze bevelen ook door meerdere hoofden in de Onderhoorigheden opgevolgd.

Tegen een der kuststaatjes, Idi (Edi), waar daadwerkelijk verzet was geboden, werd eindelijk weer eens een expeditie ondernomen (de hand van Van Heutsz wordt voelbaar!) — een initiatief, dat echter moest blijven binnen de perken van het stelsel: het blijvend bezetten van 1¼ vierkante Geografische Mijl, dat 7 millioen per jaar kostte!

Troepen van Java werden tijdelijk afgestaan... en met het 6e Bataljon kwam Swart voor de eerste maal, zij het dan ook maar gedurende z e s w e k e n, op Atjeh. In dien korten tijd wist hij als 2e luitenant zijn Militaire Willemsorde te verdienen.

Dat was in 1890 — en op den dag voor aan-

komst te Idi stonden vier tweede luitenants langs de verschansing.

Iemand wees hun de Boekit Roembia, de heuvel, waarop een sterke benteng, welke genomen moest worden.

„Laten we wedden, wie er het eerst in is", stelde Swart voor. En zij wedden.

Den volgenden dag werd gedebarkeerd en... thans volgt een uittreksel uit het verslag van de krijgsverrichtingen in het Idi'sche in de maanden Juni en Juli 1890, opgemaakt door den kapitein van den Generalen Staf J. B. van Heutsz.

11 Juni 1890.

Om 6 uur 8 min. v.m. werd door den opperbevelhebber Generaal-Majoor van Teijn het bevel gezonden om op te rukken.

Terstond stelde het 6e Bataljon en even daarna het 14e Bataljon Infanterie zich in beweging. Het 6e Bat. kwam om 6.22 uur bij de Idirivier en ging onmiddellijk op den linkeroever over en nam stelling in de kampong Teukoe Itam; de 1e cie. in den Westrand, de 2e cie. rechts daarvan in gesloten sectie-colonne, front naar het Noorden. De 3e cie. in den Z.W.-rand, front naar het W.; de 4e cie. achter het midden als reserve.

Een cie. van het 14e Bat. bezette den Noordrand van kg. Itam Noord, terwijl de overige cien. van dat Bat. en een cie. van het 3e Bat. in de kampong een gedekte stelling vonden.

De bergbatterij had intusschen krachtig vuur gegeven op de stellingen en de daarvoor op de O. en Z.O. hellingen gelegen vijandelijke loopgraven.

De vijand had door dit vuur zijn aandacht laten afleiden van de oprukkende infanterie.

Om 6.52 uur kreeg de cdt. van het 6e Bat. bevel ten aanval vooruit te gaan op de Boekit Roembia en het 14e Bat. de flank van het 6e Bat. te dekken.

Weldra verkondigden de geregelde infanteriesalvo's, beantwoord door vuur en gegil van den vijand, dat het Bat. was opgerukt.

Even tevoren had het vuur gekregen van een heuveltje op ongeveer 150 M. ten W. van kg. T. Itam Zuid.

De Korpscdt. gaf toen bevel aan de 1e en 2e cie. tegen den heuvel op te rukken, de 3e cie. om de linkerflank te dekken, terwijl de 4e cie. als reserve volgde.

Zoodra de gevechtslinie buiten de kg. kwam, nam 's vijands vuur in hevigheid toe.

Door salvo's werd dit beantwoord en langzaam geavanceerd omdat men door het mistige weer en de hooge alang-alang geen uitzicht had.

Toen de voorste linie de vijandelijke stelling tot op 50 M. genaderd was, werden nog een paar krachtige salvo's gegeven en daarop gestormd. De vijand vluchtte in W. richting met medeneming van dooden en gewonden. Onzerzijds werden 12 man gewond. Tijdens den aanval op genoemde heuvelstelling ontving de korpscdt. het bevel tegen de Boekit Roembia op te rukken.

Om 7.10 uur werd geavanceerd.

Uit den nevel vóór de gevechtslinie uit klonk een woest La illaha ilallah van drommen vijanden in loopgraven.

Telkens salvo's afgevende, bleef de colonne avanceeren. Men kreeg nu ook vuur in de linkerflank, dat beantwoord werd door een goed geregeld salvo van de 3e cie.

Plotseling stiet de gevechtslinie op door den vijand bezette loopgraven, die eerst gezien werden toen de troep er nog slechts enkele passen van verwijderd was en nu ging het salvovuur van de voor het grootste gedeelte uit jonge soldaten bestaande troep in een ongeregeld snelvuur over.

Tevergeefs liet de Korpscdt. „ophouden met vuren" blazen.

Slechts met de grootste moeite slaagden de ciescdt. en onderhebbende officieren erin het vuur weer meester te worden, dat toen opnieuw in een geregeld salvovuur overging en bleef.

In front daarop aangevallen door de 1e en 2e cie. en aan weerszijden omvat, was men weldra

meester van de loopgraven en werd de vijand met achterlating van 27 dooden verjaagd. Tot een klewangaanval was het niet gekomen.

Onzerzijds werden gewond een officier en 13 minderen.

Toen de vijand zijn loopgraven prijs gaf en in vrij sterke drommen in W. en Z.W. richting vluchtte, werd hij met salvo's achtervolgd. Intusschen was de lucht opgeklaard en door een opgekomen zachte wind de rook opgetrokken.

Onmiddellijk na vermeestering der loopgraven klonk weer het commando „voorwaarts" en werd de aanval voortgezet.

Door de palmtuinen, waarin men zich thans bevond, werd uiterst langzaam gemarcheerd. Toen men deze om 7.47 uur bijna was doorgetrokken, kwam men op korten afstand ongeveer 60 M. van de versterking op de top van de Boekit Roembia in meer open terrein.

De linkervleugel, die het eerst uit de palmtuinen deboucheerde, kreeg nu vuur, waardoor een ambon. fuselier van de 3e cie. gewond werd.

De commandant van die cie. liet onmiddellijk de versterking bestormen, waaruit geschoten was.

De vijand vluchtte in Z.W. richting.

De 1e en 2e cie. attakeerden onder het spelen van de bataljonsmuziek de hoofdversterking des vijands op den top van de Roembia.

De 2e sectie van de 2e cie., die het minst moeilijke terrein te doorloopen had, was het eerst bij de versterking. De cdt. dezer sie., de 2e luitenant H. N. A. Swart, ging zijn manschappen bij de bestorming moedig voor en drong het eerst de versterking binnen op den voet gevolgd door een ambon. korporaal en een ambon. fuselier.

Toen de vijand de aanvallers op de borstwering zag, nam hij ijlings de vlucht en werd met vuur achtervolgd.

Het was toen 7.55 uur v.m.

Toen de korpscdt., Majoor Halewijn, de versterking in oogenschouw genomen had, liet hij haar door een peloton van de 1e cie. bezetten.

Aan den cdt. der 2e cie. gaf hij last om een vlag te doen neerhalen, die op een 150 M. van de versterking geplaatst was. Toen de afdeeling, daarmee belast, de vlag naderde, vluchtte een 6-tal vijanden, daarbij in de alang-alang verborgen. De vlag werd neergehaald en verscheurd.

Het 6e Bataljon werd nu zooveel mogelijk in de hooge alang-alang op de kam der hoogte verdekt opgesteld en de vermoeide troep eenige rust gegund en nadere bevelen afgewacht.

Terwijl deze positie werd ingenomen, vielen eenige schoten uit een Westwaarts op de kam van een tegenover liggende hoogte gelegen kleine versterking, waardoor de 2e luitenant H. N. A. Swart en de amb. fus. Pelengkahu verwond werden. Met eenige salvo's werd de vijand verdreven.

Nadat de luitenant Swart, die een schot door den linkerbovenarm had, zich door den officier van gez. J. A. Tamson had laten verbinden, keerde hij bij den troep terug, nam het commando zijner sectie weder op zich en maakte gedurende het verdere gedeelte van den dag de krijgsverrichtingen van de colonne mede.

Om 3½ uur n.m. werd de terugtocht naar Idi aanvaard en was deze om 4½ uur geëindigd en werden daar de bivaks betrokken.

* * *

Aldus het officieele, onopgesmukte relaas.

„Ik heb dien dag geluk gehad", vertelde de 79-jarige, „ik diende toen bij de 2e Amb. compagnie. En met 4 Ambonneezen was ik er het eerst in. Maar toen ik over de borstwering in de benteng sprong, had ik meteen een schot door den linkerbovenarm, den Ambonnees achter mij werd een vinger afgeschoten. En toen een hoera — de bataljonsmuziek speelde — het vaandel werd geplant — het Wilhelmus weerklonk — Van Teijn en Van Heutsz kwamen in de benteng en Van Heutsz tikte me op den schouder: „dat heb je 'm geleverd, jongen!".

Ik herinner me nog hoe, toen ik verbonden was, de kapitein Rost van Tonningen, commandant van de artillerie (de latere legercomman-

dant), tot me zei: „Swart, nou ga je mee een glas bier drinken!"

En Swart, met zijn arm in een verband, bleef de troepenbewegingen aan het hoofd van zijn peloton volgen — en keerde na zes weken te Magelang terug.

* * *

Het eigenaardige in Swart's loopbaan is dit: de man, die een van Indië's vooraanstaande „Buiten-mannen" zou worden, bleef totdat hij kapitein werd — en die promotie viel juist in het overgangsjaar 1898 — halsstarrig op J a v a en in de „vredesgarnizoenen".

Zes weken Atjehdienst... dat is alles!

En het tweede merkwaardige feit: in die jonge jaren wàs de d r á n g naar „buiten" er ook niet. Swart voelde er meer voor een „onderlaag" te leggen voor de latere jaren, van alles en nog wat in het militaire bestek op de hoogte te komen met op den achtergrond plannen voor de Hoogere Krijgsschool — „och, ik kon nogal goed praten en met iedereen goed opschieten".

En zoodoende werd hij in 1891 — en nog altijd als 2e luitenant — overgeplaatst naar... het Korps Pupillen te Gombong.

Die School, in het eenzame hartje van Midden Java, was een van de thans al vergeten bijzondere inrichtingen.

Zij was bestemd tot opname van kinderen van gesneuvelde of gepensionneerde militairen, die thuis niet behoorlijk konden worden opgevoed; vrijwel uitsluitend werden kinderen van militairen beneden den officiersrang opgenomen, een enkele maal ook een kind uit officierskringen.

In Swart's herinneringen — en hij was, behoudens met myopisch astigmatisme, óók met een ongewone belangstelling voor o n d e r w ij s behept — blijft die school een groote en warme plaats innemen.

Een Internaat, dat uit de verte doet denken aan de Alkmaarsche Cadettenschool. Goed beheerd, ruim gebouwd, een groote tuin, schoolsche naast militaire opleiding. Een goede geest en een gezond bestek — goed eten, goede kleeding.

De ongeveer 300 à 400 in het blauw gekleede pupillen waren in 3 compagnieën ondergebracht; 1e cie. voor jongens van 15-17, 2e cie. van 12-15, 3e cie. van 6-12 jaar. Bij elke cie. 2 luitenants en het noodige kader; een kapitein als korpscdt. De jongens moesten elken dag, en onder toezicht, de lagere school in de gewone schooluren bezoeken; de middag werd besteed aan sport, gymnastiek en... ambachtsonderwijs (kleermaker, timmerman enz.). Dat ambachtsonderwijs was zeer goed en het werd ingesteld voor d i e jongens, die bij de keuring op 17-jarigen leeftijd ongeschikt voor den militairen dienst werden bevonden en die dan als ambachtsman een bestaan konden vinden. De goedgekeurden werden soldaat.

„Een werkelijk goede inrichting; ik heb het altijd betreurd dat zij werd opgeheven en dat de jongens toen over de weeshuizen werden verdeeld", aldus het oordeel van Swart.

Merkwaardige typen heeft hij er ontmoet, mislukkelingen naast tal van jongens, die later in de maatschappij behoorlijk slaagden: een kolonel, Hoofd van den Topografischen Dienst, en een bekende „buiten-overste" zijn pupil te Gombong geweest. En in zijn langdurigen diensttijd heeft Swart voortdurend en tot zijn groote vreugde telkens oude en geslaagde pupillen ontmoet, ook en vooral als onderofficier en herhaaldelijk met de M.W.O. of een Eervolle Vermelding.

De jongens wendden zich voor alles en nog wat tot hun officieren. Op een dag, toen Swart den dagdienst vervulde, meldde zich een jongen: „mag ik u eens wat vragen? Ik zou graag officier willen worden."

„Hm", zei Swart, „maar daarvoor ben je toch niet voldoende knap?"

„Jawel, maar kunt u me niet helpen?"

Toen hebben de luitenants met elkaar gepraat, en het resultaat werd een „cursus" voor jongens, die voor meer uitgebreid onderwijs in aanmer-

king kwamen; op die wijze konden ze te goeder tijd als „aanbevolen militair" naar het leger gaan, in Indië den onderofficiersrang bereiken en examen doen voor den Hoofdcursus in Holland.

Swart ontving zijn M.W.O. op een parade van de pupillen. Een paar dagen later werd hij al door de jongens aangeklampt: „of hij nu niet wat wou vertellen van den „Atjineeschen man"?"

En d u s vertelde Swart dikwijls, steunende op die herinneringen van slechts zes weken — en d u s werden het even dikwijls vreemdsoortige verhalen...

Velddienst en exerceeren vonden de jongens prachtig — dat merkte Swart toen hij van Rietschoten afloste bij de 1e cie. Ze konden uitstekend voor inlandschen vijand spelen — ze marcheerden prachtig en het was een lust met zoo'n compagnie jongens door Gombong te trekken.

Drie jaren bleef hij te Gombong en werd toen aangewezen als... officier van Wapening te Semarang, een door vrijwel alle officieren verfoeid baantje, dat dan ook misprijzend als „roestkrabber" wordt omschreven. Zes maanden „krabde" de luitenant — en hij vond dat vak heelemaal zoo gek niet. Een goed en groot garnizoen, veel kennissen en zelf accuraat genoeg om niet met honderd-en-zooveel schroeven, moeren, hulzen en vizierkorrels te worden „belast". Maar het blijft alweer onverklaarbaar dat de toekomstige Pacificator van Atjeh in het roestkrabben levensvreugde en voldoening vond...

Hij had inmiddels in zijn beoordeelingen „geschikt" voor allerhand verkregen en werd dientengevolge in 1895, en voor den ook alweer korten tijd van negen maanden, benoemd tot luitenant-adjudant bij het 2e Bataljon. Dat beteekende Lombok, maar Lombok zonder krijgsverrichtingen. Die waren toen geëindigd en het militaire werk bestond uitsluitend uit patrouilleeren en machtsvertoon en Zondagsche rijtoeren over het geheele eiland. „Buiten-als-buiten" was het ook alweer niet.

Dit duurde tot December 1895 — toen volgde overplaatsing naar Batavia en... naar de IIe Afdeeling van het Departement van Oorlog, Hoofdbureau der Infanterie, afdeeling „Personeel", en daarvan „mindere militairen"... een „doorgefourneerde" bureau-betrekking op hetgeen in de militaire terminologie weleens wordt aangeduid als de „stipzolder". En hij mocht er in verband met de „continuïteit" voorloopig geen examen doen voor de Krijgsschool...

Voor dat examen werkte hij wél, maar als regel bleef men in dien tijd vijftien of zestien jaar luitenant, zoodat Swart den tijd aan zich dacht te hebben. En d á t werd een misrekening, ook al tengevolge van de doorstrooming in de promotie, welke de hernieuwde en zware strijd op Atjeh veroorzaakte. Als gevolg daarvan werd Swart reeds na 11½ jaar kapitein — j á r e n vóór zijn berekening. En de Krijgsschoolplannen werden plannen zonder meer.

Twee en een half jaar bleef hij bureauman — toen, in het beteekenisvolle jaar 1898, werd hij kapitein en vanaf dat oogenblik veranderde de richting van leven en loopbaan volkomen: Swart en de buitengewesten werden één!

Natuurlijk heeft hij op het Departement de voorgeschiedenis van 1896 wel meebeleefd... maar als bureauman, al pratende met, al luisterende naar den gaanden en komenden man.

Van de periode Deijckerhoff — waarover later — kreeg hij den indruk dat de werkelijke toestand verbloemd werd, dat die geconcentreerde linie met voorpostenstelling ondeugdelijk was, dat Deijckerhoff te veel vertrouwen in Teukoe Oemar stelde en bovendien ook niet de man voor Atjeh was.

Van Heutsz ontmoette hij zelden; toen Van Heutsz als overste van Atjeh terugkeerde, vernam Swart wel diens opvattingen, doch van een eigenlijk contact was weinig sprake.

En dan, als kapitein, wordt hij 22 November 1898 overgeplaatst naar het 7e Bataljon en... naar Atjeh.

Het Buitenbestek neemt een aanvang...

HOOFDSTUK III.

Atjeh van 1890 tot 1898 — Van Deyckerhoff naar Van Heutsz; de inzichten van dr. Snouck Hurgronje en de brochure van v. Heutsz — Van Heutsz wordt Civiel en Militair Gouverneur van Atjeh.

Swart's Buitenbestek nam een aanvang op Atjeh.

Nog altijd was Atjeh tengevolge van de telkens wisselende inzichten der Regeering, van weifeling en gebrek aan zelfvertrouwen, een duur en een lastig zorgenkind.

Van der Heijden, de generaal met de krachtige hand en het stoere doorzettingsvermogen, had den weg naar een snelle en volkomen onderwerping gewezen, het tweemanschap Van Teijn-Van Heutsz had, jaren later, aangetoond dat de Atjehsche tegenstander slechts ontzag had voor doelbewuste kracht, maar de Regeering koos desondanks na het aftreden van generaal Van Teijn andermaal de politiek van afwachten en onderhandelen. En daardoor trad, na een kort en krachteloos bewind van generaal Pompe van Meerdervoort, generaal Deijckerhoff op.

Zijn optreden opende — en sloot tevens — het meest teleurstellende en beschamende tijdperk der Atjeh-politiek.

Generaal Deijckerhoff was een overtuigde aanhanger van de politiek der verzoening. Die politiek kwam geheel overeen met de eischen van het Indische oogenblik in 1892, omdat het leger zich toen voorbereidde op een grootscheepsche onderneming tegen Lombok, welke vermoedelijk alle krachten van dat leger zou vragen, zoodat Atjeh tijdelijk niet op aanvulling en versterking kon rekenen. D ú s moest men zich in Atjeh onthouden van elke actie op uitgebreide schaal — en dat lag geheel in de lijn van Deijckerhoff's opvattingen. Maar de toepassing van die opvattingen bracht tevens mee dat de moed en ondernemingslust van den strijdlustigen Atjeher sterk toenam: als de Kompeni niet durfde, durfde hij dadelijk dubbel!

En aldus zette het jaar 1892 in.

* * *

Toch begon menigeen, ook aan Regeeringszijde, te betwijfelen of het zich altijd maar voortslepende, kostbare en heel Indië drukkende Atjeh-vraagstuk op zoo passieve wijze ooit tot oplossing kon worden gebracht. Deze twijfel werd o.m. aanleiding tot de uitzending van den taalgeleerde dr. Snouck Hurgronje, den grooten kenner van den Islam, met opdracht den toestand in Atjeh ter plaatse te bestudeeren en daaromtrent rapport in te dienen. Ten einde die opdracht uit te voeren, verbleef dr. Snouck Hurgronje van Juli 1891 tot Februari 1892 in Atjeh. Zijn rapport, dat de regeering aanvankelijk „deponeerde", werd de kern voor het standaardwerk over Atjeh „De Atjehers", dat uiteindelijk in 1893 op last der Regeering werd uitgegeven. Duidelijk en onomwonden worden hierin de werkelijke binnenlandsche toestand, de onderlinge verhoudingen en betrekkingen blootgelegd met als onverbloemd duidelijke gevolgtrekking: slechts een algemeen, krachtig optreden kan aan het verzet een einde maken.

Vrijwel gelijktijdig en in gelijken geest vervat, bovendien ook met voorkennis van dr. Snouck Hurgronje geschreven, deed Van Heutsz zijn bekende, moedige en krachtige brochure verschijnen *„De onderwerping van Atjeh"*. Van Heutsz, toentertijd majoor van den Generalen Staf en „behept" met tallooze vijanden, vooral in legerkringen, koos als motto: „De Atjeh-oorlog knaagt aan ons koloniaal bezit. Hij *moet* eindigen; laten wij eindelijk aan de beschaafde wereld toonen, dat wij daartoe in staat zijn!"

En zijn beide hoofdconclusies liepen geheel

evenwijdig aan het betoog van dr. Snouck Hurgronje: „een vrijheidlievend, krijgshaftig volk onderwerpt zich niet anders dan gedwongen", en „slechts hij, die toont de macht te bezitten om zijn wil te doen eerbiedigen, zal Atjeh tot onderwerping brengen."

Weliswaar hield Van Heutsz in zijn brochure nog vast aan een scheepvaartregeling, weliswaar was zijn doelstelling niet zóó absoluut als die van den taalgeleerde, maar desondanks bracht deze brochure eindelijk het nieuwe, krachtige en juiste geluid. Zij werd dienovereenkomstig door velen óf misprijzend óf niet ernstig beschouwd — slechts vele jongeren begrepen en onderschreven.

* * *

Welke waren nu de inzichten, de conclusies van dr. Snouck Hurgronje? Want zij zijn ook daarom van zoo groote beteekenis, omdat inderdaad aan de hand van hare erkenning en toepassing uiteindelijk en onder Swart's bewind de volkomen pacificatie werd bereikt.

Die inzichten en conclusies zijn o.m. omschreven in dr. J. W. Naarding's als bronnenstudie zoo volledige boek;[1]) de conclusies van dezen schrijver, waar zij de figuur en het karakter van Van Heutsz betreffen, werden fel en o.i. niet ten onrechte door velen bestreden; deze blijven verder buiten beschouwing.

„Het bedroevende was slechts" — aldus dr. Naarding — „dat de telkens schijnbaar bereikte evenwichtstoestand op Atjeh maar niet stabiel wilde worden. En het is de voorname verdienste van Snouck's arbeid, dat hij de oorzaken van dat verschijnsel op een eenvoudige en overtuigende wijze heeft aangewezen.

De eerste oorzaak was, dat Atjeh geen eenhoofdige Staat was, die men door bevrediging van het staatshoofd, vernietiging van de staatsmacht, of bezetting van den staatszetel bedwingen kon, maar een ingewikkelde groepeering van een aantal federaties van kleine agrarische gemeenschappen, zoodat men den toestand alleen meester kon worden door onderwerping van het tienduizendkoppige Volk en zijn locale hoofden."

De tweede oorzaak moest gezocht worden in het feit, dat „de Atjehsche nationaliteit een religieuze nationaliteit was", die uit den Islam haar kracht en haar overtuiging putte. De Atjeh-oorlog, aldus Naarding, „was maar niet zoo'n gewone oorlog tusschen twee volken, die op de gewone manier door een vrede kon worden beëindigd, maar een nieuwe periode uit het wereldhistorisch drama: de Heilige Oorlog tusschen de geloovigen en de ongeloovigen, die van uit het hoofdkwartier van het geloof, Mekka, voortdurend geestelijke voeding en leiding ontving en die wel een wapenstilstand, maar geen duurzamen vrede gedoogde."

De derde oorzaak school in het verschijnsel dat die Heilige Oorlog gevoerd werd door benden, die zich meesters toonden in den guérillakrijg, maar die tegelijkertijd dat bendewezen hadden ontwikkeld tot een voordeelig „nationaal nevenbedrijf", dat „in de verwilderende en verwoestende werking van den langdurigen krijg" en „in de naar het bandelooze neigenden volksaard" een vruchtbaren voedingsbodem vond.

„Maar" — aldus besluit Naarding deze beschouwing en hier lag de aanwijzing voor onderwerper én pacificator — „het hoofdbedrijf van het Atjehsche volk bleef toch de landbouw, en de Atjehsche boer was in zijn diepste wezen als alle boeren: een rustig man, als men hem, zijn akker, zijn beesten en zijn gezin maar met rust liet".

* * *

Erkende men deze oorzaken als de ware oorzaken van het hardnekkige, blijvende verzet, dan moest men ook de noodzakelijkheid aanvaarden van een andere, een betere Atjeh-politiek zoowel ten aanzien van de militaire actie als van het bestuursbeleid: „de verbinding", zooals Snouck

[1]) Dr. J. W. Naarding — Het conflict Snouck Hurgronje — Van Heutsz — Van Daalen (Academisch Proefschrift); deel XI der Utrechtsche Bijdragen.

het later zou uitdrukken (Verspreide Geschriften IV), „van aan soliede bestuursbegrippen ontleende middelen ter pacificatie met de onvermijdelijk harde maatregelen, die het verzet moeten fnuiken".

Atjeh moest dus eerst veroverd, dus onderworpen, en daarna blijvend bezet, dus gepacificeerd worden. Maar tusschen onderwerping en pacificatie, tusschen begin- en eindpunt, lag een *overgangstijdperk.*

„De groote kunst zou het dan zijn", — aldus Naarding — „en dat was het nieuwe Atjehprobleem, om aan de verhouding tusschen de beoefenaars van het normale vredesbedrijf en die van het abnormale oorlogsbedrijf der Atjehers, tusschen boeren en benden, een einde te maken; het middel daartoe had Snouck reeds aangegeven: men moest ook na de verovering en bezetting van een landstreek de overgebleven individueele of groepen vijanden zóó hard en zóó lang blijven dóórslaan, dat de Atjehsche boer *uit vrees* weerhouden zou worden van het onderhouden van welke betrekking ook tot den Atjehschen djahat".

Inderdaad — maar *gelijktijdig* moest men (en juist op dit punt bleef Van Daalen later in gebreke) naast die *vrees* denzelfden boer óók en vooral inboezemen *vertrouwen* in ons gezag èn in onze kracht, in de zekerheid dat hij door ons *volkomen beschermd* werd tegen die benden en djahats. En om *dat* weer te kunnen bereiken was het even onontkenbaar noodig het vertrouwen der goedwillende *hoofden,* der *onmisbare* hoofden te winnen. Want slechts met en door de hoofden kon de bevolking bereikt worden.

Dáár juist lag later — en alweer in tegenstelling met Van Daalen — de groote en vruchtbare kracht van Swart.

Slechts op deze wijze kon bereikt worden wat men zich als nieuwe doelstelling had gekozen: een bevredigd Atjeh, waarin de aan ons gezag onderworpen Atjeher rustig en veilig kon wonen en werken — „rustiger en veiliger dan toen zijn hoofden nog geen bevelen van dat Gezag hadden af te wachten".

Dat wil dus zeggen: een *werkelijk gepacificeerd Atjeh.*

* * *

Dr. Snouck Hurgronje had zijn rapport ingediend en Van Heutsz had zijn brochure geschreven, maar dat bracht nog niet mee dat de in deze geschriften ontwikkelde inzichten algemeen werden aanvaard.

Deijckerhoff bestuurde Atjeh op zijn wijze, maar voelde toch wel dat volkomen werkeloos blijven geen oplossing kon brengen. Dat gevoel leidde tot een voorstel aan de Regeering, dat tot de ramp van 1896 moest voeren: de Atjehsche verzetspartij zou bestreden worden *door ons goedgezinde Atjehers,* door ons uitgerust, door ons bewapend en betaald!

De Regeering aanvaardde het voorstel en als commandant van een Legioen Atjehers trad op Teukoe Oemar, een avonturier, afkomstig van de Westkust (het Meulabosche), verwant aan het vorstengeslacht aldaar en ontegenzeggelijk *ón*betrouwbaar.

Hoewel T. Oemar zich herhaaldelijk onderworpen en daarna even herhaaldelijk onze troepen aangevallen had, bleef Deijckerhoff een rotsvast vertrouwen in hem stellen: T. Oemar werd benoemd tot oelèëbalang van Leupoeëng (XXV Moekims) en in September 1893 zelfs plechtig geïnstalleerd als Panglima Prang Besar.

Het begon heel mooi: T. Oemar vocht met succes, ons gezag werd weer in het grootste deel van Groot Atjeh gevestigd en de onderworpen streken werden veilig gesteld door vooruitgeschoven posten, met daartusschen blokhuizen, bezet door T. Oemar's Legioen: 1895 werd een jaar van weldoende rust.

Echter: T. Oemar begon weer naar de verzetspartij over te hellen, zeer vermoedelijk onder invloed van zijn fanatieke vrouw Tjoet Diën; de Gouverneur ontving meerdere waarschuwingen,

doch hij bleef zijn vertrouwen in T. Oemar behouden en gaf hem opdracht de VII Moekims Lam Kra' te zuiveren. Daarvoor achtte T. Oemar zijn Legioen te zwak, zoodat hij verzocht de sterkte tot 1000 man te mogen opvoeren. Toegestaan — de toestemming ging zelfs vergezeld van 380 Beaumontgeweren en 500 voorladers benevens geldmiddelen, munitie en opium. Merkwaardigerwijze weigerde men hem de batterij veldartillerie, die hij mede had aangevraagd...

Aldus versterkt en uitgerust liep T. Oemar op 29 Maart 1896 naar de verzetspartij over.

D á t vormde eindelijk en ten leste het volkomen keerpunt — Hollanders hebben h á r d e lessen noodig.

* * *

Generaal Deijckerhoff vroeg dadelijk versterkingen op Java aan, doch had het vertrouwen der Regeering blijkbaar werkelijk verspeeld: hij werd ontheven en de Regeering zond den Legercommandant, luitenant-generaal Vetter, den man van Lombok, als Regeeringscommissaris, tijdelijk belast met het Militair en Civiel Gezag, naar Atjeh. Generaal Vetter belastte resident van Langen met het civiele gezag en benoemde kolonel Stemfoort tot militairen commandant.

De actie tegen T. Oemar werd in April ingezet: onze troepen mochten nu eerst de door T. Oemar's benden bedreigde buitenposten stuk voor stuk ontzetten en de buitenpostlinie opheffen — en dat kostte ons 230 dooden en gewonden.

Maar ook deze actie was en bleef een „ouderwetsche" — logge, zware colonnes, „tuchtiging" van de aan de geconcentreerde linie grenzende gebieden, welke de *bevolking* op zware verliezen aan eigendommen (huizen, vee enz.) kwam te staan, maar de vluchtende benden weinig deerde.

Op 28 Juni vertrok de Legercomandant weer naar Java: de veiligheid om en in de hoofdplaats was hersteld.

Generaal-majoor de Moulin zou den Regeeringscommissaris opvolgen, doch overleed reeds na twee dagen aan zonnesteek en wederom moest de „ouderwetsche" kolonel Stemfoort „waarnemen".

Maar inmiddels was Van Heutsz óók op Atjeh geplaatst — echter „onder voorbehoud". Want... men had dringend bekwame aanvoerders noodig. „Maar..." — aldus Lamster[1]) — „én Vetter én velen zijner adviseurs waren verklaarde tegenstanders van diens inzichten in zake de in Atjeh te volgen politiek en van de wijze, waarop hij er propaganda voor maakte... En zoo werd dan een compromis gevonden: Van Heutsz zou als colonnecommandant ter beschikking worden gesteld van den militairen commandant van Atjeh, *doch met de restrictie, dat hem zou worden aangezegd, zich van alle politiek te onthouden*".

En Van Heutsz schrijft aan Snouck:[2]) „Ik kwam 16 April hier aan. Bij den regeeringscommissaris ontboden, vernam ik dat hij mij opgeroepen had om een bekwaam colonnecommandant te hebben, die meestal rouleeren zou met kolonel Stemfoort, maar ook nu en dan misschien, bij het uitrukken van een groote troepenmacht onder algemeen bevel van den kolonel, een ondergeschikte colonne zou moeten aanvoeren. De regeeringscommissaris zeide verder, dat ik mij niet met de *politiek* mocht bemoeien en mij daarover zelfs in het geheel niet mocht uitlaten, hij wilde deze geheel persoonlijk in de hand houden en een oordeel daarover van mij wilde hij niet hooren. Ik mocht zelfs tegenover niemand daarover een woord reppen en moest mij ook van oordeelvellingen onthouden..."

Teekenend voor Atjeh en Indië uit die verre dagen.

Dat gold Van Heutsz... enkele jaren later de erkende Onderwerper van Atjeh, den man, van wien ook Naarding moest erkennen:

„Doorzetten, doorzetten, doorzetten, geen dag verliezen, den vijand nimmer op verhaal laten komen" — in dat eerste programmapunt waren

[1]) J. C. Lamster — J. B. van Heutsz. [2]) Naarding a.v.

de Atjeh-geleerde en Atjeh-soldaat het roerend eens; zóó eens, dat er bij Snouck geen weifeling kon zijn: Van Heutsz, en niemand dan hij, zou Atjeh's maarschalk Voorwaarts zijn!"

* * *

Die maarschalk stond echter voorloopig ónder en bovendien tegenover Stemfoort — een soldaat van den ouden Atjeh-stempel en niet genegen T. Oemar onmiddellijk en onophoudelijk aan te grijpen en te vervolgen. En ook generaal-majoor Van Vliet, die in November van dat bewogen jaar als Gouverneur optrad, was geen man voor het tempo-Van Heutsz; onze activiteit bleef matig, Van Heutsz ondervond openlijke en stille tegenwerking en dús herstelde de tegenpartij zich na elke klap.

Die klappen had Van Heutsz haar hoofdzakelijk toegebracht. Reeds den dag na Vetter's vertrek, dus in Juni, onderging T. Oemar een onverwachte nederlaag: onze door de Atjehers bezette buitenpost Aneu' Galong werd na een prachtige nachtelijke tocht en een bliksemsnelle aanval met het blanke wapen heroverd door de m a r e c h a u s s e e van kapitein Jhr. Graafland, goed gesteund door een peloton van het 3e Bataljon, voor het eerst met repeteergeweren bewapend (óók een grief van Van Heutsz: onze soldaten stonden nog steeds met enkelladers tegenover repeteergeweren der Atjehers!): het eerste „openbare" optreden van dit jonge keurkorps, waarin de nieuwe vechttactiek tegen den Atjehschen vijand was belichaamd. En de klap was ráák: 110 gesneuvelden bleven in de veroverde versterking liggen na een fellen, eerlijken strijd, welke ons 6 dooden en 33 gewonden (4 officieren) kostte. Maar meer dan dat: Teungkoe Mat Amin, de oudste zoon en opvolger van den in 1891 overleden felsten geestelijken verzetsleider Teungkoe di Tirò, liet hier het leven.

In zijn colonne-gebied, de sagi der XXII Moekims (de beide andere colonnes ageerden vanuit Lho' Nga en Tjòt Mantjang, Van Heutsz uit Indrapoeri), greep Van Heutsz de stellingen van den grooten verzetsleider Panglima Pòlém (het sagi-hoofd) aan en verdreef hem naar Pidië.

De colonne te Lho' Nga viel T. Oemar aan en verdreef hem uit Leupoeëng, doch zijn benden keerden telkens terug, zoodat het tot 1898 duurde voor T. Oemar eveneens naar Pidië uitweek en zich daar voegde bij Panglima Polém en den pretendent-sultan Toeankoe Moehamad Dawot. Pidië werd vanaf dat oogenblik de haard van het verzet.

En al vechtende en zijn colonne aanvoerende werd Van Heutsz buitengewoon bevorderd tot kolonel, máár... tevens benoemd tot Chef van den Generalen Staf (en daar was Van Heutsz zeker niet op zijn plaats) en dús verwijderd van Atjeh. Dit bleek echter een foutieve zet van zijn tegenstanders: als Chef van den Gen. Staf gelukte het hem geleidelijk, goed gesteund door dr. Snouck Hurgronje, den Gouverneur Generaal te overtuigen van de juistheid van hun beider inzicht en toen in Maart 1898 generaal Van Vliet aftrad, werd Van Heutsz benoemd tot Gouverneur van Atjeh met Snouck Hurgronje als adviseur.

* * *

Vanaf den eersten dag zette Van Heutsz met vaste hand den nieuwen koers in.

Op 1 Juni rukte hij aan het hoofd van een troepenmacht van 4 bataljons met hulpwapens het Pidische broeinest binnen. En op dienzelfden dag viel reeds na een stoutmoedigen storm („Het geheel voorwaarts!") het verzetscentrum Garot, waar de pretendent-sultan, Teukoe Oemar, Panglima Pòlém en ook Teungkoe di Tjòt Pliëng, het hoofd der Oelama (geestelijken) partij, zich hadden verzameld. Vanaf dat oogenblik was het gedaan met hun rust en hun plannen, zij werden overal aangevallen, opgejaagd, overvallen. En die overvallers en aanvallers vochten opeens op geheel andere wijze, het „dekking zoeken en vooral geen gewonden krijgen" had afgedaan, het offensief en de klewang kwamen naar voren,

de kogelvrije fortjes werden afgebroken, de borstweringen van posten en bivaks werden vervangen door prikkeldraad, patrouilles en hinderlagen voorkwamen de nachtelijke beschietingen, het „thuis brengen" werd tegenover zoo bewegelijke en *aanvallende* troepen veel te gevaarlijk, basis en operatielijn werden verouderde begrippen.

„Aldus konden" — schrijft Lamster[1]) — „zelfstandige colonnes dagen achter elkaar tot een volle week toe, op haar volle sterkte tegen den vijand ageeren, zonder een deel te moeten versnipperen voor een in den regel werkelooze operatielijn. Later werden de dagen, welke een zelfstandige colonne onafgebroken ageerde, weken en de weken werden maanden. Men nam dan slechts voor 5 à 6 dagen vivres mede, en de rest werd onderweg gekocht of, in volkomen vijandelijk gebied, gefourageerd. Toen tenslotte Van Daalen, de onovertroffen maréchaussée-aanvoerder uit die dagen, zijn beroemde tocht naar het onbekende binnenland van het Gajo- en Alasgebied ondernam, trok hij met een colonne van 200 maréchaussées, voorzien van slechts 6 dagen vivres, over de bergpassen van de Barisan ketens. Niettegenstaande hij een uitermate krachtig en fanatiek verzet ontmoette, ageerde hij met zijn colonne van geringe getalsterkte gedurende 5½ maand vrijwel geheel zelfstandig."

En Van Heutsz doorkruiste Pidië — de hardnekkig verdedigde bentengs Koeta Poetoih van Teungkoe di Tjòt Pliëng werden genomen; de benden der andere verzetsleiders werden onophoudelijk opgejaagd, T. Oemar moest naar het gebergte uitwijken en koos zijn verblijfplaats in het onbereikbare Tangsé. Maar voor Van Heutsz en de zijnen was niets onbereikbaar. Eerst vereffenden zij een rekening met Teungkoe Tapa', een geestdrijver uit het Gajòland, die de Oostkust in beroering had gebracht, hetgeen ten detrimente van den Teungkoe in enkele dagen geschiedde. En zóó afdoende dat deze geestelijke met groote moeite en met slechts enkele volgelingen de veiliger Westkust kon bereiken.

Toen kwam Tangsé aan de beurt — door de krachtig versterkte en schijnbaar onneembare kloof in de Kroeëng Beuniët. Dat werd de beroemde omtrekking links door het onbegaanbare terrein van de kloof — door plasregens, oerbosch en ravijnen... naar het onbereikbare onbekende. Een waagstuk, een staaltje van durf en onwrikbaar zelfvertrouwen, dat lukte: Tangsé werd bereikt en bezet, en ook Teukoe Oemar borg met zijn volgelingen het bedreigde lijf aan de Westkust. Het kostte Van Heutsz zijn schoenen, barrevoets keerde hij op 28 Augustus te Sigli terug, hield op 31 Augustus receptie te Koeta Radja, keerde terug naar Pidië en liet een van de gevaarlijkste tegenstanders Teukoe Béntara Gloempang Pajoeng door de marechaussee oplichten: in vier maanden tijds was Pidië onderworpen.

[1]) Lamster — a.v.

HOOFDSTUK IV.

Als kapitein in Atjeh (1898-1900) — Swart en zijn Jannen — bevordering tot ridder 3e klasse der Militaire Willemsorde en verlof naar Nederland — terug in Atjeh (1901), geplaatst bij de marechaussee (1902) en Civiel Gezaghebber te Poelo Raja en te Lho' Seumawè (tot 1904) — buitengewoon bevorderd tot majoor en als Civiel en Militair Resident naar de Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo (1905).

In dezen tijd van hard vechten en van voortdurende uitbreiding van ons gezag, werd Swart voor de tweede maal in Atjeh geplaatst — op 22 November 1898 werd hij als kapitein ingedeeld bij het 7e Bataljon Infanterie, toenmaals met 3 compagnieën gelegerd te Sigli en met 1 compagnie in een bivak op enkele uren afstands buiten Sigli. Die laatste afdeeling werd aan kapitein Swart toegewezen. Zij bestond uit Soendaneezen, een landaard, welke slechts weinig vertegenwoordigers in het leger telde.

Swart kon uitstekend opschieten met de als regel vroolijke, opgeruimde en flinke Soendaneezen, rukte veel met hen uit, vooral in het Padang Tidji'sche en naar meerdere plaatsen, waar voordien nog nooit troepen waren geweest.

In Sigli trof hij Van Heutsz aan, die in November benoemd was tot generaal (in Januari 1899 werd hem het Commandeurskruis der M.W.O. verleend) en maakte zijn opwachting.

„Nou, zeg", zei Van Heutsz, „jij moet maar eens kijken wat je met je compagnie kunt doen; je bent lang op Java in al die baantjes geweest en toon nu maar eens dat je ook te velde bruikbaar bent."

Maar het 7e Bataljon ging naar Java terug en Swart werd overgeplaatst naar het 12e Bataljon (Sigli) en...

„En nou hebben we pas een kap'teintje!", schreef een sergeant van de 1e compagnie van het 12e Bataljon aan den geëvacueerden sergeant Schouten (den lateren luitenant Schouten, een van Swart's discipelen). Die eerste compagnie bestond uit Jannen — en Jan was op dat oogenblik in de verdrukking geraakt, het élan en de geest waren eruit en... en toen kregen ze „de Bult" als kapitein. De kleine, gedrongen en met een eenigszins hoogen rug loopende kapitein had natuurlijk dadelijk zijn „herkenningsnaam" — en in zijn nomenclatuur vergist Jan zich nooit: „de Bult" gaf blijk van zekere waardeering, maar ze werkten óók met het begrip „azijn" en de kolonel, dien ze op Java eens „de kopschijf" hebben gedoopt, is nooit raker maar ook nooit doodelijker „verduidelijkt".

Swart was niet gemakkelijk — een driftkop, die kon bulderen en te keer gaan, die hooge eischen stelde, stipte discipline handhaafde, maar die z'n menschen wist te bezielen, die strikt rechtvaardig was en... die ongemeen goed voor „het potje" zorgde. Eerlijk en goedhartig kwam hij waar noodig op voor zijn ondergeschikten — en die eigenschappen winnen het bij Jan Fuselier, die er in z'n hart wel van houdt dat zijn meerdere hem „aanpakt".

Van die Jannen-compagnie zonder élan maakte Swart een keurkorps, waarmee hij de d e r d e klasse M.W.O. verdiende.

Dat was tijdens de door Van Heutsz aangevoerde expeditie naar Pasè in 1899. Aan die rivier werd hevig tegenstand geboden. De overzijde was zwaar bezet met als kernpunt de versterkte missigit. En tot overmaat van ramp bandjirde de

H. N. A. Swart als kapitein, commandant der 5e Divisie Marechaussee te Poelò Raja (1902).

H. N. A. Swart als Majoor, Civiel en Militair Resident der Zuider- en Oosterafdeling van Borneo (1905).

De residentswoning te Bandjermasin (Borneo).

Het residentiekantoor te Bandjermasin (Borneo).

Gezicht op de Martapoera rivier bij Bandjermasin.

rivier, zoodat het overtrekken, en dan onder hevig vuur van de overzijde, allesbehalve eenvoudig was. Het bevel werd gegeven zoover mogelijk op te rukken en...

„Nou", vertelde Swart, „ik heb geluk gehad. Ik herinner me hoe ik me op zeker oogenblik tot de compagnie wendde en vroeg of er zwemmers waren. En toen wees ik op een paar van die baden waschvlotten, waarop ze ook nog wel wat anders doen, en toen zei ik: „ik moet zoo'n ding hebben om over te komen". Nou, en toen gingen er een paar te water en het lukte om twee van die dingen over te brengen. Toen vroeg ik wie mee durfde over de bandjir. Ik kreeg er achttien en gaf mijn luitenant last zoo hard mogelijk te vuren, terwijl wij zouden overgaan. Nou, en daar gingen we. Net even voor de overzijde bereikt werd, sloeg mijn ding om, maar we waren dicht bij den oever en terwijl ik me op het droge werkte, zag ik naast me waarachtig een officier, den luitenant Mac Gillavry, die tot de staf van Van Heutsz behoorde. Die was mee gevaren zonder dat ik het wist. Nou, we kwamen met onze vlotjes toevallig tegenover een stukje stelling, dat niet bezet was, werkten ons behoedzaam en langzaam langs den oever in de richting van den missigit en wisten den rand van die versterking te bereiken, waar ik m'n menschen voorzichtig opstelde. Toen we allemaal weer tot rust waren gekomen, gaf ik het signaal „voorwaarts", we sprongen naar voren, op en over den muur van de missigit en midden tusschen de verraste maar zeker een paar honderd man sterke bezetting. Die verrassing bleek hun den moed te hebben ontnomen; na een kort maar hevig gevecht vluchtte de bezetting en liet mij en m'n achttien man de missigit. En meteen zag ik Van Heutsz met zijn staf aan de overzijde staan en hoorde hem schreeuwen: „wie is die commandant daar en met hoeveel man zit hij er?" En ik schreeuwde terug: „de kapitein Swart met achttien man, maar hij verzoekt versterking!" En het lukte om die versterking over te krijgen, en omdat de missigit, het sterke steunpunt, in onze handen was, viel ook de stelling."

Men rukte verder op tot aan de Djambo-ajé, waar het 12e Bataljon terug werd gezonden en Van Heutsz met zijn staf en een deel der expeditie doorging naar Idi. Vanuit hun garnizoen ondernamen Swart en de zijnen — Swart nooit gewapend maar altijd met een karwatsje in de hand — naar verschillende zijden excursies: er was werk genoeg aan den militairen winkel. En zoodoende trok het 12e Bataljon onder den bekenden overste Van der Wedden op tegen de versterkingen op den Glé Risé in het Zuidelijk deel van het Lho' Seumawè'sche.

„Nou" — en andermaal vertelde Swart — „we gingen met het bataljon tegen die versterking op, die aan de rivier lag. We werden natuurlijk zwaar beschoten en ik herinner me hoe ik op een gegeven oogenblik, toen we bij de versterking waren, iemand, die voor me stond, door den pagger duwde en meteen bevel gaf te trachten op de verschansing te komen. Dat lukte en we drongen zelfs óver de verschansing en toen mocht de *vijand,* die nergens anders meer heen kon, gaan zwemmen. Tijdens dat gevecht voelde ik opeens wat tegen m'n buik en toen bleek ik een contourschot te hebben gekregen, dat echter niet was doorgedrongen en dat de dokter 's avonds, toen m'n gewonden verbonden waren, heeft behandeld — „daar ben je goed afgekomen", vond hij."

En aldus, voortdurend op excursie, bleef Swart tot Mei 1900 op Atjeh (bij Kon. Besluit van 13 Juli 1900 kwam zijn bevordering tot ridder 3e klasse M.W.O. af) en werd toen overgeplaatst naar Buitenzorg in verband met zijn verlofsaanvrage. Daar hoorde hij van „terzijde" dat hij, hoewel nauwelijks twee jaar kapitein, de geschiktheid voor majoor reeds had verkregen, doch zijn korspcommandant nam het zekere toch maar voor het onzekere en „beproefde" den aanstaanden verlofganger volgens de regelen van het vak: bataljonsschool, velddienst, exerceeren, ad-

ministratie... totdat deze eindelijk op 18 Juli aan boord klom van de Lawoe en voor een jaar verdween.

In dat verlof noteerde hij twee bijzonderheden: hij werd benoemd in de commissie, belast met het afnemen van het officiersexamen aan de KMA, en hij huwde.

Wat betreft het examen — dat duurde in dien tijd eenige weken achter elkaar, zoodat Swart zelfs verlenging van verlof verkreeg.

Hij behield één typische herinnering aan die examen-weken: op zekeren dag na een velddienstoefening reed Swart met den voorzitter van dat onderdeel der commissie naar zijn hotel terug en ontdekte vlak voor het hotel, dat hij zijn M.W.O. verloren had. Maar achter hen aan marcheerden de examinandi en tot Swart's groote vreugde bleek een der jongelui het eereteeken te hebben gevonden. En die jongeman had dien morgen het „beroerdste" examen afgelegd. Hetgeen een der anderen de opmerking ontlokte: „Nou, Dinges, da's de beste beurt, die je vandaag weggegeven hebt!"

En wat het huwelijk betreft — Swart had verzocht na het verstrijken van zijn verlof weer op Atjeh te mogen worden geplaatst. Te Padang vernam hij, dat dit verzoek was ingewilligd, m á á r... de jonggehuwde kreeg een standplaats waar de echtgenoote niet volgen mocht! En zoodoende kwam Swart den 17en September 1901 ten derden male alleen op Atjeh aan.

* * *

Generaal Van Heutsz was nog steeds Gouverneur en het 12e Bataljon lag ook nog steeds te Sigli in garnizoen. Maar bij aankomst nam Swart den adjudant terzijde en gaf te kennen dat hij graag spoedig bij de marechaussee geplaatst zou worden. Want... een divisiecommandant van de marechaussee kwam als regel op een standplaats, waarheen de echtgenoote mocht volgen. En inderdaad: op 8 Februari 1902 ontstond een vacature, zoodat Swart als commandant van de 5e Divisie bij het Korps Marechaussee werd ingedeeld te Lho' Nga. Dat beteekende tevens het civiele bestuur over de afdeeling XXV Moekims met de Zuidelijke nederzettingen (Afdeeling Groot Atjeh); Swart kwam eindelijk op een plaats en in een werkkring, waarvoor hij bij uitstek geschikt zou blijken.

Want het is wel merkwaardig: hij was jong kapitein, hij had als vecht-officier een uitzonderlijk hooge onderscheiding verdiend, hij behoorde tot hen, die de aandacht van Van Heutsz hadden getrokken, hij was 38 jaar oud, m á á r als b e s t u u r d e r was hij nog nooit en nergens opgetreden.

En dit blijft te meer merkwaardig in dezen levensloop en in deze figuur, omdat zijn grootste en vruchtbaarste gave, zijn ongemeene aanleg voor pacificeerend-besturend werk, gedurende ruim 14 dienstjaren onopgemerkt en dus ongebruikt en onbenut bleef.

En al evenzeer merkwaardig: Swart's ambitie bij terugkeer op Atjeh was plaatsing bij het Korps Marechaussee. Weliswaar bracht die plaatsing voor een kapitein-divisiecommandant besturend werk als civiel gezaghebber mee, doch niet die besturende arbeid was de drijfkracht voor het verlangen — Swart erkende eerlijk dat hem aan een dergelijke plaatsing zooveel gelegen was met het oog op de standplaats, op de „goede tempat" waarheen... de echtgenoote kon volgen!

Tijdens een patrouille in zijn gebied ontving hij bericht dat de commandant van de infanteriebezetting te Poelò Raja was overgeplaatst en dat kapitein Swart tevens werd belast met het commando over die infanterie-bezetting, aangezien het in de bedoeling lag te goeder tijd de divisie marechaussee te Poelò Raja te plaatsen.

En daar, op Poelò Raja en in Juli 1902, begon voor Swart het eigenlijke besturende werk. Een betrekkelijk klein eiland, dat vrijwel gepacificeerd was, maar met op den vasten wal een uitgestrekt

terrein voor actie, waarin talrijke bekende bendeaanvoerders met hun benden het „main prang" (oorlogsspel) in toepassing brachten.

Voor de verbinding tusschen standplaats en vasten wal beschikte Swart zelfs over een „schip van oorlog", dat hij vooral voor nachtelijke overvaarten en dus ten bate van het element verrassing benutte.

Volgens het oordeel van Van Heutsz was het daar op Poelò Raja alles „veel te slap" geweest: Swart ontving opdracht in verschillende opzichten anders en bovenal kráchtiger op te treden.

Dat „krachtig optreden" van Van Heutsz, althans zooals Swart het blijkbaar met instemming, want onder voortdurende en openlijk betoonde waardeering van Van Heutsz uitlegde, beteekent n i e t hetzelfde als het „krachtig optreden" van diens opvolger Van Daalen.

Reeds de allereerste persoonlijke aanraking tusschen Swart en Van Daalen op bestuursgebied — en juist op dat gedeelte, waar Van Daalen zoo diametraal tegenover een gezond-ethischen pacificator stond: de omgang met de hoofden — teekende duidelijk hun verschil van inzicht.

Van Daalen bezocht als waarnemend Assistent Resident van de Onderhoorigheden Poelò Raja en nam deel aan een patrouille. De patrouille ontmoette een oelèëbalang met diens gevolg, die op de gebruikelijke en naar Swart's opvatting alleszins behoorlijke wijze zijn opwachting maakte. Van Daalen plaatste echter de opmerking dat dit hoofd niet voldoende eerbied betoond had, hetgeen Swart niet kon inzien. En... als er óóit iemand op Atjeh eerbied en ontzag aan de hoofden inboezemde en ook eerbied van hen ontving, was het zeker Swart! Desondanks doceerde Van Daalen: „kijk eens, jij bent een totok (volbloed) en jij voelt dat zoo niet, maar dat is met mij iets anders. Wij hebben daar meer benul van. Eerbied is..." — maar de rest kan, met verwijzing naar bladzijde 81 e.v., hier ongeschreven blijven.

Welke nu waren Swart's inzichten, welke was zijn leiddraad bij het besturend werk in nog niet of nauwelijks onderworpen streken, waar de pacificatie van onderen af moest worden opgebouwd?

In de eerste plaats: alleen door vertrouwen schenken, kan men vertrouwen verkrijgen, maar daarnaast moet den bestuurder altijd duidelijk voor oogen staan de reputatie van den Atjeher op dat gebied „vertrouwen". Dús: houdt beide oogen goed open, vraag altijd: is de man vertrouwen wáárd? De toepassing van dit beginsel bracht mede dat de goede hoofden dadelijk en duidelijk voelden dat Swart hun genegen was. Van d i e hoofden kon hij alles gedaan krijgen, met d i e hoofden was het uiteindelijk mogelijk een begin-vorm van zelfbestuur te bereiken (men denke aan T. Tjhi' Peusangan).

In de tweede plaats: hij eischte en zorgde zelf voor een behoorlijke rechtspraak, waarbij juiste vonnissen werden gewezen volgens beginselen van het recht, dat de Atjehers begrepen. Dus een zooveel mogelijk rechtvaardige beslissing „gelet op den adat", dat wil zeggen steeds met den geestelijken adviseur, den oelama, achter de groene tafel. Die rechtspraak bracht mede dat de Atjehers den toean als voorzitter van den Moesapat a d i l (rechtvaardig) oordeelden. En wie werkelijk als a d i l te boek staat, kan als bestuurder veel zoo niet a l l e s bereiken.

In de derde plaats: Van Heutsz had volkomen ten rechte gewenscht dat alom wegen werden aangelegd. Die wegaanleg, als regel gepaard gaande met heerendiensten, heeft vanzelfsprekend bij een uitermate indolente bevolking, die zich gaarne behielp met loodrechte voetpaadjes, tegenzin gewekt. M a a r: die wegaanleg — althans waar hij goed en niet als paradepaardje en inspectietroef" werd uitgevoerd — reikte vér boven het dadelijke dagelijksche gemak van den toean en de zijnen, omdat hij het potdicht gesloten land opende, omdat hij een beter en sneller verkeer bracht, dús den handel en de onderlinge gemeenschap bevorderde en binnen afzienbaren

tijd en als regel nog voor diezelfde heerendienst verrichtende generatie v o o r d e e l brengen m o e s t.

Voor Atjeh was in 1925/26 (in 1918 trad Swart af) aan Noord- en Oostkust het bewijs van de vruchtbare juistheid der stelling reeds geleverd: Atjeh was toen in d i e streken het groeiende en bloeiende land van de *autobus*. En... welke streken waren toen de achterlijke en d u s voor verzet nog meest toegankelijke? De Westkust en omgeving, n i e t aangesloten aan het groote verkeersnet en met *verwaarloosde secondaire wegen!* D u s: Swart liet wegen aanleggen — er *moesten* wegen zijn en er *kwamen* wegen.

In de vierde plaats: de gezondheidszorg, primitief en eenvoudig ingezet met het verbandblik der patrouilleerende brigades en... met den eisch, dat de gampongs steeds behoorlijk schoon en ook behoorlijk onderhouden waren — een stokpaardje van Swart. En de schrijver zal nooit den bejaarden keutjhi' (dorpshoofd) in het Meulabohsche vergeten, die met gloed en overtuiging van zijn toean besar kon vertellen, den toean die ook z ij n gampong eens vuil had bevonden en die toen — en na al die jaren werd de ouwe heer nog witjes om z'n neus — zoodanig stoom had afgeblazen, dat de keutjhi' werkelijk van z'n stokje was gegaan! Dat bevestigde — en d ú s was het waar — Teungkoe Nja' Ali, de adviseur van den Moesapat en... had er toen nog pleizier van.

En dan, na dat allereerste primitieve, kwam de toean dokter met het polikliniekje. Tegenover hem en zijn daden stond de bevolking oorspronkelijk wantrouwend en afwijzend — van een kaphé verwachtte men geen heil. Totdat de behandeling van hún gewonden het eerste glimpje vertrouwen bracht. En zoodra dat vertrouwen er was, ging het snel vooruit, zij het dan ook voorloopig uitsluitend met „uitwendige" ziekten; met de „inwendigheid" en vooral als het mes eraan te pas kwam, bleven ze argwanend-voorzichtig. En ook: in d i t stadium nog geen ingrijpende maatregelen zooals vaccinatie. Dat komt later, zooals ook het volksschooltje moet wachten tot er niet meer gevochten wordt.

* * *

Juist in een land als Atjeh kón de vaccinatie een gevaarlijke aangelegenheid worden. Zelfs in 1918 en in het toen volkomen gepacificeerde Wòjlagebied (Meulaboh) werd door een nogal invloedrijken oelama, Tgk. Moet, een beweging ingezet tegen de toen allerwege ingevoerde vaccinatie; hij weigerde zoowel voor het landschapshoofd als voor den bivakcommandant te verschijnen, pleegde verzet bij zijn arrestatie, sneuvelde en... het gevolg werd een klewangaanval op den bivakcommandant en 2 brigades marechaussee, terwijl deze in hun bivak baadden en kookten — één gesneuvelde, 3 zwaar en 4 licht gewonden!

M a a r — en dat worde reeds hier ingevoegd — het *vertrouwen* in den toean dokter bleef hoofdzaak. *Dat* vertrouwen werd de ondergrond van het merkwaardige en verheugende verschijnsel dat in het thans volkomen gepacificeerde Atjeh de salversan (een uitstekend geneesmiddel tegen de alom voorkomende framboesia) den Atjeher, die op een halven cent „dood blijft" en die geen tien Meter noodeloos en terwille van de Kompeuni zal wandelen, graag en geestdriftig tien en meer Kilometers doet kuieren om een prik Salversan te halen... à raison van vijftig cent! Want de pientere toeans hebben al lang begrepen dat hetgeen door de Kompeuni om n i e t beschikbaar wordt gesteld niet l a k o e (gewild) wordt verklaard.

Dan was er *de registratie* — aan de onderworpen bevolking werden zoogenaamde gampongpassen uitgereikt, die door haar tevens als een „bewijs van goed gedrag" en een vrijgeleide werden beschouwd. En inmiddels werd de strijd tegen bendenaanvoerders en benden krachtig voortgezet.

Het verblijf in Poelò Raja was echter slechts van betrekkelijk korten duur. Want Swart stond

een buitengewone bevordering tot majoor te wachten „wegens uitstekende daden en uit daden gebleken buitengewone militaire talenten". In verband met die aanstaande promotie werd hij op 12 October 1903 eervol en onder dankbetuiging voor de bewezen goede diensten ontheven van het bestuur over Poelò Raja en tegelijkertijd belast met het bestuur over de uitgestrekte, moeilijke onderafdeeling Lho' Seumawé.

Den 24en October volgde de buitengewone bevordering — Swart was slechts 5 jaar kapitein geweest.

* * *

De nieuwe onderafdeeling Lho' Seumawè aan de Noordkust besloeg een geweldige uitgestrektheid: van Meureudoe in het Westen tot de Djambo ajé in het Oosten. Samalanga, Peusangan, Boelohblangara, Pajabakong waren streken, waar het verzet door talrijke benden fanatiek werd voortgezet.

Als majoor werd Swart commandant van het 12e Bataljon; de compagnieën waren in meerdere garnizoensplaatsen gelegerd, de staf lag te Lho' Seumawè. Het verzet strekte zich over vrijwel alle landschappen uit, in elk landschap traden benden op, die door de onderworpen bevolking werden geholpen (ook omdat die bevolking door ons gezag niet overal voldoende beschermd werd) en die in het Zuidelijk gelegen gebergte uitmuntende want moeilijk bereikbare schuilplaatsen vonden.

Swart begon te Lho' Seumawè zijn werk rustig en methodisch en in het betrekkelijk kleine gebiedsdeel van den bestuurszetel: dat plaatsje moest in alles het voorbeeld vormen. Eerst en vooral, en dát blééf zijn stokpaard, in orde, netheid, zindelijkheid en regelmaat. Daarvoor geschikte onderofficieren werden buiten hun diensturen met het toezicht belast, óók in de gampongs rondom de standplaats, en dat beviel zeer goed: na korten tijd was uit Lho' Seumawè een behoorlijke „hoofdplaats" gegroeid.

„Ja" — zoo vertelde Swart — „ik ben daar in Lho' Seumawè begonnen de zindelijkheid in de smerige gampongs te bevorderen; ik had er o.a. een oude sergeant, die daarin heel handig was.

„Nou", zei ik, „jij houdt daar maar eens de hand aan. Maar alleen aan de buitenkant, in de huizen mag je niet komen". Die hield er een agenda op na en elken dag gaf hij een gampong een goede beurt. Schoonmaken, oplappen, paggers maken en paggers herstellen, net zoo lang tot de boel oogelijk werd. Dat noemen ze weleens een stokpaardje van me, maar ik achtte dat noodig. De gezondheid moest beter worden door meerdere zindelijkheid. Hygiëne in een gampong is veel waard. Natuurlijk eischte dat in den beginne voortdurend contrôle; werd er een paar maanden geen inspectie gehouden, dan was de boel weer smerig geworden. Maar ik liet doorzetten; als het niet goedschiks kon dan maar met boeten. En het is me overal gelukt in dit opzicht mijn zin te krijgen.

Ik lette ook op de kleeding van de hoofden, die dikwijls vuil en slordig was; de Atjeher is nu eenmaal geen zindelijk mensch.

En ik liet de gampongpaden niet alleen beloopbaar, maar ook berijdbaar maken. Als ik dan 's ochtends eens een uurtje vrij kon nemen, ging ik te paard de gampongs in — en dat hielp nog meer dan een bezoek volgens agenda van den sergeant.

Maar dat alles heeft nooit afbreuk gedaan aan dat, wat voorloopig hoofdzaak bleef: het breken van het verzet. Er was toen behoorlijk verzet in dat uitgestrekte gebied. In Lho' Seumawè had de melding van den Maharadja van Lho' Seumawè, kort nadat Pòlém zich bij Colijn gemeld had, zeer goede gevolgen. Het heeft me toen bijzonder getroffen hoe de broer van den Maharadja, die tijdens diens afwezigheid als wrd. oelèëbalang was opgetreden, zich weer volkomen als ondergeschikte gedroeg en steeds uitermate loijaal zijn medewerking bleef verleenen."

* * *

Inmiddels wist Swart zich voldoende van schrijftafel en kantoor los te maken, zoodat hij regelmatig op tournee kon gaan — die eisch van veel en voortdurend „buitenwerk" stelde hij eveneens aan zijn ondergeschikten. Zoodoende leerde hij en leerden zij het land in alle richtingen kennen, terwijl gelijktijdig contact met de bevolking werd verkregen. En juist de wijze, waarop de aanraking gezocht, verkregen en behouden wordt, beslist over den invloed van den bestuurder en vooral omtrent het vertrouwen, dat de bevolking in hem gaat stellen. Dat vertrouwen beslist op zijn beurt over de vruchtbaarheid en de resultaten van het bestuur. En hier ligt de groote, natuurlijke gave en de sleutel tot de bestuurskúnst van Swart.

Want zoodra de bevolking, als regel ook door en in haar hoofden, bemerkt dat het den toean niet uitsluitend te doen is om handhaving van de haar als regel nog vreemde en verre van aangename bestuursbevelen, van registratie en belasting en heerendienst, maar daarnaast óók om haar te hélpen, haar „nooden en behoeften" — de eeuwig misbruikte gemeenplaats — werkelijk en practisch te verlichten en in de behoeften even practisch en zonder hinderlijk gehaast te voorzien, langzaam, geleidelijk, opbouwend naar adat en volksáárd, dán laat zij haar kop-schuwheid varen, dán weekt zij los van remmend en bijgeloovig vooorordeel en ook van schuwheid en... ángst. Maar daartoe is noodig voortdurende aanraking, kennis van taal, zeden en familieverhoudingen en bovenal rust! Dán en tegenover zulk een bestuurder betoont de bevolking ook en als het ware natuurlijke eerbied: zijn woord wordt wet. Ook zonder militaire machtsmiddelen.

Dat vertrouwen werd bovendien bevorderd doordat Swart eens per week Moesapat hield (Rechtbank van Landschapshoofden, welke recht spreekt onder voorzitterschap van den bestuursambtenaar), waarop de bevolking haar „perkara's" (zaken) kon voorbrengen. Daarbij wijdde Swart nauwgezette aandacht aan het civiele geding, waarbij adat, familie- en erfrecht naar voren kwamen. En al doende verkreeg hij zijn groote en voor hem onontbeerlijke kennis van dien adat, van dat recht en van die verhoudingen, verkreeg hij, zooals Schmidt dat omschrijft, zijn „neus". Swart róók, ook later als Gouverneur, waar de kern van een zaak school.

„Houd Teukoe Mamat in de gaten", was zijn afscheidswoord toen hij Schmidt in 1914 opdroeg een gevaarlijk schijnende en toen nog onverklaarde opleving van verzet in Lhong (Z. nederzetting der XXV Moekims) te onderdrukken. En het wás inderdaad T. Mamat van Lambeusòi.

„Zit Teungkoe Poeti' daar achter?", telefoneerde hij in 1917 toen Schmidt (toentertijd Assistent-Resident van de Westkust) hem op 29 December den aanslag op luitenant Gosenson meedeelde, een aanslag, waarvan de oorzaak toen nog volkomen duister was gelet op de rust en orde, welke in heel Meulaboh heerschte. En het wás Teungkoe Poeti'.

Door zijn groote kennis van adat en verhoudingen werd Swart — want al deze zaken staan in onverbrekelijk verband met elkaar — als regel uitstekend ingelicht over personen en feiten, terwijl zijn inlichtingsdienst voortreffelijk werkte, omdat hij door zijn feitenkennis waar van onwaar, kaf van koren kon onderscheiden. En omdat hij de hooge waarde van een uitstekend werkenden inlichtingsdienst kende en begreep, stelde hij daarvoor, in tegenstelling met Van Daalen, ook de onontbeerlijke en meermalen beduidende fondsen beschikbaar.

Tijdens dat „buitenwerk" werd tevens de registratie alom en dadelijk ter hand genomen — en Swart benutte zijn tournees om de resultaten persoonlijk en zorgvuldig óók op den toevalligen voorbijganger langs den grooten weg te controleeren. Dus hielden de ondergeschikten de hand er aan.

* * *

„Ik begon in alles eenvoudig", aldus Swart over zijn civiele werk in die dagen, „en langzaam aan werd alles beter: wegen, bruggen, sawahs en irrigatie. Vooral ten opzichte van de irrigatie konden we door het traceeren en doen aanleggen van goede loeëngs (waterleidingen) dikwijls beduidende verbeteringen aanbrengen. Ik hield regelmatig bijeenkomsten met alle hoofden in de onderafdeeling en besprak dan de landschapsaangelegenheden met hen; dat bracht naast het besef dat zij als hoofd m e e t e l d e n, bovenal ook toenadering en, wat zeer belangrijk is, aanraking onder elkaar.

Ik had in Lho' Seumawè de beschikking over meer doktoren dan in Poelò Raja. maar hun werk bleef hetzelfde: moeilijk in den aanvang tegenover wantrouwen en bijgeloof, doch na geslaagde genezingen van Atjehsche gewonden ontstond vertrouwen, zoo dat meer dan één dokter — ze waren lang niet allen gelijk! — op z'n eentje in streken kwam, waarheen ik geen Europeaan zonder dekking zou sturen. D i e doktoren kregen ook geleidelijk aan zieken te behandelen en dan zieken, die zelfs medicijnen wilden slikken en s l i k t e n.

En zoo, in toenemend verkeer met mij en mijn menschen, begonnen de oelèëbalangs Maleisch te spreken, terwijl mijn menschen zich op het Atjehsch toelegden — dat e i s c h t e ik van alle officieren omdat taalkennis dadelijk meer invloed meebrengt.

Ik ben er 1½ jaar geweest. En mijn algemeene indruk was deze: wanneer wij maar op den door Van Heutsz aangegeven weg en wijze voortgaan met besturen, m o e t de volledige onderwerping volgen. Ik sprak Van Heutsz in die dagen dikwijls; de Gajoweg was al in aanleg en kreeg veler belangstelling zoodat mijn huis soms een hotel leek. Het bleek mij toen dat Van Heutsz Van Daalen als opvolger had bestemd, hoewel hij inderdaad betwijfelde of deze de zoo dringend noodige toenadering tot hoofden en bevolking zou kunnen bereiken. Ik begreep eveneens dat hij mij als opvolger zou hebben aangewezen indien mijn leeftijd en vooral mijn rang (ik was pas majoor en slechts vijf jaar kapitein geweest) hem geen onoverkomelijk bezwaar waren geweest. Bovendien had hij een volkomen vertrouwen in de flinkheid van Van Daalen en in zijn aanvoering, zoodat hij — althans naar mijne meening — Van Daalen's Gouverneurschap eigenlijk beschouwde als een overbrugging gedurende een tijdperk van krijgsbedrijven naar een meer „civielen" tijd, waarin dus het b e s t u r e n op den voorgrond zou komen.

Van Heutsz is toen in 1904 voor besprekingen naar Holland opgeroepen — iedereen begreep wel dat die „besprekingen" een heengaan van Atjeh zouden meebrengen en zeer waarschijnlijk het Gouverneur Generaalschap. Van Daalen stelde te zelfder tijd in opdracht van de Regeering een onderzoek in naar de toestanden in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo en van der Wijck verving Van Heutsz en veranderde tijdens zijn kortstondige bestuursvoering (hij was de komende legercommandant) natuurlijk niets.

En toen, in 1904, kwam Van Heutsz terug — ik was nog in Atjeh, waar hij me liet weten dat ik erop rekenen kon te worden opgeroepen indien hij me ergens noodig had. Die oproep kwam al heel spoedig."

* * *

In die dagen was Swart geen gemakkelijk heerschap. De troep en de bevolking en ook zijn officieren hadden ontzag voor hem, zagen tegen hem op — „ze waren bang voor hem", zooals Schmidt het uitdrukt. En dat kon geen kwaad, vooral omdat Swart dat ontzag nooit bereikte door ruwheid, grofheid en hardheid, maar eerder door het eigen voorbeeld.

Zoo herinnerde Schmidt zich uit zijn jongen Meulaboh-tijd (Swart is vóór zijn bestuurstijd in Poelò Raja korten tijd commandant van een mobiele colonne in Meulaboh geweest) Swart een-

maal te hebben ontmoet in het Boven-Teunomsche — de eerste ontmoeting tusschen deze beide Atjehfiguren.

Schmidt trof hem bij de Kr. Teunòm met vier brigades marechaussee, waarbij zijn beide bekende luitenants Vastenou en Dersjant. De patrouilles stonden elk aan één zijde van de bandjirende rivier; Swart wilde oversteken en Schmidt wou wel „een goede beurt maken". Dus zocht en vond hij een gammele prauw, bemande die met zijn dwangarbeiders en zette de marechausseecolonne met kleine groepjes over. Dat was geváárlijk werk — en dús stond Swart dien heelen middag naast Schmidt, rustig en zwijgzaam, tot aan zijn middel in de rivier, hield toezicht en gaf leiding. Zóó was Swart.

Hij eischte veel maar gaf zelf niet minder. En zijns inziens kon dan ook voor een officier geen grootere voldoening bestaan dan door hem te worden gewaardeerd en geen grooter schande dan... overplaatsing naar Java. Dat klopte — behoudens eenmaal bij wijlen den langen, gezelligen maar merkwaardigen kapitein Peereboom. Die commandeerde te Panton Laboe zijn laatste commando's en stond dicht bij zijn pensioen. Hij had geen hoogere aspiraties, geloofde het verder graag en rukte vrijwel niet meer uit. Dát nam Swart niet — nu niet en nooit. En voorzag dus de journalen van puntige aanteekeningen, die culmineerden in het dreigement: als Peereboom op die wijze doorging, zou hij hem doen overplaatsen naar Java! Een fellere bedreiging kende Swart niet.

Maar de dood-laconieke Peereboom beantwoordde in allen eerbied die aanteekening „in margine" met: „graag, majoor! En zoudt U dan misschien Soerabaja voor me kunnen aanvragen? Daar wil ik zoo graag heen."...

Swart was — en dat toonde zich ook vooral later tijdens zijn Gouverneurschap — nooit grof of ruw in zijn politiek. Integendeel: hem lag het rustige, weloverwogene, diplomatieke. Zoodoende heeft men hem wel eens verweten de kool en de geit te sparen, vooral wanneer hij van door hem gewaardeerde medewerkers heel wat door de vingers zag. Ook nam men hem weleens kwalijk zijn stelling: officieren, hoe goed ook, die voortdurend pech hebben, kan ik niet gebruiken. En pechvogels zijn er inderdaad — ook in Atjeh. Maar... de groote Moltke doceerde niet geheel ten onrechte: geluk (dus veine) heeft op den duur slechts der Tüchtige.

* * *

En zoo werkte Swart te Lho' Seumawè totdat op een dag geheel onverwacht een telefoontje van Gouverneur van der Wijck kwam: „Zeg, Swart, je hebt buitengewone promotie gemaakt!"

„Hoe bedoelt u, Generaal?", vroeg de man, die op dat oogenblik niets buitengewoons verwachtte.

„Nou, je bent Civiel en Militair Resident van de Zuider- en Oosterafdeeling geworden."

Swart keek hierover wel zeer raar op en telefoneerde min of meer verbouwereerd: „Maar generaal, daar ben ik nog nooit geweest. En ik weet er plusminus niets van!"

„Nou, dat zal Van Heutsz je dan wel vertellen. Bonjour!"

Dergelijke gesprekken duurden in dien tijd nooit lang.

Swart kwam met het nieuws thuis — en als eerste maatregel werd besloten dat mevrouw Swart nu zes maanden naar Holland zou gaan: Swart wou in dat onbekende, waaromtrent slechts deprimeerende verhalen liepen, eerst in zijn eentje en alleentje wel eens poolshoogte gaan nemen.

Dientengevolge vertrok mevrouw Swart naar Holland en Swart naar Buitenzorg. Daar logeerde hij „ten paleize" en daar gaf Van Heutsz hem een overzicht van hetgeen hij tot op dat oogenblik van Van Daalen had vernomen; het rapport der commissie de Rooij-Van Daalen was nog niet ontvangen.

„En als je nog meer wilt weten, dan ga je

maar naar Snouck", besloot Van Heutsz de uiteenzetting. Dus ging Swart naar Snouck, die vertelde wat hij wist van die Z. en O. afdeeling — heel veel belangrijke gezichtpunten opende dat onderhoud niet. Toen volgde der gewoonte getrouw het afscheidsmaal ten paleize, waarop Van Heutsz een speech hield: hij wenschte majoor Swart veel succes en hoopte dat Swart aan zijn verwachtingen zou beantwoorden. Daarop kon Swart weinig meer en weinig beters antwoorden dan dat hij zijn best zou doen. En... eh... en hoeveel tijd Zijne Excellentie rekende dat hij voor die opdracht noodig zou hebben?

„Dat gaat je niet aan", repliceerde Zijne Excellentie prompt en vaardig, „maar je had moeten zeggen: ik zal zorgen dat alles in orde komt!"

„Ja, dat was een merkwaardige speech", overdacht de 79-jarige glimlachend terwijl hij het verhaal deed, „vooral omdat er nogal wat gasten aanwezig waren. Maar zoo was Van Heutsz nu eenmaal — dat kon hem allemaal niets schelen."

En Swart vertrok naar Bandjermasin.

HOOFDSTUK V.

Gouverneur Generaal van Heutsz en de Opening der Buitengewesten — de Buitengewesten in het tijdperk der Non-interventie — Zelfbestuur en Korte Verklaring.

De opening der Buitengewesten — vier woorden voor een begrip, dat een volkomen wijziging in het koloniale beleid bracht.

Java was altijd het middelpunt van Indië geweest en gebleven, op Java richtte zich hoofdzakelijk de bestuurszorg der regeering en de belangstelling van minister en volksvertegenwoordiging. En al die honderden eilanden buiten en rondom Java, de buitenb e z i t t i n g e n zooals zij toenmaals werden omschreven, bleven verre onbekenden, waar ons gezag niet verder reikte dan de schaduw van een vlaggestok met in die smalle schaduw een bestuursambtenaar zonder gezagsmiddelen en d u s ook zonder gezag.

Zij lagen er in Multatuli's smaragden gordel als inderdaad schóóne slaapsters, maar de Nederlandsche Regeering voelde zich in die verre jaren voor 1900 geenszins de sprookjesprins, die haar moest wekken...

Dat klinkt voor ons, die den snellen op- en uitgroei van heel Indië mochten meebeleven, als een scherpe veroordeeling van een verschrompeld, uitsluitend naar dadelijke eigenbaat strevend koloniaal beleid. Maar ook de geschiedenis van de jaren der exploitatie-politiek (want die i s onherroepelijk gevoerd) moet *be*oordeeld en niet zonder meer *ver*oordeeld worden in de belichting van haar tijd: een tijd zonder moderne verkeers- en verbindingsmiddelen, zonder koloniaal besef óók bij andere kolonisatoren, zonder werkelijken verantwoordelijkheidszin ten opzichte van de inheemsche bevolking en zonder ethisch begrip.

Weliswaar had de ook toenmaals reeds bestaande koloniale oppositie in de Kamers bij de samenstelling van het Regeeringsreglement van 1854 aangedrongen op het afsluiten van een exploitatie-politiek en het bevorderen van de belangen van land en volk, maar zij had daarbij hoofdzakelijk gedoeld op Java — de buitengewesten waren het onbekende gebiedsdeel buiten Java.

En weliswaar zegt art. 43 van de Instructie voor den Gouverneur Generaal (1855): „het regt van zelfbestuur bij overeenkomst aan inlandsche vorsten of volken gelaten, sluit niet uit de verpligting, om het welzijn des lands te bevorderen, om met regtvaardigheid te regeren, om zeeroof en slavenhandel te beletten en om landbouw, nijverheid, handel en scheepvaart te beschermen. De Gouverneur Generaal ziet toe, dat aan die verpligting worde voldaan en dat de beletselen, die zich daartegen verzetten, worden uit den weg geruimd", doch tot aan de eeuw-wisseling bleven dit woorden zonder meer.

„Het regt van zelfbestuur sluit niet uit de *verpligting* om het welzijn des lands te bevorderen en om met regtvaardigheid te regeren"... die verplichting bleef ook voor de zelfbesturende inheemsche vorsten op die honderd-en-een afgelegen eilanden een woord zonder meer.

Derhalve rustte op de Nederlandsche regeering de plicht aan die hoofden hun „verpligting" bij te brengen — waar mogelijk door betoog en kracht van overreding, waar noodig door andere, forschere kracht.

En dáár lag in het toenmalige tijdsbestek de moeilijkheid, omdat de middelen schaarsch waren en omdat de politiek van het batig slot (en nogmaals: die lag in het bestek van den tijd) doodsbang was voor kostbare interventie in de aangelegenheden van de dikwijls machtige en brutale heerschers op de eilanden buiten Java en Madoera: „ik beschouw elke uitbreiding van ons

gezag in den Indischen archipel als een schrede nader tot onzen val en zulks te meer, daar wij nu reeds ver boven onze krachten gegroeid zijn", schreef minister Loudon in 1861 aan den Gouverneur Generaal.

Weliswaar stelde de Raad van Nederlandsch-Indië zich in 1864 op een breeder en van meer kracht en inzicht getuigend standpunt, toen dat adviseerende lichaam vaststelde: „dat zonder inlijving van grondgebied geen duurzame rust in de buitengemeenten bestaanbaar was, dat de zoogenaamde tuchtigingen nimmer blijvend tot het doel konden voeren en bovendien schadelijk in elk opzicht waren", m a a r... toen eindelijk besloten werd het Nederlandsche gezag te doen gelden tegenover het zeeschuimende Atjeh, omdat geen andere weg met het oog op onze internationale verplichtingen open bleef, t o e n bracht dat besluit in zijn financieele belasting (de jarenlange slepende, kostbare oorlog!) naast het verdwijnen van het batig slot óók de angst voor en de schijnbare onmogelijkheid van nog verdere gezagsuitbreiding.

En de Buitengewesten bléven gesloten — een vrijwel onbekende, onbetreden wereld-op-zichzelf met nog altijd slechts de schaduw van dien vlaggestok...

* * *

Die financieele belasting (óverbelasting dacht men in dien tijd) moet men in rekening brengen bij de beoordeeling van de aarzelende en zelfs afwijzende houding der regeering waar en wanneer zij haar politiek van non-interventie handhaafde, ondanks de schromelijke wantoestanden in tallooze zelfbesturende rijken en rijkjes, ondanks het feit, dat slavenhandel en zeeroof daar onbelemmerd en ongestraft werden bedreven en dat zelfs ons schijngezag („het toezicht op de zelfbesturen door enkele geschikte ambtenaren"... zonder machtsmiddelen) door die vorsten gehoond werd.

De bloedige en kostbare tegenslagen in den Atjeh-oorlog, die óók in de volksvertegenwoordiging werd gevoerd, be- en veroordeeld en geleid, vormden in dat rampzalige telkens wisselend inzicht, in het voortdurend veranderen van systeem en personen, de knarsende remmen op allen dadendrang in andere richting.

„Indien er nog ambtenaren in de buitengewesten waren die, ambitieus of oorlogszuchtig, den weg van annexatie, verovering of uitbreiding van rechtstreeksch gezag wilden volgen, dan diende bij hen die neiging krachtig te worden onderdrukt; geen uitbreiding van bemoeiingen, integendeel: een stelsel van inkrimping verdiende aanbeveling",[1]) verklaarde Gouverneur Generaal van Rees, en koos in het bovenaangegeven theoretische „gestadige toezicht door geschikte ambtenaren" een hulpbruggetje, dat zelfs geen vlondertje kon zijn.

Altijd weer klonk het: „denk aan Atjeh — laat Atjeh toch een waarschuwing zijn!"... en dientengevolge werd „Verboden Toegang" het gebiedende bord, dat de vrije weg tot de buitengewesten afsloot.

Weliswaar keerden zich geleidelijk meer koloniale figuren van beteekenis tegen deze volstrekte non-interventie, weliswaar werd van meer dan één zijde gewezen op de gevaarlijke en voortdurende kans dat andere mogendheden in de zich afteekenende drang naar koloniale uitbreiding die non-interventie als machteloosheid zouden verklaren en *benutten,* weliswaar durfde Gouverneur Generaal van Lansberge tenminste erkennen dat meerdere bemoeienis onze financieele kracht niet te boven ging, maar het duurde tot 1894 en totdat de wantoestanden op Lombok een ingreep onontkoombaar maakten, voor en aleer de minister van koloniën erkende: „onze suvereiniteit over een inlandsche staat legt ons ten aanzien van hetgeen daar gebeurt eene verantwoordelijkheid op, die wij niet kunnen afschudden".

Dat was in 1894 — en dat betrof Lombok.

---

[1]) P. van Hulstijn, Van Heutsz en de Buitengewesten.

En het werd 1896 — en Panglima Prang Besar T. Oemar liep met het door ons bewapende en betaalde Legioen naar de verzetspartij over, Deijckerhoff moest aftreden, Van Heutsz kreeg zijn eindelijke kans en „in 1898 wordt Nederland van de Atjeh-obsessie verlost, de verlamming, die ons een kwart eeuw lang gevangen hield, week voor den onverzettelijken wil van één man".[1])

* * *

Atjeh vormde de groote en volslagen omkeer en tevens de leerschool, waarin Van Heutsz en de zijnen hun inzichten konden toetsen aan de praktijk van een nieuwe soldaten- en bestuursschool.

Die inzichten zijn vastgesteld in het beginselprogram van Van Heutsz:[2])

a. oordeelkundige uitbreiding van Nederland's invloed in streken, waar de bestaande toestanden belemmeringen in den weg leggen aan de maatschappelijke vrijheid, welvaart, beschaving en ontwikkeling van land en volk, worde als plicht der Regeering aangemerkt;

b. in verband met dien eisch worde de politiek van onthouding met de inwendige aangelegenheden der in mindere of meerdere mate in het genot van zelfbestuur gelaten landschappen verlaten;

c. langs vredelievenden weg worde getracht in de staatkundige verhouding tot de zelfbesturen zoodanige wijziging te brengen als noodig mocht blijken om bevredigende waarborgen te erlangen voor eene geleidelijke verbetering van bestuur en rechtspraak;

d. inzonderheid worde, waar zulks noodig mocht blijken, het financieel beheer op doelmatige wijze onder contrôle gesteld, opdat de landsinkomsten in ruime mate ten bate kunnen strekken van land en volk;

e. met vermijding onzerzijds van elke aanleiding tot gewelddadig optreden, wordt nochtans met beslistheid het standpunt ingenomen, dat ook in de landschappen, welke in het genot van zelfbestuur gelaten zijn, het streven der bestuurders gericht zal moeten zijn op het ontwikkelen van de natuurlijke bronnen van welvaart des lands en het verbeteren van den economischen en socialen toestand der inheemsche bevolking;

f. inlijving van in het bezit van het recht van zelfbestuur gelaten landschappen bij het gouvernementsgebied geschiede niet anders dan op verzoek van de betrokken hoofden en bevolking, dan wel indien het in het belang der bevolking onvermijdelijk blijkt.

Het staat er met strakke officieele woorden in officieelen inkt op officieel papier, maar door de lange rijen strakke woorden licht toch de glans van een nieuw en beter inzicht: zóó en niet anders zou voortaan ons bestuur gevoerd, de bestuursleiding gegeven worden.

Maar voor de practische toepassing van zijn beginselen had Van Heutsz méér noodig dan inkt en papier: mannen en middelen. Want vrijwel overal in de buitengewesten, op Borneo en Celebes, in Palembang en Djambi, in de Groote Oost, op Bali en Lombok en Timor had de politiek van onthouding met haar schijngezag wantoestanden geschapen, welke onder een behoorlijk koloniaal bewind niet bestendigd mochten worden.

C. Lulofs,[3]) die als adviseur der buitengewesten tijdens zijn rondreizen door het Oostelijk deel van den archipel in de archieven van het schijngezag kon bladeren, heeft in zijn brochure tallooze dingen en daden uit dien weinig roemruchten tijd vastgelegd — en die bloemlezing vormt geen verfrisschende lectuur. De koloniale troost blijft echter: vele zoo niet alle kolonisatoren zondigden mét ons, en toen die zonde eenmaal beleden en de weg naar verbetering ingeslagen was, *toen* heeft Nederland ook in ongekend snel tempo

[1]) P. van Hulstijn a.v. [2]) J. C. Lamster, a.v.
[3]) C. Lulofs, Onze politiek tegenover de Buitenbezittingen (1908).

en dus in den kortst mogelijken tijd niet slechts den achterstand ingeloopen, maar zich tevens in dat „koloniale peloton" onbedreigd aan den kop geplaatst; ons koloniaal beheer in de buitengewesten kan na 1910 aan alle koloniale mogendheden ten voorbeeld worden gesteld.

Dat de mogelijkheid hiertoe werd geschapen, is de grootsche en onvergankelijke verdienste van Van Heutsz en de zijnen.

* * *

Het is goed en nuttig aan het boekje van Lulofs enkele cijfers te ontleenen — en zij moeten natuurlijk weer gelezen worden in de belichting van hun eigen tijd —, die duidelijk aantoonen wat weifeling en telkens wisselend inzicht ons hebben gekost aan menschen en aan middelen.

In Atjeh leden wij in 1875 een verlies van 957 dooden, terwijl 5151 man geëvacueerd werden; in 1876 overleden 1737 man en werden 7600 man geëvacueerd... tot den aanvang van 1877 kostte de Atjeh-oorlog 60 millioen gulden.

In 1877 aan dooden 944 man; in 1879 werden geëvacueerd 124 officieren, 5577 minderen en 3681 dwangarbeiders; aan aanvulling moesten in datzelfde jaar worden uitgezonden 277 officieren, 6394 minderen en 6982 dwangarbeiders.

In 1880 bedroegen de kosten 115 millioen, welke in 1884 waren gestegen tot 150 millioen, terwijl het te kort in de Indische kas was gestegen tot 86 millioen.

In den tijd van de beruchte geconcentreerde linie waren 5000 militairen opgehoopt in den befaamden vierkanten geografischen mijl, welke ophooping aan evacuaties veroorzaakte: in 1890: 3408, in 1891: 2796, in 1892: 3171 en in 1893: 2879 man.

In beide laatste jaren moest dientengevolge aan aanvulling worden uitgezonden resp. 4893 en 4470 man; de totale oorlogskosten bedroegen toen 210 millioen. En zelfs 1895, het laatste jaar voor Teukoe Oemar's overloopen, eischte nog een aanvulling van 6069 man.

En het is evenzeer nuttig een conclusie van Lulofs aan te halen, die op het oogenblik, waarop zij gesteld werd, wellicht aanvechtbaar was ten opzichte van haar volstrekte juistheid, maar die door de uitkomsten van latere jaren volkomen bevestigd werd:

„Uit de cijfers blijkt dat na 1845, Atjeh buiten beschouwing gelaten, alleen het tijdperk 1871-1890 zich noemenswaard onderscheidt van de 25 voorafgaande en de 16 volgende jaren en, rekent men Atjeh mee, dan blijkt dat met geen noemenswaard grootere troepenmacht dan sedert het begin van den Atjehoorlog op de buitenbezittingen in het veld was, behalve Groot Atjeh en de Onderh., heel het overig onafhankelijk deel van den archipel werd onderworpen.

Met dezelfde troepenmacht, die sedert 1873 noodig was om ons te handhaven in onze verspreide posten over een beperkt gebied, is het geheele gebied van den archipel veroverd en wordt het gemakkelijker beheerscht, dan toen men zich beperkte tot handhaving van het verkregene.

En uit een becijfering blijkt voorts dat de zgn. zeer dure jaren van den heer Van Heutsz per jaar *f* 959.000 goedkooper zijn geweest dan de drie onmiddellijk voorafgaande."

* * *

Van Heutsz had in zijn school jonge mannen met durf en verantwoordelijkheidsbesef gevormd, die zijn inzichten begrepen en toepasten met inzet van hun geheele persoonlijkheid en... met een minimum aan menschen en middelen; „alles kan" werd ook hun lijfspreuk.

Hij had op hen z ij n durf en doorzettingsvermogen, z ij n wilskracht en bewustzijn van eigen kracht geënt; hij had hun geleerd hoe onze vlugge, geharde inheemsche troepen, goed aangevoerd en geestdriftig geleid, ook in de kleinste verbanden onweerstaanbaar waren — de brutale durf van Van Heutsz werd hun credo.

Hij had hun eveneens geleerd hoe hun bestu-

rend werk langzaam en geleidelijk moest worden opgebouwd met als doelstelling het winnen van het vertrouwen van hoofden en bevolking, het scheppen van orde, rust en veiligheid, het toepassen van rechtvaardigheid en eerlijkheid, maar altijd en overal steunende op een hechte handhaving van hun gezag.

Zoo werd het mogelijk dat die mannen het bijkans onmogelijke bereikten... als een doodgewone verrichting; in die leerschool opgevoed kon Swart in een jaar tijds een volslagen ommekeer op Borneo bereiken, in enkele jaren Celebes pacificeeren en als slotstuk van zijn werktijd in het Oostelijke deel van het eilandenrijk met een handvol marechaussee de oogenschijnlijk meer dan brutale onderneming tegen Bima en Soembawa tot een klassiek voorbeeld van snelle en afdoende pacificatie maken.

Van Heutsz leidend beginsel was belichaamd in de practische toepassing van art. 67 van het Regeeringsreglement: „zooveel de omstandigheden het toelaten, wordt de inlandsche bevolking gelaten onder de onmiddellijke leiding van hare eigene, van Regeeringswege aangestelde of erkende hoofden". Uit dat artikel ontstond het staatsstuk, dat van zoo ongemeene beteekenis werd voor onze nieuwe politiek in de buitengewesten: de Korte Verklaring.

* * *

Soort over soort, dat is genade, had dr. Snouck Hurgronje zijn leerlingen voorgehouden — ook die leerstelling vond haar practische toepassing in de Korte Verklaring, „die eenerzijds een met invoering van rechtstreeksch bestuur overeenkomenden toestand waarborgde, doch de gevolgen van ons ingrijpen *matigde,* anderzijds een ongezochte gelegenheid bood om een groot deel der bestuurstaak in handen te laten van de *bestaande inlandsche organisaties*" (van Hulstijn).

En de vader der leerstelling beoordeelt dat korte contract met de zelfbesturende vorsten als volgt:

"Bij de sluiting van zulke overeenkomsten zijn het slechts enkele artikelen, die de aandacht der zelfbestuurders trekken, zooals die, waarbij hun inkomsten bepaald worden, of waarbij over de inkomsten van hun gebied wordt beschikt. Voor het overige is het contract voor hen eenvoudig de vorm, waarin zij hun ondergeschiktheid aan het Gouvernement betuigen; zij weten zeer goed, dat de mate dier ondergeschiktheid nooit afhangt van den inhoud dier artikelen, maar wel van de wijze, *waarop het bestuur zijn wil weet te doen eerbiedigen.*

Daarom moeten die overeenkomsten in vorm zoo beknopt mogelijk zijn, *maar vooral in het algemeen de belofte der zelfbestuurders bevatten om hun gebied te besturen volgens de inzichten der regeering,* gelijk die hun door de in het contract aangewezen ambtenaren gaandeweg duidelijk gemaakt zullen worden. Dit laatste kan naar omstandigheden geschieden door mondelinge bevelen (waar voortdurende aanraking met het zelfbestuur dit gemakkelijk maakt) of ook gedeeltelijk door schriftelijke instructies en men heeft dan niet voor elke verbetering, die de tijd eischt of mogelijk maakt, een additioneele overeenkomst noodig".

En kort en krachtig werd dan ook die Korte Verklaring, waarin het zelfbestuur verklaart:

a. dat het betrokken landschap deel uitmaakt van Nederlandsch-Indië en gevolgelijk staat onder de heerschappij van Nederland;

b. dat het zelfbestuur mitsdien steeds getrouw zal zijn aan H.M. de Koningin der Nederlanden en aan Z.E. den Gouverneur Generaal als Hoogstderzelver vertegenwoordiger;

c. dat het zelfbestuur zich in geenerlei aanraking met vreemde mogendheden zal stellen;

en waarvan het laatste artikel luidt:

dat ik (de zelfbestuurder) zal nakomen en handhaven alle regelingen, die met betrekking tot (naam van het landschap) door of namens de Koningin der Nederlanden, dan wel den G.G. van N.I. of Diens vertegenwoordiger zijn of zul-

len worden vastgesteld of toepasselijk verklaard en dat ik in het algemeen alle bevelen zal opvolgen die mij door of namens den G.G. of Diens vertegenwoordiger zijn of zullen worden gegeven.

Deze soepele, practisch gemakkelijk te hanteeren overeenkomst geeft weliswaar der Regeering de bevoegdheid *alles* te regelen, maar — aldus onderstreept Lulofs een hoogst belangrijk beginsel — van die bevoegdheid moet en zal een spaarzaam gebruik gemaakt worden, omdat anders onze bemoeienis *te* intensief wordt — juist ter voorkoming van die groeiende intensiviteit koos men den indirecten bestuursvorm. „Neemt het gouvernement", aldus Lulofs, „het zelfbestuur den wetgevenden arbeid uit handen, dan wordt dit laatste binnen steeds enger wordend arbeidsveld terug gedrongen instede van ontwikkeld te worden, terwijl wederom juist een der redenen, die de keuze op den indirecten vorm deed vallen, de erkentenis was, dat den landskinderen meer en meer aandeel moet worden gegeven in het bestuur van hun land, althans voor zoover het inwendig beheer daarvan betreft."

Op dat standpunt heeft de Indische Regeering zich ook gesteld: opvoeding tot werkelijk zelfbestuur werd de strakke, sterke richtlijn voor de nieuwe, frissche bestuurspolitiek in de buitengewesten. En aldus was eindelijk een strijd volstreden tusschen eenerzijds exploitatie gepaard aan onthouding en anderzijds het beginsel dat opvoeding, verantwoordelijkheid en gezagsuitoefening in het gansche gebied als richtlijn koos.

En nu werd in een zich steeds versnellend tempo, al sneller naarmate het vertrouwen in eigen kracht toenam, het „Sesam opent U!" toegepast; Djambi, Korintji, Midden Sumatra en de Zuider en Ooster Afdeeling van Borneo openden de reeks.

Zoodra Van Heutsz in 1904 was opgetreden als Gouverneur Generaal, gesteund door den minister van Koloniën Idenburg, werd het tempo nog meer versneld, zoodat hij bij zijn aftreden met voldoening mocht erkennen dat de taak volbracht was: Sumatra werd geheel onder ons gezag gebracht; Borneo (Swart!) was in den tijd van één kort jaar verlost van een voortdurend oplaaiend verzet der Pegoestian; Celebes (alweer Swart!) was onder daadwerkelijk bestuur gesteld; de Molukken beleefden eindelijk geordende toestanden; Bali en de Kleine Soenda-eilanden waren verlost van het wanbeheer van hoofden en vorsten.

Het brutale signaal „Het Geheel Voorwaarts!" had ook ditmaal tot de snelle en volkomen beslissende overwinning geleid.

HOOFDSTUK VI.

De Pacificatie van de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo (1905-1906).

Hoe waren de toestanden en tegenover welke omstandigheden zag de bestuurder zich geplaatst in de Zuider- en Oosterafdeeling van het uitgestrekte eiland Borneo en in het jaar 1905?[1])

Het antwoord wordt: tegenover de verwaarloozing van ons gezag, tegenover ontloopen van bestuursbemoeienis, tegenover vrijwel volslagen onbekendheid met land en volk en tegenover verslapping in elk opzicht.

Na den opstand in het jaar 1860 was het toenmalige sultanaat Bandjermasin ingelijfd bij het rechtstreeks bestuurde gebied en bleef dus geen zelfbesturend vorstendom, met als dadelijk gevolg: verzet en tegenwerking van de sultansafstammelingen, de zoogenaamde Pegoestian. De bestuursovername bracht ons gezag echter niet verder dan de Benedenlanden en tot Moeara-tewe; in de Noordelijk daarvan gelegen gebiedsdeelen, de zoogenaamde Boven Doesoen, werd niet alleen geen gezag gehandhaafd of gevestigd doch gold zelfs een r e i s v e r b o d voor onze ambtenaren.

Dientengevolge vonden in die onberoerde streken de afstammelingen van den ex-sultan en de verzetsleiders een evenzeer onberoerde verblijfplaats onder hun aanvoerders Antasari en Soerapati.

En vanuit die veilige ruimte onderhield de Pegoestian, de Sultanspartij, haar tegen het Gouvernement gerichte invloed: in het rechtstreeks bestuurde gebied door de anak-radja (letterlijk: kinderen van den vorst), die haar gaarne steunden; in de Bovenlanden, bewoond door de eigenlijke inheemsche bevolking, de koppensnellende Dajaks, door die Dajaks. En juist onder hen verkreeg de Pegoestian voortdurend m é é r invloed. Immers, die Dajaks hebben d i t gemeen met de Polynesische bewoners van de meer Oostelijk gelegen eilanden en eilandjes: het main perang (oorlogje spelen) is hun een levensbehoefte, zij blijven zwervers van aard en natuur, die dus niet gaarne kampongs (dorpen) vormen en daarin verblijven, terwijl zij uitmuntende jagers en loopers en zeer goede schutters zijn.

Die wilde en oorlogszuchtige Dajaks, verre onbekenden voor onze toenmalige ambtenaren en officieren, lieten zich door de Pegoestian grif en gaarne tegen de Kompeni en de zijnen gebruiken.

Daardoor bleef voortdurend middellijk en onmiddellijk verzet leven zoowel in de Beneden- als in de Bovenstreken. Die toestand veroorzaakte in 1899 een gevaarlijke opstand in Kandangan, waarbij twee bestuursambtenaren vermoord en de medeplichtigen zelfs op de hoofdplaats gevonden werden. Het ingrijpen tegen de opstandigen bracht weliswaar eenige verbetering, doch niet van blijvenden aard.

Te Poeroektjaoe (Boven Doesoen) stichtte men een bestuursvestiging dicht bij de plaats, waar ook de Pegoestian als regel haar centrum koos; met een bezetting van 150 militairen zou Poeroektjaoe dan benut worden é n voor uitbreiding van onzen invloed onder de Siangmoeroeng Dajaks (en d u s vermindering van den invloed der Sultanspartij) é n voor het onder toezicht houden van den rijstopvoer naar de Boven Doesoen; eveneens werden zout en andere handelsartikelen onder contrôle gebracht. Het bestuur wilde dus weer als vanouds (men denke aan de scheepvaartregeling in Atjeh) op de „beurs" der onwilligen plaats nemen om zoodoende den tegen-

[1]) Een kaart van Borneo werd niet opgenomen — het in dit hoofdstuk beschrevene kan op elke goede atlas gemakkeijk worden gevolgd.

Dajak van Boeloengan (Z. en O. Borneo)
in krijgsgewaad met schild.

Foto „Koloniaal Instituut"

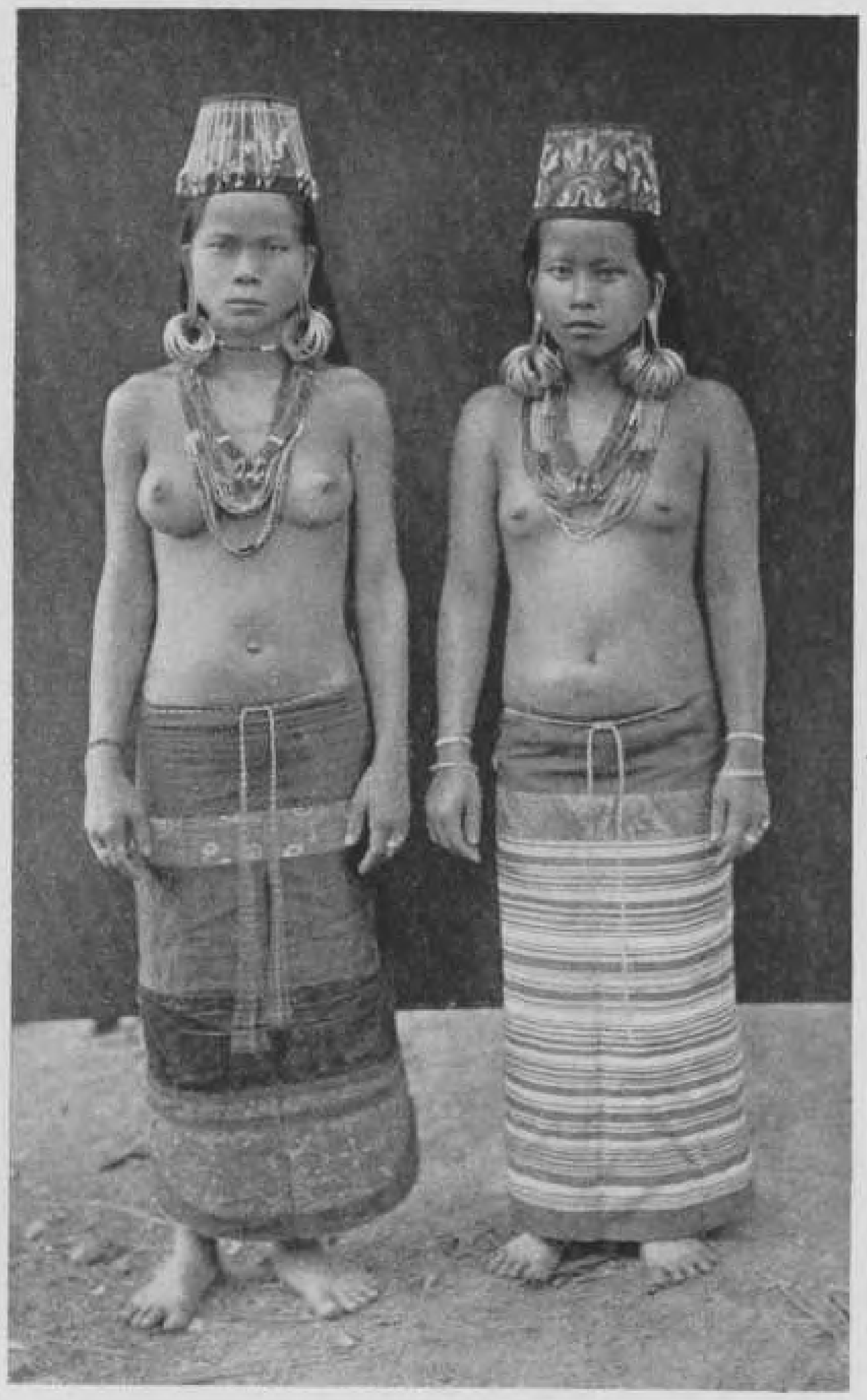

Kajanvrouwen in feestgewaad (Z. en O. Borneo).

Foto „Koloniaal Instituut"

Kajans aan de boven Mahakamrivier (Z. en O. Borneo). *Foto „Koloniaal Instituut"*

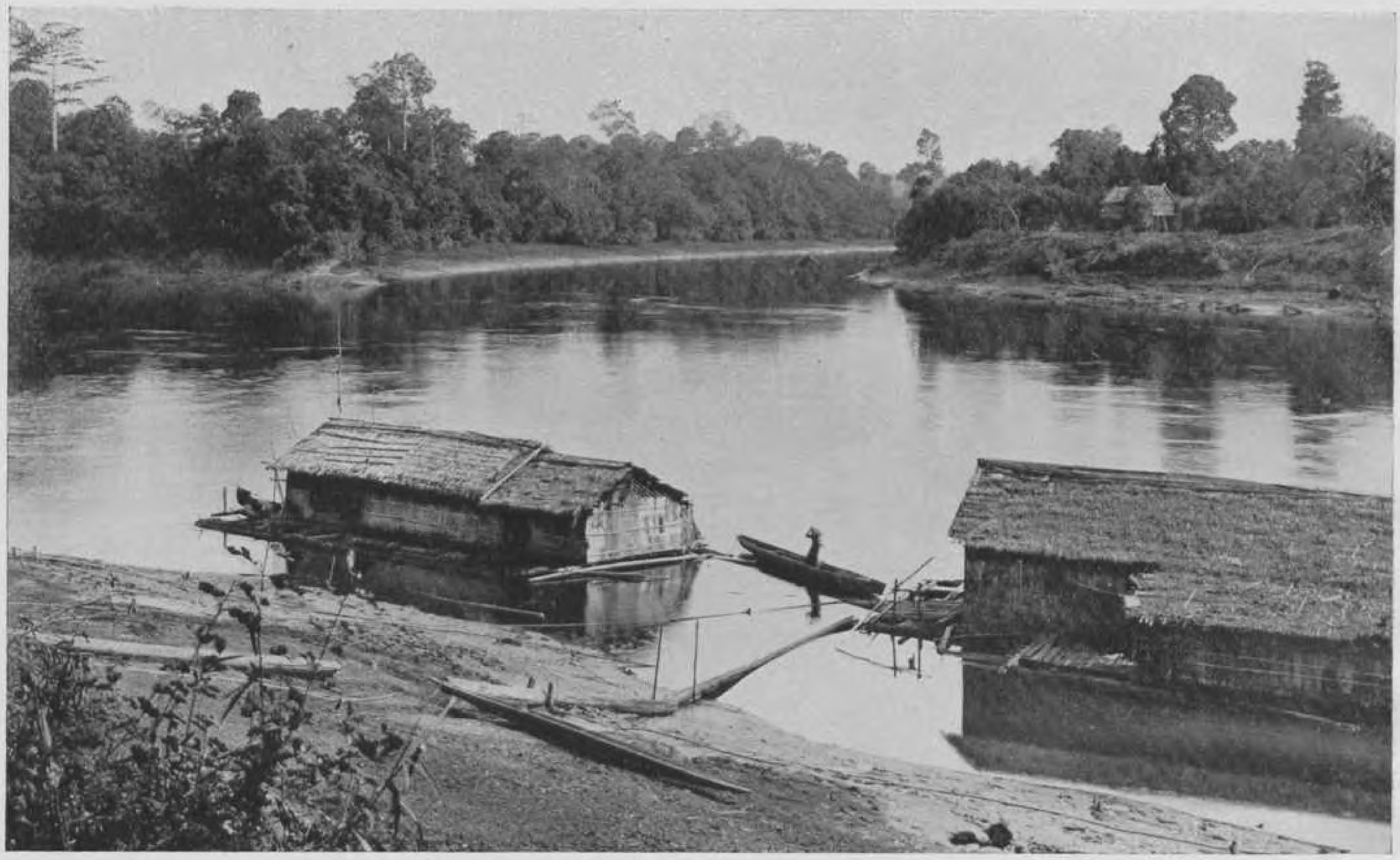

Vlotwoningen der bevolking aan de boven Baritorivier (Z. en O. Borneo). *Foto „Koloniaal Instituut"*

Onze vestiging in Poeroektjahoe, Doesoenlanden (Z. en O. Borneo). *Foto „Koloniaal Instituut"*

stander op de billijkste wijze tot onderwerping te dwingen — de eeuwige fout der non-interventie, omdat een dergelijke handelwijze geen ontzag en dus ook geen gezag vestigt.

Het bleef gesukkel. Weliswaar ontlook nu weer de „reizende" ambtenaar, maar van haar zijde doorkruiste de Pegoestian alle pogingen dier reizigers om toenadering tot de Dajaks te verkrijgen en breidde bovendien onder leiding van den pretendent-sultan Goesti Mohamad Seman haar invloed onder de Dajaks uit, met als gevolg opstandspogingen aan de Boven-Barito, waarbij de Dajaks gesteund werden door benden Maleiers.

Die pogingen werden begunstigd door het terrein: dicht, donker, onafzienbaar oerwoud zonder wegen of paden, waarin de handige, snelvoetige tegenstander alle kansen kreeg voor beschieting van troep en riviertransport, zonder dat de militairen, die zelf zware en deprimeerende verliezen, vooral aan officieren leden, die aanvallers konden te lijf gaan. De daardoor overmoedig geworden tegenstander bracht het zelfs in 1904 tot een inval in het Boven Kapoeasgebied, vooral toen onze excursies van 1902 en 1903 tegen Menawing (de zetel der Pegoestian) vrijwel geen succes hadden opgeleverd.

„Op het eiland Borneo" — aldus de Braconier[1]) — „was toen in de Z. en O. afdeeling de politieke toestand onhoudbaar. In de Doesoen- en Dajaklanden toch heerschte de verzetspartij en stond de handel geheel stil. Door samenwerking van den civiel Bestuurder (Resident) en den Gewestelijk Militairen Commandant kwam men niet tot het doel; dit dualisme bleek in verband met de omstandigheden niet tot goede resultaten te leiden. Het civiel en militair gezag moest voor die Residentie in ééne hand zijn".

„Wij kenden het vák niet" — aldus beschreef een der vooraanstaande medewerkers van Swart ons dien tijd — „wij bleven aan de wegen en paden hangen; wij verstonden het handwerk daar niet, ook al bleef ons toezicht op den in- en doorvoer van het zoo noodige zout van beteekenis. Weliswaar was Drijber toen gewestelijk militaire commandant — en dien Atjehschen vechtofficier kan niemand gebrek aan practische vakkennis verwijten. Zijn schuld was het niet, maar het civiel en militair bestuur waren niet in één hand vereenigd, Drijber was niet vrij in het uitvoeren van zijn inzichten... en het blééf mis."

Het waren daar op Borneo sombere dagen en slechte berichten, er heerschte een gedeprimeerde stemming. Totdat Van Heutsz in 1904 Gouverneur Generaal werd en met een van zijn eerste bestuursdaden een commissie benoemde, bestaande uit den resident de Rooy en den van Atjeh naar Borneo gezonden luitenant-kolonel Van Daalen, met opdracht afdoende voorstellen ter verbetering in te dienen.

Die commissie onderzocht en stelde voor:

a. krachtige vervolging van den pretendent-sultan en den kleinzoon van zijn broer Antoeng Koewing;

b. opheffing van de afsluiting van de Barito en zijn zijrivieren, omdat onze troepen haar niet konden handhaven, de handel van Bandjermasin benadeeld en het smokkelen in de hand gewerkt werd; bovendien werd door die weinig afdoende afsluiting de verzetspartij niet benadeeld, doch werden onze troepen versnipperd over en gebonden aan talrijke posten en postjes zoodat zij nergens in voldoende sterkte offensief konden optreden;

c. een einde te maken aan het gebruik van Dajaksche hulptroepen, die met de door de Kompeni verstrekte geweren slechts aan hun neiging tot rooven, vernielen en... koppensnellen toegaven en bovendien die kostbare en gevaarlijke schietwapens „verloren" aan verkeerde gegadigden, terwijl — en dat hadden wij in Atjeh ook ervaren — de van geweren voorziene hoof-

[1]) A. de Braconier „Gouverneur H. N. A. Swart", Ind. Gids, Juni 1911.

den die wapens óf niet óf glad verkeerd gebruikten.

Bovendien achtte de commissie het gewenscht in de toekomst de Maleiers uit de Dajaksche landen verwijderd te houden teneinde zoodoende een waarborg voor de politieke rust te verkrijgen.

Aldus eenige richtlijnen. Hoofdzaak en hoofdrichtlijn werd echter: het Gouvernement moest eindelijk de wil en de macht toonen welke noodig waren om het schijngezag in een daadwerkelijk Gezag om te zetten. Die wil moest uitgesproken worden door een behoorlijk gebruikte troepenmacht. En dat beteekende niet: vermeerdering van troepen — Van Daalen, die met tien brigades marechaussee de Gajo- en Alaslanden onderwierp, zou nimmer een oplossing zoeken in troepenvermeerdering wanneer die oplossing z.i. te vinden was in een ander en beter gebruik. Dat andere, betere gebruik zag hij in de vorming van een drietal mobiele colonnes. Maar dan ook werkelijk mobiel en niet vástgebonden aan posten en postjes, aan toezicht op zout en rijst, aan de „kogelvrije" ruimte van een benteng, maar marechaussee en marechaussee-werk. En zoodoende werd, nog tijdens het opmaken van dit rapport, Christoffel met 3 brigades marechaussee van Atjeh naar Borneo ontboden.

Den 1sten Januari 1905 kwam hij te Poeroektjaoe aan en nam daar het bestuur over; reeds op 24 Januari overviel hij den pretendent-sultan op een ladang aan de Menawing... en Goesti Mohamad Seman sneuvelde met twee van zijn volgelingen nog voordat het rapport der commissie was ingediend. Christoffel zette door en korten tijd later was de beurt aan Antoeng Koewing (na het sneuvelen van den pretendent-sultan het hoofd der Sultanspartij), die op 1 Juli met eenige hoofden de veilige „melding" koos. Dit had weer tot gevolg dat vele anderen, Raden Naoeon, Kiai Adjies en de beruchte Temenggoeng Basah zich meldden (Juni en Juli); zij werden bij G.B. van 8 April 1906 naar Benkoelen verbannen, terwijl Antoeng Koewing te Batavia overleed. En betrekkelijk spoedig kon de colonne Christoffel weer naar Atjeh worden teruggezonden.

* * *

De Regeering aanvaardde inmiddels de voorstellen der commissie en Van Heutsz belastte den majoor Swart tijdelijk met het civiel en militair gezag in de residentie Z. en O. afdeeling (3 Maart 1905) met den titel van Civiel en Militair Resident; op 24 October d.a.v. en kort na zijn aankomst in Borneo werd Swart tot luitenant-kolonel bevorderd; hij was toen 42 jaar oud.

„Van Heutsz had me gevraagd" — vertelde Swart uit zijn Borneo'sche herinneringen — „of ik misschien enkele mij bekende officieren naar Borneo wou meenemen; de berichten omtrent de toestanden daar waren niet erg opwekkend. Ik had geen uitgesproken voorkeur, waarop Van Heutsz mij raadde mij tot den Inspecteur van het Wapen te richten — hij achtte het wel gewenscht dat ik een officier naast mij had van wien ik zeker kon zijn dat hij mijn bestuursinzichten deelde. Ik volgde dien raad op en als gevolg daarvan werd kapitein Dijkstra aangewezen. Hij is door alle jaren heen een van mijn allerbeste medewerkers gebleven, die steeds en overal in mijn geest werkzaam was.

Toen ik te Bandjermasin aankwam, vond ik daar resident de Rooy. De Gouverneur Generaal wenschte dat in de Z. en O. afdeeling civiel en militair bestuur in één hand zouden komen en had in verband daarmee resident de Rooy voor de vacature op Timor bestemd.

Ik vond er een gedeprimeerde boel en ons gezag was feitelijk geen gezag meer. „Het is hier nogal een eigenaardige toestand", zei de resident, „en u moet zich dus maar goed inwerken".

„Laat dat maar aan mij over", kon ik toen niet inslikken — en zoodra ik het bestuur had overgenomen en een indruk had gekregen van den Assistent-Resident van Bandjermasin en van den

gewestelijken secretaris, ben ik op een gouvernementsstoomer de Barito opgegaan.

Maar eerst liet ik den plaatselijken architect komen en gaf hem de noodige opdrachten: de residentswoning moest een wóning worden en het voor de bemanning van de „Barito" afgescheiden deel van den vasten wal werd erf voor mijn huis. Ja, er lag toen een soort oorlogsschip op de Martapoera-rivier vlak voor de residentswoning. Dat leek me een te kostbare en te hinderlijke schildwacht, zoodat ik den commandant daarvan opdracht gaf ergens anders heen te gaan. Bovendien houd ik van een vrij uitzicht. En tenslotte liet ik den adspirant-controleur een weg aanleggen van Bandjermasin naar de monding van de Martapoera.

Toen iedereen op die manier aan den gang kon gaan, had ik mijn handen ook vrij en ging boven bij Dijkstra in Moearatewe en bij den luitenant-gezaghebber in Poeroektjaoe eens kijken.

Ik herinner me ook nog hoe Dijkstra, na den overval op de patrouille Meezen, de achtervolging van de overvallers ter hand had genomen en hoe ik die achtervolging gedeeltelijk heb meegemaakt. De bende werd achterhaald en uit elkaar geslagen. En toen is er iets merkwaardigs gebeurd. Tijdens die achtervolging bivakkeerden we op een regenachtigen dag op een inlandsch kerkhof. De bevolking had in bamboekokers wat eten voor ons gekookt, met een sajoeran vol griezelige witte dingen. „Als we nu maar geen dooie vingers te eten krijgen", zei ik, „daar kun je van alles van krijgen". En laat ik nu ziek thuis komen met zware koortsen, die door den dokter als typheuze koortsen werden onderkend! Ik werd zwaar ziek, mijn vrouw deelde dit aan Van Heutsz mee en Van Heutsz zond me met 6 weken ziekteverlof naar Tosari. Daar kreeg ik na vier weken het bericht van het sneuvelen van controleur Knappert en toen ben ik dadelijk weer teruggekeerd — met de looppas!"

* * *

Maar hiernaast toch ook een enkel „verhaaltje" van den vertrouwden medewerker zelf, uit den tijd toen hij als kapitein Dijkstra en als militair en civiel gezaghebber de Doesoenlanden bestuurde. Swart was Swart — hij „had er den wind onder" en kon ongemeen puntige aanteekeningen op journalen stellen, vooral indien van zijn instructies of bevelen was afgeweken. Tenzij... die ondergeschikte afweek in zijn geest. Maar dan bleef het nóg een waagstuk.

De civiel gezaghebber mocht boeten opleggen. Máár... tót *f* 25. En het geschiedde dat die bestuurder door zijn spionnen berichten ontving, dat een hadji (hadji's waren kapitaalkrachtige ondernemers) clandestien het in dergelijke streken gevaarlijke en ongewenschte kruit invoerde en bovendien reeds over een groote voorraad van dat verzet-bevorderende clandestiene goedje beschikte. Dús pleegde de civiel gezaghebber een „inval", „strikte" den man-met-het-kalotje en legde in heilige verontwaardiging en heet van de naald Abdoellah een boete van... *f* 1000 op. Ja, en eenmaal opgelegd blijft opgelegd — „en het mag bovendien niet", bepeinsde de oplegger. Maar hij rapporteerde het desondanks in zijn journaal en zette zich meteen schrap voor de kittelige uitwaaier, die komen moest. Echter... dienzelfden dag betaalde de hadji reeds prompt zijn duizend gulden en de gezaghebber kon nog net onder zijn journaal plaatsen „heden betaalde hadij Abdoellah zijn boete van *f* 1000", en bedacht tevens „ziezoo, de duiten zijn er tenminste — ik ben benieuwd of ik nu opdracht krijg tot terugbetaling."

Het journaal ging de weg van alle journalen, keerde eindelijk ook weer, voorzien van de aanteekeningen van den Resident, tot den opstelmaker terug en deze las: „die hadji had dus blijkbaar een hoogere boete moeten hebben als hij zoo grif betaalt!"

Je wist het bij Swart nooit vooruit...

* * *

Swart had er „den wind onder", ook onder de inheemsche vorsten en hoofden. Niets ergerde den toean besar zoodanig als een smerige kampong, een bouwvallige mesdjid, een gammel „paleis". Dientengevolge kreeg de oom van den tegenwoordigen sultan van Koetei, toen nog in zijn fladderjaren, tijdens een „inspectie" van den toean besar een ongezouten uitbrander, omdat de mesdjid te Koetei zoo boven alle beschrijving smerig was. Of dat pas gaf in een plaats als Koetei? Of dat patoet was? Of... en zoo nog een half dozijn „of-jes".

„Och", vertelde Swart, „ik heb toen gedacht: ze zullen er nu wel beter voor zorgen en het ding behoorlijk oplappen. Maar laat ik nu kort vóór den oorlog, dus na al die jaren, hier in den Haag bezoek krijgen van dienzelfden oom. En die bracht me namens den sultan een groote foto van... hun nieuwen mesdjid! En of ik me nog herinnerde van dien dag waarop ik zoo boos geweest was!"

Maar wie eenmaal een echte uitwaaier van Swart en in dat hooge, droge, nasale geluid geslikt had... Zelfs een sultan van Koetei bleef zóó'n gebeuren bij.

* * *

Vanaf den inzet van zijn werk als sleutelvoerder der Buitengewesten wist Swart door zijn karaktereigenschappen een aantal vooraanstaande medewerkers om zich te vereenigen, die hem trouw en overal ter zijde bleven staan, maar tegenover wie hij zich ook een trouw en vaderlijk vriend betoonde.

Een hunner, kapitein Dijkstra (de latere Legercommandant), reisde gelijktijdig met Swart naar Borneo en bleef tot 1918 én op Celebes én op Atjeh tot die vaste medewerkers behooren; toen Swart in 1918 aftrad als Gouverneur van Atjeh beantwoordde kolonel Dijkstra als militaire commandant zijn afscheidsrede en verliet kort daarop Atjeh eveneens.

Dien kapitein belastte Swart met het bestuur over het moeilijkste gedeelte, de Midden Doesoen, met Moearatewe als standplaats; het bestuur werd overgenomen van een assistent-resident, die beduusd opmerkte hoe er vier maanden geleden nog op den pasar geschóten werd. Trouwens, hoe kon het anders in een tijd, waarin de bestuursambtenaar-zonder-gezag land noch volk kende, aan handen en voeten gebonden was en „tourneerde" op een stoomertje, en waarin slechts één controleur, één heele controleur, weleens een andersoortige tournee maakte?

De nieuwe instructie voor den nieuwen bestuurstijd werd opgesteld aan de hand van de wenschen der commissie de Rooy-van Daalen en van door dr. Snouck Hurgronje verstrekte gegevens: in de eerste plaats moest de oorspronkelijke bevolking, moesten dus de Dajaks en niet zoozeer de Maleiers vooruit worden gebracht.

Maar aan deze theorie bleek iets te haperen vooral toen er practisch en werkelijk bestuurd werd. Immers, die zoogenaamde Bekoempai Maleiers oefenden grooten invloed op de Dajaks uit, zij voelden zich in alle opzichten meerwaardig in vergelijking met de Dajaks, die zij dan ook uitsluitend als vechters gebruikten. Bovendien waren de energielooze Dajaks, zooals vrijwel alle stammen in den oostelijken archipel, door ziekten gedecimeerd, zwerfziek en onzindelijk — de Maleier stond inderdaad intellectueel ver boven hen, wees hun dan ook in gezamenlijk bewoonde kampongs het benedenstroomsche deel en dus het vuil toe. De Maleiers waren de aangewezen lieden om handel en verkeer te bevorderen en uit te breiden — een strenge contrôle bleef natuurlijk noodig, maar niet een belemmering in hun bewegingsvrijheid, niet een tenachterstellen bij den Dajak. Dat voelden de nieuwe bestuurders en dat voelde Swart ook, die op eigen gezag van de theorie der commissie afweek en zijn ondergeschikten ook dienovereenkomstig van instructies voorzag.

En Swart zag juist — het bleek al spoedig dat niet door de Dajaks maar wel door de Maleiers

het land vooruit gebracht kon worden; zoodra de Maleiers de krachtige bestuurshand voelden, bleken zij met hun energie en handelsinstinct de aangewezen mede-bouwers te zijn.

Een tweede en dadelijk noodige maatregel was de opening van het geheele land. Dat openingswerk kwam in de eerste plaats aan de militairen en met, en ook vóór hen, luidde Swart een nieuw tijdperk in.

De toenmalige onderluitenant Schouten, ook één van zijn langjarige medewerkers, vertelde hierover het volgende.

„Voor Swart's komst kenden we alleen maar posten en bezettingen; we patrouilleerden vrijwel niet en hadden geen contact met hoofden en bevolking. Swart liet dadelijk het heele land exploreeren; naar alle zijden werden colonnes uitgezonden, ook naar die streken, waar geen verzet werd geboden. Er vertoonden zich troepen, waar voordien nimmer troepen geweest waren. Dat was nieuw — en daaraan moest iedereen eerst wennen.

Zoo herinner ik me de colonne Messemaekers van de Graaf van Juli tot October 1906; van Bandjermasin over Moearatewe langs de Lahei en de Mjawatan naar Longiram, waar toen de bekende controleur Bart bestuurde, en dan de Mahakkam en de stroomversnellingen op met opdracht door te gaan tot de bronnen van de Mahakkam en vervolgens oversteken naar Pontianak op de Westkust: dwars door Borneo!

Zoo werden tal van tochten vrijwel getijktijdig gemaakt. En zij hadden een ongedachte en ook onverwachte uitwerking: al die vorsten en potentaatjes, die zich achter hun stroomversnellingen onaantastbaar achtten, zagen opeens de Kompeni verschijnen — hun „lali"[1]) hield niet meer! Daardoor ging er van die tochten een groote invloed ten goede uit op de bevolking en op den troep. Die troep leerde à la Van Heutsz en à la Van Daalen met 3 dagen vivres bij den man uitrukken, desnoods voor maanden, en dan die lange maanden verder te leven door aankoop van het noodige bij de bevolking. Dat stelsel van zichzelf-voeden kende men niet. Eerlijk gezegd: de troep en de aanvoerders kenden eigenlijk niets.

Hier schuilt Swart's groote verdienste als aanvoerder. Hij bracht een frissche, nieuwe geest, hij koos zich jonge, en energieke hoofdofficieren, moedigde hen aan en bezielde hen. Daarbij behield hij altijd zijn goede humeur en zijn opgewektheid; hij geneerde zich niet maar hij spaarde zich ook niet. Bij het smerigste weer en in de vuilste modder liet hij zich opgewekt van de modderpaadjes naar beneden glijden en declameerde onderwijl Tollens. Hij eischte een stipte discipline maar geen Kadavergehorsam. Die dóóde gehoorzaamheid lag Swart niet.

Ook tegen de beruchte koppensnellers, de Batang Loepars, liet hij de troep optreden — wij joegen die heeren niet alleen weg, maar we achterhaalden de koppen ook. In het begin ging dat alles nog niet zoo gesmeerd — de tocht naar de Westkust begonnen we met 60 man, maar door ongewoonte waren er te Longiram nog maar 40 over. In die dagen werden we ook voor het eerst net als de marechaussee met karabijn en klewang gewapend. En die „handen" beter in de rimboe. Tegen de eerste stroomversnellingen (die dingen hadden we nog nooit „genomen") zagen we óp; we lieten de bagage in de prauwen maar zelf gingen we toch liever maar kappende over land. Maar dat veranderde ook, en toen kregen we heel veel wil van de voortreffelijke roeiers van de vorsten. Och, en de hoofden kwamen zich toen overal melden; de strijd tegen de Pegoestian was vrijwel afgeloopen. Het werd een nieuwe en een betere tijd".

* * *

Zonder verder verzet, zonder véchten kon dat betere en nieuwe echter niet worden opgezet, daarvoor woekerde nog te veel oud zeer.

[1]) lali van pemali (verboden, verbodsbepaling); in de Dajaksche samenleving was het pemali een alles remmend, het bijgeloof in de hand werkend verbods-regiem.

Naar alle zijden doorkruisten Swart's colonnes het land: Messemaekers v. d. Graaf langs de Mahakkam naar Pontianak; controleur van Walcheren naar de verre Apo Kajan (Nov. '05 tot April '06), tijdens welke tocht de geschillen tusschen de stammen in het Poedjoegangebied werden beslecht; de colonne Stolk langs de Opper Barito tot aan de Boven Mahakkam; de colonne van Nouhuijs van Poeroektjaoe naar de Boven Ratah en de Boven Mahakkam; de colonne Fischer naar Boelongan, waar het verzet der Segai-Dajaks werd gebroken, en verder door naar de Apo Kajan en de Mahakkam; de colonne Zeegers van Bandjermasin naar Samarinda; de colonne Hageman van Sampit langs de Melawi naar Sintang; de colonne Hardenberg door het landschap Kota Waringin.

Die colonnes werden geleid zoowel door bestuursambtenaren als door officieren; haar opdrachten waren zoowel het breken van eventueel verzet als het exploreeren van het land en het tot stand brengen van de aanraking met hoofden en bevolking; zij ondernamen dus pacificatie-tochten in de juiste beteekenis van het woord.

In het rechtstreeks bestuurd gebied werd in November de rust opnieuw verstoord doordat de patrouille Meezen onoordeelkundig tegenover de bevolking optrad. Dat onoordeelkundige optreden van patrouillecommandanten bleef in vrijwel alle buitengewesten en in die pacificatiejaren een misstand, welke niet zoo makkelijk te ondervangen was. Eenerzijds moest in korten tijd onmogelijk veel werk verzet worden, anderzijds moesten vele jongere officieren en onderofficieren het vak „patrouilleeren en pacificeeren" nog leeren. Leerschool en leermeester waren daarbij van beslissende beteekenis; men beschikte echter maar niet in een handomdraai over goede en bovendien over zóóveel leermeesters. En dan, indien een onbekwame, aarzelende, onhandige of ruwe (ruwheid is altijd en overal uit den booze) patrouillecommandant een opdracht moest uitvoeren (registratie, belastinginning, contrôle van heerendienst e.d.), waarvoor hij feitelijk ongeschikt was — en dat wist men ook niet vooruit — dan ging het scheef. Er zijn patrouillecommandanten geweest, die dan naar geheel misplaatste dwangmaatregelen grepen (aanhouden van vrouwen en kinderen, binden van hoofden, slaan e.d.) dan wel op grove wijze tegen adat en volksgebruiken zondigden, en die dat dan niet alleen zelf en met hun patrouille bezuurden, maar bovendien — en dat was het ergste — de moeizaam verkregen resultaten in zoo'n landstreek weer volkomen te niet deden.

Zoo ook de patrouille Meezen.

Het was in November 1905 dat deze patrouille hoogst onoordeelkundig in de Boven Doesoen tegen de bevolking optrad. Dat „nam" die bevolking niet, de Dajaks onder hun hoofd Demang Dalam vielen onverwacht de patrouille aan... en dat werd natuurlijk een échec: Meezen en 7 inh. fuseliers sneuvelden en 8 geweren bleven in handen van de aanvallers. Toen moesten die verzetslieden weer tot rust en orde gebracht en bovenal: die geweren moesten teruggehaald worden. Het duurde nog tot April 1906 voor Demang Dalam zich onderwierp.

Maar toen riep Swart ook te Poeroektjaoe een groote vergadering onder zijn leiding bijeen, besprak verzet én aanleiding, Demang Dalam verzocht vergiffenis, Swart liet tenrechte de zeer verzachtende omstandigheden gelden, verleende de vergiffenis, stelde Demang Dalam tegen borgstelling op vrije voeten en... had meteen de pacificatie een stevig stuk vooruit gebracht: na die vergadering liet de politieke toestand in de Boven Doesoen niets meer te wenschen, zoodat de civiel gezaghebber zonder dekking de Maleische en Dajaksche kampongs kon bezoeken.

Toen in Mei 1905 de beruchte verzetsleider Batoer, even berucht als roover en moordenaar, onderworpen werd, kwamen de kampongs aan de Barito benedenstrooms van Moearatewe allen in onderwerping; Batoer werd te Bandjermasin berecht, ter dood veroordeeld en opgehangen.

Ook Raden Djojo bin Pandji, een ander bendehoofd in de Midden Doesoen, werd in zijn schuilplaats overvallen en gevangen genomen, terwijl Temenggoeng Lawas en de nog overgebleven vrouwelijke leden der Pegoestian allen in 1905 in onderwerping kwamen.

Toch bracht ook het jaar 1906 nog twee ruststoringen.

In Januari viel een bende uit Tanah Boemboe Batang Ali binnen; de aanvoerder gaf zich uit voor Goesti Mohamad Said, den uit zijn asch herrezen broeder van wijlen den pretendent-sultan — dergelijke herrijzenissen waren in dien tijd de mazelen en de waterpokken der buitengewesten. Als regel hadden zij weinig beteekenis, tenzij... de herrezene toevallig een eerste ráke slag sloeg. Dat gebeurde hier, toen de tegen den Goesti uitgezonden patrouille gewapende politie (de toentertijd voor dergelijk werk volkomen ongeschikte pradjoerits) „de beenen nam". Zoodra controleur Knappert bericht kreeg van deze vlucht, rukte hij dadelijk met een tweede patrouille uit. Deze patrouille bleef echter tijdens den snellen opmarsch niet behoorlijk opgesloten (en dat was onherroepelijk de fout van den sergeant-instructeur), waardoor de controleur, slechts vergezeld door het bevriende districtshoofd Kiai Hasan en dien sergeant, de bende ontmoette. Knappert trachtte door overreding de opstandelingen tot het neerleggen der wapens te bewegen, doch slaagde daarin niet. Er ontstond een handgemeen, waarbij de controleur sneuvelde en Kiai Hasan zwaar gewond werd. Op dat oogenblik waren de pradjoerits opgesloten, vielen aan, legden de bendehoofden neer en sloegen de rest uit elkaar.

Toen dit gebeurde, bevond Swart zich met ziekenverlof op Java, doch keerde dadelijk naar Borneo terug.

In Februari trachtte de Pegoestian nog eenmaal de rust te verstoren door een inval in Tandjong Boentok — die bleef haar laatste stuiptrekking. Een bastaard-zoon van wijlen de pretendent sultan, Goesti Brakit, werd tot sultan uitgeroepen en de Dajaks uit het Tabalong-gebied sloten zich gaarne bij dit feest aan. Verder dan Mahé bracht de bende het echter niet; hier wachtte de Kompeni haar op. Ditmaal sloeg de Kompeni dadelijk raak — in Juli kwamen de laatste rondzwervende invallers in onderwerping.

* * *

Ook ten opzichte van de zelfbesturende rijken Boeloengan, Koetei, Pasir en Kota Waringin stond de bestuurder tegenover moeilijkheden. Zij waren, meer nog dan het rechtstreeks bestuurde gebied, buiten werkelijke bestuursbemoeienis gebleven en dus hadden de zelfbesturende vorsten naar eigen lust en welbehagen en hoofdzakelijk ten eigen bate 's lands zaken en de belangen van hun onderdanen „behartigd".

Koetei, het petroleumland, vormde een uitzondering; daar verleenden, zooals de Braconier meedeelt, de sultan en zijn rijksgrooten in alle opzichten een loyale medewerking. Maar die medewerking vond haar oorzaak ook en vooral in het eigenbelang van het zelfbestuur, omdat de bevolking in Koetei behoorlijk van vuurwapens was voorzien en omdat het zelfbestuur „in het gewapende volk een voortdurende bedreiging van zijn eigen gezag voelde en zich dus niet verantwoordelijk kon stellen voor het handhaven van orde en rust, zoolang ontwapening niet had plaats gevonden".

Dus besloot Swart tot die ontwapening: niet minder dan 5000 geweren werden ingeleverd. En na de ontwapening volgde prompt de weg-aanleg; Swart smeedde bij voorkeur gloeiend heet ijzer! De Rijksgrooten namen daarbij zelf de leiding en 36 K.M. weg van Tengaron naar Samarinda kwamen gereed.

In *Kota Waringin* zag de bestuurder zich geplaatst tegenover het vraagstuk van de opvolging van den in April 1905 overleden zelfbestuurder, een vorst van den ouden, vexeerenden stempel — Swart riep in Augustus de landsgrooten te

Pangkalan Boeon bij elkaar, leidde zelf de vergadering en wist zoodoende te bereiken dat de oude Pangeran Pakoe Sokma Negara, de voormalige rijksbestuurder, tot sultan werd gekozen. De nieuw optredende vorst werd nu „onder nadere goedkeuring" (Swart heeft heel wat werkstukken onder die nadere goedkeuring afgeleverd) toegelaten tot het teekenen en beëedigen der Korte Verklaring, het middel om met handhaving der vorsten door onze bestuursbemoeienis en door ons „vaderlijk toezicht" een einde te maken aan onduldbare misstanden. Ook in Kota Waringin, waar de bevolking, en natuurlijk door de vorstelijke familie tot in den versten graad, de anak radja, gestroopt en gekneveld werd en waar de Dajaks door drukkende belastingen werden uitgezogen. Met het oog op die vaderlijke bemoeienis werd een adspirant-controleur te Kota Waringin geplaatst.

Ook in *Pasir* waren maatregelen tegen den zelfbestuurder noodig; deze vorst pleegde voortdurend lijdelijk verzet, steunde het bendehoofd Panglima Doedjat (een slaaf van den sultan) en moest herhaaldelijk beboet worden. Derhalve besloot Swart dien zelfbestuurder hardhandig te laten voelen dat de Kompeni van dergelijk zelfbestuur niet gediend was. Maar de sultan van zijn kant voelde die hardhandigheid áánkomen en... koos een veiliger weg. Hij zond in Mei 1906 zijn gemachtigde, den Pangeran Mantri, naar Bandjermasin om de overdracht van het landschap Pasir aan het Gouvernement te bespreken, d.w.z. om Pasir bij het rechtstreeks bestuurde gebied te doen inlijven. En aldus geschiedde op 28 Juni — de wonde plek was uitgesneden, de bevolking werd ontwapend en 1200 geweren verhuisden naar de bergruimten der Kompeni.

In *Boeloengan* moest de sultan gesteund worden tegen de Segai-Dajaks — weer een andere zijde van het zelfbestuursvraagstuk. De Braconier[1]) deelt hieromtrent het volgende mede:

„De hoofden der Segai-Dajaks wilden zich, daar zij zeer eerzuchtig waren, onafhankelijk maken van het rechtmatig zelfbestuur. Opmerkelijk was hun brutaal en overmoedig optreden, terwijl zij als Segai-hoofden geen erfelijke stamhoofden doch slechts gewone geslachtshoofden waren.

Resident Swart besloot er eens en voor altijd een einde aan te maken.

Den assistent-resident van Koetei werd opgedragen, gerugsteund door eene colonne, sterk 2 officieren en 60 bajonetten, die weerspannige hoofden tot onderwerping te dwingen. Na oproeping verschenen zij echter niet; de Segai-streek werd door de colonne bezet en de verzetshoofden werden opgevat. Aan die hoofden werd onvoorwaardelijke opvolging der navolgende eischen voorgehouden:

a. het afleggen van den eed van gehoorzaamheid aan den sultan;

b. de onmiddellijke voldoening der achterstallige boeten;

c. het bekend maken en uitleveren van de daders van den verraderlijken overval in November te Koeboean Lama;

d. het afleggen van den eed, ook namens hunne onderhoorigen, om niet meer te „snellen".

Resident Swart meende, dat het erkennen van de opperhoogheid van den sultan van Boeloengan over het Segai-gebied strikt noodig was, terwijl zulks bovendien vroeger door de Segai's nooit ontkend was geworden.

De door den resident genomen maatregelen werden eerst niet door de Regeering goedgekeurd. Later echter zag zij het juiste van het door hem in de Segai-kwestie ingenomen standpunt in."

En aldus was ook in dit landschap de rust en orde hersteld.

* * *

Inmiddels was ook op het eigenlijke bestuursgebied de nieuwe tijd ingeluid.

[1]) A. de Braconier a.v. bl. 17.

Die inluiding begon met den weg-aanleg — zonder wegen geen geopend achterland, dus geen verkeer, dus geen mogelijkheid voor vooruitgang en voor durende rust en orde.

Gelijktijdig werden de bepalingen, welke het handelsverkeer op de rivieren belemmerden, opgeheven; Swart was geen voorstander van „scheepvaart-regelingen", die den handel belemmeren en die dus een land nooit vooruitbrengen.

Dan was er, zooals overal in de buitengewesten, het verspreid wonen van de inheemsche bevolking op haar ladangs — de in roofbouw in het oerwoud en op de hellingen langs de rivierdalen gekapte en gebrande akkers, welke na een enkele oogst weer werden verlaten, welke dus het in kampongs vereenigd wonen tegengaan en het zwerven bevorderen. Vrijwel in alle primitieve buitengewesten zochten bestuursambtenaren naar een oplossing voor dit kwaad, dat bovendien (o.a. in Timor) de boschcomplexen met uitroeiing bedreigde. Die oplossingen (o.a. verbod om te ladangen, het „naar beneden halen" van afgelegen kampongcomplexen e.d.) waren soms verre van gelukkig; men kan nu eenmaal in die primitieve maatschappijtjes niet ineens te regelend ingrijpen omdat zoo'n maatschappijtje dan volkomen „in de knoei" zou raken. Swart koos een oplossing, waarbij het tijdelijk wonen in „pondoks" (tijdelijke woningen) werd toegelaten, maar dan op hoogstens 6 uur afstands van de kampong; er bleef daardoor voldoende ladang-terrein beschikbaar en het al te ver uitzwermen werd voorkomen.

Maar... de bestuurder, die het ladangen wil tegengaan, moet dán ook trachten de bevolking te brengen tot het bewerken van vaste bouwgronden (bij voorkeur sawah's) hetgeen weer meebrengt het aanleggen van waterleidingen, het verbeteren van de irrigatie, het invoeren van betere landbouwwerktuigen, het bestrijden van ziekten en plagen in de gewassen. En dit eischt een geduldwerk, dat handigheid, tact en vooral kennis van land en volk verlangt, en dat altijd en overal mislukt indien de bevolking en vooral de hoofden geen vertrouwen in den bestuurder en in zijn printah (bevel) hebben.

Swart trachtte ook voor andere gewassen dan rijst en maïs belangstelling te wekken: tabak, kapas, peper en coprah. Dat gelukte in den beginne slechts matig; zoodra de bewerking te lastig en te tijdroovend werd en ook geen dadelijke winst leverde, voelde de primitieve en arbeidsschuwe bevolking weinig voor zoo'n nieuwigheid. Dientengevolge werd met tabak en kapas weinig resultaat bereikt, daarentegen werden, vooral in Tanah Boemboe, goede pepertuinen aangelegd, terwijl ook de coprah-cultuur verbeterde. Daarnaast kon, nu de veiligheid verzekerd was, het in Borneo zoo belangrijke verzamelen van boschproducten (damar, rotan, getah) weer ongestoord plaats vinden.

En daardoor toonde zich reeds in 1905 en 1906 in de In- en Uitvoerrechten (de economische thermometer der buitengewesten) een opvallende vooruitgang.

Swart heeft ook steeds oog en oor gehad voor den particulieren ondernemer in de buitengewesten — in een werkelijk en krachtig bestuurd gebied is de bestuursambtenaar mans genoeg om de belangen van de bevolking op den voorgrond te houden.

Dat werd en wordt natuurlijk wel ontkend, maar die ontkenners kennen den Hollandschen bestuursambtenaar niet: het „ligt" hem nu eenmaal niet den ondernemer en dus zichzelf te bevoordeelen ten koste van de bevolking. Die ondernemer is integendeel weleens in het gedrang gekomen...

Swart zag in het particuliere initiatief, mits naast een krachtig leidend bestuur, een voortreffelijk middel om land en volk vooruit te brengen. Zoodoende werden onder zijn bestuur meerdere concessies voor mijnbouw, houtaankap en boschexploitatie uitgegeven. En dan... de twee overal bereden Swartsche „stokpaarden": het onderwijs en de hoofdplaats.

„Wie het kind heeft, heeft de toekomst" — aldus de Braconier[1]) —, „dat begreep Swart ten volle en het inlandsch onderwijs was dan ook een zijner voornaamste bestuurszorgen. Het werd, waar ook, zooveel mogelijk uitgebreid en het schoolgaan van inlandsche meisjes werd bevorderd. Men weet niet welk een groote factor „de vrouw" is bij het pacificeeren en in orde brengen van een gewest. De vrouw, van nature zeer conservatief aangelegd, voelt niets voor al die nieuwigheden en het is natuurlijk dat haar invloed zich in het huisgezin doet gelden. Heeft men de vrouwen en de kinderen „ingepalmd", dan komen de mannen van zelf en het pleit is gewonnen. Te Tandjong werd dan ook op initiatief van den controleur tot de oprichting van een inl. meisjesschool besloten."

En tenslotte: Bandjermasin — de modderbank aan de Barito. Swart is er te kort geweest om zooals later te Makassar en vooral te Koeta Radja zijn „stempel" op die plaats te drukken. Maar hij zou geen Swart zijn geweest indien hij er niet geregeld, schoon gemaakt, verfraaid en de gezelligheid, het genoegelijk samenzijn bevorderd had.

[1]) A. de Braconier a.b. bl. 15.

Dit alles werd tot stand gebracht in het tijdsbestek April 1905-September 1906.

Het lijkt, zoo neergeschreven, heel eenvoudig, heel natuurlijk, en ook niet zoo moeilijk. Het loopt alles zoo glad en zoo vlot. Maar een jaar is kort — en wie nog even terug slaat naar den aanvang van dit hoofdstuk en overziet w a t in dat korte tijdsbestek bereikt werd, hoe er gewerkt, geploeterd en... gevochten moest worden onder allerongunstigste omstandigheden, zal wellicht erkennen dat voor een dergelijke éénmanstaak slechts weinigen geroepen en heel enkelen uitverkoren kunnen zijn.

In September 1906 kon Swart verklaren dat de pacificatie in de Z. en O. afdeeling tot stand was gebracht. dat — en d i t is overal het streven van dezen m i l i t a i r e n bestuurder geweest — het civiel en militair gezag niet langer in één hand vereenigd behoefden te zijn, dat de burgerlijke bestuurder den militairen weer kon vervangen. D a t streven heeft Swart de noodige benijdende bestrijders bezorgd, vooral later in Atjeh. Maar de f e i t e n, de ontwikkelingsgang van land en volk n a d a t hij zijn verklaring had afgelegd, hebben Swart overal in het gelijk gesteld. En d a t is de hoofdzaak.

HOOFDSTUK VII.

De Pacificatie van het Gewest Celebes (1906-1908) en de onderneming tegen het eiland Soembawa (1908).

En nu — het proefstuk Borneo is geleverd: Swart heeft zijn ervaring verkregen omtrent de buitengewesten *buiten* het meer op zichzelf staande Atjeh.

Hij heeft zijn initiatief, zijn inzichten, zijn aanvoelen en ontleden van bestuurs-moeilijkheden getoetst aan de moeilijke werkelijkheid. Hij heeft ervaren dat het tot stand brengen der pacificatie wilskracht, moed, koppig volhouden, menschenkennis en vooral tact vereischt. Maar wie aan deze eischen voldoet, slaagt en dat te eerder in niet-fanatiek Mohamedaansche landen.

Hij heeft zichzelf getoetst aan de eischen der werkelijkheid. De eigenschappen, benoodigd ter voldoening aan die eischen, ontbraken hem niet, al zal nu en later zijn menschenkennis weleens doorkruist en afgeleid worden door zijn goedhartigheid, door zijn trouw aan eenmaal gekozen medewerkers.

Hij heeft veine gehad; de goede Goden zijn met hem geweest. Maar die goede Goden zijn op den duur altijd met den volhoudenden, hardwerkenden en moedigen bekwame.

Hij heeft ook in deze meer primitieve inheemsche maatschappij ervaren dat zijn opvatting van besturen, zijn vragen en geven van vertrouwen, zijn rustige wijze van bestuursvoering n á een k r á c h t i g neergeslagen verzet een vruchtbaren bodem leggen voor het zaad der pacificatie. En tevens dat dit zaad in zulk een bodem snel ontkiemt en zich dan tot rijke vruchten zet.

Die ervaring wordt de onmisbare steun want de volstrekte, rotsvaste zekerheid bij de verdere sleutelvoering — de bestuurder heeft zich gevormd, behoeft niet meer te tasten, proeven te nemen, een ja of neen langdurig te wikken en te wegen bij de beantwoording van alle nieuwe vragen, die een dadelijk en juist antwoord verlangen.

D á t werd de groote kracht en de groote beteekenis van het Borneo'sche pacificatiejaar b u i t e n de hem vertrouwde Atjehsche omgeving. Maar deze ontwikkeling en uitgroei van de bestuursfiguur tot haar voldragenheid is ook Van Heutsz niet ontgaan.

Hij heeft den gang van het werkstuk gevolgd — en hij heeft zijnerzijds den moed gehad den bestuurder vrij te laten, ook waar diens inzichten afweken van eigen regeeringsopvattingen. Hij heeft den man, die in het volle werk stond en die hij tot oordeelen bevoegd achtte, in diens afwijkend oordeel gesteund, dat oordeel als het juiste aanvaard.

Die aanvaarding — o.a. in de zaak der Segai-Dajaks en in het naar voren brengen, het steunen der Maleiers in afwijking van den raad der commissie de Rooy-van Daalen — gaf Swart de onmisbare zekerheid, dat hij in zijn chef een even betrouwbaren steun vond als de eigen ondergeschikten vonden in h ú n chef Swart. Die zekerheid is voor den bestuurder, die in korte, moeilijke oogenblikken wagen en beslissen moet, een onontbeerlijke factor bij het zich volkomen ontplooien.

Z ó ó moet men o.i. de samenwerking Van Heutsz-Swart in haar ontstaan en haar groei zien, z ó ó moet men de rustige zekerheid, de t é vaak aan uitsluitend geluk toegeschreven zélfverzekerdheid van den bestuurder Swart mede verklaren.

En voor wie z ó ó ziet, is de op Borneo volgende langere en moeilijker Celebes-periode dan ook slechts een natuurlijke voortzetting van een vastgelegde, volgroeide overtuiging.

Celebes brengt den bestuurder niets nieuws, doch slechts bekende vraagstukken en moeilijkheden onder een andere belichting. Borneo was

het proefstuk, dat mislukken kon; op Borneo waagde Swart bij de aanvaarding van zijn functie als militair en civiel Resident zijn naam en zijn toekomst — de militaire en civiele Gouverneur van Celebes moest, „rampen van hoogerhand" buitengesloten, in zijn opdracht slagen, omdat die opdracht in feite een herhaling „in grooter verband" van de Borneo'sche was.

Dezelfde omstandigheden — onrust, verzet, vexeerende, onwillige vorsten en anak radja, een geknevelde bevolking, vechtlustige tegenstanders, maar: ditmaal geen gedeprimeerde troepen, die het vechten in kleiner verband nog moesten leeren, geen aan handen en voeten gebonden bestuursambtenaren. Dit is een gunst der omstandigheden.

De ongunst: een krachtiger algemeen verzet, een grilliger eilandenformatie, twee talen, een meer uitgebreide werkkring en... véél meer kantoorwerk.

Maar overigens, behoudens de merkwaardige onderneming tegen Soembawa, voor den militairen bestuurder Swart slechts een toepassing van in hem reeds verankerde stellingen en formules...

* * *

Hoe nu had de toestand op Celebes zich in algemeenen zin ontwikkeld vóór Swart's komst?[1])

Vooral het Zuidelijke deel van het grillig gevormd eiland, Zuid Celebes, was in de duffe jaren een „lastpost" geweest. Na de overname van het Engelsche tusschenbestuur waren moeilijkheden met de meeste landschappen ontstaan, waarbij Boni op den voorgrond kwam (expedities van 1825, 1859 en 1860); de politiek van non-interventie werd zelfs zóó ver doorgedreven dat men ernstig overwoog of het niet beter was zich van Celebes terug te trekken.

Dientengevolge waren de binnenlandsche toestanden in de verschillende landschappen alles-behalve gezond: „de Boegineesche landen" — aldus de uitspraak van een hoofd — „worden door vijf plagen bezocht: de vorsten, hun familieleden, hun slaven, de veedieven en de wilde varkens".

Tegenover ons bestuur van onthouding voelden die vorsten zich natuurijk sterk; een vermaning, een waarschuwing, welke nimmer door krachtig optreden werd gevolgd, maakte geen indruk.

Boni was verreweg het lastigste vorstendom; het verwekte overal onrust, bemoeide zich met de andere staatjes, inde o.a. in Noord-Flores schulden met de wapens in de hand, matigde zich overal gezag aan nu de Kompeni dat niet deed, en weigerde gladweg alle medewerking aan ons bestuur.

Het Zuidelijk van Boni gelegen landschap Goa vond dit een kostelijke bedoening en volgde grif en graag, zoodat in heel Zuid Celebes anarchie heerschte, waardoor de bevolking in de eerste plaats getroffen werd, omdat zij daardoor het willig slachtoffer moest worden van de hoofden en hun aanhang. En dus namen ook andere zelfbestuurders (o.a. Loewoe) het voorbeeld over, werden overmoedig, lieten zich van de Kompeni niets meer welgevallen en... dat werd eindelijk en ten leste in 1905 die Kompeni te machtig.

Toen in Juni 1905 de vorsten en vorstjes een laatste vermaning tot het nakomen van hun verplichtingen oudergewoonte volslagen negeerden, volgde een expeditie. Op 28 Juli landden 2½ bataljon infanterie met hulpwapens onder kolonel C. A. van Loenen op de Oostkust van Boni; na hevigen tegenstand werd Watampone genomen, de vorst vluchtte doch werd midden November gevangen genomen en te Bandoeng geïnterneerd. De overige rijksbestuurders meldden zich op 10 Augustus, leverden de rijkssieraden en de vuurwapens in, waarna de Kompeni oogenblikkelijk met de registratie aanving.

Wadjo, Soppeng en Sidenreng onderwierpen zich eveneens, half September werd de rekening met Loewoe vereffend en toen had men tijd voor

[1]) Ook bij dit hoofdstuk werden geen afzonderlijke kaarten gevoegd; de plaatsnamen kunnen op elke goede Atlas van N. Indië worden gevonden.

Goa. In drie weken (October tot November) werd ook dit rijkje onderworpen nadat de radja naar Masenrempoeloe was gevlucht, waar hij zich schuil hield.

In December kon de expeditie als geëindigd worden beschouwd — het „kleinere" werk werd aan de achtergebleven troepen overgegeven. Die richtten zich nu tegen de oproerige staatjes uit den Adjataparangbond, die in Januari 1906, en den Masenrempoeloebond, die in Mei onderworpen werden na echter hier en daar krachtig tegenstand te hebben geboden, o.a. in de sterke rotsvesting Bontobatoe. Ook de Mandarstaatjes en zelfs de Toradjalanden voelden eindelijk de sterke hand van de Kompeni, zoodat in Juni 1906 de troepen reeds gedeeltelijk naar Java konden terugkeeren.

Zóó vond Swart den toestand.

De beslissende slagen waren gevallen, doch de algemeene toestand was desondanks verre van bevredigend. De vijf plagen bestonden nog, zij het dan ook dat de meeste onwillige vorsten en vooral hun aanhangers zwervers waren geworden, terwijl naast en met hen groote, goed gewapende benden veedieven een onduldbare terreur bleven uitoefenen. En dit gold niet slechts voor de zelfbesturende landen doch evenzeer voor het rechtstreeks bestuurd gebied — het klopte nog niet in Celebes.

Het eerste doel werd dus, evenals in Borneo, het neerslaan van het verzet en van de benden. Dat moest geschieden in Boni, waar Daeng Pabarang hoofdverzetsleider was; in Sawito, Alito en Soepa, waar La Sinrang met een sterke, met geweren bewapende bende optrad; in Masenrempoeloe en Adjataparang, waar een deel der bevolking zich tegen registratie verzette; in Madjene en Pembaoeng, waar de hoofden weigerden zich te melden, waar rooverbenden den troep beschoten en de bevolking terroriseerden; in de Toradjalanden, waar Poeang Tikoe in zijn onneembaar geachte rotsvesting Baroepoe heer en meester was; in Boeton, waar het zelfbestuur geen aanraking met de Kompeni wenschte. Bovendien bleef de gevluchte vorst van Goa nog steeds onvindbaar, terwijl Celebes een land was „met witte plekken op de kaart", d.w.z. met streken (vooral aan W. en O. kust), welke nog geheel geëxploreerd moesten worden.

Swart koos als eerste object Baroepoe, dat door onze troepen was ingesloten en dat „belegerd" werd. Want juist die belegering, het feit dat de groote Kompeni tegenover de rotsvesting van Poeang Tikoe geen succes kon bereiken, maakte grooten indruk in heel Z. Celebes, werkte dús het verzet in de hand en veroorzaakte een steeds overmoediger optreden van hoofden, verzetslieden en bevolking.

Dus nam Swart einde September daar in de Toradjalanden zélf de leiding in handen.

Gelijktijdig kreeg luitenant Christoffel, die met een divisie Marechaussee naar Celebes werd gezonden, opdracht den onvindbaren radja van Goa te vinden en uit te schakelen.

* * *

De „belegering" van Baroepoe en het optreden tegen Poeang Tikoe vroeg van aanvoering en troep weer een geheel ander werk dan patrouilleloopen in de wildernis.

De rotsachtige, grillig gevormde Toradjalanden leenen zich bij uitstek voor het inrichten van „stellingen" in de zware rotsmassa's, die door haar steile, hooge wanden vrijwel onbeklimbaar zijn, terwijl een omtrekking als regel moeilijk en zeer tijdroovend is.

De verdedigers sloten de smalle bergpaadjes, die toegang tot de rotsvesting verleenden, met zware borstweringen af, terwijl zij steenen en rotsblokken gereed hielden om deze op den bestormer af te werpen.

De stellingen werden ruim van leeftocht voorzien, vrouwen, kinderen, vee en alle bezittingen werden naar de stelling overgebracht en dan wachtte de Toradja de Compania af.

Zoo was Bontobatoe geweest, zoo en nog erger was Baroepoe.

„Ik zag wel dat de belegering van de 500 gewapenden met al hun vrouwen en kinderen in dat onneembare rotsnest niets uithaalde", vertelde Swart. „Als we ons maar even ongedekt vertoonden, werden we bovendien nog bevuurd ook. Ik gaf den artilleriecommandant, den toenmaligen luitenant Boerstra (den lateren legercommandant), bevel met zijn sectie bepaalde punten onder vuur te nemen en te houden, en ik liet elken avond door patrouilles onder jongere officieren verkenningen maken om plaatsen te vinden, waar we naar boven konden komen.

Maar intusschen had ik de overtuiging verkregen: de eenige manier om aan dat verzet een einde te maken, was die heele berg in de lucht te laten vliegen. Ik liet springmateriaal in groote hoeveelheid aanvoeren en ik liet mineeren en loopgraven aanleggen. Meestal vergezelde me daar de gezaghebber Banse, die vlot Boegineesch en Makassaarsch sprak en die ook bij Gouverneur Kroesen groot vertrouwen had genoten. Nadat we zoo een drie tot vier weken bezig waren geweest, zei ik tegen Banse: „zeg, ga jij er nou eens naar toe en vraag die Poeang Tikoe te spreken. En dan deel je hem mee, dat ik hem in de lucht zal laten vliegen, maar dat hij eerst de vrouwen en kinderen naar buiten moet sturen." Nou, en dat leverde resultaat op — Poeang Tikoe gaf zich over, waaraan ook wel niet vreemd geweest zal zijn dat ik den watertoevoer had laten afsluiten. Nou, en toen hoorde ik van alle kanten een verheugd trompetgeschal en toen kwam Banse naar beneden met die vrind. Hij vroeg me dadelijk of hij nou een bad mocht nemen; daaraan had hij daarboven blijkbaar het meest behoefte gehad. Ik zei: „ga jij maar baden, maar eerst bevel geven dat al je vrindjes met vijf tegelijk beneden komen. En allemaal met een geweer en dat leggen ze netjes hier voor mijn voeten neer. En dan mogen ze óók baden." Nou, en zoo hebben ze toen Baroepoe ontruimd.

Ja, ik weet wel, er zijn officieren, die erom wilden vechten. Maar dat zou ons onherroepelijk zeer zware verliezen hebben gekost. En dat verlies had ik er niet voor over. Zóó kon het ook.

Ja, en zoo herinner ik me ook hoe in een later stadium tegen een sterke rotsstelling met niet minder dan 3 colonnes geageerd werd. Dat wil zeggen, ze lagen ervoor en ze kwamen er niet in. En dat begon me te vervelen. En toen stuurde ik een bericht: „als jullie nu niet als de dit en dat die stelling nemen, dan kom ik zelf!" En toen zei een van die kapiteins: „ik weet niet wat jullie doen, maar ik val aan. Als de ouwe zelf komt, dan wordt het donderen!" En toen viel hij aan en toen heeft hij natuurlijk die stelling genomen."

* * *

Inmiddels was de harde, vasthoudende, bekwame spoorzoeker en woudlooper Christoffel doende zijn opdracht te vervullen: zoek en vind den onvindbaren radja van Goa.

Al zoekende doorkruiste Christoffel de afdeeling Paré Paré, hoofdzakelijk in het Sawito'sche, en kreeg daar aanraking met La Sinrang — en La Sinrang, de groote, ondervond dadelijk dat de Kompeni óók over soldaten beschikte, wier bivaks niet tot een overval noodden, die als duivels liepen en als driedubbele duivels vochten. Dus nam La Sinrang de moede beenen en borg zich in Letta, Redjang en Oeloe Sadang. Dat was in November — Christoffel had eindelijk het spoor van den radja van Goa ontdekt: in het onbekende, uitgestrekte en vijandige gebied had hij de speld weer in den hooiberg gevonden. Dat beteekende het einde voor den vorst; op 21 December werd hij met zijn klein troepje aanhangers overvallen; twee zoons en eenige andere familieleden sneuvelden, zijn broer Bonto Nompo werd gewond, gevangen genomen, doch de vorst ontkwam. Maar Christoffel zat op het spoor — en bleef erop, met ijzeren energie en ijzeren doorzettingsvermogen, in het zwaar geaccidenteerde bergland, zonder rust, zonder eten (een

handjevol rauwe maïs was het eenigste, wat overbleef), zonder acht te slaan op vermoeide of achterblijvende marechaussee. Slechts een paar marechaussee konden dit duivelsche tempo volhouden — en met die paar man stond Christoffel eindelijk op den avond van 24 December tegenover een inheemsche woning... de laatste schuilplaats. De in het donker uitgevoerde overval gelukte, dat wil zeggen: de Goden waren weer met de onzen. Want die laatste schuilplaats grensde aan een diep ravijn, dat men in de duisternis niet onderkend had: de vorst stortte in den afgrond, wonder boven wonder bleef dit lot zijn achtervolgers bespaard. Dat was de beroemde overval van den radja van Goa op 24 December 1906 — Christoffel's opdracht was volbracht en Christoffel keerde terug naar Sumatra, waar men hem opnieuw noodig had.

En Swart bleef Swart — hij liet het 2 dagen later gevonden lijk van den vorst[1]) per gouvernementsstoomer naar Makassar overbrengen, waar het, na te zijn herkend en geïdentificeerd, werd overgedragen aan de familie. Want natuurlijk liepen er reeds geruchten dat de vorst ook ditmaal ontkomen zou zijn. Het stoffelijk overschot werd bij de mesdjid van het voormalige vorstenverblijf te Dongaja begraven.

Die daad, als sluitstuk van een vervolging, welke grooten indruk had gemaakt, oefende een gunstigen invloed uit op den politieken toestand in het geheele gebied: enkele dagen later meldde zich de laatst overgeblevene zoon van den vorst en leverde het rijkszwaard en eenige andere rijkssieraden in — de erkenning van de oppermacht der Kompeni.

Het verdwijnen van deze onverzettelijke figuren Poeang Tikoe en den vorst van Goa bracht de groote ommekeer: het neerslaan van het laatste verzet, de opsporing der nog overgebleven verzetslieden kon nu in sneller tempo geschieden.

La Sinrang, voortdurend vervolgd, onderwierp zich in Juli 1907 en werd naar Java verbannen; in het nog vrijwel onbekende Mamoedjoe werd in Juli-September 1907 het daar uitgebroken verzet na het nemen van de hoofdversterking met zware verliezen voor de tegenstanders gebroken; in Boeton werd het onwillige zelfbestuur tot inkeer en willigheid gebracht, hetgeen tevens de afschaffing van de slavernij op het eiland Moena meebracht; Schouten rekende in Rappang en Enrekang af, na een voortreffelijk voorbereide en uitgevoerde overvalling, met de bekende verzetshoofden Andi Noni en Ambo Linggi... aan het eind van het jaar 1907 kon verklaard worden „hoewel in verschillende gedeelten van het gewest wanordelijkheden hadden plaats gegrepen — sommige met een vrij ernstig karakter — kon de politieke toestand in het rechtstreeks bestuurd gebied en in Goa, Boni, Loewoe, op de Oostkust, in Mandhar, Paré Paré, Barroe, Soppeng-ri-Adja en Tanette alleszins gunstig genoemd worden; die toestand liet alleen in de landschappen Soembawa en Bima (op het eiland Soembawa van de Kleine Soenda-eilanden) te wenschen."

* * *

Natuurlijk liet Swart ook in dit nieuwe gebied de reeds van Borneo bekende „exploratie-tochten" ondernemen — witte plekken op de kaart waren hem een gruwel. Nu had Colijn, toen reeds door Van Heutsz aangewezen als adviseur voor de reorganisatie der buitengewesten, voorgesteld de landschappen Banggaai, Mori en Toboengkoe los te maken van de residentie Ternate en ze te voegen bij de residentie Menado, maar Swart's voorganger voelde niet voor een uitbreiding van het toch al zoo uitgestrekte Celebes.

Swart dacht er anders over — die landschappen behoorden z.i. tot het Gouvernement Celebes. En dus kreeg controleur Goedhart (de latere Gouverneur van Atjeh), die op Celebes zijn sporen reeds verdiend had, opdracht een exploratie naar die gebieden te maken.

Het door Goedhart uitgebrachte rapport ver-

[1]) Het lijk werd o.a. herkend aan het valsche gebit.

sterkte Swart in zijn opvatting, zoodat een voorstel uitging die landschappen als een afdeeling Oostkust van Celebes bij het Gouvernement te voegen. En dus ging, zoodra na de verovering van de Alah-stellingen troepen beschikbaar kwamen, een peloton infanterie onder een kapitein en waarbij 2 luitenants waren ingedeeld, naar Kolone Dale in Mori: ons gezag moest daar nu eens en voor al gevestigd worden. Dat werd de ongelukkige patrouille Matthes-Kiès.

Want het was hier het oude lied in de oude toonzetting: in den beginne toonde de bevolking zich niet vijandig gezind, maar toen de civiel gezaghebber ook werkelijk gezag begon uit te oefenen, bevelen gaf en de uitvoering van die bevelen eischte, toen hij bovendien heerendienst liet verrichten en toen er, volgens Swart, bij het doen uitvoeren onzer bevelen ook onzerzijds fouten werden begaan, liep de bevolking te hoop. Op 19 en 21 Juli 1907 werden twee onzer patrouilles onverwacht door de bevolking aangevallenen, waarbij 2 officieren en 31 minderen sneuvelden en 28 geweren verloren gingen.

Die tegenslag was voor Swart aanleiding zelf de leiding van de actie in handen te nemen en aan het hoofd van zijn marechaussee nam hij in korten tijd de vijandelijke versterkingen, waaronder de sterke benteng Wolandri; het verzetshoofd Maroendoe (de donderaar) sneuvelde en de rust in de Mori-streken was hersteld.

* * *

En dan, in 1908, wordt Swart nog eenmaal en ook voor het laatst tegenover een „persoonlijk" werkstuk geplaatst — wellicht het merkwaardigste en meest gedurfde in zijn gansche loopbaan: de actie tegen Bima en Soembawa.

Op dat eiland was de toestand ongunstig — het behoorde feitelijk niet tot Celebes (is dan ook later bij Timor gevoegd), het was afgelegen en droeg als zoodanig dubbel de lasten van onze politiek van niet-bemoeienis; ook daar vexaties, onrust, bevelen, die niet werden opgevolgd, weigering om zich aan registratie te onderwerpen, weigering om de bevelen van de landshoofden op te volgen — Swart stelde den sultans een termijn, waarin zij het verzet tegen hun bevelen moesten breken. Zoo niet — dan kwam de Kompeni.

Maar... voor de Kompeni had men daarginds geen óntzag meer, omdat de Kompeni geen gézag had uitgeoefend. Dus weigerde de bevolking de bevelen van de sultans op te volgen, terwijl die sultans met hun familie en naasten aanhang zoodanige wantoestanden hadden veroorzaakt, dat ingrijpen dringend noodig was.

En dús greep Swart in.

* * *

De door Swart ondernomen en geleide onderneming tegen het eiland Soembawa (Kleine Soenda-eilanden) is, als excursie, eenig in onze krijgsgeschiedenis; een waagstuk, dat volkomen slaagde, en wellicht daardoor niet zoozeer tot de publieke aandacht en waardeering doordrong.

Zeker, Swart verwierf er de uitzonderlijke, hooge onderscheiding, het Commandeurskruis der M.W.O., zijn verslag is als extra-bijlage (no. 28) van het I.M.T. verschenen, maar desondanks bleef deze excursie ten onrechte voor velen een geslaagde onderneming-zonder-meer.

Zij verdient in dit boek een afzonderlijke plaats. Want zij vormt o.i. een merkwaardig en áf voorbeeld van de „nieuwe school", die brak met de logge, zware, onbewegelijke colonnes, met treinen en operatielijnen, met den inzet van een „expeditionnaire troepenmacht" van tenminste een bataljon infanterie met hulpwapens, van tuchtiging-en-daarna-verdwijnen, van het zich bepalen tot handelingen in de kuststreken, van langzaam en onhandig, log oprukken in formaties en op een wijze, welke den tegenstander alle voordeel liet. En zij paarde aan haar actie de dadelijke verzoeningpoging en een mild optreden zoodra de tegenstander geslagen, en *afdoend* geslagen was; zij stelde van huis uit naast de militaire doelstelling de politieke: het brengen

Makassaarsche vrouw in feestgewaad (Z. Celebes).

Foto „Koloniaal Instituut"

Boeginees in dagelijksche kleeding (Z. Celebes).

Foto „Koloniaal Instituut"

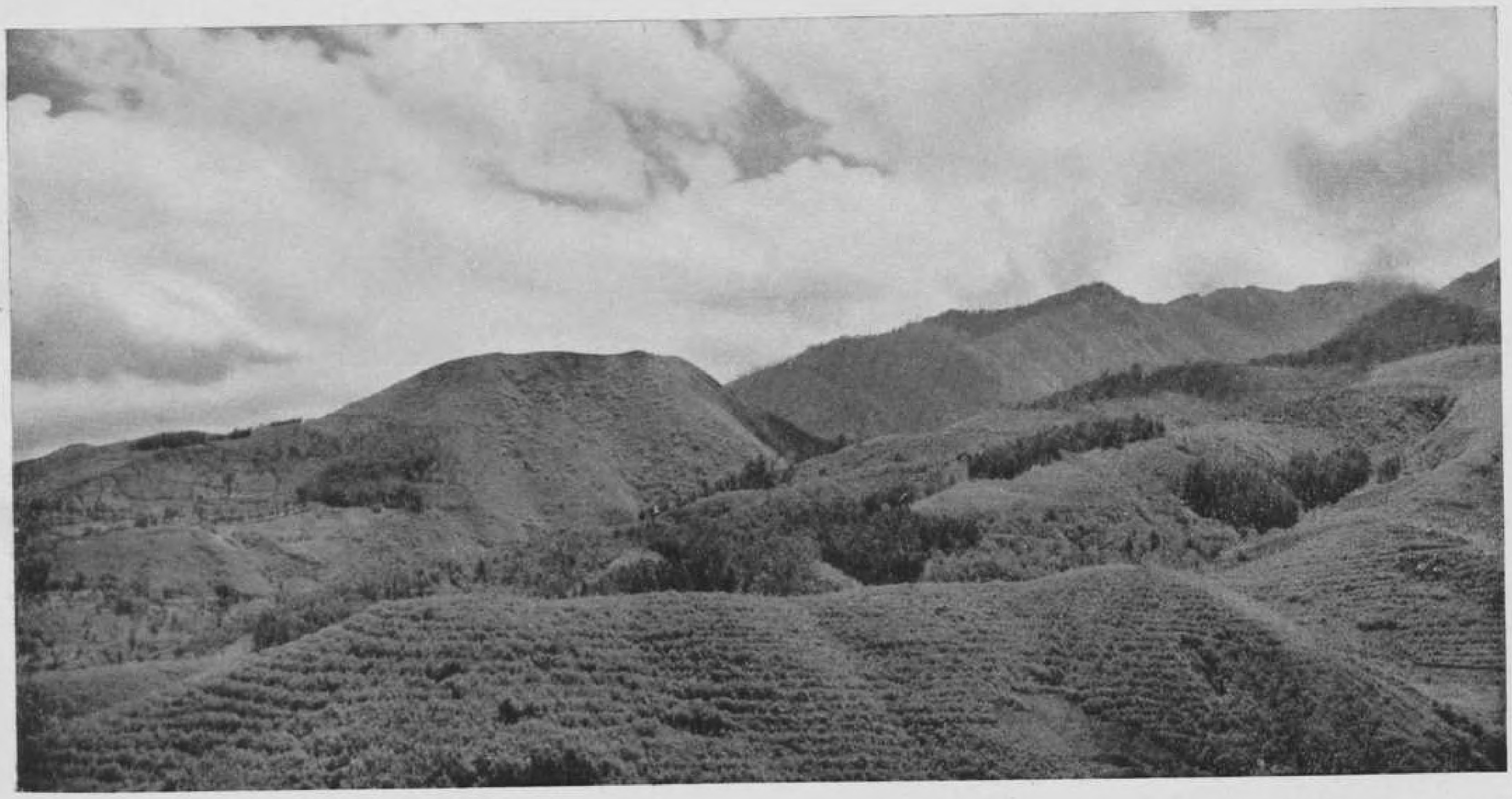

Boschgebied Lompobatang (Goa, Z. Celebes). *Foto „Koloniaal Instituut"*

Boegineesche vrouw (Z. Celebes). *Foto „Koloniaal Instituut"*

van veiligheid, rust en orde onder *ons* onaantastbaar gezag.

Men vergelijke deze onderneming met zooveel andere excursies: hier een korte duur (16 Februari-9 Mei 1908), een minimum aan middelen (v ij f brigades marechaussee, ongeveer 100 man, waarbij later een groep infanterie van 20 man, een marinelandingsdivisie van ± 30 man, een snelvuurkanon van 3.7, een officier van gezondheid met een ambulance, een korporaal-opnemer, 4 mandoers en 72 dwangarbeiders), een maximum aan doorzetten, durf en... juist inzicht.

En men vergete dan niet, dat de zelfbesturende landschappen van Soembawa tot het onbekende, weinig betreden gebied der buitengewesten behoorden, waar het contact met bevolking en hoofden, de kennis van land en volk uiterst vaag waren, doch waarvan bekend was dat, en zeker in het Bima'sche, de bevolking zich even krijgshaftig en vechtlustig als op Celebes zou toonen.

Soembawa wordt, in tegenstelling met de Oostelijk gelegen eilanden, n i e t door de kroesharige Papoea-stammen van den Timor-archipel bewoond, doch door een bevolking, die zeer veel gelijkenis met de bevolking van Zuid Celebes toont; de onderlinge verhoudingen, zeden en gewoonten zijn eveneens overeenkomstig die op Celebes.

Ook land en landschap zijn anders dan in de Oostelijke eilanden, hoewel zij toch ook reeds aan de nabijheid van Australië herinneren. Bima é n Soembawa bezitten vooral aan de kust en in enkele vlakke, meer waterrijke deelen vrij uitgestrekte sawah-complexen; de meer oostelijke eilanden kennen de sawah niet of bijna niet.

Buiten die sawah-vlakten is het landschap dor en droog met slechts weinig bebossching buiten het gebergte — het parklandschap is kenmerkend zoowel voor Bima als Soembawa.

„Dit vertoont echter niet overal hetzelfde uiterlijk. Er zijn streken, waar de boschjes en boomen zeer dicht op elkaar staan. Toch blijkt, wanneer men deze wildernis wil doorkruisen, dat tusschen de boschjes zich overal doorgangen en openingen bevinden, zoodat de doorkruising zoowel te voet als te paard niet bezwaarlijk is. In andere streken staan de boschjes meer uit elkaar en de hooge boomen vrijer in de grasvlakte, het landschap krijgt dan meer het karakter van een „echt parklandschap". Men stuit bij de doorkruising van dit gebied herhaaldelijk op boschcomplexen, die meestal weinig uitgestrekt zijn, zij bestaan meestal uit djatiboomen."[1])

Aan het eind van den drogen tijd hebben de grasvlakten in het N. en W. een bruin, verschroeid aanzien, de boschjes staan er verdord tusschen en de boomen verheffen zich half-ontbladerd in de strak-blauwe lucht. Met de eerste regens verandert als bij tooverslag het doodsche landschap. Alles krijgt weer een groen waas...

Door dit landschap is het kronkelende paardenpad de typische verbindingsweg: in dit paardenrijke gebied geschiedt vrijwel alle verkeer te paard.

De rivieren zijn alle doorwaadbaar.

* * *

Thans volge een uittreksel uit het „Verslag van den Civielen en Militairen Gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden betreffende de Excursie naar het eiland Soembawa", in Swart's eigen bewoordingen en slechts hier en daar van een toevoeging voorzien.

I. *Krijgsverrichtingen op de Oostkust van de Bima-baai.*

Ingevolge de gegeven bevelen vertrok de colonne (op 2 brigades na) den 16den Februari 1908 per stoomschip „Both" van Makasser naar Bima.

Den 17den Februari ten 7 uur voormiddag kwam dit stoomschip ter reede van Bima en terstond daarop ving het debarkement der troepen aan. De 3 brigades marechaussee werden onder-

[1]) dr. G. Kuperus — Het cultuurlandschap van West Soembawa (1937).

KAARTJE A

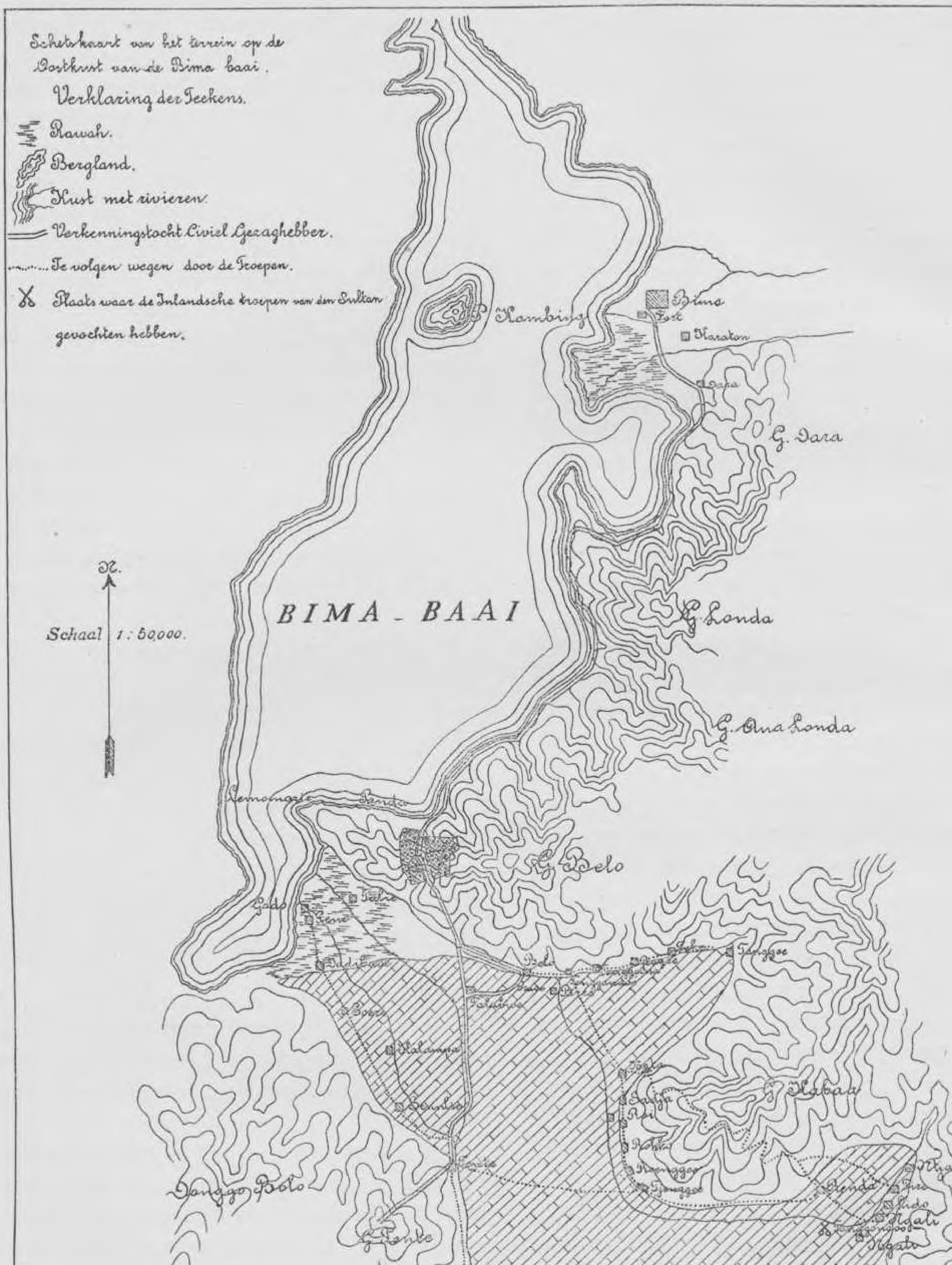
Schetskaart van het terrein op de
Oostkust van de Bima baai.
Verklaring der Teekens.
Rawah.
Bergland.
Kust met rivieren.
Verkenningstocht Civiel Gezaghebber.
Te volgen wegen door de Troepen.
Plaats waar de Inlandsche troepen van den Sultan
gevochten hebben.
Kambing
Bima
Fort
Karaton
G. Dara
N.
Schaal 1:50,000.
BIMA - BAAI
G. Londa
G. Ana Londa
G. Belo
Tanggo Bolo
G. Rante

gebracht in de tijdelijk ontruimde Inlandsche school, terwijl de ambulance een geschikte plaats vond in het oude fort.

Opvallend was de stugge en teruggetrokken houding der bevolking. Hulp bij het debarkement werd door haar dan ook niet verleend.

Den volgenden dag arriveerde de „Dog" met de nog ontbrekende twee brigades, die gelegerd werden in het oude fort.

Met het zelfbestuur hadden op beide dagen uitvoerige besprekingen plaats. Naar aanleiding van de inlichtingen, daardoor en op andere wijze verkregen, gaf ik bevel, dat den 19den Februari om 1 uur voormiddag de 5 brigades marechaussee met ambulance en trein naar het binnenland zouden oprukken, teneinde de versterkte kampong Ngali aan te vallen en te nemen.[1])

De Commandant van H. M. Siboga werd uitgenoodigd zijn landingsdivisie op volle sterkte des morgens om 3 uur te debarkeeren en daarmede op te rukken naar de kampong Tente, teneinde die kampong en het daarbij gelegen heuvelterrein te bezetten en te beletten, dat bij den aanval op Ngali de aanvalscolonne op haar linkerflank werd bedreigd, en om het eventueel uitwijken van de verdedigers van dien kampong in Westelijke richting tegen te gaan.

De marechaussee-colonne, waarbij ik mij bevond, vergezeld van den Civiel Gezaghebber Banse en eenige Bimasche landsgrooten, marcheerde op het voorgeschreven uur af en bereikte om 8 uur voormiddag kampong Nata.[1]) De bevolking was in de kampong aanwezig, maar bleek ongenegen eenige inlichtingen te geven omtrent den toestand te Ngali.

Daar blijkens te voren van verschillende zijden ontvangen berichten van Nata een pad door het gebergte zou leiden, waarlangs een colonne gemakkelijk in ± 3 uur zou kunnen komen voor den Oostelijken ingang van Ngali en op den vermoedelijken terugtochtsweg van den vijand, die, naar beweerd werd, langs een pad, dat van af dien Oostelijken ingang naar de kampong Keroemboe aan de Zuidkust voerde, zou trachten uit te wijken, werd den Onderluitenant Schouten opgedragen met 2 brigades het gebergte in te gaan en langs bedoeld pad naar den Oostelijken ingang van Ngali te marcheeren en tegen 12 uur 's middags tegen den kampongrand aan die zijde op te rukken.

De 3 andere brigades onder commando van Luitenant Vastenou en waarbij ik mij aansloot, marcheerden om 8.45 uur v.m. van Nata af en trokken tegen 11.15 uur v.m., op mijn last, eerst Zuid- en daarna Zuid-Oostwaarts naar de sawahvlakte ten Zuiden van den Zuidelijken ingang van Ngali.

Ongeveer om 11.45 uur v.m. ontving de Luitenant Vastenou bevel met 2 brigades in eerste linie tegen dien Zuidelijken kampongrand op te rukken. Met 1 brigade, den trein en de ambulance volgde ik op ongeveer 3 à 400 M. achter de voorste brigades.

Het terrein was zwaar en bestond uit natte sawahs met ± 1 M. hooge galangans.

Tegen 12 uur werd een droge terreinstrook bereikt op ± 40 M. van den Zuidelijken kampongrand. De voorste brigades stelden zich hier gesloten op 2 gelederen op, met ± 20 passen tusschenruimte; ± 200 M. daarachter ambulance en trein, met een halve brigade als dekking in den rug.

Ik bevond mij op die terreinverhevenheid. Intusschen werd uit het front en op de rechterflank uit de dichte kampongranden vrij hevig geweervuur ontvangen, dat echter, wijl de schoten veel te hoog vielen, geen uitwerking had.

Dichte drommen in het wit gekleede vijanden kwamen daarop uit den Zuid-Oostelijken kampongrand te voorschijn. De rechter voorste brigade boog dadelijk naar die zijde om, liet den vijand tot op ± 100 pas naderen, waarna op last van Vastenou, die kalm en onverschrokken alle

[1]) Zie kaartje A.

bewegingen van de tegenpartij volgde, op dezen het salvovuur geopend werd.

Ook uit den Zuidrand rukten nu vijanden tegen den troep op, die op dezelfde wijze ontvangen, evenals de overigen, niet alleen tot staan gebracht werden door ons vuur, maar tot een overhaaste vlucht binnen den kampong gedwongen werden.

Ik had mij intusschen met de halve 3e brigade bij de linker voorste gevoegd en gaf nu last tegen den kampong op te rukken.

Om 12.30 uur n.m. was Ngali genomen; onzerzijds was een Amboineesch marechaussee gesneuveld en waren 1 Amboineesch marechaussee licht, alsmede 1 Amboineesch sergeant onbeduidend gewond.

Voor den kampong werden de lijken van 37 en daarbinnen van 28 gesneuvelde vijanden geteld. Te oordeelen naar de rijke kleeding en fraaie wapens, moesten vele hoofden tot de gesneuvelden behooren.

Terwijl een brigade bezig was de lijken der gesneuvelde vijanden op te nemen, vertoonden zich in den Zuid-Oostelijken rand van den kampong eenige ongewapenden met een groote witte vlag. Ik gaf daarop last den troep, waarbij ook ambulance en trein zich aangesloten hadden, op het droge terrein voor de kampongpoort, welke laatste intusschen reeds geheel vernield was, te verzamelen.

Twee der bij mij aanwezige gidsen, ook voorzien van witte vlaggen, werden vervolgens vooruit gezonden om te vernemen, wat het uitsteken dier witte vlag beteekende. Het antwoord hierop luidde dat men niet meer wilde vechten.

Ik liet daarop weten, dat zulks goed was en dat men dus bij mij kon komen om vergiffenis te vragen. Ik zou hunne onderwerping in den kampong afwachten, waarbij dan tegelijkertijd de wapens moesten worden ingeleverd; de geweren vijf aan vijf gebonden.

Op meerder plaatsen werden toen witte en Nederlandsche vlaggen uitgestoken.

Ofschoon ik geen verraad vermoedde, gaf ik toch bevel behoedzaam den kampong binnen te gaan; het was toen 1.55 uur 's middags. Met Luitenant Vastenou bevond ik mij, bij het binnenrukken van den kampong, bij de voorste brigade.

De dichtbegroeide kampong bleek veel uitgestrekter te zijn dan vermoed was. Het aantal huizen bedroeg zeker 300, welke door nauwe gangen van hoogstens 1½ M. breedte van elkaar gescheiden waren.

Ongeveer 2.25 uur n.m. waren wij, na door een vruchtentuin te zijn getrokken, bij den Noordelijken ingang van den kampong. Hier werden op verren afstand in het gebergte salvo's gehoord; blijkbaar was de afdeeling Schouten dus ook op den vijand gestooten.

Daar de door ons gevolgde weg vrij lastig was, vooral voor den trein, had ik de beide volgende brigades, waarbij trein en ambulance, te voren last gegeven wat meer naar het Westen, een klappertuin, aan te houden en van daar de kampong binnen te gaan. De goed zichtbare missigit was als verzamelplaats aangewezen.

Toen nu met de voorste brigade de kampong van uit het Noorden zou doorgetrokken worden, ontvingen wij plotseling van meerdere zijden vuur, terwijl benden van 10 à 12 man, achter dichte cactushagen en huizen verborgen, op de brigade heftige lansaanvallen deden.

Doordat steeds gevechtsklaar gemarcheerd werd, werden deze afgeslagen en een gunstig gelegen open terrein op korten afstand van de missigit werd bereikt. Langs den Zuidrand van deze ± 30 M. breede terreinstrook stroomde de rivier, aan de Noordzijde was een vrij breede en diepe droge sloot, terwijl zich aan den Westrand een dichte, levende pagger bevond; alleen het terrein Oostwaarts was weinig begroeid met hier en daar een woning.

Van hieruit werden nu de kampongcomplexen in Oostelijke richting geleidelijk van vijanden gezuiverd. Telkens gingen daartoe onder com-

mando, hetzij van Luitenant Vastenou, die daarbij met een karabijn bewapend was, hetzij van den Amboineeschen Sergeant Langi, St. No. 55104, patrouilles van 8 à 10 man uit. Bij mij bleven dan meestal achter de Civiel Gezaghebber Banse, mijn Inlandsche schrijver, de zoon van den regent van Tanralili en een 5-tal marechaussee.

Bij een dezer uitvallen, die tot achtervolging van een troep vijanden leidde en waarbij vermoedelijk wat te roekeloos werd voortgerukt, kwamen Luitenant Vastenou, de Europeesche Sergeant Ebing, Alg. Stb.No. 53628 en de Amboineesche marechaussee Mairuhu, St.No. 51254 te vallen. Door meerdere lanssteken doorboord werden hunne lijken later voor eene woning aangetroffen. Naast hen lagen de lijken van eenige gesneuvelde vijanden. Twee karabijnen, waaronder die van den Luitenant Vastenou, gingen verloren.

Ook de Amboineesche marechaussee Siwaletti, St.No. 66188 kwam bij het handgemeen te vallen.

Tot tweemaal toe trachtte een bende door te dringen tot de plaats waar ik mij bevond. Beide aanvallen werden door het kalme en goed gerichte vuur van mijne omgeving en dekking afgeslagen. De Civiel Gezaghebber Banse legde hierbij persoonlijk 2 vijanden neer, die wat al te dicht opdrongen.

Intusschen was de Westelijke kamponghelft bij de nadering der andere twee brigades door den vijand ontruimd; deze aftrekkende vijanden kwamen nog in aanraking met het detachement Schouten en lieten daarbij een 8-tal gesneuvelden liggen.

Onmiddellijk nadat bovenbedoelde twee brigades zich bij mij gevoegd hadden, werd de verdere zuivering van het Oostelijke kampong-gedeelte krachtig ter hand genomen en toen tegen 3.45 uur n.m. ook de Onderluitenant Schouten met zijn twee brigades was aangekomen, was weldra de geheele kampong ons en de vijand overal in vollen aftocht. Hij liet een groot aantal gesneuvelden met vele wapens in onze handen achter. Zulks bleek ook den volgenden dag; in het geheel toch werden 184 lijken van gesneuvelde vijanden in en om de kampong aangetroffen.

De colonne Schouten had, tengevolge van de ondervonden groote terreinmoeilijkheden en de ondragelijke hitte, instede van 3, ruim 7 uren voor hare omtrekking noodig gehad.

Wegens groote onzindelijkheid van den kampong en het zich aldaar, zoowel als in de nabijgelegen rivier, bevindend groot aantal lijken, welke niet opgeruimd konden worden, besloot ik hem te doen ontruimen en op een geschikte plaats daarbuiten te bivakkeeren. Daarom werd, nadat onze gesneuvelden begraven waren, met uitzondering van Luitenant Vastenou, wiens lijk werd medegenomen, de kampong om 5 uur n.m. verlaten.

Een kwartier buiten den kampong zijnde begon het te stortregenen, waardoor en ook tengevolge van onvoldoende bekendheid met het terrein en den slechten toestand van de paden, de colonne aan het dwalen raakte en eerst tegen 9½ uur n.m. op ± ½ uur afstand van een toen onbekende kampong, een droog terrein, geschikt tot bivakplaats, gevonden werd. Tegen 1.15 uur v.m. werd zekerheid verkregen, dat die kampong Tente was, alwaar zich de marinelandingsdivisie bevond. Aan den commandant daarvan werd nu de aanwezigheid der colonne bericht en mededeeling gedaan van hetgeen dien dag was voorgevallen, terwijl hem tevens verzocht werd, het lijk van Luitenant Vastenou den volgenden dag aan boord te nemen en het over te voeren naar Makasser om het aldaar te doen begraven.

Met die gelegenheid zouden dan ook de gewonden daarheen vervoerd worden.

Bij de landingsdivisie was niets bijzonders voorgevallen, hare aanwezigheid had echter de bevolking der meer Westelijk gelegen kampongs weerhouden om Ngali te hulp te komen.

Zooals reeds werd vermeld bedroegen onze verliezen op dezen dag 6 gesneuvelden waaronder de 1ste Luitenant Vastenou, gewond werden:

licht twee Amboineesche marechaussee's, onbeduidend een Amboineesch sergeant. Verloren gingen 2 karabijnen.

Onder de gesneuvelde vijanden bevonden zich de voornaamste hoofden van verzet. Buit werden gemaakt 3 achterladers, 11 voorladers, munitie en een groote hoeveelheid blanke wapens. Volgens betrouwbare berichten was de vijand bij Ngali ± 800 man sterk geweest en had men gedacht onze betrekkelijk kleine macht gemakkelijk te kunnen vernietigen.

* * *

En hier worde het officieele verslag onderbroken.

Zonder ophef, zakelijk en rustig wordt het gevecht om en in Ngali door den rapporteur beschreven; uit die rustige bewoordingen kan bezwaarlijk blijken hoe het in die middaguren, en vooral na het invallen der duisternis, voor deze kleine colonne gespannen heeft.

Dit moge duidelijker worden uit hetgeen de toenmalige onderluitenant Schouten hieromtrent mededeelt.

„Soembawa was inderdaad een buitengewone onderneming", aldus deze officier, „omdat wij hier kwamen met een feitelijk geheel nieuwe methode. Weliswaar hadden wij die onder overste Swart ook al in Borneo en Celebes leeren toepassen, maar vooral voor oud-gedienden van Atjeh waren lansaanvallen en de manier waarop deze tegenstanders donderbussen gebruikten, een ongewone strijdwijze. In Atjeh was men gewend de klewang te gebruiken, met dien klewang aan te vallen en vooral na den aanval te boeroeboeroe (lett. opjagen, dus vervolgen). Juist dat boeroe-boeroe, in kleine groepjes of ook ieder afzonderlijk, was tegenover deze lansdragenden uit den booze.

Dan waren er de nauwe, smalle kamponggangen in uitgestrekte kampongs, terwijl wij bovendien land en volk en vooral ook de t a a l niet kenden; evenmin de vechtwijze en de sterkte van de tegenpartij. En ik kan u verzekeren, dat ons al tijdens dien eersten dag bleek hoe deze vijand durfde optreden, krachtige aanvallen in groote troepen uitvoerde en... ons tegenover een vechtwijze (lansaanvallen vanaf korten afstand en in dichte drommen) plaatste, waartegen onze marechaussee natuurlijk wel opgewassen maar niet geoefend waren.

Dat was voor Vastenou den éérsten dag al bijna falikant uitgeloopen. Hij maakte toen te paard en vergezeld door enkele marechaussee een verkenning in de naaste omgeving, stuitte daarbij op een bende lansdragers, wier aanval nog juist kon worden ontweken en constateerde dadelijk bij thuiskomst: „daar was ik er bijna bij geweest!"

Zelf ondervond ik het den volgenden morgen ook, toen ik de omtrekking met 2 brigades uitvoerde.

Wij kenden het land niet en evenmin de taal, zoodat de inlichtingen en ook de gidsen verre van volmaakt waren. Met den mij meegegeven gids, een „snertvent", heb ik den heelen weg overhoop gelegen... maar ja, de man begreep mij niet en ik kan ook niet zeggen dat hij het mij erg duidelijk maakte. Zoodoende bleek dan ook onze afstandsberekening niet te kloppen, terwijl het terrein veel zwaarder en moeilijker was dan we dachten. Bovendien beschikte ik hier niet over de geroutineerde Atjeh'sche brigades; wij hadden nogal wat jonge soldaten mee moeten nemen, die last kregen van de felle hitte, het verband niet zorgvuldig onderhielden en in den beginne vreemd en onhandig stonden tegenover de beschietingen en bedreiging met lansaanvallen.

Ik had al spoedig begrepen dat tegen dezen vijand gesloten gemarcheerd moest worden — een goed opgesloten brigade slaat met zijn salvovuur elken lansaanval af. Dat deed ik dus — dat wil zeggen: dat moest ik al wandelende den troep eerst bijbrengen. En intusschen kwam ik maar niet bij Ngali; het terrein viel erg tegen en de hitte was geweldig. Eindelijk hoorde ik schie-

ten en trok, maar nu goed opgesloten, op dat schieten af. En inderdaad bereikten we toen Ngali, maar op een heel andere plaats dan bedoeld was. Ik trok de kampong in gesloten brigadevorm binnen en zag na eenigen tijd de overste met enkele menschen om zich heen, o.w. de gezaghebber Banse, op een open plekje zich verdedigen tegen voortdurend opdringende lansdragers. Dadelijk liet ik salvo's afgeven, sloeg de aanvallers terug en volgde met een dicht opgesloten brigade. Betrekkelijk dichtbij vond ik de lijken van Vastenou en eenige marechaussee, door tallooze lanssteken getroffen. Wij konden duidelijk zien hoe Vastenou met de zijnen met hun klewangs geattakeerd hadden en neergestoken waren vóór ze den vijand hadden bereikt.

Dit verlies pakte den overste aan, maar hij liet het niemand merken. Hij bleef rustig en opgewekt en vol zelfvertrouwen. En... zóó prettig was de toestand toen niet. Het was al laat, in de kampong konden we niet blijven en daarbuiten in de duisternis stonden we wellicht voortdurend bloot aan lansaanvallen. Maar dien heelen lammen en gevaarlijken nacht in dat bivak op de droge sawah bleef de overste opgewekt en zelfverzekerd, alsof er geen lansaanval bestond, deed zelf de wacht mee, bezielde allen en toonde zich een echte marechaussee. De nacht is voorbij gegaan zonder aanvallen en den volgenden dag was het leed geleden, maar ik verzeker u dat, had de tegenpartij toen doorgezet, het voor ons beroerd had kunnen eindigen."

* * *

Maar het geluk is nu eenmaal met den stoutmoedigen bekwame — het zeer scherpe gevecht bij Ngali zou met andere aanvoerders en andere soldaten dan marechaussee waarschijnlijk ook anders verloopen zijn. Nu leidde het tot een overwinning, die reeds het begin van de onderwerping in zich droeg.

En de lezer verplaatse zich in gedachten even bij dat bijna uitgevochten troepje, 's nachts op de donkere sawah van alle kanten bedreigd, dat een aanvoerder als Vastenou zag sneuvelen, dat moe en hongerig na een brandend-heeten, zwaren gevechtsdag elk oogenblik besprongen kon worden, maar dat bijeengehouden werd door het voorbeeld en den wil van zijn commandant als een *onaantastbaar geheel* — zóó was de soldatenschool van Van Heutsz en de zijnen.

De schrijver herinnert zich hoe in 1917, bijna tien jaren na dezen dag, het gevecht bij Ngali nog in heel Bima bekend was, hoe hoofden en bevolking hem bij Ngali en Tente het gevecht beschreven en hoe daar nog altijd de namen en daden van Swart en Vastenou en van hun marechaussee leefden.

* * *

Na het gevecht keerde de kleine colonne naar Bima terug, patrouilleerde het terrein om de hoofdplaats af en begon met de ontwapening der thans plotseling gewillige en zelfs vriendelijke bevolking; rijst, vruchten en kippen werden overal aangeboden en 27 voor- en 237 achterladers benevens een groote hoeveelheid slagwapens werden ingeleverd. En als gevolg van die meerdere toenadering kwamen nu ook berichten binnen: het verzet bleek van grooteren omvang te zijn dan de sultan en de zijnen hadden aangegeven; enkele hadji's zweepten de bevolking zelfs tot den heiligen oorlog op.

En dus werden de krijgsverrichtingen voortgezet nadat op 24 Febr. de Siboga kapitein Siebelhoff, ter vervanging van wijlen Vastenou, en luitenant Minderman benevens aanvulling voor de marechaussee en een brigade infanterie had afgezet.

Swart's verslag gaat dan als volgt verder:

II. *Krijgsverrichtingen op de Westkust van de Bimabaai.*

Daar in den loop van 24 Februari zekere berichten waren binnengekomen, dat de ten Westen van de Bimabaai gelegen kampongs Daroe, Ti-

mor, Rasangaroe, Sila en Dena, geholpen door de heidensche Oe Donggö's en opgezweept door Daeng Manasse en zekeren Hadji Mançoer uit Dompo; zich ook wilden verzetten, besloot ik den volgenden dag daarheen te gaan en eerst met die kampongs af te rekenen, alvorens het Oostelijk deel van het landschap Bima onder handen te nemen. Met dit doel werden den 25sten Februari om 6½ uur v.m. aan boord van H.M. Siboga 5 brigades marechaussee met ambulance en trein geëmbarkeerd.

Te 8½ uur v.m. tegenover kampong Daroe aangekomen, werd onmiddellijk overgegaan tot het debarkement der ingescheepte troepen en diensten, benevens van een landingsdivisie sterk 1 sectie geweerdragenden onder den Luitenant ter Zee 2e klasse Manikus en een kanon van 3.7 c.M. Sv. onder den Luitenant ter Zee 2e klasse Baron de Vos van Steenwijk.

De gezamenlijke marinetroepen stonden onder bevel van den Commandant van H.M. Siboga, den Luitenant ter Zee 1ste klasse Pieren.

Na de landing, d.i. om 10 uur v.m., werd terstond opgerukt naar Daroe; een brigade marechaussee als voortroep, daarachter 3 brigades marechaussee en de 3.7 c.M. Sv. als hoofdtroep, terwijl de landingsdivisie en een brigade marechaussee den achtertroep vormden.

De verschillende kampongs die bij den opmarsch gepasseerd werden, hadden witte vlaggen uitgestoken, terwijl de bevolking, onder inlevering van hare wapens, zich bij mij meldde.

Na ten 2½ uur n.m. de kampong Rasangaroe, welke flink versterkt maar verlaten was, bereikt te hebben, werden op de ten N.O. van dien kampong gelegen sawahvlakte enkele gewapenden opgemerkt.[1]) Intusschen kwam het hoofd van kampong Rasangoe zich met eenige volgelingen bij mij melden, onder mededeeling, dat de bevolking van kampong Sila de Compagnie opwachtte.

[1]) Zie schets B.

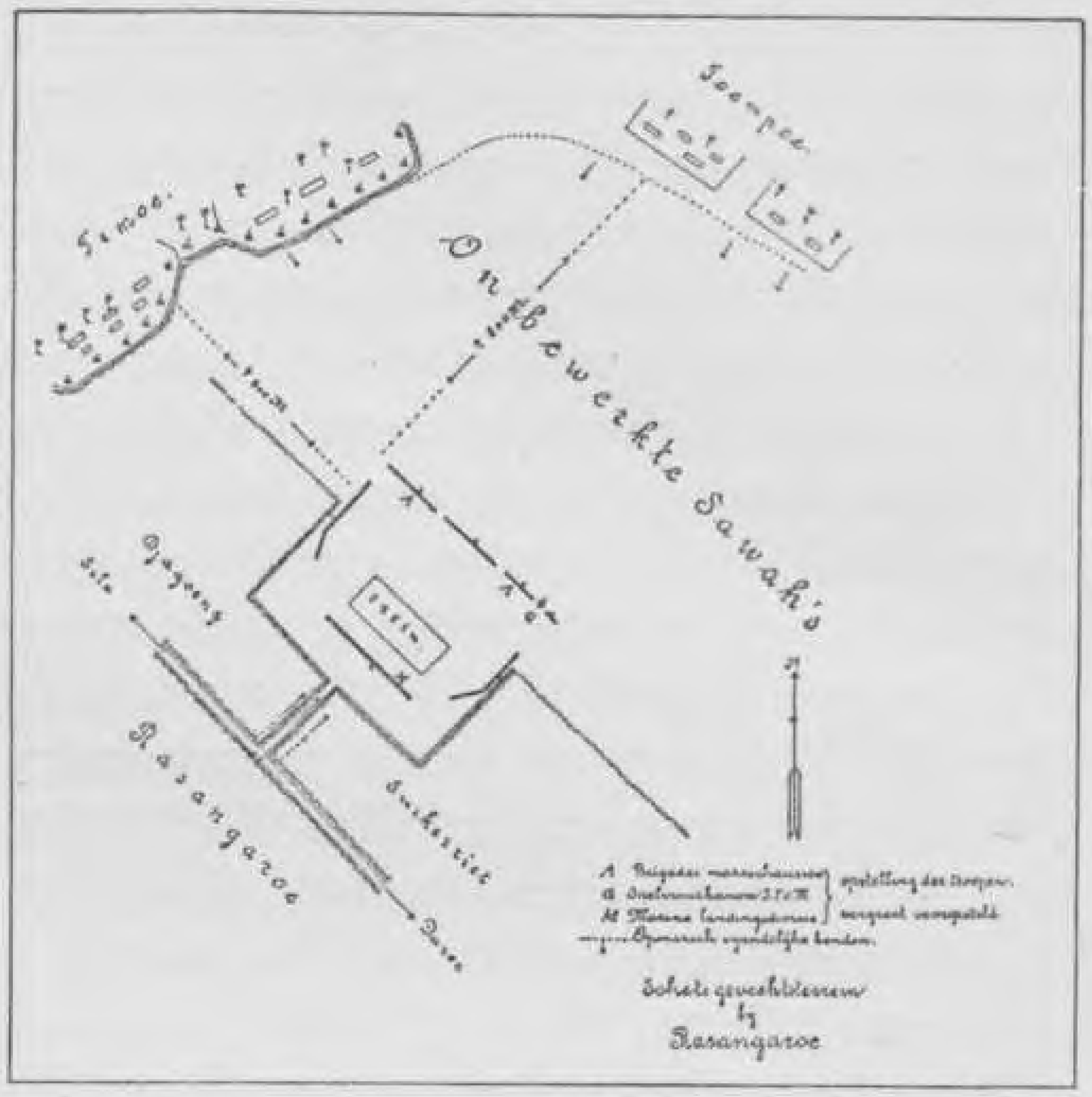

Schets B.

De Commandant der marechaussee-colonne, met een brigade naar de sawahvlakte ter verkenning vooruit gezonden, rapporteerde, dat tal van in het wit gekleede gewapende personen zich over die vlakte bewogen. Daar nu ook in andere richting vijanden werden gezien, werd het mij duidelijk, dat men den troep trachtte in te sluiten.

Ik liet daarom de geheele colonne naar de sawah oprukken en stelde haar daar in carrévorm op. Drie brigades en het kanon van 3.7 in het front; op iedere flank een brigade; terwijl de achterzijde van het carré, waarbinnen trein en ambulance plaats namen, door de landingsdivisie werd gevormd.

Nauwelijks in deze formatie opgemarcheerd, werd de troep door benden lansdragenden aan alle zijden, doch vooral in het front aangevallen. Door kalm afgegeven geweer- en geschutvuur werden die aanvallen overal met zware verliezen voor den vijand afgeslagen.

Intusschen drong een bende, uit den kampong komende, met groote stoutmoedigheid tegen de

achterflank op. Door een goed gericht vuur der landingsdivisie, onder den Luitenant ter Zee Manikus, werd de vijand ook hier spoedig gedwongen de vlucht te nemen. De lijken van een 5-tal gesneuvelden lagen slechts op ± 20 passen van de landingsdivisie.

Zoodra geen aanvallers meer in het terrein werden waargenomen, werden eerst het gevechtsterrein en daarna de omliggende kampongs Rasangaroe, Timoe en Toempoe, die allen witte en Nederlandsche vlaggen hadden uitgestoken, afgezocht. Hierbij moesten nog verscheidene vijanden, die zich ongedeerd op den grond en in slooten hadden geworpen en met opgeheven klewang op de troepen invlogen, zoodra deze in hunne nabijheid kwamen, worden neergelegd.

In het geheel liet de vijand 58 dooden, waaronder 5 hoofden, en een groot aantal blanke wapens, in onze handen; wij hadden geen verliezen.

Om 4 uur n.m. keerde de colonne naar de kampong Daroe terug, alwaar het bivak werd betrokken. De nacht ging rustig voorbij.

* * *

Daar ik des avonds, gedurende mijn verblijf in het bivak te Daroe, de zekerheid erlangde, dat kampong Dena als het brandpunt van het verzet was te beschouwen, werd onverwijld gezocht naar een betrouwbaren gids, die ons, met voorbijgang van het vijandig gezinde Sila, ten Westen van kampong Dena zou brengen, zoodat deze kampong zou kunnen worden aangegrepen van eene zijde, waar men ons niet verwacht had.

Bovendien kon aangenomen worden, dat de val van Dena ook de onderwerping van de overige, nog vijandig gezinde, kampongs zou tengevolge hebben.

Nadat een goede gids gevonden was, werd den 26sten Februari om 6½ uur v.m. opgerukt en dezelfde marschorde als den vorigen dag aangenomen. Tijdens den opmarsch meldden zich reeds hoofden en oudsten van meerdere kampongs bij mij aan, om hunne onderwerping aan te bieden.

Omstreeks 8 uur v.m. bij kampong Moekoe aangekomen, werd bericht ontvangen, dat aanvallen met blanke wapens te verwachten waren in het ten Westen daarvan gelegen heuvelterrein, welks zacht oploopende hellingen met dicht kreupelhout en zware cactus-heggen begroeid waren. Er werd daarom zoo behoedzaam mogelijk doorgemarcheerd, doch eerst nadat de kampong Sapitanga — de laatste voordat Dena werd bereikt — was gepasseerd, werden nu en dan in het kreupelhout in het wit gekleede personen opgemerkt en op het verbindingspad op meerdere plaatsen versperringen aangetroffen.

Omstreeks 12.30 uur n.m. werd de snel stroomende Dena-rivier bereikt, die ter plaatse 8 à 10 M. breed was en ingesneden en steile oevers had. Nadat de colonne opgemarcheerd was en eene brigade aan den overkant in stelling was gekomen, werd de overtocht zoo snel uitgevoerd, dat de vijand geen gelegenheid had deze te beletten. Dat hij daartoe het voornemen gekoesterd had, bleek uit de kort na onzen overtocht in onzen rug verschijnende bende, die hare pogingen om eveneens de rivier over te gaan, door ons geweer- en artillerievuur verijdeld zag, en uit de talrijke, zich thans allerwege in het bedekte terrein om Dena vertoonende vijanden, die zich nu bepaalden tot het afschieten hunner geweren en zich vervolgens zoodanig opstelden, dat de geheele colonne door hen omringd was. Niettegenstaande het overzicht beperkt was, kon toch opgemerkt worden, dat de tegenpartij, bij dit eerste treffen, reeds aanzienlijke verliezen leed.

Onmiddellijk nadat de rivier was overgetrokken, werd de carré-formatie aangenomen. Twee brigades en het kanon van 3.7 tegen den hoogen rivieroever aangeleund en twee andere brigades achter een hooge levende pagger opgesteld, vormden de voor- en achterflank, terwijl de beide andere zijden ingenomen werden door de vijfde brigade en de landingsdivisie. De trein bevond zich in de binnenruimte.

Toen ik, na deze formatie te hebben doen aannemen, het voorgelegen terrein in oogenschouw nam, bemerkte ik een ± 30 M. hoogen heuvel, die ± 500 M. van kampong Dena verwijderd en daarvan door een sawahvlakte gescheiden was.[1]) Ik liet dit punt snel bezetten door de landingsdivisie en een brigade en nadat deze positie genomen hadden, ook het kanon 3.7 aldaar in batterij brengen. Dit laatste geschiedde door den Luitenant ter Zee Baron de Vos van Steenwijk met buitengewonen spoed, zoodat korten tijd later het vuur op den kampong geopend kon worden. Inmiddels waren de vier overige brigades opgerukt naar het bedekte terrein aan den voet van den heuvel en was de trein onder dekking van de bezettingstroepen nabij dat punt opgemarcheerd. Om 1¼ uur n.m. waren deze verschillende bewegingen uitgevoerd, en daar bedoelde heuvel een goed overzicht van het geheele gevechtsterrein veroorloofde, had ik mij, met de mij vergezellende personen, eveneens daarheen begeven.

Nadat de versterkte kampongrand eenigen tijd door de artillerie goed onder vuur was genomen, droeg ik ten 1½ uur den Kapitein Siebelhoff op, met de vier brigades, die aan den voet van den heuvel daarvoor beschikbaar waren gehouden, tegen dien rand op te rukken en den kampong te nemen.

Deze beweging, die tot het laatste oogenblik door artillerievuur van den heuvel werd ondersteund, werd vlug en in goede orde uitgevoerd. De kampongrand werd door de brigades stormenderhand genomen, waarna de kampong zelf in breed front werd doortrokken en van vijanden gezuiverd. Tal van personen, die telkens met het blanke wapen op den troep instormden, moesten hierbij worden neergelegd. Hieronder bevonden zich ook vier vrouwen.

Pogingen van den vijand om over de sawahvlakte te vluchten, werden door het vuur van de

Schets C.

op den heuvel opgestelde troepen verijdeld. Het grootste aantal vluchtelingen zocht daarom een goed heenkomen in het terrein ten Westen van Dena; het meerendeel had zich van kleeding en blanke wapens ontdaan, om geen belemmering in hun beweging te ondervinden.

Om 3 uur n.m. was de kampong geheel genomen en de vijand allerwege afgetrokken. Hij liet in onze handen 103 gesneuvelden achter, terwijl 12 voorladers met munitie en een groote hoeveelheid blanke wapens werden buitgemaakt.

Vermelding verdient nog, dat ook nu weder, zoowel bij Rasangaroe als bij Dena, witte en Hollandsche vlaggen waren uitgestoken, waarom van onze zijde de vijandelijkheden niet geopend werden, voordat de opstandelingen de colonne ernstig bedreigden.

Om 3¼ uur n.m. werd langs de kampong Sila, die nu ook hare onderwerping aanbood en een 20-tal geweren alsmede blanke wapens inleverde, naar het strand teruggemarcheerd. Hierbij moest omstreeks 6 uur n.m. de sterk gezwollen Denarivier worden overgetrokken. Nadat ik met 1½ brigade was overgegaan, nam de waterstand in

[1]) Zie schets C.

de rivier zoo snel toe, dat de rest van de colonne haar niet meer passeeren kon en aan den oever een bivak moest betrekken.

Met de overgegane afdeeling bereikte ik omstreeks 9½ uur n.m. de ter reede liggende Siboga, terwijl de rest van de colonne onder Kapitein Siebelhoff den volgenden morgen het strand bereikte en zich om 7 uur eveneens op dien oorlogsbodem inscheepte. Onmiddellijk hierna werd naar Bima teruggekeerd, alwaar de colonne om 9½ uur v.m. aankwam. Dien dag en den 28sten Februari werd den troep rust gegeven.

Niettegenstaande de groote inspanning, welke op den 25sten en 26sten Februari van den troep was gevorderd geworden, heerschte zoowel bij de marine-afdeeling als bij de marechaussee een uitstekende, opgewekte geest.

Gedurende onze afwezigheid waren te Bima bij het bestuur nog 3 achterladers en 74 voorlaadgeweren ingeleverd.

Den 28sten Februari kwamen daar een 90-tal hoofden met honderden volgelingen hunne onderwerping aanbieden, onder overgave van 158 voorladers, 400 lansen en 500 krissen.

Van 29 Februari tot 3 Maart maakten de vijf brigades marechaussee, waarbij trein- en hospitaalpersoneel, onder bevel van Kapitein Siebelhoff, een tocht naar het binnenland, ten einde na te gaan of de bevelen betreffende de ontwapening der bevolking allerwege werden opgevolgd en zich van de gezindheid dezer laatste te overtuigen.

III. *Verdere krijgsverrichtingen op de Oostkust van de Bimabaai.*

Op eerstgenoemden datum werd de colonne overgebracht naar kaap Lemomori in de Bimabaai en aldaar ontscheept.[1]) Zij marcheerde verder over Tente Zuidwaarts naar Sekoeroe en daarna naar Ngali, dat nog verlaten bleek te zijn. Het bivak werd betrokken in kampong Monta.

Den 1sten Maart werd de marsch voortgezet naar Prado, alwaar 56 voorlaadgeweren werden ingeleverd. In alle kampongs, welke dien dag werden doortrokken of bezocht, was de bevolking aanwezig.

Het voornemen bestond den volgenden dag over Monta en Ngali terug te marcheeren, doch tengevolge van zware regens werd de marsch langs de steile heuvel- en bergpaden zeer vertraagd, zoodat in den avond van dien dag het bivak moest betrokken worden in kampong Simpangrei.

Toen men den 3en Maart Ngali naderde, vluchtten daaruit eenige ongewapenden. Eene poging om aanraking te verkrijgen met de bevolking mislukte, waarna over Ronde, Tjenggoe, Nata en Belo naar Lemomori doorgemarcheerd werd. Hier embarkeerde de troep op den Gouvernements-stoomer „Dog" en werd daarop verder naar Bima overgebracht.

Gedurende den tocht was nergens eenige tegenstand ondervonden; allerwege was de bevolking bezig met het verbeteren der bestaande voetpaden.

In dien tusschentijd hadden zich te Bima op den 1sten Maart de hoofden der heidensche Oe Donggö's bij mij gemeld, waarbij zij 2 achterladers, 190 voorladers, munitie en blanke wapens inleverden. De bij de colonne ingedeelde geneesheer had een aanvang gemaakt met het vaccineeren der bevolking, terwijl hij in de omliggende kampongs geneeskundige hulp verleende waar deze verlangd werd. De gezindheid van de bevolking was sedert onze eerste aankomst aanmerkelijk verbeterd.

Nadat twee rustdagen te Bima waren gehouden, werd onder mijne persoonlijke leiding, van 6 tot 10 Maart 1908, een tocht gemaakt door het Zuidelijke en Oostelijke deel van het landschap.

Hieraan namen 5 brigades marechaussee deel.

Om 6½ uur v.m. van eerstgenoemden datum werd de tocht aanvaard, welke, behalve door den

[1]) Kaartje A.

Civiel Gezaghebber, ook werd meegemaakt door den Sultan, den Sultan Moeda en alle Bimasche landsgrooten. Het eerste doel was via Sapeh naar Karoemboe aan de Zuidkust op te rukken, omdat de hoofden van dezen kampong zich nog niet hadden gemeld.

Ten 3¼ uur n.m. werd de waterscheiding tusschen Noord- en Zuidkust overgetrokken en om 5 uur n.m. kampong Sari bereikt en daar het bivak betrokken.

Den 7en Maart, den marsch vervolgende, werd eerst kampong Sapeh bezocht en nadat zich hier alle hoofden en oudsten gemeld hadden, doorgerukt naar kampong Soemi. Deze werd om 1½ uur n.m. bereikt en daar de nacht doorgebracht. Hier werd vernomen, dat de bevolking van Karoemboe van elke poging tot verzet had afgezien en de hoofden reeds bezig waren om de vuur- en blanke wapens in te leveren.

Na een zeer vermoeiende marsch, van 6½ uur v.m. tot 4½ uur n.m., werd den volgenden dag de belangrijke, aan de Waworadébaai gelegen, kampong Karoemboe bereikt. Gedurende ons verblijf aldaar op den 9den Maart meldden zich alle hoofden, terwijl 33 voorlaadgeweren, munitie en blanke wapens werden ingeleverd.

Aangezien, naar luid van ingekomen berichten, de bevolking van Ngali zich wenschte te onderwerpen, begaf de colonne zich den volgenden dag daarheen op weg. Na om 6½ uur v.m. aanvankelijk in Westelijke richting langs het strand te zijn gemarcheerd, werd vervolgens het scheidingsgebergte beklommen en om 9 uur v.m. het hoogste punt daarvan (± 750 M.) bereikt. Van hier werd afgedaald naar Ledo, alwaar de glarang, de lebeh en een groot gedeelte van de overgebleven inwoners van Ngali hunne onderwerping aanboden. Deze werd aangenomen op voorwaarde, dat binnen drie dagen de beide, op 19 Februari t.v. verloren gegane, karabijnen werden ingeleverd en de nog voortvluchtigen zich binnen dat tijdvak te Bima zouden hebben gemeld.

Hierop werd de marsch over Ngali, Tjinggoe en Belo voortgezet en om 6 uur n.m. Lemomori bereikt, van waar de colonne door H.M. Siboga en den Gouvernementsstoomer „Dog" naar Bima werd overgebracht. Aankomst aldaar 8½ uur n.m.

Aangezien ook gedurende dezen tocht nergens eenige tegenstand werd ondervonden, integendeel de bevolking ons allerwege met welwillendheid tegemoet kwam, berichtte ik aan de Regeering, dat rust en orde in Bima waren hersteld.

Op den 11den Maart 1908, rustdag van de troepen, maakten de Sultan van Dompó met zijne landsgrooten hunne opwachting; zij kweten zich daarbij tevens van de hun verstrekte opdracht tot uitlevering van Hadji Mançoer, den man, die de bevolking van Rasangaroe en Dena tot verzet had aangespoord.

Den volgenden dag belegde ik een groote vergadering voor de hoofden van Bima, waarbij ook de Sultan tegenwoordig was. Hierbij werd, naar mijn aanwijzingen, het inwendige bestuur over het landschap opnieuw en beter geregeld.

Gedurende mijne daarop gevolgde tijdelijke afwezigheid — ik keerde van 13-17 Maart naar Makasser terug wegens dringende dienstaangelegenheden — werden dagelijks kleine patrouilles in den omtrek van Bima gemaakt en werd voortgegaan met de opname van het terrein. De nog niet in onderwerping gekomen zijnde bewoners van Ngali meldden zich den 14den Maart bij den Civiel Gezaghebber en leverden de beide verloren gegane karabijnen in, en bovendien nog 56 voorlaadgeweren, 3 pistolen, munitie en blanke wapens.

* * *

Daar op Bima heeft zich nog een merkwaardig geval voorgedaan, dat den grooten, persoonlijken invloed van Swart op inheemers scherp belicht.

Tijdens het onverbiddelijke ingrijpen tegen vexeerende, onwillige hoofden vooral ook in het rechtstreeks bestuurd gebied in Celebes, had

Swart dank zij zijn inlichtingsdienst overtuigende en afdoende bewijzen in handen gekregen dat de Regent van Tanrarlili in de afdeeling Maos en diens oudste zoon, Daeng Tapadjang, op ergerlijke wijze de bevolking vexeerden en bovendien dat zij de benden roovers en veedieven voortdurend steunden.

Dit kon niet langer geduld worden; de harde hand werd noodig en Swart, die in zoo'n geval voor hardheid nooit terugschrok, greep in en stelde tevens het hoognoodige voorbeeld: de regent werd geschorst en op voorstel van Swart met zijn zoon naar Bima verbannen. Dat voorbeeld oefende een heilzamen invloed op de overige regenten uit en maakte diepen indruk: eindelijk een toean besar, die tegen hen durfde optreden en daarbij de hardste maatregelen toepaste.

Maar nauwelijks was Swart in Bima aangekomen of de verbannen ex-regent maakte zijn opwachting. Die opwachting was Swart niet duidelijk en hij gaf den bezoeker dus te kennen, dat zijn bezoek bevreemding wekte te meer waar Swart bezwaarlijk vertrouwen kon stellen in een hoofd, dat zóó zwaar gestraft was. Het antwoord werd al even onverwacht als het bezoek: de gestrafte erkende zonder meer dat de straf verdiend was, máár... z.i. lag de schuld toch ook bij het bestuur, dat vroeger nooit was opgetreden tegen feiten, waarvoor hij nu gestraft was. En hij wilde toonen, dat zijn gevoelens niet tegen Swart en ook niet tegen de Kompeni waren en daarom... had hij zijn zoon opgedragen tijdens de krijgsverrichtingen voor de persoonlijke veiligheid van Swart te waken! Dien zoon stelde hij hierbij ter beschikking. Dat aanbod aanvaardde Swart dadelijk en gedurende de geheele excursie werd Swart door den verbannen zoon van een verbannen regent bewaakt — in zijn verslag over de spannende uren tijdens de verovering en zuivering van kampong Ngali teekent Swart aan: „bij mij bleven dan meestal achter de Civiel Gezaghebber Banse, mijn inlandsche schrijver, de zoon van den regent van Tanralili en een 5-tal marechaussee".

E. S. de K., die dit gebeuren aanhaalt in een artikel in het Orgaan der N.I. Officiersvereeniging toen Swart den 70-jarigen leeftijd bereikte, schrijft: „Dezelfde fascineerende invloed, die van hem uitging op den inlander, oefende hij ook uit op ondergeschikten, van hoog tot laag. Of hij instructies gaf aan bestuursambtenaren en aan als zoodanig fungeerende officieren, dan wel of hij als aanvoerder bevelen uitdeelde, hetzij zelf de leiding nam, steeds geschiedde het met die rustige verzekerdheid, welke vertrouwen inboezemde in de juistheid zijner inzichten en de doelmatigheid der gegeven orders. De kracht van zijn handelen werd beheerscht en getemperd door nuchtere voorzichtigheid en punctualiteit. Niets werd overgelaten aan het toeval, doch deden zich onverwachte moeilijkheden voor, dan wist hij het hoofd koel te houden en maatregelen te treffen, welke uit de impasse leidden. Bij den aanval bekommerde hij zich weinig om wat gedaan behoorde te worden na verkregen succes, doch wel om wat geschieden moest ingeval van tegenslag. Nimmer begaf hem het zelfvertrouwen, dat hem bij al zijn ondernemingen schraagde en waarin het geheim lag van zijn succes als soldaat en bestuurder, van zijn veine, als het welhaast heette."

IV. *Krijgsverrichtingen in het Taliwangsche.*

De onderwerping van Bima was in 2 maanden tot stand gebracht — thans restte het landschap Taliwang, gelegen in het sultanaat Soembawa en in het westelijke deel van het eiland, waar zekere La Oenroe het gewapende verzet leidde.

Op 17 Maart scheepte Swart zich met zijn colonne in en landde den volgenden dag te Laboean Balat, de haven van Taliwang tegenover Lombok.

Swart's verslag vermeldt het volgende:

De berichten gedurende het verblijf te Taliwang ontvangen, verschaften de zekerheid, dat de wegen, voerende in de richting van de ver-

SCHETS D

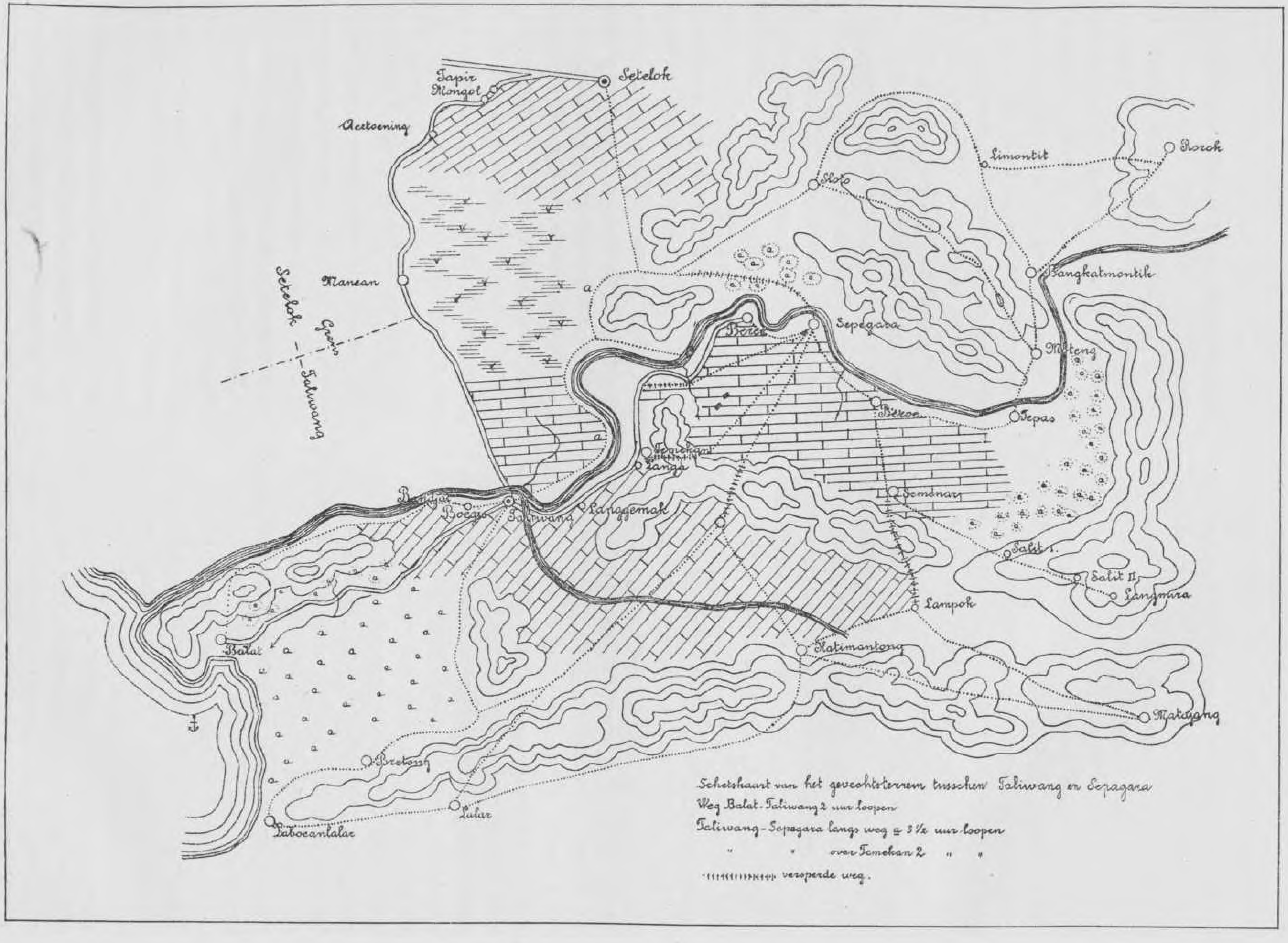
Setelok
Tapir
Mongot
Aertoening
Manean
Setelok — Grens — Taliwang
Sloto
Limontit
Rorok
Tangkatmontik
Sepegara
Beroe
Meteng
Tepas
Beroa
Temekan
Langa
Semènar
Bangue
Boegis
Taliwang
Langgemak
Salit I.
Salit II
Langmara
Lampok
Katimantong
Balat
Matagang
Bretong
Lalar
Labocantalar
Schetskaart van het gevechtsterrein tusschen Taliwang en Sepagara
Weg Balat - Taliwang 2 uur loopen
Taliwang - Sepagara langs weg ± 3½ uur loopen
" " over Temekan 2 " "
versperde weg.

sterkte kampong Separaga, de verblijfplaats van den opstandeling La Oenroe, versperd waren en bewaakt werden door gewapende lieden. In den meest gebruikelijken weg, die door eene kloof loopt, zouden in dit gedeelte verhakkingen zijn aangebracht van omgehouwen boomen, terwijl een ± 20 M. lange houten brug, over een zijrivier van de Taliwang, aan gene zijde van de kloof, door een wachtpost van 20 man voortdurend zou zijn bezet. Ook de aan deze zijde van de kloof gelegen kampong Tamekan was zwaar versterkt. Alleen op het pad langs den rechterrivieroever zouden geen hindernissen zijn aangebracht, omdat langs deze zijde oprukkende, op ongeveer ¾ uur afstand van Sepagara de rivier moet worden overgetrokken, en deze op dat punt bijna ondoorwaadbaar zou zijn, terwijl bovendien — volgens de bevolking — die overgang werd bewaakt door een groot aantal, in de nabijheid daarvan zich ophoudende krokodillen. Sepagara zelf zou in de laatste dagen krachtig versterkt zijn; een vijftal lilla's zouden in den Westelijken kampongrand zijn opgesteld. Het aantal verdedigers werd geschat op ± 600, waarvan het grootste gedeelte van geweren zou zijn voorzien.[1])

Naar aanleiding van deze inlichtingen deed ik het gerucht verspreiden, dat de colonne den volgenden morgen door de kloof tegen Sepagara zou oprukken, terwijl 's avonds bevelen werden gegeven om des nachts om 1 uur in alle stilte op te breken en de geheele colonne ten Zuiden van het bivak op den rechter rivieroever over te doen gaan. Het was nl. mijn voornemen des nachts langs het niet versperde pad op te rukken, waardoor bovenbedoelde kloof kon worden omtrokken, daarna, ongeacht de krokodillen, opnieuw de rivier over te steken, de bezette brug bij verrassing te doen vermeesteren om daarna in den vroegen morgen tegen Sepagara te kunnen ageeren. Hierdoor zou tevens voorkomen kunnen worden, dat de bewoners van de omgelegen kampongs de verdedigers van kampong Sepagara tijdig te hulp kwamen.

Ingevolge de gegeven bevelen overschreden de verschillende afdeelingen, op het aangegeven uur, de rivier, hetgeen niet met bijzondere moeilijkheden gepaard ging, daar de waterstand ± 1 M. bedroeg en de stroomsnelheid gering was. Aan de overzijde gekomen werd in onderstaande marschorde de tocht vervolgd:

1 Brigade Marechaussee, waarbij de Geniesoldaten,

3 Brigades Marechaussee, Snelvuurkanon, Marinelandingsdivisie, Ambulance, Trein,

1 Groep Infanterie, 1 Brigade Marechaussee.

Aanvankelijk ging de marsch door het bedekte terrein, gelegen tusschen den rivieroever en het heuvelland, later over natte sawahs, die gedeeltelijk omtrokken konden worden. Vooral in dit laatste gedeelte werd met de meeste behoedzaamheid voortgerukt, omdat licht werd opgemerkt in woningen, die hier en daar langs den tegenovergestelden sawahrand waren verspreid.

Zonder door den vijand te zijn ontdekt, werd de 2de rivierovergang om 3¼ uur v.m. bereikt. Zoo snel mogelijk werd deze overgetrokken, doch de hooge waterstand, ± 1.50 M., de snelle stroom en de steile, gladde linkeroever waren oorzaak, dat hiervoor een uur noodig was. Bovendien was het pad, dat op den linkeroever naar boven liep, versperd en moest die versperring worden opgeruimd.

Zoodra de troep op den linkeroever verzameld was, werd aan Luitenant Minderman opgedragen met 3 brigades marechaussee de in den rug der colonne gelegen brug aan het einde van het défilé (zie schets) te bezetten en den wachtpost daarvan zoo mogelijk te verrassen.

Deze afdeeling vond dat punt onbezet, waarna zij positie nam en den overgang afsloot. De wachtpost had zich klaarblijkelijk kort te voren teruggetrokken, aangezien nog een smeulend vuur bij de brug werd aangetroffen. Toen de wacht-

[1]) Zie schets D.

hebbenden dan ook eenigen tijd later uit een nabij gelegen woning te voorschijn kwamen en zich weder naar hun post wilde begeven, nog onbewust van hetgeen tijdens hunne afwezigheid was geschied, werden zij met eenige salvo's begroet, waardoor — zooals later bleek — vier vijanden doodelijk getroffen werden.

Dit schieten veroorzaakte eenige verwarring bij de koelies van den trein, die met de colonne nog bij het punt van overgang vertoefden. Een aantal hunner trachtte te ontvluchten, zij sprongen in de rivier en voordat gelegenheid was het door de achterflank op hen geopende vuur te doen staken, waren reeds enkele gesneuveld.

Daar voor de operatie tegen Sepagara de marechaussee-afdeelingen niet konden worden ontbeerd, werden bij het aanbreken van den dag de drie brigades hiervoor bedoeld, vervangen door de landingsdivisie en een groep Infanterie, onder bevel van den Luitenant ter Zee Pieren. Voorts werden daarbij de trein en de ambulance van de Marine achtergelaten, terwijl den Commandant werd opgedragen te beletten, dat tijdens den aanval op Sepagara de aanhang van La Oenroe, welke zich aan gene zijde der kloof en de daar gelegen kampongs bevond, zich bij dezen aansloot.

Om 9 uur v.m. werd daarna met de overige troepen in marschformatie behoedzaam voortgerukt. Een dichte nevel, die het uitzicht belette, vertraagde den opmarsch. Na eenigen afstand te hebben afgelegd, weerklonken plotseling in het front twee lillaschoten, gevolgd door een flink onderhouden geweervuur uit het aan die zijde gelegen terrein, dat met hoog opgaand kreupelhout begroeid was en waar ook groote bamboedoerie stoelen werden opgemerkt. Voor zoover kon worden nagegaan, had de vijand zich opgesteld in den rand van dat bedekte terrein, zijn rechtervleugel aangeleund aan de rivier, zijn linker aan een open sawahvlakte.

Onmiddellijk werden bevelen gegeven om de colonne in gevechtsformatie te ontwikkelen en 's vijands vuur te beantwoorden. In de voorste linie kwamen drie brigades marechaussee, die daartoe opmarcheerden, op den linkervleugel daarvan het kanon van 3.7 Sn. De 4e brigade nam op ± 100 M. achter de voorste linie plaats, terwijl de 5de brigade als reserve volgde. Tusschen deze beide brigades waren de gevechtstrein en de ambulance opgesteld.

Nadat 's vijands vuur verminderd was, rukte het geheel voorwaarts in de richting vanwaar de lillaschoten waren gekomen. De vuurmonden, waaruit deze schoten waren afgegeven, vielen ons korten tijd daarna in handen. Zij waren opgesteld in de nabijheid van een grooten asemboom, en de vijand, die aldaar eenige gesneuvelden bleek te hebben achtergelaten, had zich klaarblijkelijk den tijd niet gegund zijn geschut in veiligheid te brengen.

Teneinde de kans op mogelijke klewangaanvallen te verminderen werd last gegeven geleidelijk het bedekte terrein te verlaten en naar het droge sawahterrein aan te houden. Zoodra de sawahvlakte bereikt was, werden de huizen van kampong Pondjok ontwaard en werd uit den rand van dien kampong geweervuur ontvangen. Klaarblijkelijk had de vijand zich naar dit punt begeven, na uit zijn eerste stelling te zijn verdreven.

Intusschen had de colonne twee gewonden gekregen, waaronder een matroos, behoorende tot de bediening van het kanon van 3.7 Sn. (licht).

Na 's vijands vuur gedurende eenigen tijd te hebben beantwoord, rukten de brigades der voorste linie tegen den kampong op, welke daarop door den vijand werd ontruimd.

Inmiddels was de nevel opgetrokken en werd opgemerkt, dat op ± 250 M. ten Noorden van Pondjok de versterkte kampong Beroe was gelegen, uit welks rand nu en dan eenig geweervuur werd afgegeven, en dat op ± 1000 M. ten Oosten van onze opstelling door het geboomte, enkele huizen van Sepagara zichtbaar waren.

De drie brigades onder Kapitein Siebelhoff,

Gajo'sch bruidspaar (Gajolanden, Atjeh).
Foto „Koloniaal Instituut"

Atjehsche mannen en jongens (Atjeh).
Foto „Koloniaal Instituut"

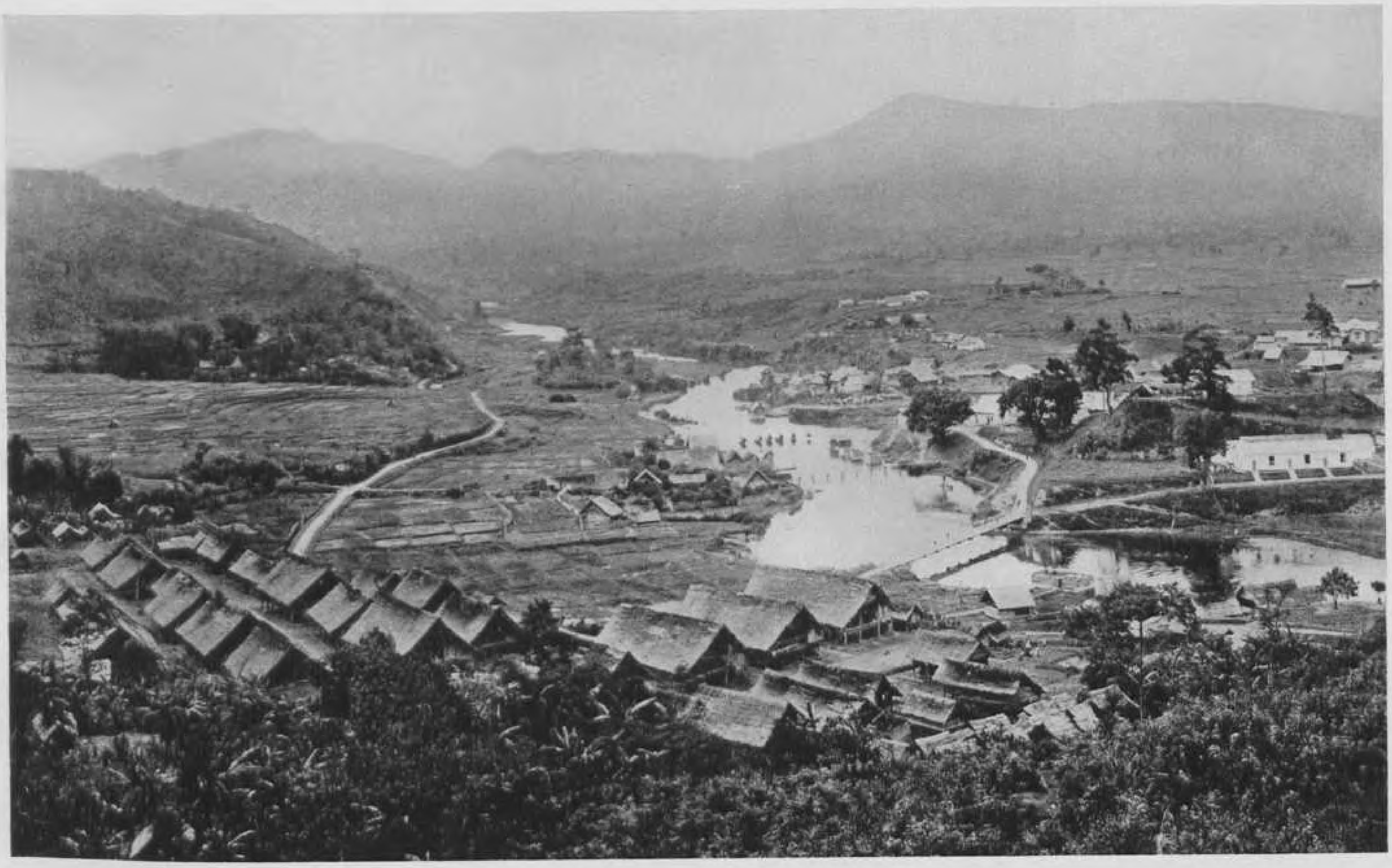

Gezicht op Takengön en de Peusanganrivier (Gajolanden, Atjeh). *Foto „Koloniaal Instituut"*

G. K. Dijkstra, Ridder M.W.O. Als kapitein Civiel Gezaghebber te Moeara Téwé (Borneo) en te Paloppo (Celebes), als majoor Civiel Gezaghebber te Sigli (Atjeh) en als kolonel Gewestelijk Militair Commandant van Atjeh en Onderhoorigheden. Later Legercommandant.

H. A. Messemaeckers van de Graaff, Ridder M.W.O. De officier, die in opdracht van den Civiel en militair Resident Swart den tocht maakte van Bandjermasin (Z.O. Borneo) naar Pontianak (W. Borneo). Hij volgde zijn chef toen deze naar Celebes werd overgeplaatst.

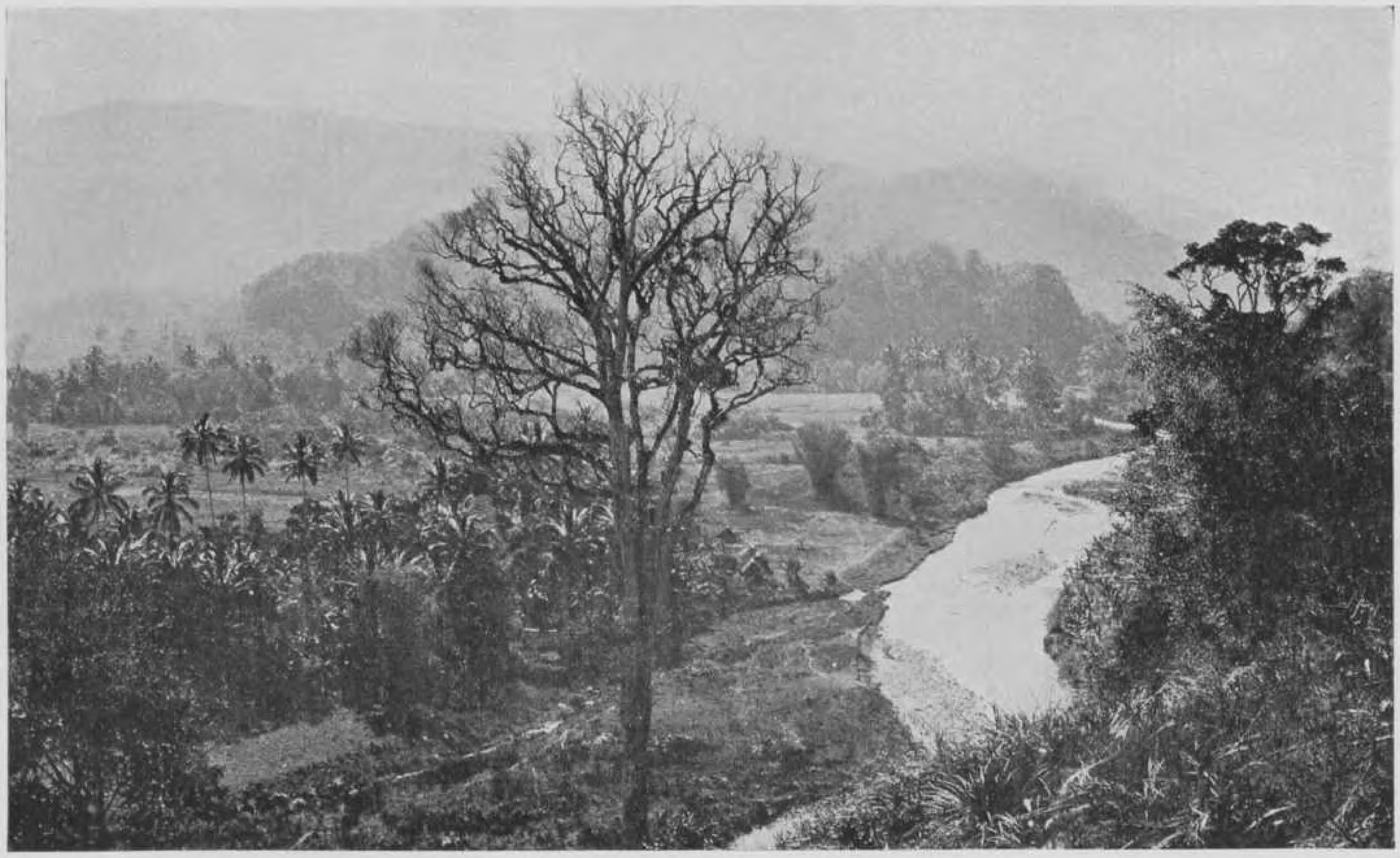

Gezicht op de vallei van Tangsé (Pidië, Atjeh). *Foto „Koloniaal Instituut"*

die kampong Pondjok bezet hadden, ontvingen thans last om tegen Beroe op te rukken, dien kampong te doorzoeken en de Noordelijke en Oostelijke randen daarvan te bezetten. Deze beweging, waarbij de rivieroever werd genaderd, werd vlug uitgevoerd, en tevens het voornaamste pad tusschen Beroe en Sepagara bezet. Intusschen hadden de beide overige brigades en het snelvuurkanon stelling genomen op de droge sawah ten Zuiden van Beroe.

Ten einde den aanval op Sepagara voor te bereiden, was het snelvuurkanon op ± 700 M. ten Z.W. van dien kampong op een terreinverhevenheid opgesteld, vanwaar het een goed schootsveld had. Om 7¾ uur v.m. werd het vuur van af dit punt geopend en eenigen tijd voortgezet. In de nabijheid der artilleriepositie staande, en bespeurende dat het vuur uitwerking had, gaf ik den last aan Kapitein Siebelhoff met zijne drie brigades tegen den Westelijken rand van Sepagara op te rukken, daarbij den rivieroever volgende. Voorts werd bepaald, dat de aanvalscolonne zoo lang mogelijk door het vuur der overige troepen en het snelvuurkanon zou worden gesteund, en dat deze daarna den Zuid-Oosthoek van den kampong zouden aanvallen.

Onder voortdurend vuur van den vijand, die in kleine groepen opgelost, achter bamboestoelen en struikgewas verscholen was, rukten de drie brigades van Kapitein Siebelhoff in breed front behoedzaam voorwaarts, de linkervleugel aangeleund aan de rivier. Naar gelang de kampong genaderd werd nam 's vijands vuur in hevigheid toe; daardoor werden achtereenvolgens gewond een Europeesche korporaal ziekenverpleger en twee Amboineesche marechaussee.

De overige brigades en het snelvuurkanon hadden inmiddels de voorwaartsche beweging voortgezet, van tijd tot tijd vurende om het opdringen van vijanden, die zich op de sawahs ten Westen van den kampong vertoonden, te beletten. Een poging van deze lieden om tot een lansaanval over te gaan, werd eveneens door vuur verijdeld.

Zoodra de klapperboomen, staande in de nabijheid van de woning van La Oenroe, zichtbaar werden, nam het snelvuurkanon weder positie, en werd dat gedeelte van den kampong krachtig onder vuur genomen. Kapitein Siebelhoff, die intusschen doorgedrongen was tot in de nabijheid van de 3 M. hooge palissadeering welke Sepagara omgaf, deed aldaar tot de bestorming overgaan. Deze werd met veel élan uitgevoerd door 2½ brigade, terwijl ½ brigade als dekking bij de gewonden achterbleef.

De vijanden, buiten de kampong opgesteld, hielden aanvankelijk stand en trachtten zich te verzamelen. Dit gelukte hun echter niet; de niet meer onderbroken voorwaartsche beweging der aanvalstroepen deed hen in alle richtingen uiteenstuiven. Spoedig was in de palissadeering een doorgang gemaakt, waarlangs de versterkte kampong werd binnengedrongen, waarop de verdedigers langs talrijke poorten aan de Noord- en Oostzijde de vlucht namen. Bij de achtervolging werden nog enkelen van hen neergelegd.

Zoodra op de sawah het hoerageroep der stormende brigades vernomen werd, rukte ik met de aldaar aanwezige afdeelingen in de richting van den Z.O. hoek van den kampong af. Ook het snelvuurkanon volgde deze beweging.

De vijanden, die aan evenbedoelde zijde den kampong wilden ontvluchten, keerden op het zien der troepen daarin terug en werden door een brigade achtervolgd. Met de andere brigade begaf ik mij naar de woning van La Oenroe, welke, zooals te verwachten was, leeg en verlaten werd bevonden.

Nadat op dit punt de trein en ambulance en een 3-tal brigades verzameld waren, werden twee dezer afdeelingen aangewezen om den kampong verder af te zoeken, terwijl twee andere brigades, in den Oostrand van Sepagara opgesteld, den last ontvingen om kampong Beroe en tusschen gelegen terrein af te patrouilleeren. Bij deze gelegenheid werden nog enkele gewapende vijanden ontmoet, die, bij verzet, werden neergelegd.

Nadat het omgelegen terrein en kampong Beroe doorzocht waren, werd de colonne verzameld en in kampong Sepagara gerust. Ook het detachement, hetwelk aan de brug bij den uitgang der kloof was opgesteld geweest, begaf zich over de sawah naar Sepagara. Deze troep had, tijdens zijn verblijf aan die brug, eenige schoten gehad uit het dichte boschterrein zijwaarts van de kloof, tengevolge waarvan een officiers-bediende doodelijk was getroffen.

De vijand liet dezen dag 43 gesneuvelden in onze handen, waaronder 6 hoofden. Hiertoe behoorde ook een zekere Dea Boeseng, die de rechterhand van La Oenroe was geweest. Voorts bekwam de tegenpartij een groot aantal gewonden, waarvan een 30-tal gedurende de volgende dagen in het bivak te Taliwang zich onder behandeling kwam stellen.

Onzerzijds waren zwaar gewond 4 Amboineesche marechaussees, licht gewond een Europeesch korporaal ziekenverpleger en een matroos, terwijl een officiersbediende levensgevaarlijk was gewond.

Buit werden gemaakt 4 achter- en 6 voorladers, 5 lilla's en een groote hoeveelheid munitie en blanke wapens.

* * *

Met dien marechaussee-aanval op Sepagara, zonder aarzeling ondernomen en zonder aarzeling doorgezet, was hier de groote klap gevallen; La Oenroe moest echter nog onderworpen worden. Hij zou, slechts vergezeld door een gering aantal volgelingen, in Noordelijke richting zijn gevlucht en zich ophouden in of bij kampong Moteng.

Drie brigades marechaussee onder Siebelhoff ondernamen in den nacht van 20 op 21 Maart een poging tot overvalling.

Het verslag vermeldt hierover:

Om 12 uur 's nachts werd in alle stilte vertrokken, slechts dragers voor tandoe's werden medegenomen en voorts 1 soldaat ziekenverpleger en 3 geniesoldaten met springmiddelen.

Na de rivier van Taliwang te zijn overgestoken, werd langs een vrij goed pad, hoofdzakelijk in N.O. richting, naar kampong Sloto gemarcheerd, welke om 3½ uur v.m. bereikt werd. Hier werd een oogenblik halt gehouden en het kamponghoofd ontboden om hem als gids naar Moteng mede te nemen.

De weg van Sloto naar Moteng voerde over een bergrug, die met dicht bosch begroeid was. Hoewel het heldere maan was, had men in het dicht begroeide bosch geen licht en moest het klimmen en dalen uiterst voorzichtig geschieden. Omstreeks 5½ uur v.m. van den 21sten Maart werd de vlakte bereikt, waarin Moteng aan den Zuidrand van het heuvelland gelegen is. Behoedzaam voortsluipend werd Moteng genaderd en om 6 uur v.m. de kampong in den looppas binnengedrongen. Onmiddellijk werden de 8 aanwezige huizen omsingeld en kleine afdeelingen aan den Westrand van den kampong opgesteld.

Uit een der huizen sprong een met een geweer bewapende kwaadwillige, die zich tot vuren gereed maakte, doch door de daar opgestelde mar. werd neergeschoten. In een ander huis werden ook stemmen gehoord. Ten einde te trachten deze lieden gevangen te nemen zond ik de bij mij zijnde gidsen daarheen met opdracht hen over te halen ongewapend buiten te komen.

De gidsen gingen het huis binnen, doch sprongen er dadelijk weer uit, omdat de daarin aanwezigen op hen wilden vuren. Twee hunner trachtten met geweer bewapend te vluchten door zich door de vloer te laten zakken, zij werden echter door de daar opgestelde mar. neergeschoten, terwijl nog 2 kwaadwilligen door ons vuur in het huis sneuvelden. De andere huizen bleken bij onderzoek verlaten te zijn.

In het geheel bleven in onze handen 5 gesneuvelden, 1 achter- en 4 voorladers. De gesneuvelden werden allen herkend als volgelingen van La Oenroe, hij zelf was er niet bij. Hoogstwaarschijnlijk was het een der door hem uitgezette

wachtposten gelukt hem te waarschuwen, toen wij in Oostelijke richting oprukten.

Het kamponghoofd van Sloto had ondertusschen medegedeeld, dat La Oenroe volgens geruchten reeds in de richting van den meer Oostelijk gelegen kampong Bangkat Montit, ja wellicht naar de bergkampongs Rarak gevlucht was.

Onmiddellijk werd doorgerukt en om 8½ uur v.m. Bangkat Montit bereikt en binnengedrongen.

De bevolking was grootendeels gevlucht, echter kwamen eenige mannen ongewapend te voorschijn, die na eenige aarzeling verklaarden, dat La Oenroe werkelijk den vorigen dag even te Bangkat Montit vertoefd had, doch daarna met zijn gevolg, hoofdzakelijk bestaande uit vrouwen en kinderen en slechts eenige met het geweer bewapenden, naar het bergcomplex Rarak was uitgeweken. Wederom werd besloten de vervolging onverpoosd voort te zetten en om 9 uur v.m. werd in de richting van Rarak voortgerukt.

Zooals later bleek, bestaat het Rarakcomplex uit 2 kampongs Rarak en de kampong Roengoes, in welke laatste het gezin van La Oenroe zich zoude bevinden.

De weg van Bangkat Montit, de laatste kampong in de vlakte, naar Rarak in het hooggebergte voert langs een steil bergpad waarover ± 3 uur zonder noemenswaardig oponthoud geklommen werd.

Het bergplateau en ook de hellingen der bergen zijn met oerwoud bedekt, zoodat van boven geen uitzicht op de vlakte verkregen kan worden.

Terwijl de colonne den berg besteeg, werden eenig met lansen bewapende personen tegengehouden (de voorste brigade had order niet te schieten); zij werden ontwapend en verklaarden dat La Oenroe werkelijk nog in Rarak was.

Ongeveer 12 uur 's middags, toen blijkbaar de top bijna bereikt was en de troep door het klimmen langs het steile bergpad en den reeds 12 uur langen marsch vermoeid was, werden plotseling boven ons hoofd bijlslagen en het vallen van boomen gehoord.

Met de grootste voorzichtigheid werd verder geklommen en nu bemerkten wij, dat men bezig was den top van den berg te versterken en te versperren. Doortastend handelen was hier een gebiedende eisch.

Onmiddellijk kregen 3 brigades last te attaqueeren en ondanks de groote vermoeidheid stormden de marechaussees naar boven.

Hier bleek een groote menigte volk met het maken van een versperring bezig te zijn, waaronder eenige met het geweer, doch de meesten met blanke wapens bewapend. Na met veel moeite door de half voltooide versperring gedrongen te zijn, gelukte het 6 vijanden neer te leggen; buit 1 achterlader, 1 voorlader en blanke wapens. De overigen vluchtten in het zeer dicht begroeide terrein in verschillende richtingen. Toen de brigades verzameld waren, werd mij gerapporteerd, dat ook iemand met sonko[1]) met gouden band gewond was.

Deze kon niemand anders dan La Oenroe zijn.

Onmiddellijk liet ik door een brigade het aangewezen spoor, waarop ook meer bloedsporen waren, volgen.

Na een uur kwam de brigade terug, het spoor hield op, waarschijnlijk was de gewonde weggedragen.

Daar veel volk in de richting van Rarak was gevlucht, werd snel daarheen gerukt; achtereenvolgens werden de 2 kampongs Rarak en de achtergelegen kampong Roengoes doorzocht. De kampongs waren geheel verlaten. In Roengoes werd nog het paard van La Oenroe buitgemaakt.

Nasporingen in den omtrek leverden geen resultaat op en om 3 uur n.m., nadat de brigades zonder tusschenpoozen 15 uur in actie waren, werd in Roengoes bivak betrokken en gelegenheid tot het bereiden van eten gegeven.

* * *

De opsporing van La Oenroe blijft nu het doel

[1] Sonko — hoofddeksel.

der marechaussee; er worden berichten ontvangen dat hij inderdaad gewond werd bij den aanval en dat zijn gezin met hem is meegetrokken, het bergwoud in; er worden volgelingen gevangen genomen, voorzien van fleschjes gewijde olie, die tegen onze projectielen zouden beschermen; meer en meer vluchtelingen der bevolking melden zich; 26 kanonnetjes en meer dan 100 geweren worden ingeleverd; dr. van Haeften kan reeds dagelijks een druk bezochte polikliniek houden; Siebelhoff vertrekt met Europeesch verlof, maar La Oenroe blijft onvindbaar.

En het verslag vermeldt:

Daar intusschen, naar aanleiding van ingekomen berichten, bij mij de overtuiging was gevestigd, dat de ontvluchte La Oenroe in eene verkeerde richting werd gezocht, besloot ik persoonlijk de leiding van de vervolging van dat bendehoofd op mij te nemen. Ik bestelde voor die onderneming nog 2 brigades marechaussee, terwijl te Taliwang zouden achterblijven 1 brigade marechaussee, 1 groep infanterie en de landingsdivisie alsmede het snelvuurkanon, een en ander onder het bevel van den Luitenant ter Zee Manikus. Dezen officier werd opgedragen dagelijks kleine patrouille-tochten in den omtrek van Taliwang te doen maken en den opnemer in de gelegenheid te stellen dat terrein op te meten en in kaart te brengen.

Voor den afmarsch op den 1sten April meldde zich een gedeelte van de bevolking van Sepagara, o.m. een achterlader inleverende. Gemarcheerd werd over de kampongs Salit I en II, en daarna, eenige voetsporen volgende, in O. en N.O. richting door het gebergte. Omstreeks 2 uur n.m. werd het hoogste punt hiervan bereikt en daarna weder in de vlakte afgedaald, waar om 4½ uur n.m. op een groote rivier werd gestuit.

De medegenomen gids beweerde toen den weg naar het einddoel van den marsch — kampong Limontit — niet meer te weten. Een uitgezonden patrouille arresteerde twee gewapende personen, van wie vernomen werd, dat we ons bevonden aan de zijrivier van de Brang Rhea en nog slechts ½ uur gaans verwijderd van Bangkat Montit. Daar hunne vreesachtige houding wantrouwen inboezemde, liet ik beide binden.

Tengevolge van den hevigen regen, welke den geheelen dag was gevallen, was de waterstand in de rivier zoo gestegen, dat het ons niet gelukte haar over te gaan. Om deze reden werd ter plaatse bivak betrokken.

In den loop van den nacht viel het water zoodanig, dat de overtocht den volgenden morgen zonder eenig bezwaar plaats had. Reeds om 7 uur v.m. werd kampong Bangkat Montit bereikt, alwaar vernomen werd, dat Luitenant Minderman zich met zijn troep naar Limontit had begeven. De marsch werd daarop voortgezet en na aankomst te Limontit dadelijk eene regeling getroffen, waardoor voortdurend 4 patrouilles, elk 10 karabijnen sterk, in het terrein zouden zijn. Zij hadden in opdracht, zooveel mogelijk, met elkaar in verbinding te blijven.

Van Luitenant Minderman werd vernomen, dat hem den 29sten Maart enkele volgelingen van La Oenroe waren in handen gevallen. Deze hadden hem medegedeeld, dat genoemd bendehoofd in N.O. richting was gevlucht en zich ophield te Kadok in het hooggebergte ten N.O. van Rarak en Roengoes. Klaarblijkelijk was het de bedoeling dien officier hierdoor het spoor van dien vluchteling bijster te doen worden, want een tocht op den 29sten en 30sten Maart naar Kadok ondernomen had geen resultaat opgeleverd. Op de beide volgende dagen werden in het bosch ten Oosten van Roengoes eenige verlaten schuilplaatsen aangetroffen en enkele volgelingen van La Oenroe gearresteerd, waarbij 1 achterlader, 1 voorlader, munitie en blanke wapens werden buit gemaakt.

Bij confrontatie in het bivak te Limontit van de 2 door mij op 1 April t.v. gearresteerde personen en die door Luitenant Minderman gevangen genomen, bleek al spoedig, dat de jongste der beide eerstbedoelden een zoon was van La

Oenroe's zwager Bedil en de oudste een der onderaanvoerders van dat bendehoofd. De laatste weigerde halsstarrig eenige inlichtingen te verschaffen, de jongste daarentegen deelde al spoedig mede, dat hij, toen hij gearresteerd werd, was uitgezonden om levensmiddelen te zoeken en dat La Oenroe met zijn gezin en familieleden een schuilplaats hadden betrokken aan de Brang Sir, een zijrivier van de Brang Rhea, waar zij volslagen gebrek aan leeftocht hadden. Hoewel de gevangene in dit terrein niet goed bekend was, meende hij toch wel de schuilplaats te kunnen aanwijzen. Hij verzocht echter, dat de troep, bij het bezoeken van de schuilplaats van La Oenroe, zijn ouders en zusters, die zich daar eveneens bevonden, zou sparen.

Naar aanleiding van dit bericht droeg ik Luitenant Minderman op te 4 uur n.m. met 15 uitgezochte Marechaussee's op marsch te gaan en te trachten die schuilplaats te overvallen. Deze troep keerde den 4den April 1908 om 10 uur v.m. terug. Na een uiterst vermoeiende marsch was om 11 uur v.m. (3 April) de schuilplaats bereikt en omsingeld. Alle aanwezigen, waaronder de vrouw van La Oenroe met 3 kinderen en diens zwager met familie, in 't geheel 13 personen, werden gevangen genomen, het bendehoofd zelf werd evenwel niet aangetroffen. Eene doorzoeking van het terrein, om op het spoor van den vluchteling te komen, leverde geen resultaat op, daar tengevolge van den steenachtigen bodem geen voetsporen konden worden gevonden. Buit werden gemaakt 2 beaumontgeweren met munitie, 2 lansen en 1 kris, benevens lijfgoederen.

Daar La Oenroe's vrouw mij de verzekering gaf, dat haar man geen volgelingen meer had, droeg ik de mannelijke bevolking van Bangkat Montit op de schuilplaats van La Oenroe op te sporen, hem gevangen te nemen en hem uit te leveren. Nog dien zelfden dag werden aangebracht te Limontit 1 beaumontgeweer, 1 voorlader, 2 blikken kruit en een kistje met geld en sieraden, alle toebehoorende aan den voortvluchtige en door de inwoners van Rarak en Roengoes bij het afzoeken van het terrein gevonden.

Den 7den April d.a.v. was La Oenroe nog niet opgespoord. Daar ik echter de overtuiging had, dat hij door de bevolking binnen enkele dagen zou worden gevonden en uitgeleverd, omdat zij te ernstig verbitterd op hem was om hem weder steun te verleenen, keerde ik den 8sten April naar Taliwang terug, vooral ook omdat een persoonlijk bezoek aan Djaréwé beslist noodzakelijk was. Drie brigades marechaussee volgden mij naar Taliwang, een brigade werd over Matajang naar Posso gezonden, om te beletten, dat La Oenroe daarheen zou vluchten.

Te Taliwang hadden zich den 4den April t.v. nog twee voorname onderhoofden van La Oenroe gemeld, terwijl de bevolking van Alas een zwager van dat hoofd, Deng Rea genaamd, gevangen had genomen en aan ons uitgeleverd. Voorts waren sedert 24 Maart j.l. ingeleverd 6 beaumontgeweren en 6 andere achterladers, 182 voorladers, 9 revolvers en vele blanke wapens en munitie.

De bevolking, die aan het verzet had deelgenomen, was overal in de kampongs teruggekeerd, na te voren vergiffenis te hebben gevraagd en gekregen. Alleen in Sepagara en Beroe waren de inwoners nog afwezig.

De Siboga had op mijn last een tocht gemaakt naar de Sekongkongbaai, de uiterste Zuidwesthoek van Soembawa, en vandaar door de landingsdivisie het meer landwaarts gelegen Sekongkong doen bezoeken. Daar, zoowel als in de overige bezochte kampongs, was de bevolking aanwezig en goedgezind; de wapens waren reeds bij het districtshoofd ingeleverd.

In den morgen van den 9den April werd bericht ontvangen, dat La Oenroe door de bevolking van Bangkat Montit in den omtrek van dien kampong was opgevat, en dat hij inderdaad geheel onvergezeld aldaar had rondgezworven. Om 1 uur n.m. werd hij te Taliwang aangebracht; de bij hem aangetroffen blanke wapens, alsmede

een Winchester-repeteergeweer, dat nog in zijn bezit was gevonden, werden overgegeven.

Dienzelfden dag keerde ook de naar Posso uitgezonden brigade terug.

In het district Djaréwé hield zich nog een bloedverwant van La Oenroe op, een zekere Magaparang, die ook eenige gewapende volgelingen bij zich had. De Sultan van Soembawa, die zich persoonlijk daarheen begeven had, was er niet in geslaagd die personen in handen te krijgen, waarom ik den 10den April 1908, vergezeld door den Civiel Gezaghebber en met 4 brigades marechaussee, over den grooten kampong Laboean Lalar naar Djaréwé marcheerde, waar wij om 11 uur v.m. aankwamen. Onmiddellijk na onze aankomst aldaar gelukte het den Civiel Gezaghebber de hand te leggen op de geheele familie van den nog oproerigen Magaparang.

Naar aanleiding van verkregen inlichtingen, dat laatstgenoemde met 4 volgelingen in den omtrek van kampong Sekongkong zou rondzwerven, werd de Onderluitenant Schouten, die van ziekte hersteld den 9den April weer bij de colonne was teruggekeerd, met een brigade ter opsporing van die lieden daarheen gezonden. Hierbij sloot zich de Civiel Gezaghebber aan. Eene andere brigade ging als dekking van den opnemer uit, om het terrein in de richting van Sekongkong in kaart te brengen, terwijl eene brigade in den omtrek van Djaréwé patrouilleerde.

Djaréwé is een groote Soembawasche kampong, met meer dan 200 flinke huizen. De houding der bevolking liet niets te wenschen over; door den Anti Desa waren bereids 4 achter- en 111 voorlaadgeweren, 16 ijzeren kanons en ongeveer 600 lansen ingeleverd.

In den morgen van den 12den April overviel de Onderluitenant Schouten de schuilplaats van Magaparang in het rotsgebergte ten Z.W. van Sekongkong. Zij bleek echter verlaten te zijn, doch 2 volgelingen van dat hoofd vielen in onze handen. Denzelfden dag belegde ik een groote vergadering met den Sultan, den Sultan Moeda en de hoofden van Djaréwé, waarin plechtig beloofd werd, dat alle mogelijke pogingen in het werk zouden worden gesteld Magapara in handen te krijgen. De geheele mannelijke bevolking van Sekongkong was reeds op de been gebracht om het terrein af te zoeken.

Ten einde het uitwijken van genoemden oproerling naar Matajang te beletten, werd den 13den April eene brigade onder Luitenant Minderman daarheen gedirigeerd. Daar ik de verdere achtervolging met vertrouwen kon overlaten aan den Onderluitenant Schouten, gesteund door de Djaréwé'sche hoofden, en mijn verder verblijf ter plaatse overbodig was, keerde ik op dezen dag met 1 brigade om 4½ uur n.m. naar Taliwang terug, de gevangen genomen familie van Magaparang medevoerende.

Deze veroorzaakte gedurende den marsch zooveel overlast, dat wij eerst om 10 uur n.m. Taliwang bereikten.

Reeds den 14den 's morgens ontving ik bericht, dat Magaparang, die zich eenige uren na mijn vertrek in Djaréwé had vertoond om zijn gezin op te eischen, door de verzamelde bevolking bij verzet was gedood, evenals de beide hem vergezellende volgelingen. Hunne wapens, bestaande uit 4 voorladers met munitie, lansen en krissen, werden des namiddags ingeleverd.

De patrouilles Schouten en Minderman, die den dood van den oproerling hadden vernomen, keerden denzelfden dag in het bivak te Taliwang terug. De Onderluitenant had zich in Djaréwé van de juistheid der mededeeling vergewist; hem waren de lijken der verslagenen getoond en in zijn tegenwoordigheid was de identiteit daarvan vastgesteld geworden.

In Taliwang waren door de bevolking, op den 10den April t.v., de drie laatste nog rondzwervende volgelingen van Deng Rea gevankelijk binnen gebracht, en nog ingeleverd 1 Winchester-repeteergeweer, 9 voorladers, 1 pistool, munitie en blanke wapens.

Hiermede kon geacht worden, dat de rust en

orde in Taliwang, Djaréwé en Serang waren hersteld; allen die aan het verzet hadden deelgenomen en niet gesneuveld of gevangen genomen waren, hadden zich inmiddels onderworpen; allerwege waren de wapens ingeleverd. Ten einde echter met volkomen zekerheid te kunnen zeggen dat het thans in de zelfbestuurde landschappen overal weer geheel en al rustig was, besloot ik door de marechaussee-colonne nog een tocht over land te doen maken van Taliwang over Soembawa en Dompo naar Bima.

* * *

Die tocht van de Soembawa-baai naar de Bima-baai werd een vredesmarsch — het verzet was geëindigd, de hoofden meldden zich overal, de bevolking werkte aan wegen en kampongpaden, en op sommige trajecten bewoog Swart zich alleen en zonder militair geleide. En al marcheerende werd op 4 Mei Bima weer bereikt, waar de colonne op 5 Mei werd ontbonden; de bestuurszaken waren geregeld; het eiland werd gesteld onder een assistent-resident en in 3 onderafdeelingen gesplitst; de infanterie-bezetting van enkele brigades was aangewezen en aangekomen, en in eigenlijk Soembawa, Dompo en Sanggar waren ingeleverd 112 ijzeren en bronzen kanonnen, 217 achterladers, 2373 voorladers, 203 pistolen en ruim 17.000 lansen en krissen.

Op 8 Mei scheepte Swart zich met de colonne in en keerde op 9 Mei te Makassar terug.

En onder het verslag, dat later als Bijlage van het I.M.T. verscheen, teekende het Departement van Oorlog aan:

„Behalve in Bima ondervond de registratie nergens weerstand en werden orde en rust tot op heden niet meer verstoord.

In Bima was de meeste tegenkanting tegen de registratie en werd zelfs in Dongga den 22sten November het gevolg van den Sultan aangevallen, toen deze zich naar kg. Kala had begeven om de registratie aldaar krachtig door te voeren.

De Gouverneur van Celebes vertrok daarop onmiddellijk met 2 brig. mar. onder Kapitein Liefrinck naar Bima en wist het verzet spoedig te onderdrukken, nadat de rotsstelling nabij kampong Lambie was genomen. Ook in dit gewest werden orde en rust daarna niet meer verstoord."

D a t was de ware bekroning van Swart's durf en beleid.

* * *

Thans nog iets over het civiele deel van de Celebes-taak.

„Mijn vrouw vond die overplaatsing naar Celebes na een zóó kortstondig verblijf op Borneo allesbehalve prettig", vertelde Swart, „maar daarop wist Van Heutsz, aan wien zij haar nood klaagde, ook alweer raad — zij kreeg zooveel scheepsruimte ter beschikking dat zij zelfs al haar chevelures kon meenemen, zoodat de lui in Makassar dachten dat er een drijvende bloementuin met den nieuwen Gouverneur meekwam.

Ik maakte mijn opwachting bij Gouverneur Kroesen en logeerde te zijnen huize. De bestuursovergave had plaats in de Gouverneurswoning, waarbij verschillende landschapshoofden en ook de Militaire Commandant tegenwoordig waren. De Gouverneur sprak eerst in het Hollandsch en daarna in het Maleisch en ik volgde die rede met aandacht. Toen die Maleische rede was afgeloopen, zei de Gouverneur tot mij: „ja, overste, daar zult u wel niet veel van snappen". Ik zei: „och, dat gaat nogal". „U hoeft er ook niet op te antwoorden", merkte de Gouverneur nog op. Maar dat deed ik juist wel en ook in het Maleisch,[1]) en ik zei o.a.: „ik e i s c h van u allen in alle opzichten samenwerking — dus óók dat de bestuursambtenaren aan de officieren a l l e mededeelingen doen, welke hun bekend zijn." En dat zát, want de samenwerking was daar m.i. onvoldoende. Den volgenden dag stond die openbaring omtrent de samenwerking dan ook al in de Makassaarsche Courant."

* * *

[1]) Swart spreekt en schrijft voortreffelijk Hoog-Maleisch - d.C.

Een van zijn naaste administratieve medewerkers uit die dagen, iemand, die geregeld en nauw met hem samenwerkte, vertelde hoe er twee dingen waren, die den civielen Swart dadelijk hevig ergerden: „ik vind hier overal vijfde en zesde herinneringen aan stukken, die afgedaan moeten worden — dat mag niet voorkomen! En aan de deur van de secretarie (die secretarie lag vlak tegenover de soos) staan ze te kletsen en te luieren. Dat moet uit zijn!" Het kwám niet meer voor en het wás uit — punctualiteit en wérken beheerschten voor Swart het administratieve leven.

Het was prettig werken met hem, althans voor wie vlot was en verantwoordelijkheid durfde dragen. Hij was veel uit en moest dan op zijn administratieve medewerkers volkomen kunnen vertrouwen.

Toen hij voor langeren tijd naar Bima ging, zei hij tot zijn secretaris: „als ik weg ben en er moet met Buitenzorg telegrafisch wat geregeld worden, dan zet je er mijn poot maar onder". Dat heeft die secretaris ook gedaan — bij een aangelegenheid over de parelvisscherij. En dat voorkwam wéken vertraging.

Aan de reorganisatie van het bestuur liet Swart zich veel gelegen liggen; zij kreeg onder hem vrijwel haar beslag. Hij eischte dat de B.B. ambtenaar o p t r a d, handelde en vooral niet alles v r o e g. De eerste assistent-resident van Kolonedale vroeg steeds instructies. En Swart nijdig: „dat moet hij allemaal maar eigener initiatief regelen — i k sta altijd achter wie wat d u r f t doen." En daar s t ó n d hij ook.

Swart was geen genie, maar hij had een scherp, door en door gezond verstand; hij wist wat hij wilde, hij zette door en... hij kon ongemakkelijk „vegen uit de pan" uitdeelen. Het was voor hem van beteekenis of een officier v e i n e had — „wat heb ik aan bekwaamheid als niets lukt?", vroeg hij eens en vergat blijkbaar Moltke's uitspraak. Hij koos — en dat was ook niet te ontgaan — niet steeds de goede man: aan den opvolger van Christoffel bij de marechaussee beleefde hij niet in alle opzichten vreugde, en de officier, dien hij achter den onvindbaren Daeng Pabarang zette (dien luitenant had inderdaad al eens veine gehad), kreeg als het ware blanco volmacht mee, moest door iedereen worden geholpen, bleef maanden uit... maar ving Daeng Pabarang niet. Máár... daarom was het s y s t e e m niet fout: datzelfde systeem paste Swart later in Atjeh toe, toen de Tirò Teungkoes eindelijk en volkomen onschadelijk gemaakt moesten worden. Toen zette hij Schmidt op gelijke wijze „aan", en niet voor maanden maar zelfs voor jaren... en toen lukte het wél.

Bekend uit dien eersten Celebes-bestuurstijd is ook de door Swart opgeroepen vergadering te Makassar van a l l e bestuurders in het gewest — zij had plaats ongeveer gelijktijdig met de Vredesconferentie in den Haag en werd d ú s ook De Vredesconferentie genoemd. Maar (en dat wisten de confereerders t o e n nog niet) die vergadering was voor Swart geen hóófdzaak: hij wilde in en door de praktijk de vraag doen beantwoorden of de pacificatie en het gezag van onze bestuursvoering al zoo ver waren, dat de hoofden van bestuur eenigen tijd hun standplaats konden verlaten. Het k ó n — en zelfs volkomen.

„Het was heel rustig werken met hem", vertelde zijn secretaris uit die dagen, „maar ik verstond hem niet goed door de telefoon. En dan ging ik maar liever naar hem toe. Dus telefoneerde Swart me niet meer maar schreef op een leitje: „hr. secr. kom maar even bij me — je verstaat me toch niet."

En we hebben ook eens bij ongeluk ten onrechte naar Batavia gerapporteerd dat een verzetsleider was neergelegd. Een paar maanden later werd hij werkelijk onschadelijk gemaakt. Ik wees er Swart op dat we hem bezwaarlijk nu nog eens konden „neerleggen".

„Geeft niets", wist Swart, „dat zijn ze daar toch al lang vergeten!" En dat klopte.

Swart is ook met de eerste landschapsbegroo-

tingen begonnen. Die waren toen nog doodeenvoudig, maar groeiden snel uit tot lijvige stukken. Financieel ging alles goed, zelfs de benauwende restitutiepost kon als regel worden voldaan.

Eenmaal heb ik werkelijk ruzie met hem gehad. Over de verpachting van het pandhuis te Bonthain. Ik had dit afgedaan in zijn afwezigheid, volkomen overeenkomstig de bepalingen. Maar de Assistent-Resident kwam er tegen op en wilde den Chinees, aan wien ik de pacht had toegewezen, m.i. ten onrechte uitsluiten. Swart stelde op dat stuk een onprettige en onverdiende aanteekening. Hoofdzakelijk: waarom is dat buiten mij om afgedaan? Die aanteekening nam ik niet. En ik naar Swart. Maar hij hield vol. Ik wees hem op de bepalingen: „aan die bepalingen veeg ik m'n g... af! Waarom ben ik niet gewaarschuwd?" Dat duurde nog eenigen tijd — toen zag Swart in, dat hij ongelijk had. En toen verscheurde hij ook zonder meer het onprettige papier voor m'n oogen: „ben je nu tevreden?" — „Ja, Gouverneur." En toen was het afgeloopen.

* * *

Celebes brengt den bestuurder Swart niets nieuws, werd in den aanvang van dit hoofdstuk reeds gesteld. Bekende vraagstukken, bekende moeilijkheden.

Ten opzichte van de h o o f d e n werd het resolute en indrukmakende optreden tegen den regent van Tanrarlili en diens zoon reeds beschreven. Dat optreden werd de aanschouwelijke les ook tegenover de zelfsbestuurders: er was voldoende gewaarschuwd, lang genoeg vermaand. T o e n toonde Swart de harde hand — en toen was het uit met regenten, die zich boven wet en gebod en... boven den bestuursambtenaar dachten.

In de zelfbesturen werd eveneens orde gesteld op de zaken van vorsten en hoofden: dat bemerkten de zelfbestuurders in de kleinere rijkjes, dat had men in Boeton, Bima en Soembawa ervaren.

Maar daarnaast eischte Swart ook dat aan de opleiding, de betere vorming van den inheemschen ambtenaar en van de hoofden de hand werd gehouden en k ó n worden gehouden: de ontijdig opgeheven Kweekschool voor inlandsche hoofden werd weer opgericht, terwijl eveneens de behoorlijke bezoldiging der inheemsche ambtenaren en hoofden werd geregeld. Het is zoo begrijpelijk en het werd toch zoo dikwijls vergeten, dat zij (en vooral op de hoofden drukken als regel zware familie-verplichtingen) bij niet behoorlijke bezoldiging en tegenover hun verplichtingen naar verboden en ongewenschte middelen grijpen. Vandaar het voorstel de Regenten definitief te bezoldigen instede van hen „in het genot" te laten van ornamentsvelden enz.

De betere opleiding der hoofdenz o n e n propageerde Swart zelf op zijn vele tournees: onderwijs en steeds beter onderwijs werd het onderwerp voor het gesprek met de hoofden. En geleidelijk ontstond toen het vertrouwen, ook al was dat onderwijs in den aanvang niet populair, omdat (een typische fout tegenover den adat) vroeger bij de oprichting der scholen letterlijk iedereen werd toegelaten; een beginsel, dat wellicht in een democratisch Europa vruchtbaar kan zijn, doch dat in verband met den adat en de inheemsche standsverschillen in een nog primitieve maatschappij groote bezwaren en... tegenzin ondervond. Dus bracht Swart hierin de verandering, die deze bezwaren onderving.

Dan waren er de b e l a s t i n g e n.

De Braconier schrijft hierover: „in de meeste, in het genot van zelfbestuur gelaten landschappen werd de sima asaparang atoewong of de sima katalasang, eene hoofdelijke belasting, zonder eenig bezwaar of tegenwerking van de zijde der bevolking ingevoerd.

Zij moest toch vroeger, onder haar eigen vorsten, veel meer en onder moeilijker omstandigheden haar penningen offeren. De door den fiscus verkregen gelden werden in de landschapskassen gestort, waarvan het beheer geregeld werd door een commissie van Hadat-leden van het

landschap (de Hadat is de verzameling van rijksgrooten, die met den landsvorst het bestuur in de zelfbesturen vormt).

Uit de landschapsgelden moest der Regeering alle door Haar gedane bestuursuitgaven plus 15% en in de landschappen met de Korte Verklaring nog bovendien 25% van de netto opbrengst als bijdrage der algemeene bestuurskosten worden gerestitueerd en in 's lands kas gestort.[1]) Het overblijvende kon in zijn geheel ten bate van het landschap worden aangewend.

Zoo zag de bevolking weldra in, dat haar geld ook ten behoeve van haar eigen vooruitgang en ontwikkeling werd besteed en zoo kon het systeem, dat elke onderafdeeling zich zelf in de toekomst „moest bedruipen", als een vaststaand feit worden beschouwd.

Door de belangrijke opbrengst der in- en uitvoerrechten en accijnzen, zoomede de meerdere belastingopbrengst, terwijl de uitgaven door den gunstigen politieken toestand sterk verminderden, kon al heel spoedig een belangrijk batig saldo voor het gewest worden geconstateerd."

* * *

Gelijktijdig — en altijd weer net als in Borneo — werd de voor Celebes zoo belangrijke rijstbouw verbeterd, werd gezorgd voor beter ploegvee, werden desa-loemboengs ingevoerd (credietinstellingen op coöperatieven grondslag), werden betere djagoeng(maïs)-soorten beschikbaar gesteld (Celebes is het land van de djagoeng), terwijl Swart in zijn „klapper-circulaire" den bestuursambtenaar den weg wees om van Celebes een coprah-land en van de klapper-cultuur een volks-cultuur te maken. Maar dit alles ook altijd met het inzicht van den man der buitengewesten, die immers weet dat de komende generatie en misschien eerst de generatie dáárna de betere en blijde toekomst kan zijn, omdat de oudere generatie, en dan vooral de geestelijkheid en... de vrouw, te wantrouwend blijft tegenover al dat nieuwe — zij die gelooven, haasten niet. Maar wél: zij strooien het zaad vooral onder de jeugd; het volksonderwijs in al zijn geledingen, en vooral in den practischen vorm van ambachts- en landbouw-onderwijs, moet tenslotte den vruchtbaren voedingsbodem vormen.

En gelijktijdig: practische belangstelling in de zout-industrie, in den mijnbouw, verbetering van het paardenras (breng den inheemschen, primitieven paardenhouder, die zijn dieren in kuddevorm laat rondzwerven, maar eens het nut van castratie bij!), en vóór al het andere: bevordering van het verkeer door wegaanleg en wegverbetering en nogmaals wegaanleg en wegverbetering.

En zoodoende was — midden 1908 — de toestand in het geheele Gouvernement Celebes onverdeeld gunstig; de pacificatie was tot stand gebracht, hoewel hier en daar in de Mandharstaten nog geageerd moest worden. Swart was z.i. ook nog niet gereed met zijn taak. Hij zou nog minstens een jaar wenschen om Celebes „kant en klaar" en zooals Borneo te kunnen overgeven aan een civielen Gouverneur. Doch Atjeh had zijn diensten noodig — ontijdig en voor de voleindiging moest hij zijn werk in Celebes neerleggen.

* * *

Toen Swart te Soembawa bezig was met de afwikkeling van de Soembawa'sche aangelegenheden kwam Colijn daar aan als adviseur voor de buitenbezittingen, zooals dat toen heette, maar bovendien ook nog voor iets anders. Want het liep op Atjeh verkeerd, Swart was reeds bij het heengaan van Van Heutsz een ernstige candidaat voor het Gouverneurschap geweest en... en... er was iets eigenaardigs gebeurd.

Swart had als militaire commandant van Celebes een majoor, die aldaar tijdens de krijgsverrichtingen een opdracht had uitgevoerd, bij terugkeer en bij de indiening van diens verslag gevraagd of er wellicht officieren van zijn colonne voor een onderscheiding in aanmerking kwamen.

[1]) Dit is de zoogenaamde restitutiepost — d.C.

Die waren er inderdaad volgens den majoor, doch hij achtte voor niemand termen aanwezig hem voor te dragen voor een Militaire Willemsorde. Swart had gedacht dat een zekeren kapitein daarvoor wél in aanmerking kon worden gebracht, doch moest verder afgaan op de verslagen en op de voordracht van den colonnecommandant. Eenigen tijd later ontving hij uit Batavia een brief van den Legercommandant, die in overweging gaf den bedoelden kapitein alsnog voor de M.W.O. voor te dragen, aangezien hij naar de meening van den Legercommandant die onderscheiding had verdiend. Dát vond Swart de oplossing niet, te meer waar hij wist dat die kapitein indertijd op Bali had gediend onder de bevelen van den legercommandant, toen deze nog hoofdofficier was, en bij den Legercommandant „in de pas" stond. „Neen", antwoordde Swart, „dat kan ik niet doen aan de hand van de verslagen. En bovendien, als die kapitein zich slecht bedeeld acht, dan kan hij immers zijn Willemsorde reclameeren[1])."

Op dat schrijven kwam geen antwoord. Maar in zijn kort daarop ontvangen beoordeeling vond Swart zich gekenmerkt als te zijn „een laatdunkend hoofdofficier". Dat was dus een ongunstige aanteekening en ongunstige aanteekeningen kunnen de grootste ongelukken veroorzaken.[2]) Dat voorzag Van Heutsz ook en dus kwam Colijn informeeren wat Swart voornemens was te doen met het oog op die beoordeeling. „Ik ben bezig aan een reclame en die wordt binnenkort ingediend", was het antwoord. Dat geschiedde. En eenigen tijd later ontving Swart een brief van Van Heutsz: „wil je naar aanleiding van je reclame dat ik precies zal zeggen hoe ik over je oordeel of niet?" Tusschen die regels door kon Swart, Van Heutsz kennende, lezen, dat de Gouverneur Generaal (de uitdrukking is van den beoordeelde zelf) „den legercommandant liever niet in zijn chemise zou zetten". Dus antwoordde hij ontkennend — en wist genoeg. En op den 4en Mei 1908 werd Swart, „onder dankbetuiging voor de vele en gewichtige diensten door hem zoowel op militair als bestuursgebied bewezen, benoemd tot Militairen Commandant van Atjeh en Onderhoorigheden, tevens Gouverneur van dat gewest".

Op doorreis van Celebes naar Atjeh verbleef Swart weer „ten paleize", ook omdat op die wijze gemakkelijker de verschillende besprekingen konden plaats vinden. Den dag na aankomst moest Van Heutsz van Buitenzorg naar Batavia ter bijwoning van een begrootingsvergadering in den Raad van Indië. In die dagen (er waren nog geen auto's) geschiedde zoo'n reis per trein en met volledig officieel uitgeleide. „Ga maar mee", zei Van Heutsz tegen Swart, „misschien kun jij ook nog wat in het midden brengen". En Swart ging mee, en kwam op het station en tusschen het officieele uitgeleide en vele hoogsten in den lande, die volledig over „maar-een-overste" heen keken — geen mensch nam notitie van hem. Dát was natuurlijk iets voor Van Heutsz, die zich opeens tot de hooge heeren wendde, Swart naar voren schoof en voor z'n neus weg zei: „Heeren, laat ik u even voorstellen overste Swart — de slechtste hoofdofficier van het Indische leger en die heb ik tot Gouverneur van Atjeh benoemd!" Zoo placht Van Heutsz dergelijke dingen op te lossen.

---

[1]) Een „gereclameerde" M.W.O. heeft zeker niet minder waarde dan een zonder meer toegekende, omdat n.a.v. de reclame alle feiten zorgvuldig worden nagegaan. [2]) Krachtens deze beoordeeling was Swart „ongeschikt bevonden" voor kolonel — d.C.

HOOFDSTUK VIII.

Atjeh van 1905-1908. — Van Heutsz begaat de groote vergissing van zijn leven.

Inmiddels, vanaf 3 April 1905 tot 10 Juni 1908, dus gedurende ruim 3 jaren, welke Swart buiten Atjeh doorbracht, hadden in dat gewest belangrijke gebeurtenissen plaats gevonden.

In October 1904 werd Gouverneur Van Heutsz benoemd tot Gouverneur Generaal; hij gaf voorloopig het militair en civiel bestuur over aan Generaal van der Wijck, die overeenkomstig de bedoeling in Mei 1905 legercommandant werd.

Reeds voor de overname van het bestuur door Generaal van der Wijck was de aanwijzing van een mogelijken opvolger voor Van Heutsz zoowel voor de Regeering in Indië als voor die in het Moederland een moeilijk vraagstuk geworden. Van Heutsz zelf had zijn keuze reeds geruimen tijd te voren bepaald: voor hem stond het onomstootelijk vast, dat hij — althans gedurende de eerste jaren, den tijd, waarin het „vechten" zijns inziens nog hoofdzaak bleef — slechts door den toenmaligen luitenant-kolonel Van Daalen kon worden opgevolgd.

Het is noodig in het verband van dit boek op deze, vrijwel uitsluitend van Van Heutsz uitgaande keuze dieper in te gaan, omdat zij de onontkenbaar gróóte figuur Van Daalen bracht op een plaats, waar deze nooit had mogen worden gesteld, omdat zoodoende Atjeh een ongunstige en zeer nadeelige terugslag onderging en omdat als gevolg daarvan Van Daalen's opvolger voor een bijkans onmogelijk zware taak van herstel en weder-opbouw werd geplaatst.

Immers, de door niemand overtroffen troepenaanvoerder, de Atjehsche vechtsoldaat bij uitnemendheid, de Kitchenerfiguur in onze koloniale krijgshistorie was én door inzicht én door karaktereigenschappen, welke dat inzicht bepaalden, volkomen ongeschikt als *pacificeerend bestuurder,* die moest voldoen aan de door Van Heutsz zelf gestelde eischen:[1])

„Die bestuurder moet een open oog en oor en ook hart hebben voor de belangen van de bevolking, voor de welvaart en de ontwikkeling van het land; hij moet met verstand beleidvol weten te organiseeren en te leiden; door een krachtig en strikt rechtvaardig bestuur moet hij vertrouwen weten in te boezemen; hij moet diep doordrongen zijn van den heiligen plicht die op hem rust om het volk, dat zoo zeer door den oorlog geleden heeft, te doen beseffen, dat het ons eenig doel, ons streven is om rust, orde, veiligheid en welvaart te scheppen en te handhaven, hoofden en bevolking te doen gevoelen, dat het kalme vredige familieleven met rechtszekerheid voor allen, zelfs voor den geringsten man tegenover het voornaamste hoofd, onder ons bestuur verzekerd is en op deze wijze allengs allerwege de diepgevoelde overtuiging vestigen dat ons bestuur hen allen ten zegen strekt; dat het wapengeweld noodig om ons gezag te vestigen slechts middel was tot bereiking van het doel en wij zelf niets liever wenschen dan het zwaard voor goed in de scheede te steken; dat thans door ons alleen nog geweld van onwilligen gekeerd wordt met geweld en slechts onze ijzeren vuist gekeerd is tegen hen, die zich niet in een ordelijke staat van zaken willen schikken; dat de rustige bevolking — ook tegenover de slechtgezinden — op onze bescherming en onzen steun kan rekenen."

Desondanks, en hoewel zelf overtuigd dat Van Daalen die eigenschappen niet ten volle bezat, bleef Van Heutsz tegenover velerlei bedenkingen en tegenwerping bij zijn besluit.

---

[1]) Beoordeeling van v. Daalen door v. Heutsz, Bijlagen bij Naarding, bl. 62 e.v.

En zoodoende beging hij méér dan een vergissing — hij beging een fout.

Zeker, ook Van Heutsz erkende dat Van Daalen „de eigenschappen van hoofd en karakter", noodig voor de vervulling van de hem toegedachte taak, „zeer zeker niet ten volle" bezat.[1])

Máár in diezelfde beoordeeling (volgens Naarding klaarblijkelijk de minuut van of een uittreksel uit een officieele beoordeeling) trachtte de beoordeelaar onmiskenbaar de minder gewenschte eigenschappen van den beoordeelde te vergoelijken en „verbeteringen" in opvatting en inzichten aan te toonen, zoodat zijn conclusie luidde:[2])

„Is in al het voorgaande de bevestiging te vinden van hetgeen U.E. heeft afgeleid uit mijn vroegere particuliere correspondentie, nl. dat ik een open oog had voor de gebreken van den Heer Van Daalen, tevens ligt daarin de gevolgtrekking opgesloten, dat hij zich sedert die correspondentie heeft weten te verbeteren, hem thans even goed als aan mij, bekend is, dat een bestuurder in de eerste plaats moet doordrongen zijn van zijn plicht om — zooals U.E. het uitdrukt — te trachten de bevolking van die gedeelten van het land welke reeds onderworpen zijn, met den nieuwen staat van zaken te verzoenen en dus een toestand van rust en vrede in het leven te roepen die op duurzamer grondslag dan wapengeweld gevestigd is, terwijl daarnaast het verzet, waar dit nog smeult, door de wapenen geheel moet worden onderdrukt".

En... deze conclusie is er naast en moest er naast zijn, omdat het karakter, de inzichten van een harde, sterke en zelfbewuste figuur als Van Daalen zich *onmogelijk* meer wijzigen dan wel verbeteren *kónden*.

* * *

Echter en nogmaals: Van Heutsz stond tegenover een wel uitermate moeilijk op te lossen vraagstuk.

Wie moest hem te goeder tijd opvolgen???

Hoezeer die vraag zelfs reeds in vroegere jaren telkens en bij velen op den voorgrond kwam, moge blijken uit een voorval in 1902, weergegeven in „Marechaussee in Atjeh"[3]), een gesprek in een bivak in het Meulabohsche tusschen Van Heutsz, dr. Snouck Hurgronje en den kapitein-colonnecommandant, een vertrouweling van den Gouverneur. Aldus:

„Generaal, als u nu eens van Atjeh weg gaat, wie moet dan uw opvolger worden?", vroeg de kapitein.

„Ja, dat moet de majoor Van Daalen worden", antwoordde Van Heutsz, „nu zegt Snouck wel, dat hij daarvoor niet deugt, maar toen heb ik tegen Snouck gezegd: geef mij dan maar iemand, die er beter voor deugt".

Snouck, achter een uitgevouwen krant, deed alsof hij niets hoorde...

Inderdaad, dr. Snouck Hurgronje, Van Heutsz' adviseur, achtte Van Daalen ongeschikt. En in een brief aan den Gouverneur Generaal Rooseboom[4]) — als het ware een Mene Tekel — schreef hij o.a., gedateerd 2 October 1903:

„De Heer Van Daalen heeft eene diep gewortelde minachting voor al wat Inlander is. Deze uitte zich o.a. in de belachelijke eischen van eerbiedsbetoon, die hij aan hoofden zoowel als minderen stelde. Van omgang met hoofden was geen sprake: na den kniekus gebracht te hebben moesten zij staande bevelen aanhooren of vragen beantwoorden. Wegens — meestal ten onrechte — vermeende fouten in het plaatsen van hun zegel, ontvingen de hoofden brieven onbeantwoord terug, met de mededeeling, dat zij een beter afschrift konden indienen, vergezeld van eene geldboete. Alles moest voor den bestuurder sidderen. De rotan werd bij het inprenten van eerbied voor het gezag zoowel bij het inwinnen van inlichtingen geenszins gespaard.

Met de meest tyrannieke willekeur had eene zoogenaamde rechtspraak plaats. Gelijk bekend

[1]) Bijlagen bij Naarding a.v. pag. 63. [2]) Idem pag. 65-66

[3]) „Marechaussee in Atjeh", door H. J. Schmidt en M. H. du Croo. [4]) Bijlagen bij Naarding a.v. pag. 57 e.v.

is, geschiedt de rechtspraak in Atjeh door de hoofden onder leiding der civiele ambtenaren en gezaghebbers. Nu is voorzeker het lage standpunt van ontwikkeling veler hoofden wel een reden tot verontschuldiging van het feit, dat vooralsnog de vonnissen dikwijls geheel door den civielen bestuurder geslagen en door de hoofden — niet zelden geheel tegen hun inzicht — bezegeld of geteekend worden. Verder brengt het gemis aan juridische kennis en ervaring van vele bestuurders mede, dat hunne vonnissen vaak van dien aard zijn, dat geen rechtsgeleerde ze voor zijne rekening zou willen nemen. Dit alles behoort geleidelijk te veranderen, doordien met Inlandsche rechtspraak vertrouwde ambtenaren de hoofden werkelijk leiden, in plaats van hen eraan te gewennen, dat het stellen van hun zegel of hunne handteekening niets met hunne meening te maken heeft."

En:

„Bladzijden zou ik kunnen vullen met voorbeelden van de inhumane, ruwe, tactlooze manier van besturen en rechtspreken van dezen in vele opzichten verdienstelijken officier. Ik acht het te meer noodig hierop te wijzen, omdat het in Atjeh vaststaat — Generaal Van Heutsz sprak het meermalen zoo goed als in het openbaar uit — dat de tegenwoordige luitenant-kolonel Van Daalen den Generaal als gouverneur moet opvolgen".

Tenslotte:

„Voor het ruwe werk der onderwerping eener in verzet zijnde Inlandsche bevolking acht ik geenen mij bekenden officier geschikter dan den Heer Van Daalen, en voor hetgeen hij te dien aanzien in Atjeh gepresteerd heeft, nauwelijks eene belooning te hoog. Gaarne erken ik, dat ik aan den omgang met den Heer Van Daalen, die steeds zeer aangenaam was, menige leering dank. Des te meer betreur ik het echter, dat zulke zeldzame talenten voor het bestuur voeren onbruikbaar zijn door karaktereigenschappen, die men niet kan veranderen. *In het belang van Atjeh hoop ik, dat aan deze mijne waarschuwing door de Regeering het noodige gewicht gehecht zal worden, vóórdat jaren van treurige ervaring er het stempel op hebben gedrukt* (cursiveering dz. aangebracht)".

Duidelijker kon het moeilijk gezegd worden — duidelijker waarschuwing liet zich bezwaarlijk stellen.

Maar de vraag bleef: wie dan w é l?

Welbeschouwd konden buiten Van Daalen slechts Van der Maaten, Colijn of Swart in aanmerking komen. Dát wist Van Heutsz ook. En in zijn meermalen aangehaalde beoordeeling betreffende Van Daalen schreef hij:[1])

„Ik blijf alzoo bij mijn vroeger particulier te kennen gegeven oordeel dat de luitenant-kolonel G. C. E. van Daalen de aangewezen man is om, bij mijn aftreden mij als Civiel en Militair Gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden op te volgen en ik spreek dit oordeel uit in weerwil dat er officieren in dit gewest dienen — in casu de majoor X...[2]) en de kapitein H. Colijn — die door eigenschappen van hoofd en karakter hooger moeten worden aangeslagen dan overste Van Daalen.

Doch deze beide Heeren zijn candidaten voor de toekomst, ná overste Van Daalen.

Kapitein Colijn is nog te laag in rang en te jong in de ranglijst om hem thans reeds als candidaat voor het gouverneurschap in beschouwing te nemen en majoor X gaat aan hetzelfde euvel mank om mij direct op te volgen. Maar in dezen majoor heeft de Regeering een zeer geschikt opvolger van overste Van Daalen en tevens een reserve bij de hand als bij overste Van Daalen ná zijn optreden als Gouverneur, onverhoopt, zijne vroegere neigingen tot te streng, te ruw en te arbitrair optreden weder de overhand moch-

[1]. Bijlagen bij Naarding a.v. pag. 66.

[2]) Noot bij Naarding op bl. 8: „in no. XXIV is op aanwijzing van het Departement van Koloniën een naam onderdrukt; in verband daarmede heb ik denzelfden naam ook in de overige stukken door X vervangen". Deze X was H. N. A. Swart.

ten krijgen, het ruwe soldatenwerk tot nadeel van de pacificatie en ontwikkeling van het land opnieuw te veel op den voorgrond mocht treden, alsdan mocht blijken, dat hij in de laatste jaren die neigingen slechts tijdelijk had weten te onderdrukken."

* * *

Dát onverhoopte deed zich inderdaad voor: in Van Daalen (het moeilijke dadelijke vraagstuk) vergiste Van Heutsz zich. Laat daar reeds nu tegenover staan: in Swart, de toekomst, de „reserve-bij-de-hand", vergiste hij zich *niet*.

En in het slot van dit uitvoerige oordeel treedt ook naar buiten de ondergrond van Van Heutsz' gedachtengang: Van Daalen de man voor het oogenblikkelijke maar met achter hem om in te vallen waar en wanneer noodig Swart.

Het vraagstuk wás moeilijk, vooral gelet op de nu eenmaal zwaar wegende omstandigheden van rang en anciënniteit, van dát, wat men in Indië pleegt te noemen „de constellatie". En al was Van Heutsz zeker niet een figuur, die zich door „constellaties" weg en wet liet voorschrijven, er bleven grenzen, welke ook hij niet kon overschrijden: een jong en eerst onlangs bij keuze bevorderd majoor kon hij bezwaarlijk toen reeds voordragen voor een zoo hooge en belangrijke positie.

En Van Heutsz was nu eenmaal Van Heutsz — hij zette zijn wil, bepaald op zijn inzicht, door tegen de bedenkingen van een minister, tegen het advies van den Raad van Indië, die op dat tijdstip, ongeacht de erkende bezwaren, *Swart als eenigen candidaat aanbeval*. Immers, Van Heutsz schreef 21 Mei 1905 aan minister Idenburg:[1])

„... ontving ik van den Raad van N.I. het met de na te noemen bescheiden in afschrift hiernevens aangeboden advies van 28 April jl. no. XIX, waarin het Hooge College, in verband met de daarin vervatte beschouwingen tot de conclusie kwam, voor eene benoeming tot Civiel en Militair Gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden als eenigen candidaat slechts te kunnen aanbevelen X.

... Met dat advies heb ik mij niet kunnen vereenigen... Ik heb dan ook bij artikel 5 van mijn besluit van 6 dezer No. 2 den Luitenant Kolonel der Artillerie Van Daalen benoemd tot Civiel en Militair Gouverneur van dat gewest, en wel onder nadere goedkeuring..."

De groote vergissing was begaan.

* * *

Toen Van Heutsz als Gouverneur van Atjeh aftrad was de strijd nog niet volstreden en het land nog niet gepacificeerd, maar de onderwerping was tot stand gebracht. Van Heutsz was er bovendien in geslaagd door tal van sociale maatregelen meer geregelde toestanden te scheppen, zoodat zelfs een tegenstander als het kamerlid van Kol na een Atjeh-reis in 1902 moest erkennen:

„... De Atjehers hebben onder Van Heutsz geleerd ons geldelijk beheer te vertrouwen, de eerlijkheid onzer rechtspraak te erkennen, geloof te hechten aan het eenmaal door ons gegeven — vroeger zoo vaak gebroken — woord. Wij heffen den haçil en maakten een einde aan de tallooze knevelarijen en vexatiën der vorsten; wij verdeelen op strikt eerlijke wijze de belastingen over allen. Wij beletten den smokkelhandel, gaan knoeierijen tegen, en bewerkten dat de hoofden belang hebben bij de welvaart van hun land...

Als verdere middelen van pacificatie kunnen wij noemen: de aanleg van spoor- en andere wegen, waardoor de handel bevorderd, de veiligheid verzekerd wordt;

het bouwen van pasars, keudé's (winkelhuizen), tot vermeerdering der inlandsche markten;

het bevorderen van cultures, o.a. van peper en tabak; de petroleumindustrie, die veel geld bracht onder de gewinzieke Atjehsche bevolking;

de registratie der bevolking ter onderscheiding der „djahats" en tot het verkrijgen eener volkstelling;

[1]) Bijlagen bij Naarding a.v. pag. 75.

het invoeren van veepassen, waardoor veediefstal wordt tegengegaan;

het herstellen der hoofden in hun gezag en de opleiding hunner zonen door een goed inlandsch onderwijs..."

Die bevredigende, hoopvolle toestand veranderde onder Van Daalen's bewind geheel ten ongunste — Snouck's ernstige waarschuwing van 1903 werd door de feiten volkomen bevestigd: zoo en niet anders wás Van Daalen nu eenmaal.

En het liep verkeerd in Atjeh.

Wij hebben in een vorig boek getracht dien verkeerden gang van zaken, welke het aftreden van Van Daalen veroorzaakte, zoo kort en objectief mogelijk te schetsen en nemen die schets hier over:[1])

Hij heerschte met harde hand, doch wist zich alleen onder de allerbesten eenige genegenheid te verwerven. Van de Oelèëbalangs eischte hij de opvolging zijner bevelen als waren zij militairen; hij beschouwde deze hoofden als de eigenlijke vijanden van ons gezag en gaf daarvan blijk, zoodat vele hoofden zich gekrenkt voelden en zich van ons afwendden.

Het gevolg was, dat slechts een enkeling onder hen werkelijk medewerkte met het bestuur, en dat het verzet over geheel Atjeh opnieuw oplaaide.

Van de troepen, en vooral van het korps marechaussee moest het uiterste worden gevergd. Het bleek dat de overwinning van Japan op Rusland het verzet aanmoedigde; verschillende Oelèëbalangs moesten wegens heulen met den vijand worden verbannen en wij leden gevoelige verliezen; tal van geweren en karabijnen werden door den vijand buitgemaakt, en de Atjeh-trambaan werd herhaaldelijk opgebroken.

Maar een man als Generaal Van Daalen liet zich niet door tegenslagen van de wijs brengen; met krachtige hand hield hij de teugels en iedere nederlaag onzer troepen werd duchtig op den vijand gewroken. Op 6 Maart 1907 vielen schoten op de buitenwijken van Koeta Radja, iets wat sedert de dagen van T. Oemar niet meer was gebeurd. En het terzake gehouden onderzoek leverde de bewijzen, dat de met een gouvernements-toelage als ambteloos burger in Koeta Radja wonende Pretendent Sultan in die beschietingen de hand had en bovendien getracht had zich in verbinding met Japan te stellen om aldaar steun te zoeken. Toeankoe Moehamad Dawot werd dientengevolge met eenige Groot-Atjehsche hoofden naar Java verbannen.

Zeer zeker zou Generaal Van Daalen in staat zijn geweest het verzet meester te worden, maar van uit Nederland begon men een perscampagne tegen zijn beleid als Gouverneur; een serie artikelen „Hoe beschaafd Nederland in de 20e eeuw orde schept in Atjeh", verschenen in „de Avondpost", en geteekend „Wekker", waren aanleiding tot interpellaties in de Tweede Kamer, en tot een reis van den Gouverneur Generaal (Van Heutsz) naar Atjeh om zich van den stand van zaken te overtuigen. Generaal Van Heutsz verbleef van 25 November tot 24 December 1907 in Atjeh en hield persoonlijk overal onderzoek.

Generaal Van Daalen achtte zich verongelijkt, verzocht en verkreeg eervol ontslag als Gouverneur en ging met verlof naar Nederland. Later zou hij als Chef van den Generalen Staf naar Indië terugkeeren en tenslotte zijn militaire carrière beëindigen als Legercommandant.

* * *

Van Daalen ging heen — Swart trad op.

Hoe vond Swart den toestand?

Uittreksels uit twee ambtelijke rapporten mogen die vraag beantwoorden.

Colijn, een bij uitstek deskundige en rustige beoordeelaar, bezocht in Augustus 1908 (dus dadelijk na het aftreden van Van Daalen) met een ambtelijke opdracht Atjeh en rapporteerde o.m.:[2])

„Zeer *on*gunstig, ongunstiger dan ik mij had voorgesteld, was, en *is* ten deele nog, de toestand

---

[1]) Marechaussee in Atjeh, a.v.

[2]) Bijlagen bij Naarding a.v. pag. 174.

H. N. A. Swart als Luitenant-Kolonel, Civiel- en Militair Gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden (1907).

H. Christoffel, Ridder 3e kl. M.W.O. met E.S. Als kapitein commandant van de marechaussee compagnie van het 4e Bat. Infanterie. Diende in Atjeh, Borneo en Celebes onder de bevelen van Gouverneur Swart.

De Gouverneurswoning te Makassar (Celebes).

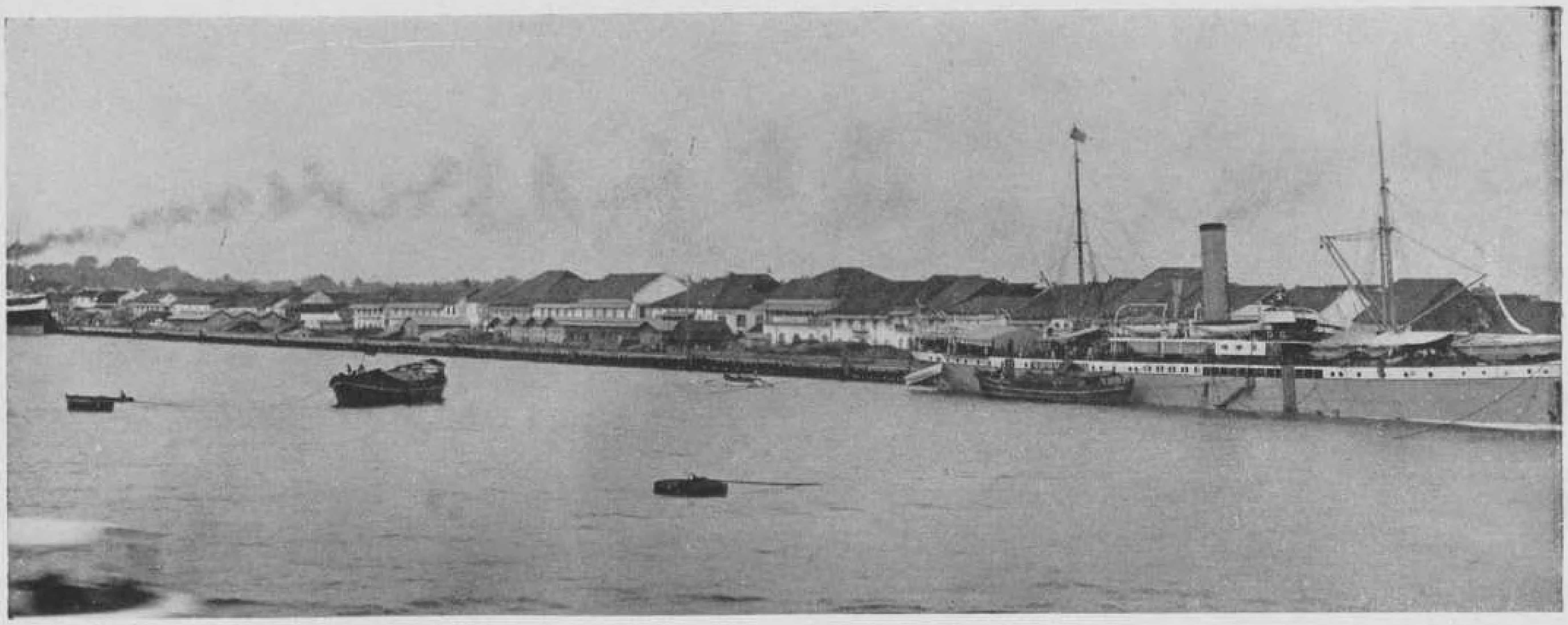

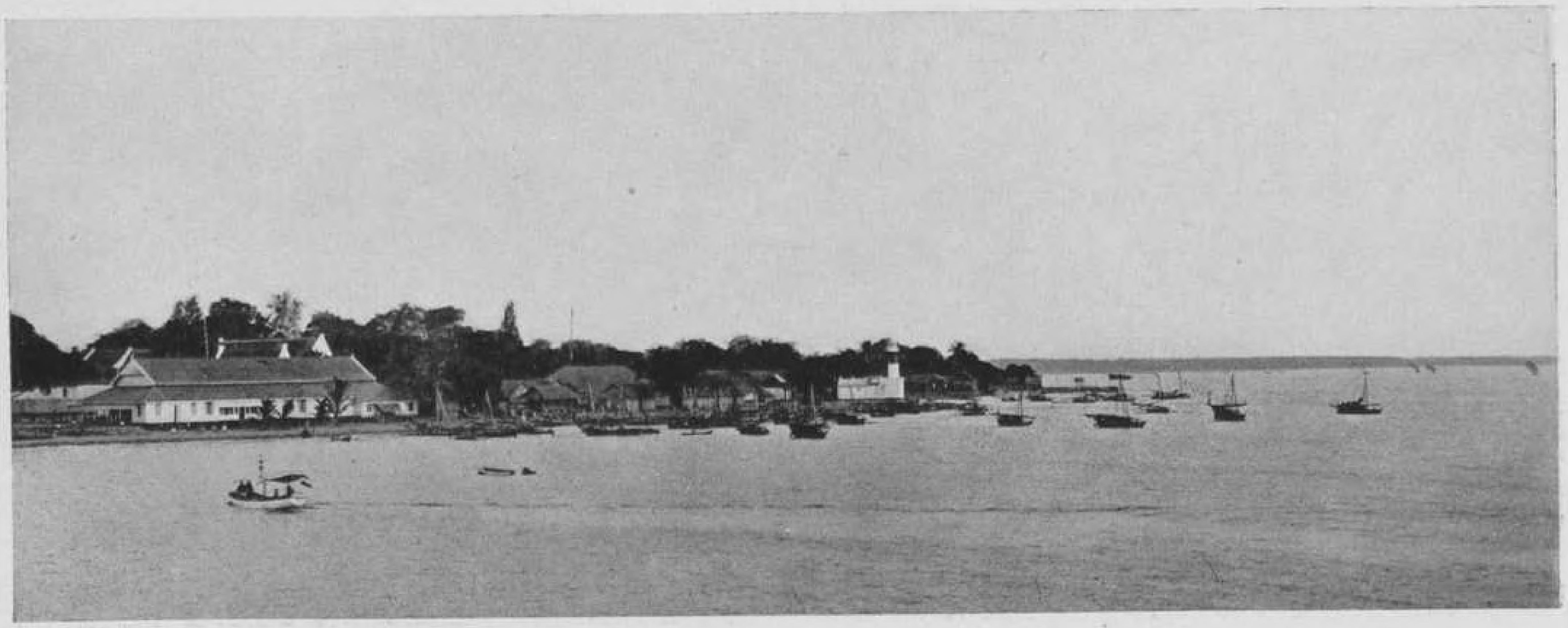

Gezicht op de haven van Makassar (Celebes).

op *bestuurs*gebied. Enorme achterstand op bijna elk terrein; *volle* gevangenissen; *voorloopige* aanslag belasting 1908 moet, behalve op de Westkust, nog aanvangen, zelfs op de *hoofd*plaatsen; slecht werk: in Tapá Toean b.v. 85% der geregistreerden *niet* aangeslagen *omdat zij minder dan f 50 inkomen zouden hebben.*

In Lho' Seumawè ruim de helft van den aanslag over 1907 nog niet geïnd; trouwens eerst in Febr. van *dit* jaar zijn daar pas het grootste deel der biljetten voor 1907 *uitgeschreven* (uitge*reikt* nog later).

Rechtspraak droevig: ik zag een vonnis uit Pidië, waarbij iemand veroordeeld werd tot 5 jaar *in* den ketting en waar *geen enkele* getuige beëedigd was. In Tapá Toean de laatste jaren zoo goed als geen civiele zaken afgedaan; alle kwesties bleven loopen. Beboetingen van hoofden niet alleen te talrijk en te zwaar maar beslist onwettig soms. B.v. als knevelarij beboet, waar hoofden *adat* inkomsten ontvingen. Als *willekeur* beboet n.b. *zelfbesturende* hoofden, wier sawah's door hun onderdanen bewerkt werden enz. Ik vind het *civiele bestuur* in *alles* tekort geschoten."

En het Koloniaal Verslag van 1909, hoofdstuk C, gaf het volgende overzicht in de droge bewoordingen van een droog staatsstuk:

„De politieke toestand in de afdeeling N o o r d k u s t gaf in het eerste semester van 1908 reden tot bezorgdheid. Was die toestand in de Keureutòë- en Pasè-streek (onderafd. Lho' Seumawè en Lho' Soekon) reeds in de laatste helft van 1907 slecht te noemen, in de daarop volgende zes maanden namen de geweldplegingen van de zijde der kwaadwilligen, gerugsteund door de daartoe door schrik en angst gedwongen, later geheel uit den band gesprongen, geregistreerde kampongbevolking, hand over hand toe en ontwikkelde de partij van het verzet eene bijna ongekende activiteit. De vermoedelijke oorzaken van een en ander waren de plaats gehad hebbende troepenverplaatsingen, welke den ons vijandigen hoofden aanleiding gaven om het gerucht rond te strooien, dat de „Kompeuni" wegging, de mislukking van den padi-aanplant tengevolge van overstroomingen enz., waardoor vooral in het Zuiden van de Keureutòë- en Pasè-streek gebrek aan voedingsmiddelen ontstond, en eindelijk de omstandigheid dat oelèëbalangs en hoofden niet meer in het bezit waren van vuurwapens en ontstemd waren over de inhouding van hunne inkomsten gedurende twee en een half jaar.[1])

Er heerschte een toestand van verwarring, welke veel geleek op anarchie. De landschapshoofden, die in hun onderlingen strijd alle middelen hadden aangewend om elkaar afbreuk te doen, zelfs de hulp van de partij van het verzet ingeroepen en nieuwe benden gevormd hadden, leefden als vluchtelingen in de onmiddellijke nabijheid van de bivaks op de keude's.

De benden groeiden hen over het hoofd, zoodat zij ten laatste aan haar brutale eischen moesten toegeven of het veld ruimen. De door hare hoofden verlaten bevolking, opgezweept door den heiligen oorlog predikende fanatici, maakte met haar gemeene zaak. Het bezadigde gedeelte der bevolking was uitgeweken naar rustiger landschappen op de Ooskust van Atjeh, waardoor tal van kampongs werden ontvolkt.

Blang Mangat, Samakoero en de zuidelijke landschappen in de Pasè- en Keureutòë-vlakte konden gerekend worden in vollen opstand te zijn. Geheele gebiedsdeelen werden overheerscht door de vijandelijke benden. In Seuleuma en Pira was de geheele bevolking ons uiterst vijandig gezind.

Fanatieke of onverzoenlijke leiders als Teungkoe di Paja Bakong, Teungkoe di Barat en Teungkoe Adib, rooverhoofdlieden als Pang Nanggròë, Teungkoe di Atjèh en Pang Aron, waren uit hunne schuilhoeken te voorschijn gekomen en hadden langzamerhand groote benden weten te vormen, waarmede zij steeds driester

[1]) Van meerdere zijden wordt als mede-oorzaak aangewezen het feit dat de Russisch-Japansche oorlog in het nadeel der „blanda" was geëindigd en de prikkelende uitwerking hiervan op den Oosterling — d.C.

optraden, eerst tegen de bevolking en de hoofden, die zich minder geneigd betoonden om hen bij te vallen, en vervolgens, toen zij zich van den gedwongen steun der bevolking verzekerd wisten, tegen de „Kompeuni".

De bendehoofden eischten van iedere meunasah 5 geregistreerden om zich bij hen aan te sluiten, onder bedreiging, bij onwil, de kampong te zullen afbranden. Gesteund door de geregistreerde kampongbevolking verbrandden de kwaadwilligen o.a. tal van huizen in de Boeloh-streek (2 Februari), werd door hen de keudè Geudong beroofd (9 Maart) en pleegden zij in de geheele Pasè-streek allerlei wanordelijkheden en gruweldaden.

De in het begin van 1908 aldaar aanwezige troepen waren niet meer bij machte de uitspattingen van den vijand te beteugelen. In de eerste vier maanden van het jaar hadden, behalve een groot aantal feiten van minder belang, plaats twee beschietingen van het bivak te Lho' Soekon, een aanval van het kampement te Lho' Seumawè, een aanval op het bivak te Pantòn Laboe, een aanval op een marschbivak te Rantò, drie aanvallen op en een beschieting van de tram, vijf klewang-aanvallen op marcheerende troepen, tweeëntwintig trambaan- en vierenvijftig telefoonvernielingen. Elk voordeeltje door den vijand behaald, versterkte zijn gelederen en wakkerde zijn ondernemingsgeest aan. De toestand werd nog slechter toen de vijandige bendehoofden van Peusangan, Imeum Rajat Akoeb en Panglima Prang Hatib, met hunne bendeleden kwamen om het verarmde land nog meer te brandschatten.

In Januari 1908 werd de infanterie-bezetting in de Keureutòë- en Pasè-streek vervangen door een divisie marechaussee, die in Februari tijdelijk verstrekt werd met twee kleine mobiele colonnes en in April met een geheele divisie marechaussee onder kapitein H. Christoffel, terwijl in Juli een algeheele dislocatie van troepen plaats had, waardoor met kracht kon worden ingegrepen om den toestand weer te beheerschen."

* * *

Aldus het overzicht betreffende de Keureutòë- en Pasè-streek, waar het verzet het hevigst woedde.

Maar ook in Pidië, het operatie-terrein van de Tirò Oelama's, was het verzet opgelaaid en vielen harde klappen.

Van Augustus tot December 1908 liet de verzetspartij in Pasè en Keureutòë 174 dooden en 42 gewonden in handen van den troep; 510 meldden zich. De totale verliezen van de verzetspartij in Atjeh bedroegen in 1908 niet minder dan 855 dooden onder wie 30 vrouwen en 7 kinderen, 29 gewonden (die in onze handen vielen) en 184 gevangenen, terwijl 225 handvuurwapenen werden buit gemaakt.

Daartegenover stonden onze verliezen op geheel Atjeh: 19 gesneuvelden onder wie 2 officieren, 290 gewonden onder wie 10 officieren, van welke gewonden 9 overleden.

Slechts in Groot-Atjeh en in de afdeeling Oostkust werd de toestand als zeer bevredigend aangegeven; ter Oostkust (meer gezeten bevolking) was de bevolking zelfs behulpzaam bij het verdrijven der kwaadwilligen, die daar uit de Keureutòë- en Pasè-streek binnenvielen.

Maar in de afdeeling Westkust liet die toestand op tal van plaatsen veel te wenschen, was zelfs slecht in Seunagan, Boebon en Tadoe (Meulaboh), terwijl in Boven Singkel en in de Gajò Loeös krachtig verzet werd geboden.

Aldus het overzicht.

Hieruit blijkt wel hoe volkomen m i s het was. Zóó mis zelfs, dat in Keureutòë en Pasè de infanterie het niet meer aan kon, dat de marechaussee (5e divisie onder Scheepens) hun handen te vol kregen en dat Christoffel moest komen om een einde te maken aan de volslagen anarchie.

Het is goed ten aanzien van de veel omstreden figuur Christoffel hier het oordeel te geven van Zentgraaff, die nimmer een optreden als van Christoffel zou billijken indien dat niet *dringend noodzakelijk* ware, en die ook later, toen op het

eiland Soemba een tweetal onderofficieren een Christoffel-regiem wilden toepassen, hierop in fel-veroordeelende artikelen de aandacht vestigde en een veroordeeling van den schuldige heeft uitgelokt.

Zentgraaff schrijft:[1])

„De groote oelama's droegen de oorlogsfakkel weer door het land, en er werden zelfs colonnes infanterie onder hoofdofficieren uit Koetaradja ter assistentie van de garnizoenen gezonden, hetgeen echter niet veel uithaalde... die colonnes deden oude Atjehers grinniken bij de herinnering aan de goede dagen van voorheen, toen de Kompeuni altijd in zoo groote en logge massa uitrukte en het „main prang" voor de kamponglui zoo ongevaarlijk was...

Intusschen had men te Koetaradja en te Batavia begrepen dat, als niet onmiddellijk werd ingegrepen, het heele pacificatie-werk gevaar liep. Vooral in Lho' Soekon, Keureutòë en Pasè was het noodig dat de situatie verbeterde, en het geloof der bevolking in onze macht weer werd hersteld.

Toen besloot men voor dit werk een aparte colonne te formeeren. Zij zou bestaan uit het beste materiaal dat men kon vinden; de commandant zou iemand zijn, hard en ongenadig als een rots, en hij zou een vrijwel onbeperkte volmacht krijgen.

Hij zou, ten koste van wat dan ook, de orde in die streken hebben te herstellen, en hij zou dit doen met uiterste gestrengheid. Als commandant werd Christoffel aangewezen, en hij mocht zelf zijn colonne samenstellen. Het ware niet tactisch geweest met dit werk de gewone marechaussee te belasten, en bovendien zouden verscheidene divisie-commandanten — Scheepens bijv. — er niet voor te vinden zijn geweest. Die wilden wel vechten, desnoods dag aan dag, maar het werk van den scherprechter lag hun niet.

* * *

Men moet bij dit alles bedenken, dat de toestand zeer précair was; het ging er om, haastig en scherp in te grijpen vóór de heele streek in opstand kwam, en de resultaten van tien jaren vechten verloren gingen. Men moet zulke dingen beoordeelen in het kader van hun tijd. De schoonmaak begon in de vlakte, en zij werd summier en grondig uitgevoerd; spoedig verloor de krijg zijne populariteit bij een groot deel der bevolking, met schrik geslagen door de actie der „colonne matjan".

De hardnekkigen, en zij die wat extra's op hun geweten hadden, verdwenen naar het gebergte, waar de benden der oelama's, van Pang Nanggròë en anderen, hen opvingen.

Daarna had de wisseling in het Atjeh-commando plaats; Van Daalen werd vervangen door Swart, en ook als gevolg van het optreden der „colonne matjan" waren zulke scherpe maatregelen nu niet meer noodig.

Christoffel ging heen en de colonne kwam onder van der Vlerk; zij nam geleidelijk het karakter aan eener gewone marechaussee-divisie, doch ondanks de verdwijning der roode halsdoeken wekte zij nog lang bijzondere vrees."[2])

---

1) H. C. Zentgraaff, Atjeh, bl. 108/109.

2) De „colonne matjan", de marechaussee-compagnie van het 4e Bataljon onder Christoffel, werd gelegerd te Pantòn Laboe, later te Leuhong. Met het civiel bestuur over de nieuw opgerichte onderafdeeling Lho' Soekon werd kapitein W. B. J. A. Scheepens belast, terwijl de 5e divisie marechaussee onder zijn commando daar werd gelegerd.

Christoffel kreeg onder meer opdracht een einde te maken aan het voortdurend opbreken van de Atjehtram. Hij deed dit op de volgende wijze. 's Nachts controleerde hij in de gampongs de huizen langs de spoorbaan. De huizen, waar de bewoner afwezig was, kregen een kruis — de afwezige was zeer waarschijnlijk „aan het opbreken". Den volgenden dag werd die man, als regel heel vroeg en ook als regel zwaar bemodderd vanwege de opbrekerij, aangehouden, hij moest zich verantwoorden en klopte die verantwoording niet dan volgde parate executie.

De „colonne matjan" met de roode halsdoeken en met de zichzelf verleende bijnaam „marechaussee betoel (echte marechaussee)" verwierf zich weinig sympathie bij de andere divisies en haar commandanten.

HOOFDSTUK IX.

Het vertrek naar Atjeh en de bestuursaanvaarding; de eerste tournees met Colijn en de bezoeken van het Lid van den Raad van Ned.-Indië Liefrinck.

Swart begaf zich op weg naar Atjeh. Die weg voerde, der goede gewoonte getrouw, over Buitenzorg en het Paleis: „Kom maar bij me logeeren", vroeg Van Heutsz, die zich zoo dikwijls een gevangene van dat Paleis voelde.

Swart kwam en... „nou wil ik toch vanavond weleens met je naar Batavia", bedacht Van Heutsz. En ze gingen, incognito en alleen-met-z'n-twee. Voor het toenmalige Restaurant Versteeg, tegenover Hotel De Nederlanden, namen ze een splitje — Haroen al Raschid en zijn vizier.

„En nu moeten we zorgen dat we niet opvallen", waarschuwde Van Heutsz, „als ze groeten dan kijk je dwars door ze heen!"

En „ze" groetten natuurlijk onderdanig, en de beiden anderen keken „dwarser dan dwars", maar het hielp niet. „Ze hadden hem in de gaten", glimlachte Swart. En er kwamen hoe langer hoe meer beleefde groeters langs, allemaal lieden, die „het" gehoord hadden en dus den G.G. kwamen bekijken.

„We gaan er vandoor", zuchtte Van Heutsz, „die kerels gunnen je niks!" En ze gingen...

Er werd daar in die dagen ten Paleize natuurlijk wel over Atjeh gesproken, maar Van Heutsz en Swart hadden elkaar niet meer zoo héél veel over Atjeh te vertellen — Swart wist wat gebeurd was en begreep wat hij zou vinden.

„Eén ding nog", zei Van Heutsz tenslotte, „jij hebt maar te zorgen dat jou niet overkomt wat Van Daalen is overkomen!"

„Ik heb een ander karakter dan Van Daalen", wist Swart.

„Accoord", erkende Van Heutsz, „ik reken er dan ook op dat Atjeh in orde komt. En dan zullen we er verder maar niet over boomen".

„Colijn werd aan me toegevoegd voor die eerste maanden", vertelde Swart verder, „en Van Heutsz zei: „als je dan iets hebt voor te stellen, hoef je er niet dagenlang over te praten en vellen vol te schrijven. Dan draag je dat maar op aan Colijn. Die behandelt het dan wel." Ik vond dat heel geschikt want ik verwachtte wel in den eersten tijd m'n handen vol te krijgen als ik een beetje orde op de zaken wou stellen. Colijn liet me ook zijn rapporten lezen en daarmee was ik het volkomen eens."

Die aanwezigheid van Colijn (adjunct regeeringscommissaris voor de decentralisatie) had — om het verhaal van Swart te onderbreken — natuurlijk een reden.

Want de teleurstellende periode Van Daalen en de zware terugslag, welke ons bestuur dientengevolge in Atjeh had ondergaan, stelde minister Idenburg tegenover moeilijke beslissingen. Niet slechts Van Daalen, niet slechts Van Heutsz, maar ook de minister werd voor die zooveelste teleurstelling verantwoordelijk gesteld. Telkens was daar in Atjeh een kort tijdperk van schijnbare verbetering gevolgd door opleving van het verzet, meermalen was nadrukkelijk verzekerd „nu is het einde in zicht!" en even herhaaldelijk was dat einde oneindig vér gebleven.

„Ik moet voor mijzelven ook tegenover anderen, die mij rekenschap vragen van den toestand, met een gerust hart kunnen zeggen: wat geschiedde, geschiedt niet meer", schreef de minister op 23 Juni 1908 aan Van Heutsz, „de G.G. blijft geregeld op de hoogte: de Gouverneur van Atjeh heeft, als hij wil, de vraagbaak, die ieder zou wenschen te bezitten in omstandigheden zoo moeilijk als de pacificatie in een land, waar 35 jaar oorlog werd gevoerd".

Daarbij kwam: hoe volkomen had Van Heutsz zijn vertrouwen in Van Daalen uitgesproken, hoezeer had hij tegen alle raad in zijn keuze doorgedreven! En nu pleitte hij weer met evenveel vertrouwen en even nadrukkelijk voor Swart, wéér een soldaat uit de harde en eigenaardige Atjeh-school...

„Ik ken Swart niet", vervolgde de omzichtige minister, „ik neem op uw gezag aan, dat hij voortreffelijk is; maar voor pacificatiewerk is hij evenmin in de wieg gelegd als Van Daalen, al is zijn karakter misschien wat zachter."[1])

En dus meende de minister in zoo'n vraagbaak — en dan een geheel civielen en vooral niet-militairen vraagbaak — de oplossing te vinden.

Die stut en steun had men immers en indertijd ook van Heutsz meegegeven in den persoon van Snouck Hurgronje — waarom zou Snouck dus niet nogmaals naast een militairen Gouverneur geplaatst worden?

Omdat, aldus kan het antwoord geformuleerd worden, omdat inmiddels de verhouding tusschen Van Heutsz en den geleerde zich had toegespitst tot een zeer onaangename, ook als gevolg van niet ten onrechte ontstemmende uitingen en publicaties van Snouck, die o.m. in de Nieuwe Courant van 16-19 Juni 1908 had geschreven: „Ligt in het optreden van den nieuw benoemden Gouverneur Swart een waarborg voor een beter beleid?

Wij moeten deze vraag beslist ontkennend beantwoorden. Als troepenaanvoerder wordt Swart door de meest bevoegden wel gewaardeerd, maar toch lang niet met Van Daalen gelijkgesteld. Wat kennis van Atjeh en de Atjehers aangaat, kan hij in Van Daalen's schaduw niet staan. In karakter is er misschien evenveel verschil tusschen Swart en Van Daalen als tusschen Van Daalen en Van Heutsz, maar dit verschil komt aan de voorziening in hetgeen Atjeh boven alles noodig heeft, niet ten goede...

Maar, afgezien van het gemis aan degelijke kennis des volks, hetwelk iemand van hooge ontwikkeling desnoods ook als gouverneur nog zou kunnen aanvullen, is Swart geenszins de man om aan Atjeh te geven wat het thans volstrekt noodig heeft: de verbinding van aan soliede bestuursbegrippen ontleende middelen ter pacificatie met de onvermijdelijke harde maatregelen, die het verzet moeten fnuiken. Het kan wel zijn, dat hij daarvóór zou zijn, er achter is hij niet en komt hij ook niet, en men mag hetzelfde wel zeggen van andere hoofdofficieren, die voor dezen moeilijken post in aanmerking zouden komen..."

Dat oordeel, in Nederland en tegenover den Nederlandschen dagblad-lezer uitgesproken, getuigde niet van instemming met Van Heutsz' inzichten en het prikkelde Van Heutsz te meer, waar Snouck ook te kennen gaf:

„Noodig is één aan de Regeering mede verantwoordelijk hooggeplaatst ambtenaar, die een degelijke en betrouwbare kennis van Atjeh's land en volk bezit of zich deze zooveel noodig eigen maakt en op wiens adviezen de pacificatie-maatregelen berusten, die in toenemende mate den met al te veel bloed gedrenkten bodem geschikt moeten maken voor een vreedzaam bestuur."

Maar Van Heutsz zag ook wel in dat hij zonder eenige concessie zijn doel niet zou bereiken, dat de Kamer en het Nederlandsche publiek een waarborg eischten tegen herhaling van het gebeurde — en bij dat gebeurde ging Van Heutsz niet vrij uit, waar hij inderdaad als Gouverneur Generaal niet op de hoogte was geweest van den werkelijken toestand in Atjeh. Hij had, evenzeer als de minister, rekening te houden met de politiek van den dag en met de publieke opinie en dus moest hij wel schrijven (brief van 30/31 Juli 1908 aan Idenburg):[2])

...„dat U als minister met het oog op het gebeurde met Van Daalen een herhaling van iets dergelijks onmogelijk wilt gemaakt zien, vind ik zóó natuurlijk, dat ik gemeend heb geen bezwa-

[1]) Naarding a.v. bl. 151.

[2]) Naarding a.v. blz. 168 e.v.

ren te mogen inbrengen tegen Uwen wensch voortaan geregeld Atjeh te doen bezoeken door iemand, die de civiele gestie van den militairen Gouverneur van tijd tot tijd plaatselijk zou kunnen nagaan... het is ook begrijpelijk, dat volgens de publieke meening Dr. Snouck Hurgronje daarvoor de meest, naar velen meenen zelfs de eenigst geschikte man is, maar ik, die jaren achtereen, juist te Atjeh, Dr. Snouck van nabij leerde kennen, moet hem daarvoor door zijn karakter: zijn steeds op den voorgrond tredende zucht om ambtenaren af te breken... en zijn volslagen gebrek aan inzicht in bestuurszaken en bestuursregelingen, ten eenenmale ongeschikt achten..."

Dát was de parade mét nahouw naar Snouck, maar Van Heutsz was ook alweer geen man om den aanval op Swart onbeantwoord te laten. En dus schreef hij:

„...Gouverneur Swart, die zich én in de Z. en O. Afd. van Borneo én te Celebes op bestuursgebied zeer verdienstelijk maakte en voor wien ik ook wat Atjeh betreft ten volle kan instaan... mag door de Regeering niet blootgesteld worden aan dezelfde onwaardige en leugenachtige aantijgingen als waaraan ik van de zijde van Dr. Snouck Hurgronje heb blootgestaan...

Ofschoon ik met Swart niet over dr. Snouck gesproken heb, ben ik toch overtuigd dat hij ontslag zou vragen als deze geleerde de opdracht kreeg op zijn civiele bestuursactie toezicht te houden. Zelfs het zenden van een Raad van Indië, gewezen bestuursambtenaar, nu en dan naar Atjeh hoe logisch dit, in algemeenen zin gesproken, moge gedacht zijn... heeft mijn bekwame, oprechte, eerlijke, doortastende, energieke, intelligente overste Swart... niet noodig. Ik hoop en vertrouw daarom dat U in de Staten Generaal voor een ieder duidelijk zult willen maken dat het nu en dan zenden van een Raadslid, gewezen bestuursambtenaar, naar Atjeh, bedoeld is als maatregel, na het gebeurde met Van Daalen wenschelijk geacht, om een niet in de civiele bestuurstaak geschoold militair Gouverneur te kunnen voorlichten, 's Regeerings inzichten desgewenscht te verduidelijken en het toepassen van minder gewenschte maatregelen te kunnen afraden..."

Dientengevolge werd besloten een lid van den Raad van Indië te belasten met dit voorzichtige toezicht — er was nu eenmaal onrust gewekt „omdat de wagen uit het spoor liep", zooals de minister het omschreef, en dus koos hij den gulden en veiligen middenweg „de kracht-zijde wordt gerepresenteerd door den Gouverneur, de overleg-zijde door den heer Liefrinck".

Zoodoende heeft dan ook het lid van den Raad van Nederlandsch Indië Liefrinck in twee achtereenvolgende jaren Atjeh bezocht — toen was duidelijk gebleken, dat Swart het ook zonder den toezienden voogd best af kon. En inmiddels ging Colijn, de toekomstige adviseur voor de buitengewesten, dadelijk met Swart mee „poolshoogte nemen".

* * *

„De toestand was inderdaad slecht", vertelde Swart verder, „volgens de berichten der bestuursambtenaren waren er zeker 5000 tot 6000 verzetslieden, zoo al niet meer. En zij zaten weer overal.

Ik nam het civiele bestuur over van den Assistent-Resident Rijckmans omdat Van Daalen reeds vertrokken was. Toen ben ik dadelijk per tram met Colijn naar het Oosten tot Langsa gegaan om zelf een indruk te krijgen. Ik besprak alles met Colijn en wij bepaalden samen wat onder de aandacht van den G.G. moest worden gebracht. En Colijn schreef dan de brief.

In Lho' Seumawè had ik een bijeenkomst met alle oelèëbalangs uit het Oostelijke deel. Daar besprak ik met hen den toestand en wees hen erop hoe nu in verschillende landschappen tóch weer djahats zaten. Toen — en dat teekent den toestand — nam een hunner het woord en antwoordde kort en bondig: „niet alleen zitten er

overal djahats, maar wij zelf zijn ó ó k djahat!" En aldus kwam ter sprake de funeste toepassing van het boetenstelsel en de inhouding van hun inkomsten. Die ten onrechte ingehouden inkomsten bedroegen zeker een bedrag van een paar ton. Ik deelde hun mede dat, wat naar mijn meening ten onrechte was ingehouden, zonder meer en dadelijk zou worden teruggegeven. Doch met de ten rechte opgelegde boeten of inhoudingen stond het anders. Die beschouwde ik als een waarborgsom voor hun goed gedrag. Bleef dat goed gedurende een jaar of langer, en dat hing af van het landschap, dan kon teruggave overwogen worden. Zoo neen, dan was dat bedrag onherroepelijk verbeurd.

Ik achtte die vergaderingen van veel belang. En ik heb ook dadelijk de onophoudelijke aanslagen op de tram ter sprake gebracht — die waren r e g e l geworden.

„Ik reken er vast op", zoo sprak ik hen toe, „dat die aanslagen vanaf v a n d a a g uit zijn. Zou dat n i e t het geval zijn, dan kan ik de landschapshoofden verzekeren, dat ik hun dat geducht zal laten voelen!" Hoe of wat of waar, d á t heb ik hun niet gezegd, maar ze kenden me daar nog uit den tijd toen ik majoor te Lho' Seumawè was en ze wisten dus dat het r á á k zou worden. Toen zeiden ze: „u kunt er op aan". En sindsdien werd de trambaan daar niet meer vernield.

Ja, en dat is het weer het ei van Columbus — wie goed wil besturen, moet zorgen dat de hoofden volkomen vertrouwen in den bestuurder stellen, maar dat ze tegelijkertijd ook voor hem in hun „rikketik" zitten. Ze moeten weten dat ze niet met hem kunnen spelen en nooit hun woord tegen hem kunnen (en dus durven) breken. Maar die bestuurder moet h u n ook geven waaraan zij behoefte hebben, dus bovenal s t e u n.

In Keureutòë heb ik Christoffel ontmoet en ik heb hem gezegd: „jij zorgt dat in dit gedeelte een eind komt aan het verzet en je kunt daarbij z é é r streng optreden."

„Dat komt in orde, overste", zei Christoffel. En het kwam in orde. Betrekkelijk spoedig heb ik alle deelen van het gewest bezocht, waar ik zonder militaire dekking kon komen. Daarna kwamen de streken aan de beurt waar ik militaire dekking noodig had. De toestand is mij z e e r tegengevallen en bleek véél ongunstiger dan ik me had gedacht omdat er — en het is pijnlijk dit te moeten zeggen — bestuurd was door meerderen, die de gave van besturen misten."

* * *

Zonder militaire dekking reizen — óók een stokpaard van Swart. En óók een opvatting, die Van Daalen niet had gedeeld. Deze verbood zelfs den bestuurders hun gebied zonder militaire dekking te bezoeken. Dat had in 1902 al eens wrijving veroorzaakt tusschen Swart als gezaghebber in Lho' Kroeët en Daja en Van Daalen als zijn assistent-resident. Toen had Van Daalen dat verbod op Swart's journaal aangeteekend, en toen had Van Heutsz op zijn beurt weer aangeteekend „dat Swart dat beter kon beoordeelen dan hij of ik, dat van hoogerhand terzake wél waardeering moest worden betoond en dat tegenover Swart van verbod geen sprake mocht zijn."

„Het verrassende feit constateerde ik voorts", schreef Van Heutsz in dienzelfden brief van Juli 1908 aan den minister, „dat majoor Van Rietschoten, bestuurder ter Oostkust, het toch deed maar niet meldde. Ik kom overal alleen, zeide hij, want dat is voor een bestuurder noodig, maar ik meld het maar nooit omdat het verboden is; dat Geertsema Beckeringh in het Meulabosche ten opzichte van Wòjla evenzoo handelde, en dat Boreel in het Poelò Rajasche eveneens deed en het nu en dan meldde zonder dat hij daarop bemerkingen had gekregen. In het Tapa' Toeansche waar vroeger Colijn, Campioni en Schneider alleen gingen, kon het thans niet meer; naar boven Meulaboh durfde Geertsema Beckeringh na de verwijdering van T. Bén Peureumeuë ook niet meer alleen gaan; in Pidië heeft van der

Maaten het onder mij nog nooit zoo ver gebracht en was er ook nu nog geen sprake van en in het Lho' Seumawè'sche, waar Swart vroeger wel alleen ging, zelfs van Lho' Soekon door Matang Koeli naar Paja Bakong, was het nu zelfs met militaire dekking niet veilig..."

* * *

„Toch behoefde ik", aldus Swart, „slechts betrekkelijk weinig menschen uit hun functie te ontheffen. Wel moest ik tegenover velen ingrijpen. Maar ik gaf hun dan een proeftijd — veranderden zij in dien tijd werkelijk, richtten zij zich geheel naar mijn inzichten, dan konden ze blijven; was dat niet het geval, dan vlogen zij er onherroepelijk uit.

Colijn is eenige maanden bij me geweest. Daarna heb ik gedurende twee jaar bezoek gehad van Liefrinck, die me als een soort toeziende voogd kwam bezoeken opdat ik niet zou uitspoken wat Van Daalen had gedaan. Ik heb weinig last van hem gehad, maar hij had er, eerlijk gezegd, ook weinig kijk op. Ik had een goede luitenantswoning dicht bij het Gouverneurshuis tot zijn beschikking gesteld en toen hij zijn tournees begon, vond ik dat ik wel mee moest. Wij gingen in een directie-wagen van de tram en bij elke halte stopten we — dat was bekend gemaakt en dan kwamen de oelèëbalangs hun opwachting maken. En ik herinner me hoe het me ergens in Pidië opviel dat een van de hoofden niet behoorlijk gekleed was. Die maakte eerst zijn opwachting bij Liefrinck. Toen kwam hij bij mij en toen wees ik hem op zijn kleeding en zijn tekort aan hormat, en ik nam zijn opwachting niet aan, stuurde hem weg: „op de terugreis, als ik weer langs kom, kunt u uw opwachting maken".

Toen die vrind verdwenen was, vroeg Liefrinck verbaasd: „hoe kúnt u zooiets doen? Het was mij niet eens opgevallen!"

„Jawel, maar mij vallen die dingen wel op", zei ik, „en ik ontvang de hoofden zoo niet."

Toen keek hij zeer verbaasd — dat vond hij erg raar."

Er waren meer ambtenaren en ook officieren, particulieren en publicisten, die „rare" dingen in Swart vonden. Die rarigheden zullen nog wel nader belicht worden.

Thans eerst een overzicht van het verzet, waartegenover de nieuw opgetreden Gouverneur zich geplaatst zag en de wijze, waarop dat verzet gebroken en de pacificatie ingezet werd.

HOOFDSTUK X.

Patrouilles en patrouille-leven in Atjeh; de achtervolging van Pang Nanggròë, Tjoet Meutia en T. Radja Sabi; het sneuvelen van Teungkoe di Barat.

De waarheid is: dat de Atjehers, mannen en vrouwen, in het algemeen schitterend hebben gevochten voor wat zij zagen als hun nationaal of religieus ideaal. Er is onder die strijders een zeer groot aantal mannen en vrouwen, die de trots van elk volk zouden uitmaken; zij doen voor de schitterendste van onze oorlogsfiguren niet onder.

H. C. Zentgraaff, Atjeh.

In de felle vechters-jaren werd meer dan één epos uitgestreden tusschen de altoos volhouhoudende, altoos weer terugkeerende, altoos op de sporen hangende marechaussee en de onverzoenlijke partijgangers in bosch en blubber, die met de hunnen het sjahid worden verkozen boven vrede en rust en welvaart onder den verachten kaphé — tusschen wilskracht en fanatisme, tusschen zelfbewuste kracht, gesteund door berekening en kennis van land en volk, en wilden, blinden moed, gesteund door het volk, dat zijn hoofden en voorgangers, zijn patriotten, slechts bij uitzondering verried.

Het groote epos uit die bewogen dagen werd de strijd tegen, de eindelijke vernietiging der heilige Tirò Teungkoes door Schmidt en zijn beide beroemde marechaussee-brigades onder Molier en von Gilsa, die zich jarenlang uitsluitend aan deze opdracht wijdden — die strijd werd als een klassiek voorbeeld uit den kolonialen „kleinen oorlog" in een ander boek reeds beschreven.[1])

Maar ook in dit boek kan een voorbeeld niet ontbreken van den fellen, voortdurenden kamp, zooals de marechaussee die moesten voeren in de eerste jaren na 1908.

Want andermaal droegen de oelama's en de bendehoofden den oorlogsfakkel door het land.

Maar ditmaal beschikte de Keumpeni over aanvoerders en soldaten, die zichzelf hadden gevormd in het zware oorlogswerk, die in hun bewapening en uitrusting ingesteld waren op het vecht- en spoorzoekersbedrijf, die den tegenstander met de eigen wapens en de eigen methoden bestreden, die dag na dag en nacht na nacht op het oorlogspad waren en die noch door klewangaanvallen noch door beschietingen geremd of v é rslagen konden worden.

G éslagen werden zij wel, zij het sporadisch. Want alom was het verzet opgelaaid en meerdere van onze beste aanvoerders hadden, ontmoedigd en somtijds weg-gedrukt, onder Van Daalen een Atjeh verlaten dat niet meer het hunne was. Anderen namen hun plaatsen in — en niet allen voldeden dadelijk aan de hooge eischen van het marechaussee-werk.

Meer dan één echec werd nog geleden, maar ook altijd dadelijk hersteld. Meer dan één zorgelooze patrouillecommandant werd 's nachts met de zijnen opgeschrikt door de gillende oorlogskreet van aanvallende benden — en dan was het als regel te laat. Meer dan één brigade verloor karabijnen — en een karabijn beteekende altijd weer tientallen nieuwe strijders in den heiligen oorlog, die zich om dat wapen aaneen sloten. Meer dan één patrouille rukte 's nachts vergeefs en op valsche berichten uit, meer dan één brigade keerde na wekenlang rondzwerven door blubber en bosch zonder resultaat in haar bivak terug... buitengewone meldingen: geene.

[1]) Marechaussee in Atjeh a.v.

Maar altijd door bleef de machine op toeren, altijd door lagen in de eenzame bivaks in de vlakte en in de bergen de brigades gereed om op het eerste fluitsignaal binnen een kwartier volledig bepakt en uitgerust aan te treden — drie dagen vivres bij den man, zooveel dagen vivres bij den trein, een korte inspectie, een stoot op de signaalfluit en de zooveelste patrouille rukte uit op het spoor van Teungkoe of Teukoe Die of Dat... door regen en duisternis, door oerwoud en moeras, langs de beddingen van de rotsachtige bergbeken, haar weg kappende door het donkere, beklemmende bosch, met de harde koppigheid, de stalen volharding, die de aanvoerders hun keursoldaten hadden bijgebracht.

En altijd door zat in zijn kantoor te Koetaradja de kleine, gedrongen gestalte, die thans de aanvoering aan anderen moest laten, die slechts de draden in handen hield, die de mannen koos en de opdrachten uitgaf, en die met elk gerinkel van de telefoon een bericht kon verwachten, dat een stuk sloeg uit zijn opbouw, dat de doodstijding kon brengen van een der zijnen, maar dat ook het werk weer een paar schreden verder kon brengen op den langen weg naar het verre doel: een rustig, een bevredigd land en volk.

Hij hield de draden — en hij hield ze in een vaste, nooit aarzelende hand. Hij heeft daar op zijn hooge post en in de eenzaamheid van alle hooggeplaatsten moeilijke uren doorleefd — zware tegenslagen in zijn eentje en alleentje moeten verwerken zooals de moord op Scheepens, het oplaaien van het verzet in de Dajastreken, de plotselinge overval op Gosenson, maar niemand der zijnen heeft ooit een wijfeling in zijn zelfvertrouwen, een verplooiing in zijn rust, een verstrakking in zijn opgewektheid waargenomen — „alles kan" had hij als devies van Van Heutsz overgenomen.

En alles k o n ook — alles is hem en de zijnen in die tien dikwijls harde jaren gelukt. En dan niet in de genoegelijke rust en geleidelijkheid van den daagschen dag, niet in den sleur en den doffen gang der gewoonte, maar uitsluitend als gevolg van een sterk bewustzijn van eigen kracht en van de juistheid van inzicht en richtlijn.

Zóó en niet anders is het geweest — zóó en niet anders hebben de zijnen van laag tot hoog, van den eenvoudigen marechaussee-sadja tot de vooraanstaande aanvoerders en leiders, geleefd en gewerkt. En zóó ook liepen ze hun eindelooze patrouilles in de eindelooze moerassen, in de eindelooze bergen, tjot op, tjot af, dag in, dag uit... totdat de laatste verzetsman sjahid was geworden of totdat hij zijn onderwerping had aangeboden.

En hier is het verhaal van hun daden, dat in dit boek niet mag ontbreken.

* * *

Het verhaal begint met Teukoe Tjoet Moehamat, zoon van den oelèëbalang van het landschap Keureutòë en rechthebbende op de opvolging. Tegenover hem, een sterke, fanatieke Atjehsche figuur, werden in 1899 bestuursfouten begaan, die hem van de opvolging uitgesloten — dat gebeurde in die dagen wel meer. Zijn halfbroer werd oelèëbalang.

De halfbroer was gehuwd met de mooie, felle Atjehsche Tjoet Meutia (de parel), een dochter van een onverzoenlijken verzetsleider. Doch dat huwelijk stond haar tegen; de zwakke halfbroer was geen man voor zúlk een vrouw, zoodat zij dan ook de verstootingsformule uitlokte en kort daarop met Tjoet Moehamat, een man naar haar hart, huwde.

En dús — en dat dus zegt alles — dús werd T. Tjoet Moehamat verzetsleider met Tjoet Meutia bij en naast zich. Hij was de man van haar hart en dús een gevaarlijk tegenstander voor de Kompeuni, zoodat de sultan hem dadelijk een aanstelling verleende tot échten oelèëbalang van Keureutòë, en die aanstelling voorzag van het stempel met de negen cirkels. T. Tjoet Moehamat werd T. Tjhi' Toenòng (van de bovenstreken) — en de „onechte" beneden, de „zetbaas" van de Kompeuni,

was voor de bevolking van geen beteekenis meer. En dat, wat de halfbroer regelde, ontregelde de bovenlander weer. Maar tevens deelde hij klappen uit aan de Kompeuni: in Juni 1902 een overval op een troep onder Steijn Parvé — 8 dooden en gewonden; in Augustus een hinderlaag tegen een transport bij Meunasah Djeuro — 7 dooden en 3 gewonden, 5 geweren; in November 1903 de onderneming tegen den 2en luitenant de Kok met 45 man, die van de keude Sampòj Niët in 2 prauwen met Atjehsche roeiers de rivier zou opvaren, maar die tevoren over zijn plannen had gesproken: 's nachts vielen plotseling een paar schoten, in het pikkedonker lieten de roeiers de prauwen kantelen en zwommen naar de wal, alle militairen raakten te water, de officier en 28 man verdronken, 42 geweren gingen verloren.

Dat was de gróóte tijd. Maar toen het getij keerde, toen de Kompeuni raak en hard terugsloeg, toen zelfs een groot verzetsleider als Panglima Pòlém den strijd opgaf, onderwierp T. Tjhi' Toenòng zich ook. En woonde weer in dezelfde gampong als zijn halfbroer en werkte samen met hem en... ja, wat er nu precies en haarfijn om en bij T. Tjhi' Toenòng gebeurd is... maar op 26 Januari 1905 (en dat was in den tijd, waarin Swart nog te Lho' Seumawè het bestuur voerde) werd de patrouille van sergeant Vollaers (17 man) in de meunasah van Meurandéh Paja, Oost van Lho' Soekon, waar zij alle veiligheidsmaatregelen verwaasloosd had en zorgeloos bivakkeerde, overvallen — 16 man werden gedood, slechts een inlandsche fuselier ontsnapte.

Dat vernam Swart te Lho' Seumawè door de „chabar angin" (lett. bericht van den wind) en snelde in een geweldmarsch met een troep marechaussee naar Meurandéh Paja, waar hij oogenblikkelijk een onderzoek begon. Dat onderzoek leverde talrijke tegenstrijdige verklaringen, doch velen wezen T. Tjhi' Toenòng als aanlegger aan. Ja... het was natuurlijk ook niet onmogelijk dat T. Tjhi' Béntara tegen zijn halfbroer intrigeerde, het was evenmin onmogelijk dat Tjoet Meutia, die hem inmiddels een zoon had geschonken, hem had opgezweept... in elk geval Swart achtte het noodig hem te doen arresteeren.

Die arrestatie en het onderzoek vonden plaats, doch inmiddels werd Swart overgeplaatst, Van Daalen werd Gouverneur en veranderde de over T. Tjhi' uitgesproken verbanning in den doodstraf, hoewel velen overtuigd waren dat T. Tjhi' onschuldig en een slachtoffer van de eeuwige, in elkaar kronkelende Atjehsche intrigues was.

* * *

T. Tjhi' Toenòng is als een held en als een Atjeher gestorven. Zijn zwangere vrouw en zijn zoontje waren nu de feitelijke rechthebbenden op het oelèëbalangschap van Keureutòë, hetgeen ook door de bevolking aanvaard werd; zij keerde zich tegen T. Tjhi' Béntara (zij vermoedde of was natuurlijk bekend mét de intrigue), die tijdelijk moest aftreden met het oog op de volksverontwaardiging.

Tjoet Meutia beviel kort daarna, het kind stierf en na 44 dagen (44 is het goede getal bij uitnemendheid) huwde zij, en men zegt ingevolge den wensch van T. Tjhi' Toenòng, een bekenden verzetsleider, Pang Nanggròë,[1]) die om het kind, T. Radja Sabi, en haar een bende vormde.

En daar, aan den bovenloop van de Djambo Ajé, bracht hij heel Keureutòë in beweging en werkte samen met de meest bekende verzetsleiders Tgk. Sjeh di Paja Bakong (sneuvelt in 1910), Tgk. di Mata Ië (de Heer der Bronnen, sneuvelt in 1917) en Tgk. di Barat (de Heer van het Westen, sneuvelt in 1912).

Tgk. di Barat sneuvelt in 1912... hier volgt de beschrijving door Zentgraaff van de meesterlijk door den toenmaligen luitenant Behrens, zijn brigadecommandant Hanff en 2 brigades marechaussee uitgevoerden overval:

„...In de spits liep een voortreffelijk spoorzoe-

[1]) Door Pang Nanggròë werd Gijsbert de Vries blijkbaar geïnspireerd voor de hoofdfiguur in zijn zeer goede boek „Pang Paneu" — d.C.

ker, de Amboneesche sergeant Dambohpulu. Deze vond aan de Aloeë (beekje) Soea „bekas" (sporen) van de fourageurs der bende van den Teungkoe, en met uiterste moeite kon de brigade deze goed verborgen en deels weggewerkte sporen volgen.

Dambohpulu, een vierentwintig karaats boschlooper, liep aan de spits, voorover gebogen en turend naar den grond en de begroeiing rondom. Hij was al met heel weinig tevreden; een kleine fout van de bende, en het zou in orde komen, behalve dan natuurlijk voor die bende.

De grond lag vol blaren, en het boschloopersinstinct, meer nog dan het reëele zintuig, had hem doen opmerken dat op sommige plekken de bladeren wat vaster in den grond waren getrapt dan normaal het geval is. Dit is voldoende waarschuwing, want een dier verbergt zijn sporen in het bosch niet; dit doet alleen de mensch, en als men in het bosch een afgekapten tak ziet, of zoo, dan is dit voor een spoorzoeker evenveel waard als een authentiek bericht over den marsch der bende.

Zoo joegen de brigades achter het spoor; uit allerlei kenteekenen was duidelijk te zien dat het een dag of vijf oud moest zijn: uit den aard van het blad, en van de breuk, of van den indruk in den grond daaronder, en de scherpte van de randen van afdrukken van voeten in den bodem. Uit al zulke aanwijzingen leest men: hoeveel man er zijn gepasseerd, en wanneer...

...Dambohpulu had beet en hield vast; de sporen werden elk moment jonger. Eindelijk vond hij zeer versche „bekas" in karangachtigen grond; als het zoover is, maakt zich zoowel van commandant als marechaussee een nerveuze spanning meester. Men won zienderoogen op de bende die niet veraf meer kon zijn, en liep met de grootst mogelijke snelheid, uiterst voorzichtig omdat de kans is verkeken als men zelf wordt gezien of gehoord door een vijand, die steeds op zijn qui vive is.

Er werd dien dag door de marechaussee niet gekookt, en omdat het met de levensmiddelen wat krap was geworden, zocht Behrens de 16 beste marechaussee uit de twee brigades, en zond de anderen naar het bivak terug. Voor de overigen werd het tempo der vervolging nog wat sneller; het was nu een keurbende.

Plotseling zag men rook opstijgen uit een kleine aloeë en men maakte de mise-en-scène gereed voor het laatste bedrijf. De 16 man werden in drie groepen verdeeld waarvan er twee de schuilplaats, waaruit de blauwe rook opsteeg, zouden omtrekken. Er lag een waterval tusschen die plek en de marechaussee, en op handen en voeten kropen de mannen door de ruigte, onhoorbaar en onzichtbaar. Nu en dan sleepte men zich op den buik verder... het was nog maar een kwestie van minuten.

Beneden den waterval stonden vier primitieve hutjes, en hierin zaten, onbewust van het gevaar, Teungkoe di Barat met zijn vrouw en twee volgelingen die eveneens hun vrouwen bij zich hadden met vier kinderen, waaronder twee van den Teungkoe.

De marechaussee waren voortgekropen tot terzijde en boven de hutten; toen vloog de groep onder sergeant Hanff door het beekje heen tot den waterval en liet zich, met het water, omlaag vallen, tot bij de hutten.

Hoe de schrik ook mocht zijn geslagen in den Teungkoe en zijn menschen, zij waren aan den krijg gewoon en onmiddellijk paraat. De Teungkoe nam met zijn mannen stelling tusschen de groote steenen, en direct stond zijn vrouw, een echte dochter van dit vechtersvolk, n a a s t hem. Hij was al klaar om te schieten vóór Hanff weer op de been was; hij richtte op den sergeant en trok af, doch het schot weigerde, en het tweede ook. De wijzer van zijn leven haperde even, vóór zij voor immer zou stilstaan. Toen was de beurt aan Hanff, en zei: ook diens eerste schot weigerde. Het was bijna alsof er een oordeel boven hen hing. Intusschen schoten de andere marechaussee; een kogel trof den Teungkoe in den

rechterarm die slap neerviel, doch hij gaf snel zijn karabijn over aan zijn vrouw en hield met zijn bruikbare linkerhand de rentjong.

Toen kwam zijn vrouw en plaatste zich voor haar man...

Zoo stond de vrouw vóór haar man, toen één kogel beiden doodelijk verwondde. Hij stierf zeer vlug en zij volgde hem een uur later. Dit was het einde van Teungkoe di Barat, die „sjahid" verkoos boven „mèl".

„Comme ils tombent bien"..., en is er één volk op deze aarde, dat de ondergang dezer heroieke figuren niet met diepe vereering zou schrijven in het boek zijner historie?..."

* * *

En inmiddels werd Pang Nanggròë een onzer geduchtste tegenstanders; hij was een geboren guérilla-leider en stelde de brigadecommandanten telkens voor nieuwe listen; het „pasklaar" maken van oude marschbivaks, waar nu en dan weleens brigades bivakkeerden, door de stammen der boomen tot op een centimeter door te kappen, die kappen met blaren e.d. op te vullen, de doorgekapte boomen overeind te houden met rotans als spantouwen en door erop te rekenen, dat de marechaussee bij het bivak maken den omtrek altijd schoonkappen, dus die rotans door zouden slaan en met het bivak onder de neervallende boomen verpletterd zouden worden. Dan wel hij zaagde op dezelfde wijze alle balken en binten van een groot onbewoond huis door (dit heeft hij ten Zuiden van Matang Raja geprobeerd), liet ligmatten en gezellige lampjes aanbrengen en een Atjehsch feestmaal klaar zetten, stuurde bericht dat in dat huis dien avond een chandoeri van verzetslieden zou plaats hebben, lokte de troep erheen, enscèneerde bij aankomst een vlucht, begreep dat de troep, na niemand te hebben gevonden in dit huis, dat feestmaal niet onberoerd zou laten en... nu, en dan werden de rotans gekapt en kwam het huis op de feestvreugdigen terecht met als begeleiding een vlotte klewangaanval. Dit huis-nummer verliep ook „volgens plan", maar... Pang Nanggròë trof toevallig twee oude, „vetleeren" brigadecommandanten en die „ruiken" gevaar: het leek alles heel mooi en echt, maar bij de „waarschuwingskreet" uit het huis, had een der sergeants te weinig lawaai in de struiken gehoord — dat was geen echte vlucht. En dus bleef men waakzaam, 1½ brigade „in het geweer" en met het front naar buiten om het huis, een halve brigade ging slechts naar binnen en toen de Atjehers de rotans kapten en toen het huis omlaag kwam, liep de klewangaanval bloedig dood op die anderhalve waakzame brigade, en de Kompeuni kwam eraf met wat kneuzingen en gebroken ribben. Maar Pang Nanggroë liet een paar dooden liggen...

Pang Nanggròë sloeg echter ook rake slagen — en bovendien was de Atjehtram en de telefoonlijn geen dag veilig voor hem. Voorts had hij, toen in November 1907 de halfbroer van T. Tjhi' Toenòng in zijn functie als oelèëbalang werd hersteld, zijnerzijds T. Radja Sabi, die toen zes jaar oud was, tot oelèëbalang van Keureutòë uitgeroepen. En dat trok nieuwe bendeleden en verhoogde zijn invloed onder de bevolking.

Maar tenslotte bracht de krachtige actie der Kompeuni hem in steeds grooter moeilijkheden; hij moest voortdurend van schuilplaats wisselen, hij was niet zeker meer dat die schuilplaatsen niet verraden werden, het fourageeren werd voortdurend moeilijker en... in Juni 1909 ontkwam hij ternauwernood bij een overvalling, welke hem drie volgelingen kostte. In Maart 1910 werd hij verjaagd uit de veilige paja (moeras) van de Djambo Ajé, op 30 Juli werd hij andermaal overvallen en ontkwam opnieuw. Het waren de laatste dagen, want in September... en hier moge het woord weer aan Zentgraaff zijn:[1])

„Den 24sten September kreeg serg. Slooten opdracht hem te zoeken in de Paja Tjitjém, het

[1]) H. C. Zentgraaff, Atjeh, bl. 110.

Vogelmoeras. De „baas" marcheerde nog dienzelfden dag met zijn brigade door Peutòë en hoorde van een Atjehsche vrouw, dat onder de meunasah van gampong Aloeë 3 lieden van Pang Nanggròë zaten met 2 vrouwen. Toen Slooten er aankwam, bleken de gezochten verdwenen in de richting Boekét Hagoe, doch hoewel het nacht was en stortregende, jakkerde Slooten met zijn mannen verder, het bosch in tot gampong Aloeë Awé. Ook hier waren de menschen vertrokken nadat zij er eerst wat hadden gegeten.

De brigade was doodmoe en Slooten gaf haar wat rust, doch niet langer dan een paar uren; hij voelde dat hij won op het clubje partijgangers dat voor hem uitliep, en het was nog donker toen hij met de brigade in den ochtend van 25 September de jacht weer voortzette.

Onderweg hoort Slooten dat de gezochten een uur te voren van gampong Poetéh zijn vertrokken; de brigade heeft flink op hen gewonnen en houdt de sporen nu stevig vast. Die voeren in het moeras en daarin volgt men ze, zeer voorzichtig, den 26sten September. De „bekas" was erg versch, en uiterst behoedzaam ploetert men door het moeras, soms tot de armen in modder en water. Met zoo weinig mogelijk gerucht werkt men zich door de vieze en taaie vegetatie heen, en door de overal rondwoekerende wortels. Juist op het middaguur hoort men stemmen uit een paar hutten op een droog plekje, een paar honderd meter verder; met opperste krachtsinspanning werkt men zich nog vijftig meter verder door het boschmoeras, en dan stopt men even voor het treffen van de laatste maatregelen, omdat verdere geruischlooze besluiping niet mogelijk scheen.

Slooten zendt de helft zijner brigade naar rechts, terwijl hij met de andere helft de linkerflank der schuilplaats tracht te omtrekken. Het bevel luidt: attaqueeren zoodra men ontdekt is. Terwijl men aldus verder ploetert, valt een marechaussee in den warboel van wortels en takken; de luide plons alarmeert alles. Onmiddellijk snelt men nu voorwaarts, en ziet voor zich de bende vluchten; nu en dan zendt deze een paar kogels op de brigade af, die ieder onder vuur neemt. Een vluchteling, die al op een afstand van 200 meter was gekomen, krijgt daar zijn kogel en valt. Na eenig zoeken vindt de brigade hem dood, en de gids zegt: Pang Nanggròë.

Om de groote beteekenis van den dood van Pang Nanggròë neemt men zijn lijk mede om het door de bevolking te doen herkennen. Doch van Tjoet Meutia en den jongen geen spoor.[1])

In de gampong herkende men het lijk; het werd begraven achter de keude van Lho Soekon, en daar ligt het nu nog, binnen een afgedekte houten omwanding, een „kandang".

En daar vlak naast, ook in zoo'n kandang, rust het lijk van Pang Latéh, de energieke medestrijder van Pang Nanggròë, bij een andere gelegenheid gesneuveld.

Zoo zijn zij in den dood weer bij elkaar, als op menigen ouden krijgstocht."

* * *

Wederom was Tjoet Meutia weduwe — wederom was haar man door de Kompeuni „sjahid" gemaakt. Zij besloot nu in het gebergte Tgk. di Mata Ië, den Heer der Bronnen, te gaan zoeken, die eveneens nog steeds het verzet volhield. Die Teungkoe bevond zich in het Gajoland en dus begaf Tjoet Meutia zich met haar zoon daarheen op weg. Het was de weg van het noodlot...

Want vanuit Lho' Soekon was Mosselman, een van de beste brigadecommandanten van de 5e divisie (11e brigade), op 22 October uitgerukt om een in Lho' Reuhat gesignaleerde bende op te sporen. Dat spoor kruiste Tjoet Meutia... en den derden dag zat Mosselman op versche sporen in een zijriviertje van de Kroeëng Peutoeë.

Dat was alles niet zoo eenvoudig gegaan; de handige djahats hadden hem eerst in een ver-

[1]) Jaren later bleek dat T. Radja Sabi gedurende den overval zich in een boom had schuil gehouden.

keerde richting gelokt en vervolgens telkens nieuwe „spoorzoekers-raadsels" opgegeven, terwijl Mosselman grootendeels jongere soldaten en slechts één echte spoorzoeker, Wokas, bij zich had.

Maar eindelijk, dank zij Wokas, werd het goede spoor gevonden — men volgde een uit elkaar „gewaaierde" bende, waarvan de onderdeelen allen hun sporen zoo goed mogelijk verborgen, verschillende paden kozen en zich ergens op een door hen bepaald punt weer bij elkaar zouden voegen. Uit de sporen bleek Mosselman, dat het hier maar niet een „bendetje" betrof, maar wel degelijk „groot wild".

Toen hij nog slechts één dag eten had, was de bende hem nog hoogstens twee dagen vóór. Opnieuw levensmiddelen fourageeren beteekende groot tijdverlies. Plus de kans ontdekt te worden. De troep was bek-af met vele voetwonden als gevolg van de taaie, zuigende blubber. Maar Mosselman had ook ontdekt dat hij met zijn marechaussee ongeveer vijf uren liep over een afstand, waarvoor de bende een dagmarsch noodig had. Bleef dat zoo, en dat was niet onwaarschijnlijk bij een bende van zeker 60 personen, waarbij vermoedelijk ook vrouwen en ouderen van dagen, die bovendien hun voorraden droegen, d á n was er een kans mits op een vrijwel leege maag. Het b l é é f een risico, maar Mosselman was een brigadecommandant uit de goede, oude school en... hij bezat in zijn petroleumblik nog 2 blikjes havermout — als laatste reserve.

Den 25sten October werd al vroeg gekookt, zij het dan ook weinig: de nog beschikbare rijst voor 3 maaltijden moest voor minstens 6 dienen. En dat werd behoorlijk gecontroleerd.

Toen ging men op weg — en toen kwam natuurlijk de tegenvaller: een jonge marechaussee struikelde bij een waterval en viel 20 meter naar beneden, niets gebroken, m a a r... dat bleek later. Want de „vijf-uren-theorie" klópte: om tien uur vond men weer een plaats, waar de bende had gebivakkeerd. D u s zou de bende op dezen dag wel weer tegen 3 uur een bivak maken en d a t bivak moest Mosselman vandaag nog bereiken é n overvallen.

M a a r... tegen twaalf uur „knapte" de man-van-de-waterval af! Hij had pijn, hij was nog jong en ongeroutineerd, had nog niet geleerd op zijn tanden te bijten en... dat een goed marechaussee a l l e s kan... en... en... toen deed Mosselman het eenigste wat hij doen kon en wat natuurlijk „volgens de voorschriften" verboden is en bij ongeroutineerde brigades ook inderdaad groote ongelukken kan veroorzaken: hij liet zes man met zijn inheemschen sergeant en de dwangarbeiders bij den „zieken man" achter, m a a r met het oog op mogelijk verdwalen o o k Wokas. En dat kostte Mosselman bijna zijn succes en... Wokas zijn dubbel en dwars verdiende kans op een onderscheiding. Maar Wokas w a s marechaussee en droeg dien tegenslag ook als zoodanig.

„Als de man niet meer kon volgen" — aldus het verhaal van Mosselman — „dan moest sergeant Ribin maar in een boom een stellage als een soort uitkijkpost voor hem maken. Daarin kon hij dan den zieken man met twee der dwangarbeiders en de tentzeilen met mijn bagage achterlaten, en mij weer zoo snel mogelijk volgen met den drager van tandoe (draagzeil) en verbandblikken. Ik gaf hem daartoe den pertinenten last ten aanhoore van de heele brigade, om hem van alle verantwoordelijkheidsoverwegingen te bevrijden. Ik hoopte — en zooals later bleek terecht — dat de „zieke" man met dat vooruitzicht wel zou kunnen loopen."

Tien moede mannen waren nu nog over — en... de bende telde zeker 60 man! Tegen twee uur gaven twee andere marechaussee het eveneens op — gingen er „troes" bij zitten: men vergete hierbij niet, dat Mosselman nog niet lang bij deze divisie diende en zijn brigade commandeerde; bij een brigade, die door langjarig samenzijn een onverbrekelijke eenheid is geworden (men denke aan Schmidt's beroemde 5e en 6e brigade van de 3e divisie) gebeuren dergelijke „inzinkingen" niet.

Weer liet Mosselman een oud soldaat achter bij de tweeling: wachten tot sergeant Ribin zou opsluiten. En met z'n zevenen ging het verder. Weer spoor zoeken langs de kr. Peutòeë, weer het spoor verliezen (Wokas was er niet meer!), weer zoeken en zoeken, en eindelijk, in een klein zijbeekje en op een zandbankje, weer een voetindruk. Watervallen, rotsblokken, klimmen, dalen, balanceeren op gladde steenen, totdat Mosselman tegen 4 uur en na een stijve klauter rook boven de boomen zag. Verzamelen, ransels afleggen en... hier volgt weer het verhaal uit Zentgraaff:[1])

„...juist wilde ik het bosch insluipen om den besten weg voor besluiping en overval te kiezen, toen een mijner jongens riep „disitoe!" (dáár!). De richting van zijn aanwijzing uitkijkend, zag ik op ± 200 meter een Atjeher in snelloop in een zijkreek verdwijnen. Dan valt er geen plan van overval meer te maken en alleen snelheid kan dan nog eenig succes brengen. „Attaqueeren!" En in den snelst mogelijken loop stormden wij alle zeven vooruit, naar de aloeë, waarin de vluchteling verdwenen was, holderdebolder springend en vallend over de steenen, en toen in hetzelfde tempo die zijbeek in- en opgerend. Op ongeveer 150 meter van de monding werd een in aanbouw zijnd marschbivak aangetroffen, dat overhaast, met achterlating van alle voorraden was verlaten. Wat je dan brult doet er niet toe, 't is om er bij je mannen den gloed in te houden en ik snelde verder. Wat ik nog bij mij had, was van goed gehalte, doch tot dergelijke krachtprestaties waren zij niet in staat en alleen de Menadoneesche marechaussee Mamahit en een Javaansche marechaussee, mijn kittige Malanger Tarmin, waren in staat geweest mij te volgen. Wij arriveerden gelijk in het bivak en stormden gedrieën verder. Na nog een 200 meter dezen ren te hebben volgehouden, kwamen wij om een scherpe bocht der aloeë tegenover eenige vijanden te staan, die op een dertig meter voor ons juist het beekje wilden oversteken. Mamahit, die toen vooraan was, wees mij op een ouden man, die, door een drietal anderen geholpen, trachtte in het bosch te ontkomen, en vuurde, waardoor de oude gewond neerstortte.

Onmiddellijk brak de hel los en werden wij drieën op korten afstand van de hellingen der oevers, in het bosch, van alle zijden, heftig beschoten. Alle drie keken wij op hetzelfde moment elkaar even aan. Ik voor mij dacht zeker, en later zeiden ook Tarmin en Mamahit dat zij het eveneens hadden gedacht, dat ons einde was gekomen. Wij hebben toen betoel betoel (echt) geluk gehad. Ik jumpte in een waterkom van de bocht, achter ons de steile, uitgespoelde rotswand. Tot den buik stonden we in het water, letterlijk met den rug tegen den muur.

Wij waren volkomen uitgeloopen en bliezen als noordkapers. Ternauwernnood konden we de karabijnen in den aanslag brengen. De kogels van de bende sloegen voor ons in het water en tegen den achter ons gelegen rotswand, de steenscherven spatten om ons heen en tegen den rug; allemaal mis, maar ook ons geschiet was ledderum. Met onze hijgende ademhaling was geen goed gericht schot te geven. In ieder geval moesten wij eerst op adem komen en ook dan zou ik niet aanvallen, want ik wist dat wij met z'n drieën ons te midden van een groote bende bevonden. Op dit plekje konden wij, als we niet door een kogel getroffen werden, bij een aanval ons leven duur verkoopen.

De vijand was blijkbaar nog niet over zijn paniek heen en daaraan hebben wij het waarschijnlijk te danken gehad, dat wij reeds op adem waren aleer hij tot den aanval overging.

Het sein daartoe werd gegeven door een slanke, blanke vrouw, die met losgeraakte haren, met een klewang zwaaiende, gillend uit het bosch te voorschijn stormde. Zij viel, evenals een paar jonge mannen, die haar voorbeeld hadden gevolgd, door een schot in het hoofd getroffen,

[1]) H. C. Zentgraaff, Atjeh, bl. 136.

M. Schouten, Ridder M.W.O. Diende onder de bevelen van Gouverneur Swart in Borneo, Celebes en Atjeh. Werd wegens bijzondere verdiensten van onderluitenant buitengewoon bevorderd tot officier en is met den rang van kapitein gepensionneerd.

De 1e Luitenant der Marechaussee J. H. C. Vastenou, Ridder 4e kl. M.W.O. en na zijn dood ingeschreven in de registers als Ridder 3e kl. M.W.O., gesneuveld op Soembawa 19 Febr. 1908.

W. J. Mosselman, Ridder 3e kl. M.W.O. die als brigadecommandant bij de marechaussee (5e divisie) den beruchten Teungkoe di Paja Bakong neerlegde. Hij ging later over bij den vliegdienst en werd als Onderluitenant met den rang van 2e Luitenant gepensionneerd.

Grafmonument voor den 1en Luitenant der Marechaussee J. H. C. Vastenou op het Kerkhof te Makassar.

De Gouverneurswoning te Koetaradja (Atjeh).

toen zij ons tot enkele meters genaderd waren.

Het even geluwde vuur barstte weer, en zoo mogelijk nog heftiger, los. Ik merkte, dat de schutters nader en nader kwamen. Het werd critiek, en nog zag ik geen mijner overige marechaussee verschijnen. Later zeiden zij, dat zij mij hadden gezocht! Alsof bij dat geknetter en geschreeuw nog twijfel aan de juiste plek kon bestaan. Zij zijn bij het eerste hevige geknal nabij het verlaten bivak de helling opgestoven en hebben tenslotte in den rug der schutters een heftig vuur geopend. Dat was tactiek en inderdaad, wanneer zij druppelsgewijze, één voor één, langs de aloeë waren komen opdagen, zou dat weinig indruk gemaakt hebben. Ik geloof dat we dan allen onder den voet geloopen waren.

Toen wij alle drie stonden te vloeken in drie talen, was het muziek in onze ooren, toen wij eindelijk schuin tegenover ons dat heftig snelvuur hoorden en geschreeuw van: „Madjoe, hantam marsausee!" (Voorwaarts, sla erop, marechaussee!) De vijand vermoedde toen waarschijnlijk omsingeld te worden, daar hij toch ook wel moest begrijpen, dat de Kompeuni niet 3 marechaussee zoover het bosch inzond.

Er kwam weifeling en stagnatie in het schieten. Het ophitsende „La illaha illalah" verflauwde en toen daar opeens mijn vier manschappen met Wakary en Sinkey vooraan uit het oeverbosch in de bedding sprongen, maakte ik van die weifeling onmiddellijk gebruik om in te stormen op het bosch voor mij, waar ik het grootste kluwen vermoedde.

Daarvoor lag de oude man, zooeven door de anderen gedragen en door ons vuur geroffen. Van achter een paar steenblokken sprongen twee flinke jongens op. Zij dekten met hun lichaam den gevallene, klewang en rentjong in de vuisten. Zij moesten worden neergesabeld. Ik zag, toen ik over hem heen sprong, dat de oude reeds dood was, hij lag stil en reageerde niet op het handgemeen boven zich. Wel zag ik nog even zijn gouden wapen, de vermaarde „bawar", en het flitste door mij heen dat hij een Hooge was. Ook de opofferende wijze, waarop hij verdedigd werd door die twee jongelui, die werkelijk een heldendood stierven, zei mij zulks.

Wij hadden echter nog geen tijd om stil te staan en stormden door, het bosch in. De schutters daar wachtten ons niet af, slechts één man sprong vanachter een boom te voorschijn met zijn klewang. Ik zie nog de groote wrat naast zijn neus, voel nog mijn indruk van een oerleelijken vent, toen ik pareerde en mijn klewang zijn hals kliefde...

...Van verder achtervolgen van de rest der bende kwam toen niet veel meer. Ik floot mijn zes mannen bij elkaar en we keerden terug naar de plaats van het gevecht. We zagen eruit als vodden. Ik had een paar groote scheuren in mijn kleeren, voelde overal schrammen en pijnlijke plekken, hoe ik eraan kwam, wist ik niet. Zoo zagen zij er zoowat allemaal uit. Bij Tarmin was een hoek van zijn patroontasch afgeschoten, overigens waren wij als door een wonder ongedeerd..."

* * *

Zoo sneuvelden de groote, blinde verzetsleider, de als een heilige vereerde Teungkoe Sjeh di Paja Bakong (Seupot Mata), zijn zoon Tgk. Mat Saleh en ook Tjoet Meutia...

En andermaal is T. Radja Sabi den dans ontsprongen. Negen jaar lang blijft hij zwervende, rondom hem vallen zijn aanvoerders en volgelingen, steeds staan weer nieuwe gereed, steeds weer steunt de bevolking hem en verraadt niets.

Dan hoort hij... dat hij zichzelf bij het Bestuur gemeld heeft!

Maar het doet hem niets — twee volgelingen resten hem nog — korten tijd later nog maar één... daarna zwerft hij alleen rond...

T. Radja Sabi zou zich gemeld hebben — inderdaad heeft zich die mystificatie voorgedaan.

Zij doet in dit verhaal verder niet terzake, want deze mystificatie ging geheel buiten den zwerve-

ling om. De vraag waarom Si Doelah, zoon van een eenvoudigen oelama, de rol van T. Radja Sabi kwam spelen, waarom tallooze Atjehers den ondergeschovene als T. Radja Sabi herkenden, eerbied en onderworpenheid betoonden, en zelfs diep ontroerd voor hem verschenen, en waarom zij hebben toegelaten, dat hij aanvaard en opgevoed werd als toekomstig oeleëbalang, kon nooit en door niemand, ook niet door Swart, beantwoord worden. Hoopte men door de önderschuiving den echten T. Radja Sabi veilig buiten schot te houden? Rekenden de onderschuivers op een hooge belooning? Wie zal het zeggen...? Atjeh blijft Atjeh...

* * *

Maar betrekkelijk spoedig kwamen er in de bivaks berichten binnen dat de echte T. Radja Sabi nog wel degelijk rondzwierf.

En in 1916 kreeg Schouten zóó positieve berichten, dat hij met den oelèëbalang van Seuleuma besloot nog een poging te wagen: de „vechttijd" was voorbij en waarom moest die jongen blijven rondzwerven? Met medewerking van alle hoofden en ook van T. Tjhi' Béntara, den halfbroer, die persoonlijk mee ging, werd „ergens in de rimba" een bespreking gehouden en... „wij zullen den echten T. Radja Sabi naar beneden brengen als eerst vaststaat dat de jongen te Koetaradja niet echt is, als dus de Toean Besar erkent dat een verkeerde als T. Radja Sabi is aangewezen."

Die voorwaarde bleek een struikelblok te zijn -- en T. Radja Sabi bleef zwerven in de bosschen van den eenzamen Goenòng Panjang. Totdat hij op 13 Maart 1919 — Swart was toen reeds afgetreden — en op zijn achttiende jaar en na jaren, waarin hij ook nu en dan zich in bewoonde plaatsen had opgehouden, te Lho' Seumawè werd herkend door een van zijn vroegere kawans (makkers), die hem naar zijn oom T. Tjhi' Béntara bracht: het moest nu uit zijn met het zwerven, hij moest „mèl". Dat werd de eindelijke erkenning — de „onechte" verdween en eindigde als wegmandoer.

En T. Radja Sabi werd in 1937, toen de zoon van zijn oom, die als oelèëbalang een mislukking bleek, in 1936 was geschorst, eindelijk en tenslotte oelèëbalang van Keureutòë.

Dat was het Atjehsche drama van T. Radja Sabi en de zijnen... „mannen en vrouwen, die de trots van elk volk zouden uitmaken en die voor de schitterendste van onze oorlogsfiguren niet onder doen".

HOOFDSTUK XI.

Het verzet 1908-1912:

a. in Keureutòë en Pasè;
b. in Pidië;
c. in Bireuën en Lho' Seumawè;
d. in het Meergebied en de Dörötstreek;
e. op de Westkust;
f. in de Gajòlanden.

Thans een beschrijving van het verzet, zooals het alom in Atjeh oplaaide en in 1908 zijn hoogtepunt bereikte om na 4 jaren hardnekkigen strijd in 1912 als *algemeen* verzet te eindigen.

Zes streken in Atjeh vormden de eigenlijke verzetshaarden:

a. Keureutòë en Pasè;
b. Pidië;
c. Bireuën en Lho' Seumawè;
d. het Meergebied en de Dörötstreek;
e. de Westkust;
f. de Gajòlanden.

In elk van die gebieden werd het verzet feitelijk door eigen verzetsleiders met eigen benden gevoerd, hoewel, zooals uit de beschrijving zal blijken, onderling contact werd gehouden, zoodat benden, die het in een of andere streek te benauwd kregen, tijdelijk bij den buurman verademing zochten.

De beschrijving van dit verzet en de wijze, waarop het gebroken werd, mag hier niet ontbreken, ook al moet het verhaal noodgedwongen weleens eentonig en soms voorzien worden van namen, die den lezer weinig zeggen, maar die onverbrekelijk zijn verbonden aan dit stuk van de Atjeh-geschiedenis.

* * *

a. *Het verzet in Keureutòë en Pasè 1908-1912.*

In deze hevig door het oplaaiende verzet geteisterde streek werd reeds in de laatste maanden van 1908 de grondslag voor verbetering gelegd; militair en civiel werk vulden elkaar zooveel mogelijk aan. En waar eenerzijds harde klappen vielen en *moesten* vallen, trachtte het bestuur anderzijds „verzachtend", bovenal rechtvaardig en... fouten herstellende in te werken.

Nergens had het verzet en de daaraan gepaard gaande anarchie en onveiligheid land en volk zóó achterop gebracht; de hoofden hadden hun gezag over de bevolking en hun vertrouwen in het bestuur verloren; de eertijds landbouwende en veehoudende bevolking was straatarm geworden; de veestapel bleek grootendeels vernietigd; het boete-systeem en het onrechtmatig inhouden van inkomsten, het met den sterken arm en niets en niemand ontziende innen dier boeten hadden slechts haat, minachting en verzet veroorzaakt.

De nieuwe koers bracht aan de hand van Swart's inzichten tegenover deze fouten dadelijk en waar mogelijk herstel: de onrechtmatig ingehouden inkomsten werden uitgekeerd evenals de ten onrechte in het „wegenfonds" gestorte waarborgsommen; de oelèëbalangs werden gesteund en keerden langzamerhand in hun gampongs terug; rijst en zaai-padi werden van bestuurswege verstrekt evenals voorschotten op ruime schaal voor aankoop van ploegvee.

„Ik heb in Keureutòë, eertijds een rijk en welvarend land, hopelooze toestanden aangetroffen", aldus een van Swart's medewerkers, die jarenlang deze streek bestuurde, „en nu weet ik wel dat de toestand kritiek is geweest en dat scherpe maatregelen dus noodig waren, maar die maatregelen werden niet altijd beleidvol uitgevoerd en zijn meermalen óver de grens van het noodzakelijke en toelaatbare gegaan. Jarenlang waren de hoofden door inhoudingen in hun inkomsten besnoeid. Spionnen werden niet overal goed ge-

leid en gecontroleerd, bedrogen hun uitzenders, stookten tusschen anderen, vexeerden de bevolking en lieten, indien aan hun eischen niet werd voldaan, vee en bezittingen aan onschuldigen ontnemen. De veestapel was daardoor vrijwel uitgeroeid. Het kon de bevolking niets meer schelen, zij werd onverschillig en week uit. Al die maatregelen en vooral de toepassing en uitvoering kweekten haat en verzet.

Dus streefde Swart ernaar dadelijk en waar maar mogelijk het misdane ó ngedaan te maken, ook gelet op zijn opdracht: het onrechtmatig ingehoudene terugbetalen. Men heeft hem weleens verweten dat hij „met geld strooide", maar zij, die zoo spreken, kenden de toestanden niet, wisten niet hoe jarenlang al die menschen benadeeld waren. Die vlotte en nooit „krenterige" terugbetaling heeft een voortreffelijken indruk gemaakt. En dit geldt eveneens voor de voorschotten, die hij op ruime wijze liet verstrekken voor den aankoop van nieuw vee. Ook hier gelijke verwijten. Laat ik daartegenover mijn verklaring stellen, gegrond op een jarenlange bestuursvoering in dit land en in de jaren 1908 en later, dat alle voorschotten in mijn ressort prompt zijn terugbetaald. Natuurlijk zijn pogingen tot geknoei, tot bedrog voorgekomen. Het is onze taak als bestuurder die te onderkennen. Als we daartoe niet in staat zijn, deugen we niet. Maar het pleit niet tegen het s t e l s e l. Dat rechtvaardige, verzoenend werkende stelsel had een uitmuntende invloed".

* * *

In 1908 werd de toestand reeds aanmerkelijk gunstiger. Er kwamen nog maar weinig geweldplegingen tegenover de bevolking voor, die, waar zij voldoende werd beschermd, medewerking verleende. En als gevolg van die medewerking (het rustige deel van de bevolking had méér dan zijn bekomst van het bendewezen) sneuvelden twee van Tgk. di Barat's beste aanvoerders, terwijl Tg. di Paja Bakong zijn besten „pang" (onderaanvoerder) verloor. Als gevolg hiervan voelden deze beide hoofdverzetsleiders zich niet meer veilig in het Keureutòë'sche en weken uit naar de Gajòlanden, waar zij zich schuil hielden.

Dientengevolge bleef als eenige nog niet onderworpen figuur van beteekenis in dit gebied rondzwerven T. Radja Sabi, de thans 12 jaar oude zoon van wijlen den gefusileerden T. Tjoet Moehamat, met de bende van zijn stiefvader Pang Nanggròë.

Het jaar 1910 bracht voor vele bendehoofden in deze streek het einde. In de eerste maanden trachtten zij, en vooral P. Nanggròë, door overvallingen van onderworpen gampongbewoners, door molestatie en bedreiging, hun invloed te handhaven, doch de bevolking voelde de kracht der Kompeuni, betoonde een toenemende medewerking en die beteekende het einde voor de benden.

In Februari onderwierpen zich de beide voornaamste onderaanvoerders van P. Nanggròë en leverden 2 repeteergeweren in (repeteergeweren werden zeldzaam en kostbaar!) en op 24 September kwam ook voor hun leider het einde: sergeant Slooten overviel hem in de Paja Tjitjém (zie vorig hoofdstuk) en dat was het slot voor dezen vrijbuiter.

Daarna ging het in sneller tempo; Mosselman overviel 25 October aan de kr. Peutòë een der langgezochte Paja Bakong Teungkoes (zie vorig hoofdstuk) en dat beteekende het einde voor Tgk. Sjeh di Paja Bakong, ook genaamd Tgk. Seupot Mata (hij was half blind), voor zijn zoon Tg. Mat Salèh en vijf volgelingen en... voor Tjoet Meutia, de weduwe van Pang Nanggròë en de moeder van T. Radja Sabi.

En tenslotte meldde zich Pang Aron, de actiefste onderaanvoerder van den grooten Tgk. di Barat, met 8 volgelingen.

Het sneuvelen (of melden) van zooveel fanatieke en invloedrijke verzetslieden bracht de blijvende ommekeer tot stand, welke zich in het komende jaar duidelijk zou afteekenen; 71 ver-

zetslieden sneuvelden in 1910, 51 werden gevangen genomen en 80 meldden zich.

Het jaar 1911 bracht de groote verbetering: „de politieke toestand bleef gunstig" werd een gebruikelijke aanhef van het maandverslag.

Het samenwerken van de bevolking met de Kompeuni tegen de ook voor haar hinderlijke „djahats" werd aanleiding tot gebeurtenissen zooals in Maart: „in begin Maart heeft de bende van Pang Bin Dé van Gloempang Doea twee jongens met geweld meegevoerd.

Eenige nachten later beproefde de bende door tusschenkomst van die twee jongens in genoemde gampong te fourageeren, maar werd door de bewoners verjaagd, terwijl de beide jongens uit haar handen verlost werden."

Het wordt geleidelijk aan het „kleinere werk" (maar daarom niet gemakkelijker), het zoeken van spelden in hooibergen, maar dan, zooals een marechausseecommandant het uitdrukte, van „spelden, die e t e n moeten". En dus heet het in Mei: „aan een der talrijke uitgezonden patrouilles mocht het gelukken een bende fourageurs te overvallen van Tgk. di MataIë, waarbij een vrouw bij ongeluk zwaar werd verwond; zij stierf den volgenden dag als gevolg van eigen moedwil door het loswringen van het verband..."

In Juni eindelijk weer berichten over den spoorloos verdwenen Tgk. di Barat: deze onverzoenlijke Teungkoe had zich met eenige aanhangers uit het Gajòland van zijn schuilplaatsen in die bergstreken weer naar de boven-Keureutòë begeven. Dat beteekende dadelijk een tegenslag — Tgk. di Barat blééf Tgk. di Barat.

Het verslag over Juni meldde: „zijn aanwezigheid in Keureutòë openbaarde zich dadelijk door het overloopen van het vroegere bendehoofd T. Ali van Pira', schoonzoon van Tgk. di Paja Bakong, met 8 volgelingen, allen jongens van 16 tot 18 jaar.

Slechts een zestal nachten bleven de uitgewekenen weg om zich daarna weer te melden. De algemeene opinie zegt dat zij, zonder vuurwapenen bij den Teungkoe gekomen, door dezen zijn afgewezen.

Verder werd in den nacht van den 23en op den 24en een patrouille sterk een brigade marechaussee onder den bivakcommandant te Leuhong, kapitein van der Vlerk, in een marschbivak in het bosch aan de Keureutòë-rivier door eenige kwaadwilligen beslopen en met het blanke wapen aangevallen met het gevolg dat een inl. mar. sneuvelde en kapitein van der Vlerk en 2 Atj. gidsen licht gewond werden, terwijl een model karabijn verloren ging. Er werd bewezen dat de aanval was uitgevoerd door oude, verknochte leden van de bende van Tgk. di Barat. Intusschen zijn alle beschikbare patrouilles uitgegaan om den Teungkoe op te sporen en te vervolgen..."

Maar de eerste, die hiervan de kwade gevolgen onderging, was de al evenzeer onverzoenlijke en onvindbare Tgk. di MataIë, wiens ladangs werden overvallen. En dat kostte hem zijn zwager é n beste bendehoofd benevens nog enkele familieleden en al zijn voorraden.

Ook in September verloor Tgk. di MataIë weer een paar volgelingen en het maandverslag over October vermeldde: „door een patrouille van het bivak Babah Kroeëng Bidin werd in den omtrek der overvallen ladangs van Tgk. di MataIë een vrouw met 2 kinderen gevonden, die sedert den overval aldaar had rondgezworven, zonder een der haren te hebben terug gezien en zonder de ladangs te kunnen terugvinden. In ellendigen toestand, levende van boschvruchten, had zij ongeveer 1½ maand daar doorgebracht. Zij werd naar Lho' Seumawè ter verpleging gezonden".

In December was „de toestand gunstig" — Behrens en de zijnen zaten achter Tg. di Barat: het kon nog een paar maanden, het kon een jaar of langer duren maar het onherroepelijke einde naderde.

Dit jaar 1911 was geen gelukkig jaar voor Tgk. di Barat geweest. In Januari had in Seu-

reulo (Meergebied, thans onderafd. Takengon) de plaats, waar Tgk. di Barat zich schuil hield, een groote bijeenkomst van de verzetspartij plaats gevonden, waaraan ook benden Gajoes hadden deelgenomen. Maar die bijeenkomst was ongelukkigerwijze ontdekt of verraden en door patrouilles uit elkaar gedreven, waarbij de schoonvader van den Teungkoe sneuvelde. En toen in de daarop volgende maand een ontmoeting met de marechaussee alweer ongelukkig verliep, verliet Tgk. di Barat het Meergebied en begaf zich weer naar de vlakte van Lho' Soekon en Lho' Seumawè.

Daar wilde hij samen met Tgk. di Mata Ië het verzet opnieuw organiseeren. Maar ook daar wachtten de marechaussee hem op. Hun slagen troffen weliswaar eerst Tgk. di Mata Ië (die nog jarenlang onvindbaar of ontrefbaar zou blijken), maar op 22 Februari 1912 overviel Behrens hem met 2 brigades (zie vorig hoofdstuk) en dat was het slot voor Tgk. di Barat.

Vanaf dat oogenblik werd de toestand in de geheele afdeeling Noordkust stabiel en van gunstig tot zeer gunstig; het leed was daar geleden.

b. *Het verzet in Pidië van 1908-1912.*

In dit verzetsgebied, de „bakermat" van de onverzoenlijke geestelijke leiders de Tirò Teungkoes, kreeg in 1908 de Oelama-partij stevige klappen nadat einde 1907 de Tirò-bende tengevolge van den patrouillegang der marechaussee onder Schmidt van Geumpang naar Pidië was gevlucht, waardoor geruimen tijd geen aanraking met haar geweest was.

In Pidië had kapitein G. K. Dijkstra, Swart's medewerker in Borneo en Celebes, het bestuur overgenomen van majoor Schröder. Maar ook vóór Dijkstra's optreden sloeg de Kompeuni daar hard en raak: op 8 Februari overviel Schmidt, afgaande op gevonden en zorgvuldig gevolgde sporen, aan de kr. Meu' de schuilplaats der bende, waarbij vijf der voornaamste Teungkoes sneuvelden; op 15 April sloeg luitenant Jenae met een patrouille van de 3e divisie een slag zooals er weinig geslagen zijn: de geheele bende van Tgk. Léjman (opvolger van den bekenden Tgk. di Tjòt Tjitjém) werd bij een overval onschadelijk gemaakt, waarbij 36 man sneuvelden en 14 geweren in onze handen vielen; de eur. sergeants Loeff en Roobaart verwierven daarbij de Militaire Willemsorde.

Bovendien werd in Februari de schuilplaats overvallen van den langgezochten panglima van den ex-pretendent sultan, Keutjhi' Saman, die met 3 aanhangers sneuvelde, terwijl Schmidt in de Tangsé-vallei (en volgens belofte aan Swart binnen 3 maanden) den onvindbaren Keudjroeën Oebit vond en uit het Register der Bendehoofden kon schrappen: het eerste werkstuk, dat deze langjarige medewerker van Swart, diens „eerste spoorzoeker", den nieuwen Gouverneur afleverde.

In den loop van 1909 verbeterde de toestand in het geheele gebied — maar er sneuvelden nog 269 tegenstanders onder wie 17 bendehoofden of aanvoerders en 7 Teungkoes; 11 werden gevangen genomen onder wie de geleerde en fanatieke Tgk. di Reubèë, terwijl 72 zich onderwierpen — mèl sadja.

Mèl sadja — zich melden, zich onderwerpen... het verzet bieden werd voor velen een te gevaarlijk bestek. Hoewel... in den nacht van 8 op 9 December voerde de handige Tgk. Aron met zijn bende een bijna volmaakt „huzarenstukje" op: gedeeltelijk als soldaat verkleed, waartoe buitgemaakte uniformen en uitrustingsstukken werden gebruikt, gaven zij zich in Keudè Garot voor een patrouille uit, werden door de bevolkingswacht binnen gelaten, maakten 8 aan den oelèëbalang geleende geweren buit, verwondden den Imeum van Garot, het hoofd van de wacht, en verdwenen met hun buit — a c h t geweren was in die dagen geweldig veel, al bleven zij, nu de Kompeuni weer e c h t de Kompeuni was geworden, natuurlijk slechts een „leen".

Het jaar 1910 bracht de verdere algemeene verbetering; Boreel (Lam Meulò) en Schmidt

(Tangsé) werden de gangmakers, waarbij Schmidt zich ingevolge zijn opdracht uitsluitend aan het vernietigen van het overblijvende deel van de Tirò Teungkoes wijdde.

In Mei de eerste klap: Schmidt overviel na een meesterlijk uitgevoerde patrouille de schuilplaats van de beide groote Tirò-mannen, Tgk. Tjhi' Majét en Tgk. di Boekét, die met vele volgelingen sneuvelden. En het hoofd der Tirò-bende werd door zijn toen zestienjarigen zoon Tgk. Ma'at opgevolgd — de laatst overblijvende der Tirò Teungkoes.

In Augustus en September weer harde klappen: er ontstond verdeeldheid onder de benden, waardoor de Pedireezen zich aansloten bij den bekenden en beruchten T. Dagang (uit Tangsé), den man, dien Schmidt jarenlang vruchteloos zou vervolgen, terwijl de hoofdzakelijk uit Groot Atjeh afkomstige vreemdelingen (oelama's) Tgk. Ma'at volgden.[1])

In Augustus legde de bivakcommandant van Geumpang (onderluitenant Roelofsen) eindelijk den lang gezochten en beruchten verzetsleider in dat gebied, Keudjroeën Leupoe, neer, terwijl Boreel met Tgk. Aron afrekende, zij het nog niet volledig: zes volgelingen werden onschadelijk gemaakt, twee van de acht geweren keerden tot de Kompeuni terug.

Dat de bevolking nu hulp verleende bij het onschadelijk maken van de terroriseerende benden, de fourageurs en de „geld-inners", vond mede zijn oorzaak in het feit dat door de afgezanten dier benden in dit jaar niet minder dan 8 gamponglieden onder wie 2 vrouwen werden vermoord.

In totaal sneuvelden in 1910 in Pidië 186 verzetslieden; 28 werden gevangen genomen en 174 onderwierpen zich.

* * *

Het jaar 1910 was ook voor de andere gebieden der Noordkust succesvol (zie Bireuën en Lho Seumawè), zoodat in het Koloniaal Verslag omtrent de Noordkust kon worden gerapporteerd:

„Behalve in het Meergebied en in de Dörötstreek heeft de partij van het verzet zich van lieverlede opgelost in kleine benden zonder leiding en verband, die zich in onbewoonde woud- en bergstreken en in moerassen verborgen houden en vooral in den laatsten tijd stelselmatig alle ontmoetingen met onze patrouilles vermijden. Bij de bestrijding van de kwaadwilligen werd in de vier noordelijke onderafdeelingen van de hoofden en bevolking veel steun ondervonden. De handhaving van rust en orde kon in het overgroote deel van de bewoonde streken aan de hoofden worden toevertrouwd.

Het verkeer tusschen de kampongs was levendig; de handelswijken (keudè's) werden, in tegenstelling met vroeger, des nachts niet meer verlaten; uitgestrekte, sedert lang braak liggende gronden kwamen weder in bebouwing en afgelegen en verlaten nederzettingen en tuinen werden geoccupeerd; de Atjehtram reed steeds zonder dekking en de baanwerkers behoefden niet meer te worden beveiligd, terwijl voor hun verblijven, overal langs de baan opgericht, geen extra-bescherming noodig bleek; vernieling van telefoonlijnen had in de laatste maanden niet meer plaats. De Europeesche bestuurders kunnen thans een groot deel hunner ressorten — in Lho' Seumawè de geheele onderafdeeling — zonder militaire dekking bezoeken."

Het jaar 1911 bracht dan ook voor Pidië een zich steeds gunstiger ontwikkelende toestand, al zette het met een tegenvaller in: een brigade infanterie zond van uit haar bivak in gp. Biheuë (en vierkant tegen de voorschriften) 7 militairen (dus de helft van haar sterkte) naar het nabijgelegen Kalè om te fourageeren. De onvindbare Pang Bintang stond echter in betrekking tot den keutjhi' (dorpshoofd) van Kalé, die eveneens het vertrouwen van de Kompeuni genoot. Dientengevolge kon de keutjhi' weer 4 van de 7 militai-

[1]) Voor den strijd tegen de Tirò Teungkoes zie ook „Marechaussee in Atjeh".

ren naar een verwijderd deel der gampong lokken. Terwijl zij daar, en nog wel met de vrouw van het dorpshoofd, aan het „pingelen" waren over de rijst, werden zij plotseling door den keutjhi' en 5 leden van de bende van Pang Bintang aangevallen en gewond. Maar de gewonde militairen sloegen er stevig op los, doodden den keutjhi' en een bendelid, en verdreven de 4 anderen. Zelfs bleef de revolver van den keutjhi' in hun handen, maar een karabijn verdween. Oogenblikkelijk ging toen een patrouille uit, achterhaalde de karabijn en achterhaalde ook de vier vluchtelingen, die allen zwaar gewond bleken. En het doel van den overval bleek te zijn geweest: bemachtigen van vuurwapenen, de benden raakten verontrustend uit haar schiettuig!

Natuurlijk hadden er nog ondernemingen tegen de gevoelige trambaan plaats — dat was de mooiste gelegenheid goedgezinde keutjhi's in ongelegenheid te brengen.

Daarnaast bracht elke maand zijn „oogst", terwijl het maandverslag over April vermeldde: „neergelegd werd o.a. de sabil-vergaarder voor de uitgewekenen Tgk. Hadji Oesoh. De vrouw van laatstgenoemde moest uit zelfverdediging eveneens worden neergeschoten; zij wist, zonder haar bedoeling op eenige wijze te verraden, den eur. sergeant van de patrouille te naderen en hem op het gunstige oogenblik met een listig verborgen rentjong levensgevaarlijk te verwonden."

In Mei gaf Schmidt den Tirò Teungkoes weer een gevoeligen slag: drie van de voornaamste Pedireesche oelama's en een Groot Atjehsche oelama met 4 volgelingen lieten het leven. „Vooral de dood van Tgk. Asjém", aldus het maandverslag, „zwager van wijlen Tgk. Tjhi' Tirò en leidend godsdienstdweper bij de bende, kan over haar verder bestaan beslissen".

Die beslissing viel in October toen Schmidt in Tangsé de schuilplaats overviel van den laatsten Tirò Teugkoe en van den onvindbaren T. Dagang: 26 dooden, 4 gewonden en 1 revolver bleven in onze handen.

Tot de gesneuvelden behoorden o.a. de als „kramat" (heilig) vereerde nestor der geestelijke verzetsleiders Habib Teupin Wan (zóó heilig dat de vingers van hem of haar, die naar hem durfden wijzen, verstijfden!), drie schriftgeleerden van grooten naam, benevens twee bekende bendehoofden.

Tegelijkertijd legde een patrouille uit Meulaboh in Pameu het verzetshoofd Keutjhi' Bén neer, terwijl de marechaussee der 3e divisie onder kapitein van Gheel Gildemeester (Boreel was inmiddels naar het Gajò-land overgeplaatst) eindelijk den beruchten en gevreesden hoofdaanvoerder der benden in Lam Meulò Tgk. Moehamat Haroen met zijn voornaamste onderaanvoerders en 6 volgelingen onschadelijk maakten.

En zoodoende kon Swart in October rapporteeren: „den 16en October kwam rapporteur ter onderafdeelingshoofdplaats om na inspectie van het civiel etablissement den 18en een tournee te beginnen door de onderafdeeling. Op deze tournee werden alle landschappen bezocht en in de landschappen alle moekims, waarin met de gamponghoofden werd vergaderd en hunne klachten en verzoeken werden aangehoord, onderzocht en waar mogelijk genoegdoening werd verschaft. Ook lieden uit de bevolking, die in groote drommen waren opgekomen, werden met hunne verzoeken toegelaten, die in hoofdzaak betroffen gratieeringen van veroordeelden en vrijstellingen van de belasting voor minvermogende ouden van dagen of gebrekkigen. De geheele tournee geschiedde zonder militaire dekking, terwijl de plaatsen, waar werd overnacht — in de koeta's der oelèëbalangs of in de meunasah's — slechts werden bewaakt door gewapende volgelingen der hoofden, meer echter als eerbewijs dan wel omdat de veiligheidstoestand dat noodig maakte."

In November bleek reeds de uitwerking van het succes van October: de broeder van T. Dagang met 6 volgelingen en 6 volgelingen van den grooten Tgk. Moehamat Haroen meldden zich, allen onverzoenlijken, allen behoorende tot de

strijdbare kern der benden, maar allen moedeloos geworden.

In Geumpang weken de nog overgebleven volgelingen van wijlen keutjhi' Bén uit naar het moeilijk bereikbare Pameu (het gebied der „hongerpatrouilles"), terwijl het sneuvelen van Tgk. Moeh. Haroen ook dit gevolg opleverde dat de bewoners der randgampongs in de vlakte hun verlaten tuinen in de uitloopers van het gebergte weer bewerkten, terwijl een groot aantal Atjehers vergunning kwam vragen boschproducten in het bergterrein te verzamelen: met Tgk. Moeh. Haroen was de onveiligheid, de vrees voor beroovingen en moord verdwenen.

En in December besloot Schmidt zijn groote werkstuk: de laatst overgeblevene uit het fanatieke geslacht der Tirò-oelama's, de jonge Tgk. Tjhi' Ma'at (die een laatste voorstel van Schmidt tot onderwerping had afgewezen omdat een Tirò Teungkoe het sjahid-worden verkoos boven overgave) sneuvelde met 2 zijner laatste volgelingen. Wel vormden zich uit de overgebleven bendeleden nog enkele kleine bendetjes, doch zij waren niet meer van beteekenis.

Zoodat Swart als besluit van dit jaar kon berichten: „de algemeene veiligheidstoestand is dermate vooruitgegaan, dat de dalen van de Beuratjan, de Panté Radja en de Mamprèë tot diep in het bergterrein, ongeveer 3 uur gaans van de bewoonde vlakte, konden worden geoccupeerd. In de nieuwe nederzettingen hebben zich circa 400 geregistreerden met hun vrouwen en kinderen gevestigd; zij bewegen er zich ongewapend vrijelijk en hebben er geen molestatie ondervonden."

En zoodoende kon in 1912 de bezetting van Pidië met 2 compagnieën worden verminderd.

c. *Het verzet in Bireuën en Lho' Seumawè van 1908-1912.*

In het tusschen Lho' Seumawè en Pidië gelegen Bireuën (Peusangan en Samalanga), een altijd roerige streek, verbeterde de toestand na het sneuvelen van enkele voorname aanvoerders. In hoofdzaak beperkte het verzet zich hier tot beschietingen van de tram, vernielen van de telefoon en gewelddadig optreden tegen de onderworpen bevolking, waarbij voor moord niet werd teruggeschrikt.

Toen echter het ontzag voor de Kompeuni weer hersteld was (Watrin was hier de aanvoerder der marechaussee), begon de nu weer beschermde bevolking zelf zich tegen de benden te keeren en dat beteekende op 20 December 1909 het einde voor Pang Aron en op 24 December voor de beruchte Tgk. di Atjèh Ma' Amin, die tijdens het fourageeren in gampong Blang overweldigd en uitgeleverd werd.

Het jaar 1910 werd het laatste „verzetsjaar"; hardnekkig en succesvol werden de benden en vooral hun aanvoerders vervolgd — 62 tegenstanders sneuvelden dit jaar, 31 werden gevangen genomen en 161 onderwierpen zich.

Daarmede was in Bireuën het zeer uitgesneden, ook al werden gedurende dit jaar nog 5 gampongbewoners vermoord en 7 gewond door wraakzuchtige bendeleden, terwijl aanslagen op den in aanleg zijnden Gajòweg (naar het Meergebied) meermalen voorkwamen.

Ook dat minderde geleidelijk en in Juli 1911 kon door Swart in het maandverslag worden gemeld: „tegen het einde van de maand kwam aan de controleur G. J. van Dongen om het bestuur van de onderafdeeling over te nemen van den civiel gezaghebber, den kapitein der marechaussee W. A. Herold".

* * *

In Lho' Seumawè was de toestand het gunstigst gebleven; ook daar was het bestuur reeds geruimen tijd in handen van een controleur, hoewel deze afdeeling ook het hare meekreeg van het bendewezen en o.a. de bezetting van het bivak Boeloh Blang Ara onder Schouten meermalen de handen vol had en hield.

Maar reeds in 1910 bracht het maandverslag

als regel de mededeeling dat orde en rust niet werden verstoord en dat de politieke toestand gunstig bleef; in November en December viel er zelfs niets bijzonders te vermelden; in dat jaar waren vrijwel alle overgebleven verzetslieden gesneuveld of opgepakt.

d. *Het verzet in het Meergebied en de Döröt-streek van 1908-1912.*

In dit nog weinig betreden en afgezochte berggebied (tegenwoordig de onderafdeeling Takengön), waar de benden overal goede en veilige schuilplaatsen vonden, werden in 1908 wel enkele successen verkregen, maar desondanks trad, ook in 1909, nog weinig verbetering in.

Wel vielen in laatstgenoemd jaar gevoelige klappen (er sneuvelden 132 verzetslieden), maar onder dit democratisch aangelegde bergvolk hadden de hoofden slechts weinig gezag, en dat volk steunde, gedeeltelijk ook uit vrees voor wraak, de kwaadwilligen. Dientengevolge kregen onze troepen klappen: op 24 December werd een uit Samarkilang terugkeerende groep infanterie in haar marschbivak bij Tjampoeron overvallen, bij welken aanval de eur. sergt. brigadecdt., 6 minderen en 4 dwangarbeiders sneuvelden, terwijl 7 fuseliers en 4 dwangarbeiders gewond werden; rondom deze veroverde karabijnen vormde zich de gevaarlijke Telongbende, die bijna 2 jaar het Meergebied in beroering bracht.

Ook in 1910 was de toestand nog weinig gunstig; er zwierven tal van uitgewekenen rond en telkens werd verzet geboden; 85 verzetslieden lieten het leven, 10 werden gevangen genomen en slechts 17 meldden zich.

Eerst in 1911, onder „Hein" Meijer's krachtige marechaussee-hand, begon de verbetering.

In Januari deed zich echter de invloed van Tgk. di Barat nog gevoelen (zie ook Keureutöë); de benden vertoonden een verhoogde actie, de Telongbende beschoot onze patrouilles, er had weer een klewangaanval in Linggö plaats, maar eindelijk kreeg de Telongbende de tik, die haar al lang was toegedacht: 16 gesneuvelden en een karabijn, terwijl onder de dooden een neef van den Kedjoerön van Boekét werd herkend.

Dan weer enkele maanden zonder veel aanraking, in Mei een klewangaanval op een marschbivak bij Nalon (1 gesn., 3 gewonden en 1 kar.); nog een klap aan de Telong-bende, méér meldingen, méér ladangs en schuilplaatsen van Tgk. di Barat, die in het Samarkilangsche konden worden opgeruimd, en eindelijk in Juli het bericht dat in de meeste valleien van dit bergland over onderwerping werd beraadslaagd — die maand beteekende voor de verzetslieden een verlies van 19 gesneuvelden, 63 meldingen en 3 kostbare ingeleverde karabijnen. Het einde kwam in zicht.

In Augustus bezocht Swart het Meergebied — weer meldden zich een 60-tal uitgewekenen, weer werden geweren ingeleverd, doch het duurde nog tot 16 October voordat het gros der Telongbende den strijd opgaf (20 man met alle aanvoerders) en zich onderwierp met inlevering van de laatste drie karabijnen, welke tijdens den overval bij Tjampoeron waren verloren gegaan.

In November werd de toestand steeds gunstiger; de veiligheid van personen en goederen nam toe, terwijl overal bendetjes en bendehoofden zich meldden of onschadelijk werden gemaakt.

En toen in 1912 ook de bende in de Döröt-streek zich onderwierp, kon in het Meergebied en de Döröt-streek de toestand voortaan van gunstig tot zeer gunstig worden beoordeeld.

e. *Het verzet op de Westkust van 1908-1912.*

De politieke toestand liet hier in 1908 veel te wenschen; in deze moeilijke streek met ingewikkelde onderlinge verhoudingen, met een fanatieke en vechtlustige bevolking (Meulaboh is h é t land voor klewangaanvallen) waren beschietingen, moordaanslagen op goedgezinde gampongbewoners, vernielingen van de telefoonlijn, overloopen naar de verzetspartij aan de orde van den dag. Daarbij kwam dat in zeven jaar niet minder dan n e g e n gezaghebbers elkaar hadden

afgewisseld, dat in de Wòjla-streek politiek „gemodderd" was (de bewoordingen van een officieel rapport), dat de hoofden elkaar het licht in de oogen niet gunden en dat — het kwaadste zeer! — de beschikbare troepenmacht onvoldoende bleek.

Toen eindelijk in 1909 de civiel gezaghebber, de bekende marechaussee-kapitein Geertsema Beckeringh, over voldoende machtsmiddelen kon beschikken (een mobiele marechaussee colonne onder bevel van den bekenden marechaussee kapitein Darlang bezette tijdelijk eerst de mond van de Wòjla en later Boebon), toen Schmidt in Teunòm opruiming had gehouden, en toen de pacificatie van de lastige Boven Wòjla onder Scheurleer en vanuit het bivak Tanòh Mirah de onderwerping van 200 verzetslieden had opgeleverd (ook hier werden die onderworpenen met rijst en zaad-padi geholpen) bleven in het Meulabosche alleen de Beneden Wòjla, Boebon en Seunagan nog onrustig.

In dat Seunagansche pleegde in Maart 1909 Waki Him weer een ouderwetschen klewangaanval, welke ons elf gewonden kostte, maar die voor Waki Him en drie der zijnen het einde als „sjahid" bracht.

De groote verzetleiders in Seunagan en Tadoe begonnen echter teekenen van toenadering te toonen.

* * *

In de onderafdeeling Tapa' Toean, waar Veltman het bestuur en het commando voerde, ging het in 1908 vooral tegen den bekenden verzetsleider T. Bén Blang Pidië, die de geheele streek in onrust bracht en hield.

Het optreden der marechaussee leverde echter al spoedig de noodige meldingen op; in Juni onderwierp T. Bén's oudste zoon zich met 100 volgelingen en 9 geweren; een paar weken later gaf T. Bén met 2 andere zoons en 160 man het verzet eveneens op en bracht andermaal negen geweren naar de rustkamer der Kompeuni...

In Augustus kwamen ook de overigen in onderwerping (weer 11 geweren), behalve Panglima Nja Noer, die het einde als geloofsgetuige verkoos en dientengevolge al in November in de Gajò Loeös sneuvelde. Tenslotte bracht T. Bén tegen het einde van het jaar zijn beide laatste, nog rondzwervende zoons bij het Bestuur... en Tapa' Toean werd weer rustig.

Die rust bleef ook in 1909 gehandhaafd hoewel nu en dan onrust ontstond door invallen van benden uit het naburige Gajòland, waar de Kompeuni eveneens doende was.

* * *

In het jaar 1910 zetten de gunstige teekenen zich door in een algemeene, opvallende verbetering op de geheele Westkust.

In Maart meldden zich in het Meulabosche meer dan 100 uitgewekenen; onder hen bevonden zich vele aanhangers van Tgk. Poeti'.

Maar — en dat blijft de eeuwige tegenslag — in Januari viel een patrouille, die onder sergeant de Haas in prauwen een zijriviertje van de kr. Boebon opvoer, in een hinderlaag, waarbij de commandant en 8 man het leven verloren, terwijl niet minder dan elf karabijnen verdwenen, waarvan er echter 9 opgevischt of ingeleverd werden.

In April weer 132 meldingen met 2 geweren, terwijl, nadat in Maart aan de Boven Tripa T. Moeda Mat Sa'it met 2 man was gesneuveld, de onderwerping in Seunagan, Tadoe en Tripa van al zijn pangs en bendeleden volgde... plus 2 geweren.

Trouwens, April was een vruchtbare maand: in Wòjla werd de bende van den bekenden Tgk. Imeum Sradeuë' overvallen, en dat kostte hem zijn zoon en 2 geweren, terwijl T. Adam aan de Beneden Wòjla sneuvelde — nog een geweer.

In Augustus kwamen in het bivak Reusa' alle bendehoofden van Tgk. Pidië (47 man, 14 vuurwapenen) in onderwerping, in September volgden weer 79 meldingen met 8 geweren. En

bovendien sneuvelde de belangrijke Tgk. Imeum Sradeuë' met vier volgelingen.

En zoo kon December het sluitstuk worden: eindelijk onderwierp Tgk. Poeti' zich met al zijn teungkoes, panglimas en 60 volgelingen.

Dank zij deze sterke en algemeene verbetering konden in Januari 1911 — en dit is wel een zéér sterke vooruitgang op de fanatieke Westkust — verschillende landschappen opengesteld worden voor industrieele en landbouwondernemingen. Bovendien werden in Mei als gevolg van den gunstigen politieken toestand in Wòjla en Boebon de bivaks Arongan, Tanòh Mirah en Reusa' opgeheven.

September bracht weer 99 meldingen en bovendien een onverwachte en pijnlijke verrassing voor den grooten en onvindbaren Keutjhi' Bén uit Geumpang (zie ook Pidië), dien het in Geumpang te warm was geworden. Hij was uitgeweken naar de Boven Moegòstreek en daar overviel van Arkel vanuit Tanòh Mirah tweemaal zijn bende, waarbij zijn zoon en 5 volgelingen sneuvelden en de bende 5 geweren verloor, terwijl vrijwel tegelijkertijd een andere patrouille van Tanòh Mirah onder sergeant Gackstätter in Pameu Keutjhi' Bén zelf overviel en hem met 2 zijner volgelingen neerlegde.

Maar na zulk een succes volgde natuurlijk weer een tegenslag en het maandverslag over October vermeldde: „nabij Keudè Blang Bajoe (Seunagan) verwijderde zich de luitenant S. van Eendenburg met een amb. marechaussee van zijn patrouille om een kleine verkenning in het terrein te maken, toen hij plotseling stuitte op het bendehoofd Pang Timoe en 1 volgeling, met het noodlottig gevolg dat genoemd officier tengevolge van een klewanghouw sneuvelde, terwijl de hem vergezellende marechaussee zwaar gewond raakte; zijn karabijn ging echter niet verloren."

Doch in diezelfde maand kwamen met een berucht bendehoofd uit Tadoe 69 man in onderwerping plus 6 donderbussen — men zat niet dik meer in de geweren.

December bracht reeds de afrekening voor October, want behalve dat zich weer tal van voorname verzetslieden meldden, onder wie twee oelamas, berucht door hun priesterschool waar het verzet tegen de Kompeuni werd gepreekt, overviel sergeant Bossert in den nacht van 5 op 6 November een ladang, waarbij werden gearresteerd een bendehoofd met 6 volgelingen. Dezelfde patrouille legde kort daarna neer het bendehoofd dat in October luitenant van Eendenburg den noodlottigen slag toebracht. Bij deze gelegenheid sneuvelde aan onze zijde de bekende Atjehsche gids Si Beuram en werden zwaar gewond de patrouillecommandant sergeant Bossert en 2 minderen. Voorts overviel een patrouille onder luitenant van Arkel in Pameu een vijandelijke bende, waarbij vier bekende bendehoofden sneuvelden.

En hiermede brak ook voor Meulaboh de tijd van „politieke toestand gunstig" aan.

f. *Het verzet in de Gajò-landen van 1908-1912.*

In het afgelegen, moeilijk bereikbare Gajòland, eertijds de schuil- en rustplaats van de onverzoenlijken uit het kustgebied, bleef in 1908 en 1909 de toestand „beslist ongunstig"; de keudeh met pasarloods op de bestuursvestiging Blang Kedjerèn werd in brand gestoken, goedgezinde hoofden werden vermoord, herhaalde klewangaanvallen op brigades, die toezicht hielden op het wegwerken of die „transport liepen", hadden plaats.

Het ongunstigst was de toestand in September. Door de geheele onderafdeeling zwierven benden kwaadwilligen rond, de bevolking terroriseerende en een ieder, die met het bestuur op goeden voet stond, met den dood bedreigend. Met het oog hierop werd de infanterie-bezetting van Blang Kedjerèn door marechaussee vervangen (de eerste divisie onder kapitein Muurling), terwijl een mobiele colonne van 3 brigades (onder Kaniess) naar het westelijk deel der onderafdeeling werd gezonden.

Wel werd in October nog het bivak te Goempang verbrand en werd op het maandelijksch transport naar Koeala Simpang bij Péndéng een klewangaanval gedaan, waarbij wij 3 gewonden bekwamen, terwijl 10 der aanvallers sneuvelden, doch door de vermeerderde actie onzerzijds gelukte het in de genoemde maand een 38-tal kwaadwilligen te dooden, terwijl zich een aantal lieden uit eigen beweging onderwierpen en in November een aantal voorname leiders sneuvelden dan wel hun onderwerping aanboden.

Daarna trad verbetering in — ultimo November bezocht Swart dit gebied en kon zonder militaire dekking reeds gampongs bezoeken op 2 uur afstands van Blang Kedjerèn.

En in het K.V. werd over 1910 een nieuw inzicht gegeven: „meer en meer is gebleken dat in de Gajò Loeös zoowel de oorzaak als de organisatie van het verzet van anderen aard is dan in de Atjehsche landschappen. Speelt in de laatstbedoelde het godsdienstig fanatisme een rol, in de Gajò Loeös wordt het verzet hoofdzakelijk gevoerd door een der Gajò-bevolking aangeboren onafhankelijkheidszin.

De grondslag van de Gajò-maatschappij is het stamverband; het onderling overleg binnen de blah (stam) is de eenige bron voor gezag. De uitgewekenen verbreken den band met de blah niet; zij nemen deel aan het gemeen overleg en zijn aan den uitslag daarvan min of meer gebonden. Daar de uitgewekenen van elke blah bij elkander behooren, zouden er dus zooveel benden moeten zijn als er blahs uitgewekenen tellen, hetgeen in den aanvang van het jaar vrijwel het geval was. Toen de benden te zwak werden om een zelfstandig bestaan te leiden, sloten die van verschillende stammen, behoorende tot hetzelfde tjèqschap, zich aaneen.

Daar het stamverband overheerschend is, is elke stam, die uitgewekenen telt, ons in hare meerderheid vijandig gezind. Van het aantal en den aard der uitgeweken stamleden hangt het af of het zwaartepunt van den stam in de kampong dan wel in het gebergte ligt, waaruit volgt dat in de Gajò Loeös de eerste schrede op den weg tot pacificatie moet zijn het zwaartepunt van alle stammen binnen het bereik van het bestuur, dus binnen de kampongs te brengen.

Is dit geschied, dan kunnen de uitgewekenen tot onderwerping gebracht worden door pressie op de geregistreerden uit te oefenen, welke pressie eerst van moreelen aard moet zijn. Helpt zoodanige pressie niet, dan zijn dwangmaatregelen, als het doen storten van een waarborgsom, noodzakelijk.

Uit het vorenstaande volgt, dat het verzet in de Gajò Loeös niet uitgaat van enkele bepaalde leiders, maar in de verschillende stammen gezocht moet worden. Hier moet dus geheel anders tegen het verzet worden opgetreden dan in het overige deel van Atjeh."

* * *

In 1910 bleef het vechten en patrouilleeren.

De colonne Kaniess in het Westelijke gedeelte bracht vooral velen uit de Padang-vallei tot onderwerping, kon zelfs tijdelijk een „verlof" in haar garnizoen Koeta Radja doorbrengen, maar keerde op 25 Augustus weer terug en legde dadelijk bij verrassing den onverzoenlijken Imeum van Tjané Toa neer. Kaniess bleef met succes ageeren zoodat de toestand inderdaad verbeterde.

Aangezien herhaaldelijk vrouwen tijdens overvallingen werden getroffen, werd in Maart aan een hoofdenvergadering opgedragen: laat aan de vrouwen van de uitgeweken meedeelen dat zij geen mannenkleeren moeten dragen en bij een overval niet mogen wegloopen.

En inmiddels sloeg Kaniess zijn slagen: op 20 September werd de schuilplaats overvallen van den ouden Rödjö Pasér met zijn geestelijken, onder de 7 gesneuvelden bevonden zich de beide voornaamste Teungkoes benevens twee gevreesde aanvoerders van Reröbö, terwijl kort daarop werd onschadelijk gemaakt Tgk. Kalipah, de hoofdverzetsleider uit Penosan; in October werd

vooral tegen de Penosan-bende geageerd, waardoor ook de broeder van wijlen Tgk. Kalipah het leven liet.

In October maakte Swart een inspectie naar Bireuën en Kr. Seumpo — laatstgenoemde plaats werd voor de eerste maal per auto langs de Gajòweg bereikt.

De totale verliezen in dat jaar bedroegen voor de verzetspartij: 141 gesneuvelden en 9 gevangenen; 302 hadden zich gemeld. Het aantal uitgewekenen bedroeg toen nog 216.

De toestand liet zich niet ongunstig aanzien en het maandverslag over Januari 1911 bevestigde gedeeltelijk reeds de gunstige verwachtingen: „in onderling overleg meldden zich met inlevering van vuurwapens 22 uitgewekenen van Penösan, waaronder alle panglimas en leden van aanzienlijke geslachten. De onderwerping van de Pasér Reröböpartij werd vertraagd doordat eenige volgelingen met een geweer nog niet uit het Meergebied teruggekeerd zijn; de toestand in Péndéng na den dood van Tgk. Moedö teekent zich nog niet, daar twee panglima's met de karabijnen naar het Meergebied trokken en nog niet terug zijn.

In het overige deel der Gajò Loeös wordt allerwege over onderwerping beraadslaagd; de Gajò-ödöt (adat) om bij elke gewichtige beslissing alle belanghebbenden een stem toe te kennen, maakt dat onderling overleg veel tijd kost. Ook de voornaamste geestelijke Tgk. Moedö Koetö Serei moet neiging tot onderwerping koesteren".

In Februari hadden onze patrouilles eveneens succes: „bij de colonne Kaniess meldden zich alle overgebleven uitgewekenen van Pasér en Reröbö op een na, totaal 25; ingeleverd een revolver en een model karabijn, de drie overige vuurwapens worden gehaald".

En verder in het maandverslag: „Rödjö Kemala, die de beraadslagingen over onderwerping van de uitgewekenen van zijn tjéqschap leidde, werd den 1sten van verslagmaand op instigatie van zijn uitgeweken familielid Si Taib vermoord. De bevolking bracht Taib gevankelijk bij het bestuur, waarna 24 uitgewekenen van het tjéqgeslacht in onderwerping kwamen, ingeleverd een Beaumont. De colonne Darlang hield zich in de Péndéngvallei op, zoodat Lebé Grondong (een berucht verzetsleider) met zijn trawanten naar nevenliggende onderafdeelingen trok".

Maart bracht dan ook het voorloopige einde voor Lebé Grondong: „een brigade onder sergeant Wisse overviel den 16en de schuilplaats tusschen Tampor en Lésten van Lebé Grondong, vroeger de rechterhand en later op opvolger van Tgk. Moedö Péndéng. Neergelegd: Lebé Grondong zelf, benevens zijn voornaamste panglima en een volgeling, buit 1 geweer M. 95, 1 Mauser repeteergeweer en een Beaumont en 1 Mauser zelflaadpistool".

Maar Maart bracht ook nog weer een van die merkwaardige tegenslagen — en dit veroorzaakte Taib, de aanstoker tot den moord op Rödjö Kemala; het maanverslag vertelde: „van de Rékét Goïp kwam een voornaam geestelijke in onderwerping met de voornaamste uitgewekenen van Lempelan. De onderwerping van de resteerende uitgewekenen van deze vallei werd vertraagd doordat de in het vorig verslag genoemde Taib van de transportdekking te Lésten wist te ontsnappen (en dat zal voor die transportdekking geen feest geworden zijn!); de hoofden van Rékét Goïp, die Taib aan het bestuur hadden overgeleverd, werden beducht voor weerwraak. Taib viel echter, zwaar gewond en stervende van honger, in onze handen en overleed den 26sten te Lésten".

En aldus, langzaam en geleidelijk, maar onverzettelijk en koppig volhoudende, waar het kon met behulp der hoofden en goedgezinden, waar het moest met klewang en karabijn, ging de pacificatie voort.

In April bezocht Swart de afdeeling, inspecteerde verschillende gampongs en hield een groote vergadering met de Blah-hoofden. En: de colonne Kaniess keerde naar haar garnizoen te-

rug, haar taak was vervuld. Het maandverslag sloot met „Rödjö Pasér leverde een karabijn M. 95, Reröbö een kar. M. 95 en een geweer M. 95, Tgk. Moedö Rema een achterlader en Konèng een Beaumont in" — zonder geweren geen benden!

In Mei bezochten onder Muurling's leiding de Kedjoerön Petiambang en 14 voorname hoofden... de Jaarmarkttentoonstelling te Koetaradja — „het bestuur werd tijdelijk waargenomen door luitenant Snell", en die bracht, al waarnemende, nog 8 uitgewekenen en 4 voorlaadgeweren binnen.

Tijdens dat jaarmarktbezoek verzochten Rödjö Tjoet Pasér met zijn panglima's en de Blahhoofden van Pasér en Reröbö den C. en M. Gouverneur plechtig vergiffenis.

In Juni en Juli bezorgde een bende onder Ama-n-Tampoq weer overlast en vermoordde 3 penghoeloes... en tot overmaat van ramp kwam in September bericht dat Lebé Grondong niet gesneuveld was!

Kort daarop bleek inderdaad dat deze gevaarlijke tegenstander tijdens de hari raja feesten een tocht door de eigenlijke Gajò Loeö had gemaakt, daarbij de bevolking overal afpersende, terwijl hij, doordat het eertijds invloedrijke verzetshoofd van Badaq overleed, de beschikking over 2 kostbare karabijnen kreeg. Hij liet er ook geen gras over groeien en vermoordde in October Rödjö Akoeb van Penosan als wraak voor diens tocht naar Koetaradja! Maar hij leverde een panglima, een goeroe en een karabijn bij de Kompeuni in.

Zoo eindigde 1911 en zoo moest 1912 de finale afrekening brengen met de nog rondzwervende bendetjes van eenige beteekenis. Dat geschiedde ook prompt: én Lebé Grondong én Tgk. Moedö Koetö Serei kwamen in onderwerping, zoodat nu alleen nog Pang Manap met 8 volgelingen overbleef! „En dat mocht geen naam hebben", zou sergeant Weers zeggen.

* * *

Ter afsluiting van dit hoofdstuk nog twee reeksen cijfers ter vergelijking.

Het leger verloor in 1908: 19 gesn., 290 gew. van wie 9 overleden; in 1912: 2 gesn., 35 gew. van wie 3 overleden.

De verzetspartij verloor in 1908: 855 dooden, 29 gew., 184 gev., 225 vuurw.; in 1911: 407 dooden, 22 gew., 178 vuurw.; in 1912: 142 dooden, 13 gew., 78 vuurw.

HOOFDSTUK XII.

Het verzet 1913-1918: a. *De spelden in den hooiberg;* b. *Atjeh-moorden en pogingen tot verzet.*

a. *De spelden in den hooiberg — 1913-1918.*

De tijd van verzet op groote schaal, de strijd tegen groote benden en invloedrijke bendehoofden was voorbij; de korte verslagen werden in het politieke deel steeds korter en in het economische steeds uitvoeriger; de verzetsberichten vergleden in „politieke toestand gunstig en zeer gunstig" en in „geen bijzonders" — en het werd 1913, het vijfde jaar van Swart's bestuursvoering.

Vijf jaren had Swart zich gedacht voor de pacificatie en hij had zich niet verrekend in lijn en richting. Maar daar bleef, afgescheiden van het eigenlijke bestuurswerk, hier en daar nog de „fijne afwerking", er zwierven nog onvindbare onverzoenlijken rond, er waren nog verloren geraakte karabijnen en geweren in handen van die zwervers, en zoolang z i j niet tot onderwerping waren gebracht, blééf er kans op bendevorming, plotselinge rustverstoring en wraakneming op de bevolking; zoolang die karabijnen en geweren niet veilig geborgen waren in de rustkamer der Kompeuni, zoolang was de pacificatie niet á f.

Dús bleef als taak: het methodisch, systematisch, hardnekkig zoeken van spelden in een onmogelijk grooten hooiberg. Die taak was moeilijk, eischte én van patrouillecommandanten én van patrouilles zeer veel en bovenal handigheid, tact, een zesde zintuig en... geduld. Want acht, negen, tien maal kon na een barre patrouille, na dagen- en wekenlang sjouwen en ploeteren, een overval mislukken, een spoor verloren gaan. Maar dan moest toch de negende, tiende en elfde maal worden uitgerukt met dezelfde koppige hardnekkigheid en hetzelfde vertrouwen in een eindelijk succes.

In de harde school der voorgaande jaren waren de patrouillecommandanten gevormd en Swart wist zich omringd door uitgelezen woudloopers en spoorzoekers, door brigades marechaussee die tot bijkans volmaakte eenheden voor deze oorlogvoering waren gegroeid. Aan hen, en als zij heengingen aan de door hen opgeleide opvolgers, werd dit werk toevertrouwd — en het is gekenmerkt door het feit dat bij Swart's aftreden in 1918 slechts één onvindbare onvindbaar was gebleven: T. Radja Tampo' in de bodemlooze moerassen van Seuneu'am en Tripa (Meulaboh), een onverzoenlijke, die zelfs in 1939 nog steeds als een legendarische en in de oogen der bevolking heilige figuur rondzwierf, die ongetwijfeld contact had en hield met de hoofden en de bevolking, maar die nooit en door niemand verraden werd.[1])

* * *

De speldenzoekers gingen aan het werk — en het jaar 1913 werd een vruchtbaar jaar. Want nu en dan en hier en daar in den korten politieken aanhef van het Maandverslag met al dat „gunstig" en „zeer gunstig" zette zich het onderafdeelingsbericht u i t — en die uitzetting trok als regel een streep onder het bestek van een bendehoofd.

Er werd door de zoekenden gewerkt volgens de Algemeene Instructie voor Commandanten van colonnes en patrouilles van 26 Februari 1912. Die Instructie ging zeer uitvoerig in op de *behandeling der bevolking* en gaf daarmee een

[1]) In 1926 erkende de groote Teukoe Keumangan van Seunagan tegenover den schrijver, dat inderdaad T. Radja Tampo' zich op den pasar te Djeuram had opgehouden, dat hem dit ook ter oore was gekomen, maar dat van hem, den oelèëbalang, niet verlangd mocht worden dat hij een zóó heilige en toentertijd onschadelijk figuur verried — de oelèëbalang, die d a t deed, kon in Seunagan geen oelèëbalang blijven.

H. Behrens, Ridder M.W.O. met E.S., die het beruchte bendehoofd Tgk. di Barat neerlegde (1912). Later Gew. mil. commandant in Atjeh en met den rang van Gen. Majoor gepensionneerd.

J. van Arkel, die als Luitenant der Marechaussee de „hongerpatrouille" onder bevel van den Onderluitenant P. Nutters opspoorde en terugbracht Hij werd tweemaal eervol vermeld.

De historische klok te Koetaradja, volgens de overlevering afkomstig van de „Tjakra Donja", het legendarisch oorlogsschip van den Atjehschen Soeltan Meukoeta Alam.

Jhr. J. J. Boreel, Ridder M.W.O. Als kapitein commandant van de 1e, de 2e en de 5e divisie Marechaussee en Civiel Gezaghebber te Tjalang, Meulaboh en Blang Kedjeren (Atjeh).

H. J. Schmidt, Ridder 3e kl. M.W.O. met E.S. Als 1e luitenant commandant van de marechaussee colonne in Tangsé en als kapitein commandant der 2e divisie Marechaussee en Civiel Gezaghebber te Meulaboh, later benoemd tot Assistent Resident der Westkust.

A. H. C. Roelofsen, Ridder M.W.O., die als bivakcommandant te Geumpang den Keudjroeën van Geumpang neerlegde.

F. P. A. van Gheel Gildemeester, Ridder M.W.O. Als kapitein commandant der 4e Divisie Marechaussee.

overzicht van Swart's inzichten; de voornaamste punten volgen hier.

Behandeling der bevolking.

De bevolking behoort zoo menschlievend mogelijk behandeld te worden en van militaire zijde hulp en steun te ontvangen tegen de benden en bendehoofden, welke op haar kosten leven en haar brandschatten. Rust en veiligheid maar geen angst moeten onder die bevolking worden gebracht.

Slechts daar, waar de noodzakelijkheid het eischt, van de vuurwapenen gebruik maken.

De hoofden moeten steeds met onderscheiding worden behandeld; pressen van gidsen of spionnen is verboden.

Alle bedehuizen, woningen, erven en tuinen voor vernieling of beschadiging vrijwaren en slechts bij volstrekte noodzakelijkheid daarin overnachten. De keuze van die gebouwen bepalen in overleg met de bevolking; zij moet zoo min mogelijk overlast van den troep ondervinden. Schadeloosstelling geven voor het ontruimen van woningen; streng waken tegen eigenmachtig beschikken over gebouwen, materialen, aanplantingen, vee en pluimgedierte door mindere militairen en dwangarbeiders.

Vijandelijke schuilplaatsen steeds geheel vernielen of opruimen.

Vrijelijk beschikken over voorraden in vijandelijke nederzettingen.

Huiszoekingen zullen in den regel alleen aan officieren of met zorg gekozen onderofficieren worden opgedragen; zij moeten zoodanig worden ingesteld dat niemand zich iets kan toeëigenen in de te doorzoeken gebouwen: het rampassen (rooven) worde krachtig en met strenge straffen tegengegaan.

De voorkeur wordt gegeven aan het levend in handen krijgen van vluchtenden; bevinden zich vrouwen en kinderen onder vluchtende vijanden dan behoort het mogelijke gedaan te worden om deze te sparen.

Ongewapenden worden nooit als vijand beschouwd.

Vrouwen en kinderen van uitgewekenen, die door patrouilles mochten worden aangetroffen, behooren te worden opgevat en overgegeven aan den bestuursambtenaar of den oelèëbalang.

Het voortdurend aanroepen (voor het controleeren van passen) van menschen, die men tegenkomt of die aan den veldarbeid bezig zijn, is verboden; slechts indien op een troep wordt geschoten, dan wel een bende of voor rust en orde schadelijke personen aanwezig zijn, mag passencontrôle zonder naderen last plaats vinden; streng waken tegen ruw optreden van ondergeschikten.

* * *

Wie waren in 1913 de voornaamste bendehoofden en verzetsleiders, die weigerden zich te onderwerpen?

Dat lijstje was niet groot meer.

In *Pidië* — Pang Bintang, de onvindbare rooverhoofdman; T. Dagang, de man, dien Schmidt jarenlang in het Tangsé'sche gezocht en slechts in zijn kawans getroffen had; een paar overblijvers der Tirò-bende onder Tgk. Ma' Aréh di Lam Goet, benevens de zoogenaamde Tjoebobende;

in *Lho' Soekon* — Tgk. di MataIë, de overgeblevene der drie groote verzetsleiders van wie Tgk. Sjèh di Paja Bakong en Tgk. di Barat reeds sneuvelden; T. Radja Sabi, het „arendsjong";

in het *Meergebied:* Pang Intan;

in *Meulaboh:* T. Radja Tampo', de zwerver der Seuneu'am-moerassen;

in de *Gajò Loeös:* Pang Manap.

Voor velen hunner bracht 1913 het einde.

Dat begon al in Januari: in Lho' Soekon werden de fourageurs van Tgk. di Mata Ië door de bevolking krachtdadig verjaagd; in Sigli werd, nadat de resten der Tirò-bende tweemaal waren overvallen, de schuilplaats van Tgk. Ma' Aréh di Lam Goet door marechaussee van Lam Meulò

gevonden: de Teungkoe werd gevangen genomen, 5 man sneuvelden. En toen meldden de overigen zich reeds den volgenden dag met inlevering van alle vuurwapens: Centraal Pidië was gezuiverd.

In Februari meldde zich in Bireuën het hoofd van het daar nog zwervende Lampehan-bendetje — en ook Bireuën was schoon.

Tegelijkertijd werd T. Dagang's schuilplaats gevonden en opgeruimd; Pang Meurandéh, zijn voornaamste onderaanvoerder onderwierp zich met 9 man en... toen gaf ook T. Dagang het op: Schmidt was met verlof naar Holland en diens bedreiging hem te zullen begraven naast het door hem vermoorde landschapshoofd had nu haar kracht verloren! Tangsé was schoon.

Ook Pang Bintang kreeg tweemaal een tik — 5 kawans en 1 geweer...

In Lho' Soekon meldden zich de laatste volgelingen van T. Radja Sabi; deze bleef nu alleen rondzwerven tot in 1919; in deze onderafdeeling was het zoeken nu nog naar Tgk. di Mata Ië en een paar volgelingen van wijlen Tgk. di Barat.

In Maart zorgde T. Radja Tampo' voor een afwisseling door enkele bewoners van Tadoe en Tripa (Meulaboh) te brandschatten; hij stak een paar padi-schuren in brand en verdween toen weer spoorloos in zijn hooiberg.

En eindelijk, in Juli en nog wel in het volstrekt rustige, direct bestuurde gebied van Groot-Atjeh, sneuvelde Pang Bintang...

Een jeugdige luitenant had geboft — overste Scheepens, toenmaals Civiel en Militair Gezaghebber te Sigli, schreef hieromtrent aan Schmidt, en het werd een der laatste brieven voor zijn dood in October:

„...zeker zult ge reeds vernomen hebben dat Pang Bintang met zijn troepje ter ziele is. Zijn vangst was zóó'n bof als ik nog zelden heb zien gebeuren. Eindelijk, na overplaatsing van controleur Roos van Raadshoven, zou er ook eens in de XXII Moekims gepatrouilleerd worden.

Van Andel, sedert te Lam Meulò geplaatst, kreeg de eerste patrouille en zou met een brigade beginnen rond te scharrelen in de V Moekims Mon Tasië' en aangrenzende heuvels. Onbekend met het terrein, zonder de minste gegevens, liep hij reeds den tweeden dag, ongeveer bij het vroegere Koeta Ba' Teuë, tegen de schuilplaats van de bende op. Verbazing aan beide zijden groot, waarmede echter Pang Bintang en de zijnen de eeuwigheid in werden gestuurd. De schuilplaats lag slechts drie kwartier van de gampong Aneu' Ngòm en was daarmede zelfs door een goed beloopen pad verbonden. Een paar vrienden zullen gestraft worden, doch jammer genoeg blijven de grootste dieven vrij..."

October bracht het einde voor Pang Manap in de Gajò-landen: Pang Manap werd bij een ontmoeting met politieoppassers en bevolking neergelegd. Het grootste deel van zijn bende, waaronder zijn broeder, meldde zich onder inlevering van een karabijn.

En het werd 1914 en in April berichtte Takengon (Meergebied): „met de uitgewekenen onder Pang Intan werd den 3en April eindelijk aanraking verkregen; door een patrouille werd genoemde bende, 7 man sterk, bij de Waih ni Wis overvallen; Pang Intan met 4 volgelingen sneuvelde".

En zoo bleven van de groote verzetslieden nog slechts Tgk. di Mata Ië en T. Radja Tampó'.

De eerste sneuvelde in 1917, ook als het ware in een toevallige ontmoeting; Zentgraaff vertelt er het volgende van:[1])

„De kompeuni heeft hem opgejaagd vanaf 1905, en twaalf jaren wist hij in de bergen en bosschen te ontkomen aan de scherpste vervolging. Als onze jagers het hem ál te lastig maakten, week hij voor een tijdje uit naar het toen nog vrijwel onbekende gebied van Samarkilang en het Oostelijke Gajoland. Bijna alle goede patrouilleleiders in die jaren hebben weleens zijn spoor gevonden; van der Vlerk en Behrens zaten

[1]) Zentgraaff, Atjeh a.v.; bl. 97.

hem soms dicht op de hielen, doch altijd ontkwam hij en dit maakte de faam zijner mystieke krachten nog grooter. Men sprak over hem in de kampongs als over iemand, die boven deze wereld stond.

In 1913 viel Behrens hem, bij de aloeë Garöt, zoo snel op het dak dat zijn tulband en rozenkrans in de struiken bleven haken, als het haar van Absalom; hij werd bij dit treffen aan het been gewond. Dus was aan zijn onkwetsbaarheid blijkbaar een eind gekomen, doch niettemin hield hij zich nog vier jaren staande.

En was het eigenlijk niet een toeval dat een patrouille onder den inlandschen sergeant Toegimin den 16en Juli 1917 door Samarkilang liep en in het bosch een onbeduidende ladang vond, waarop twee huisjes stonden? Men schoot twee onbekende Atjehers neer; van het lijk van één hunner was het been sterk opgezet, vermoedelijk het gevolg eener vroegere verwonding. Hoewel Tgk. di Mata Ië in 1913 aan het been was gewond, twijfelde men nog, toen een paar Atjehers van Samarkilang, het lijk ziende, zich met diepen eerbied ter aarde wierpen, bang voor den vloek van den doode, en uitriepen: „Teungkoe, wees niet kwaad, het was niet onze schuld".

De vrouw van den Teungkoe herkende hem tenslotte aan zijn voetringen.

Zijn geest werkte nog lang na; uit zijn laatste volgelingen vormde zich de bekende Samarkilang-bende, waarvan eerst in 1937 — twintig jaar later! — het hoofd gevangen werd genomen."

b. *Atjeh-moorden en pogingen tot verzet 1913-1918.*

Al spelden zoekende kwamen de rustbewaarders ook tegenover andere rustverstoringen te staan: de Atjeh-moord en het plotseling weer uitbreken van verzet in rustige, gepacificeerde streken — beiden een logisch gevolg van den jarenlangen, fanatieken strijd met den diepen inslag van geloofs-overtuiging, maar beiden toch niet van zoodanig ingrijpenden aard als dikwijls werd aangegeven in menig dagblad en in menige politieke rede.

Atjeh-moorden... zij loopen als een dunnen, rooden draad door de maandverslagen over vrijwel alle jaren na 1912 — zij kwamen zelfs twintig jaren later nóg voor.

De controleur van Idi en een hem vergezellende ambtenaar worden door een Atjeher met een parang aangevallen en beiden gewond; „de dader weigerde te spreken en overleed nog denzelfden avond in het hospitaal" — Maart 1913.

Twee met messen gewapende Atjehers maken amok op het station te Bireuën; twee onderofficieren worden gedood, twee militairen gewond. De reden? Hun hoofd had hun toestemming geweigerd naar Koeala Simpang te reizen... — Juli 1913.

Een 14-jarige, met een reuntjong bewapende jongen dringt de cantine te Samalanga binnen en valt den daar toevallig verblijvenden stationschef aan — Juli 1913.

Op 10 October 1913 wordt overste Scheepens, civiel gezaghebber van Pidië, gedurende een zitting van het Landschapsgerecht te Sigli door den landschapsrechter T. Bén Titeuë aangevallen en gewond; de gewonde overleed op 17 October.

Deze moord, de diepst betreurde van de vele Atjehsche moorden, waar zij een man als Scheepens trof, heeft aanleiding gegeven tot een uiterst zorgvuldig onderzoek. De juiste toedracht, door ooggetuigen meegedeeld, volgt hieronder — zij belicht duidelijk hoe zelfs een Atjehsch landschapshoofd tot een dergelijken moord wordt gebracht.

In October 1913 liep de zoon van den oelèëbalang der II Moekims Titeuë (Pidië), Teukoe Béntara Titeuë, met een paar volgelingen door de gampong. Hij kreeg dorst en gelastte een van de volgelingen in een klapperboom, staande op het erf van een Atjeher, te klimmen en een paar klappers te plukken.

De eigenaar van die klapperboomen, verstoord omdat de oelèëbalangszoon hem daarvoor geen

vergunning vroeg, wilde dit niet toestaan. De jeugdige Teukoe werd toen op zijn beurt boos omdat z.i. dit plukken het recht van den oelèëbalang was, waarop de eigenaar hem dreigde zijn parang (kapmes) over den schedel te halen. De Teukoe bleef bij de eenmaal gegeven last, waarop de eigenaar hem inderdaad den parang over den schedel haalde, zoodat een bloedende hoofdwonde ontstond.

De dader werd gearresteerd en overgebracht naar Sigli om terecht te staan voor de Moesapat (adatrechtbank).

Op den dag, waarop de zaak zou worden berecht, begaf T. Béntara Titeuë zich naar Sigli. Bij den ingang van het civiele kantoor nam de als schildwacht dienstdoende gewapende politiedienaar den oelèëbalang zijn met goud versierden, zichtbaar gedragen reuntjong (dolk) af.

De Moesapat nam zitting en werd door Overste Scheepens in diens functie van civiel gezaghebber te Sigli voorgezeten.

Een der rechtsprekende oelèëbalangs vroeg den Mohammedaanschen adviseur van de rechtbank welke straf deze voor den dader gepast achtte.

De Teungkoe antwoordde volgens Atjehsche adat: Loeka oelòn sipat, darah oelòn soekat, lho' oelòn takat, diët lhèë ploh reunggét, d.w.z. de wond heb ik gemeten, het (vergoten) bloed heb ik gemeten, de diepte (van de wond) heb ik gepeild; de bloedprijs is dertig dollar.

Dit hoorende, sprong T. Béntara Titeuë woedend op en schold den Teungkoe voor „Kaphé" (ongeloovige). „Gij weet heel goed", riep de oelèëbalang, „dat ik volgens onzen adat het recht heb niet alleen den man zelf, die het bloed van mijn zoon vergoten heeft, af te maken maar zelfs diens geheele familie".

Overste Scheepens vroeg den adjunct-djaksa (adjunct inlandsch Officier van Justitie) wat zijn eisch was, en deze eischte de maximum straf, bedreigd tegen lichte verwonding, welke onze strafwet kent, 3 maanden gevangenisstraf.

T. Béntara Titeuë werd opnieuw woedend en zeide tot den Voorzitter, dat hij wel begreep dat deze op den dader de Atjehsche adat niet meer mocht toepassen, maar dat hij, T. Béntara, als de dader niet met minstens verbanning naar Java werd gestraft, in de oogen van zijn volk *„maloe"* (beschaamd) zou zijn.

Vergeefs trachtte de civiel gezaghebber den oelèëbalang uit te leggen, dat zijn zoon door ongepast gedrag de hoofdschuldige was, en dat onze wet niet toeliet voor het toebrengen van een lichte verwonding als straf verbanning uit te spreken.

De oelèëbalang bleef bij zijn eisch, en toen de Moesapat de straf van 3 maanden uitsprak, haalde T. Béntara Titeuë plotseling een verborgen mes van onder zijn kleeren te voorschijn en stak dit Overste Scheepens in den buik. De Overste viel achterover op den grond, de adjunct djaksa schoot toe, maar had als eenigste wapen slechts een houten lineaal. Toen trok een gewapend politiedienaar, een Atjeher, zijn klewang en sloeg T. Béntara Titeuë daarmede over het hoofd. De oelèëbalang viel neer en stierf bijna terstond.

Overste Scheepens, overeind gekomen, verbood den oelèëbalang kwaad te doen, maar het was al te laat. Met de hand gedrukt op den buikwond begaf Overste Scheepens zich te voet naar de militaire ziekenzaal, zeggende: „dat is een paar maal goed gegaan, maar ditmaal is het mis". De officier van gezondheid te Sigli verleende de eerste hulp, en Overste Scheepens werd verbonden en in de ziekenzaal te bed gelegd.

* * *

Telefonisch was Swart dadelijk met het gebeurde in kennis gesteld; per extra-tram begaf hij zich met den bekenden chirurg dr. Dubinsky naar Sigli. Doch operatief ingrijpen mocht niet meer baten...

Bij de begrafenis op het heldenkerkhof Petjoet hield Swart de grafrede. En toen, voor het eerst wellicht in al die harde Atjeh-jaren, bleef Swart zijn zenuwen niet meester... de rede moest worden onderbroken...

„Rust en orde zijn in het landschap Titeuë door het gebeurde geen oogenblik verstoord", besloot het maandverslag. En het bracht tevens een verklaring voor weer een anderen moord, in September op een treinconducteur gepleegd, waarbij ook de dader het leven liet. De reden? De driftige en opvliegende jonge Atjeher was in zijn huwelijksplannen door zijn ouders gedwarsboomd, voelde zich daardoor „maloe" (verlegen) tegenover zijn gampong, meende niet meer voort te kunnen leven, doch besloot dan maar eerst een ongeloovige overhoop te steken... een willekeurige ongeloovige, dien hij natuurlijk aan de tramhalte wel ontmoeten zou.

In Mei 1914 — een Atjeher valt de schildwacht te Lam Meulò aan. De reden? Schaamtegevoel omdat zijn moeder zijn vaderlijk erfdeel had opgemaakt en liefdesbetrekkingen met haar eigen schoonzoon had aangeknoopt. Dus: maloe en dus: een moord.

December 1914 — Twee jonge Alassers dringen de Moesapatzaal te Koeta Tjanè binnen, verwonden controleur Christan en eenige oppassers en worden neergelegd. Het dadelijk gehouden onderzoek wees in de richting van den wrd. Kedjoeron van Bambél en... toen de vermoedelijke aanlegger gearresteerd was, volgde in Maart 1915 een aanval op de bivakwacht door 3 Alassers, die trachtten den gevangene te bevrijden, maar werden neergeslagen, en die de bivakwacht twee gesneuvelden en twee gewonden bezorgden. En... het onderzoek wees tenslotte uit dat de aanslag op Christan een zuiver persoonlijke wraakneming en dat de verdachte Keudjoeron volkomen onschuldig was.

En 1915 bracht verder nog een moord op een Chinees te Sigli (Jan.); de moord op onderluitenant Müssig te Tangsé, een persoonlijke wraakneming, waarbij de dader opgevat en veroordeeld werd (Juni); een lichte verwonding van den officier van gezondheid de Vos te Lho' Soekon tijdens de vaccinatie; de dader werd door de omstanders „afgemaakt" (Juni); de verwonding van een opzichter van de tram te Pantòn Laboe door een Atjehsche vrouw.

In 1916 een aanslag op den commies van de Atjehtram Beets en zijn echtgenoote; Beets overleed aan zijn verwonding; de aanrander werd opgevat en ter dood veroordeeld. Meermalen hadden aanslagen plaats op militairen zoowel aan de tramhalten als op de keude's; eenige aanranders bleken krankzinnig of zwakzinnig te zijn.

In 1917 vermoordde een lepralijder te Lho' Soekon den officier van gezondheid dr. J. Ph. Andriesse tijdens het onderzoek; ook deze dader werd ter dood veroordeeld. En te Langsa viel een Atjeher in een vlaag van godsdienstwaanzin de heeren Jahnke en Roberecht aan; de eerste overleed als gevolg van de verwonding.

Het jaar 1918 en het begin van 1919 brachten tenslotte nog twee opzienbare aanslagen — één te Lho' Soekon op 11 Maart op den civiel gezaghebber, den bekenden luitenant Schouten, die spoedig herstelde, terwijl de dader werd neergelegd; één op 12 Febr. 1919 op den beheerder van het Oranjehotel te Koeta Radja, den heer Hense (een oud marechaussee-onderofficier), die daarbij het leven liet; de dader bleek te hebben gehandeld in godsdienstig fanatisme en ook als gevolg van teleurstelling in zijn huwelijksleven.

* * *

Een ernstige aanslag, omdat zij een politieken ondergrond had, was die van 29 December 1917, gepleegd door eenige jonge Atjehers van Seunagan op den bivakcommandant van Djeuram (Meulaboh), 1sten luitenant V. Gosenson, die met enkele marechaussee terugkeerde van een olifantenjacht, welke op verzoek der bewoners van Goenong Balè was ondernomen.

Gosenson werd daarbij zwaar gewond door een klewanghouw dwars over het gelaat, waardoor hij voor zijn leven verminkt bleef, en een houw over de dij; hij en zijn marechaussee, hoewel allen gewond, legden de drie aanvallers neer.

Het door Schmidt geleide onderzoek bracht aan het licht, dat de beruchte Tgk. Poeti' door tusschenkomst van een zekeren Crani (schrijver) Hamit, de overval op touw had gezet met de bedoeling het verzet in Seunagan weer te doen uitbreken. Tgk. Poeti' werd gearresteerd en verbannen; de rust werd niet verstoord.

* * *

Aldus een lijstje, dat door de jaren heen zich regelmatig uitbreidde tot in den jongsten tijd.

Die Atjehmoorden kunnen en moeten verklaard worden uit de emotioneele geaardheid van den Atjeher, zijn overtuiging dat dengene, die als sjahid, geloofsgetuige, valt, in het hiernamaals het dadelijke paradijs wacht en... de geestelijke en economische ontwrichting als gevolg van den bijna 35-jarigen oorlogstoestand.

Tijdens den fellen algemeenen strijd wist de emotioneele Atjeher, die zich teleurgesteld voelde in zijn huiselijk of huwelijksleven, in zijn familie, zijn levenswenschen, zijn maatschappelijk bestaan, zijn verhouding tot hoofd of dorpsgenooten, die d u s *maloe* (verlegen, de kluts kwijt, beschaamd) was geworden, de oplossing voor zijn moeilijkheden dicht bij huis en dadelijk bereikbaar: hij sloot zich aan bij een bende! Door en met die bende kon hij zich wreken, door bendelid te worden maakte hij weer goed wat hij misdreef en kon hij bovendien in den strijd tegen de kaphé als sjahid sterven.

Dat bendewezen was nu uitgeroeid. En met dat bendewezen verdween de bij de hand liggende oplossing juist in een tijd, waarin de jarenlange strijd in de rimba tallooze jongere en oudere Atjehers ontwend had aan het rustige bestaan als landbouwer en veehouder en hun onevenwichtigheid deed toenemen (er kwamen toen reeds in Atjeh veel meer gevallen van zinsverbijstering en krankzinnigheid voor dan in het overige Indië). Die onevenwichtigen zochten nu de nieuwe oplossing bij teleurstelling, moeilijkheden, felle emoties, dus wanneer zij zich maloe voelden, in het dooden van een volkomen willekeurigen ongeloovige en het op d i e wijze toch sjahid worden.

* * *

Op gelijke wijze kunnen ook vrijwel alle pogingen tot *hernieuwd verzet* worden verklaard. Als de uitbarsting kwam, als de overval, hetzij op ambtenaren, hetzij op een patrouille was uitgevoerd, leek zij — vooral voor den buitenstaander — verontrustend want onverklaarbaar: de politieke toestand was zeer gunstig, de oogst liet zich goed aanzien, de heerendienst werd behoorlijk verricht, de belasting kwam normaal binnen, de hoofden gaven geen reden tot klagen, het schoolbezoek ging mooi vooruit... en toch opeens: de kláp!

Maar een geduldig onderzoek door iemand, die land en volk, de familieverhoudingen en de onderlinge verhoudingen tusschen de eeuwig intrigeerende hoofden kende en bovendien het vertrouwen bezat, bracht als regel en ook vrij spoedig de verklaring in den vorm van een intellectueelen dader, die zich maloe gevoelde over een ditje of een datje, en van een aantal werkelijke uitvoerders van de daad, die in hetzelfde geval verkeerden, dan wel niet durfden of niet k ó n d e n (ook dus een geval van angst voor het maloe-worden) weigeren.

Een dergelijke opleving van verzet werd bijna altijd in de pers en door de spraakmakende gemeente belangrijker en verontrustender verklaard dan zij in werkelijkheid was. Nergens (ook niet in '25/'26) heeft dat verzet een uitbreiding van eenige beteekenis verkregen, nergens sloeg het zoodanig op andere streken óver dat van een besmetting, een „aansteken" mocht worden gesproken, ook al werd dat weleens gedaan (o.a. in '25/'26).

Wij zullen thans een aantal van deze verzetsuitbarstingen in de jaren 1913-1918 nader belichten, waarbij duidelijk naar voren zal komen dat zij geen van allen van méér dan plaatselijke

beteekenis waren en dat zij den *algemeenen*, inderdaad gunstigen politieken toestand niet noemenswaard meer hebben beïnvloed.

* * *

Zelfs het zoo rustige, rechtstreeks bestuurde gebied Groot Atjeh onderging in April 1914 een opleving van onrust, waarvan de oorzaak ditmaal in de vaccinatie lag. Vaccinatie bleef altijd een gevoelig punt — en ditmaal werd zij bovendien uitgevoerd door een onhebbelijken vaccinateur en onder een districtshoofd bij wien de bevolking niet durfde klagen.

Alle elementen voor een verzet waren dus weer aanwezig — en toen bracht het onvriendelijke toeval nog meer vertroebeling.

Een volgeling van het districtshoofd wees er op dat, als men zich niet liet vaccineeren, de Kompeuni binnen enkele uren in de gampong zou zijn en d a n werd men middels de bajonet gevaccineerd. Het toeval wilde dat een paar uur daarna een patrouille onder een officier in die moekim kwam bivakeeren, waarop door de bevolking de vrouwen en kinderen buiten de gampong in veiligheid werden gebracht, terwijl de jongere mannen zich met klewangs wapenden om zoo mogelijk tegenstand te kunnen bieden.

De keutjhi' en de ouderen wisten hen daarvan af te houden.

Een paar dagen later kwam toevallig andermaal een patrouille daar overnachten en wederom wapenden zich de jongere mannen. Nadat door den controleur, vergezeld door de oelèëbalang en de keutjhi's, met de bevolking deze aangelegenheid uitvoerig was besproken, vroegen alle betrokkenen ampon (vergiffenis); men verzocht echter den vaccinateur niet meer naar Lam Seuninja te doen terugkeeren en het districtshoofd door den Toean Besar onder het oog te doen brengen dat hij wat meer toegankelijk voor zijn bevolking moest zijn — „waar de klachten gegrond bleken te zijn, werd het districtshoofd door Rapporteur ernstig over zijn optreden onderhouden", schreef Swart in het maandverslag... en zoo'n onderhoud was bij Swart nooit prettig.

Dit geval was nog goed afgeloopen, maar in 1914 gebeurden aan de Westkust ernstiger dingen.

Het Maandverslag meldde: „Op den 20sten Mei werd de Civiel Gezaghebber, de 1ste Luitenant W. van Kregten, in het Daja'sche (Swart's vroegere patrouillegebied) op tournee, te Lam Nò met twee mindere militairen vermoord door een bende van twaalf man, met reuntjong en klewang bewapend, en afkomstig uit de landschappen Lam Nò, Panté Tjeureumèn, Djeunamprong en Oenga. De bende die, met medeneming der wapens van de vermoorde mindere militairen, naar het gebergte vluchtte, wordt door eenige brigades achtervolgd."

Die aanslag was voor Swart aanleiding persoonlijk een onderzoek in te stellen in een gebied dat hij door en door kende. Dat onderzoek bracht volkomen klaarheid en belichtte andermaal een zuiver Atjehsch denken-en-doen. Swart rapporteerde:

„Het onderzoek wees ten duidelijkste uit, dat een zekere Si Ali van Oenga reeds lang met reden gebelgd was op den oelèëbalang van Lambesòë, omdat deze in een ongeoorloofde verstandhouding stond tot Ali's vrouw. Meermalen is het tusschen hen beiden tot een uitbarsting gekomen en dat Si Ali niet reeds eerder tot een aanslag op dit hoofd overging, moet worden toegeschreven aan het feit, dat een Atjeher niet gauw de handen tegen een oelèëbalang zal uitsteken. Vóór den moord werd hij op instigatie van den Civiel Gezaghebber van Kregten uit zijn betrekking, mandoer van een klappertuin, ontslagen; hij moet bij de inspectie, welke aanleiding werd tot dit ontslag, door den Civiel Gezaghebber wat hardhandig op zijn plicht zijn gewezen.[1])

Den Atjehschen volksaard in aanmerking genomen, behoefde hij zich thans door niets te laten

[1]) Van Krechten was een rustige, kalme, evenwichtige man — d.C.

weerhouden eigen rechter te spelen. Dat zou het gemakkelijkst kunnen geschieden door om zich een bende te verzamelen van lieden, die eveneens grieven tegen het bestuur of hun hoofden hadden.

Die vond hij in Tgk. Machmoed van Lam Nò, een vroegeren Teungkoe-meunasah, die met zijn oelèëbalang in onmin was geraakt over zijn aandeel in de zakat (godsdienstige belasting), en Si Seuna, wien kort tevoren door denzelfden oelèëbalang onwettig zijn vrouw ontnomen was.

Als vierde sloot zich aan Pang Abaih, een gewezen bendehoofd, voor wien het rimboeleven nog zekere aantrekkelijkheid bleek te hebben.

Dit viertal wist eenige jongelingen, ook kaomgenooten (stamverwanten), om zich heen te verzamelen.

Het plan tot uitwijken was reeds gevormd, toen zij in den nacht van 19 op 20 Mei door de hoogst zorgelooze wijze, waarop door den Civiel Gezaghebber en zijn geleide nachtlogies op de keudè te Lam Nò werd gekozen en betrokken (de wapens van beide militairen, die in twee verschillende niet omwande lokalen verbleven, lagen op den vloer) een schoone kans kregen naam te maken en zich tevens van wapens te voorzien.

In dien nacht had een bijeenkomst der bendegenooten plaats, waarna in den vroegen morgen van den 20sten Mei omstreeks half zes, toen de militairen zelfs hun wapens onbewaakt hadden gelaten om koffie te gaan drinken en de luitenant van Kregten argeloos bezig was zijn puttee's om te winden, Si Ali, Tgk. Machmoed, Pang Abaih, Si Seuha en een zekere Pang Hitam hem plotseling aanvielen met het bekende gevolg.

Nadat de Civiel Gezaghebber en de beide militairen waren vermoord, zocht Si Ali naar den oelèëbalang van Lambesòë, die zich echter zoo goed verscholen had, dat hij niet werd gevonden en den dans ontsprong.

In het Daja'sche had tweemaal een treffen plaats tusschen de uitgezonden patrouilles (marechaussee) en de bende moordenaars, waarbij van de bende zes man werden neergelegd en een zwaar gewond werd aangebracht, terwijl aan onze zijde twee man sneuvelden en zeven verwond werden. Drie der bendeleden meldden zich bij den commandant der ageerende brigades."

Zoo was het inderdaad. M á á r... dat ageeren dezer marechaussee was geen onverdeeld succes geweest — zij hadden zware verliezen geleden en eenige karabijnen verloren, waardoor het bendehoofd Si (Nja') Ali dadelijk een groote reputatie kreeg — en dat is en was in Atjeh een gevaarlijk en zeer besmettelijk verschijnsel.

Dat bleek de volgende maand reeds. En ditmaal weer in het rustige direct bestuurde gebied van de afdeeling Groot Atjeh.

Het Maandverslag meldde:

„In den morgen van 13 Juli werd te Lhong (onderafdeeling Lho' Nga) de opzichter der B.O.W., C. H. R. Heins, door een 7-tal personen uit dat landschap vermoord, terwijl een chineesche metselaar zwaar werd gewond.

De moordenaars waren na den moord met twee aan den opzichter toebehoorende jachtgeweren en munitie in het gebergte gevlucht.

Dienzelfden morgen vertrok de controleur van Lho' Nga met 2 groepen over land naar Lhong, terwijl rapporteur met een groep des namiddags per ss. Dog eveneens derwaarts ging.

Dienzelfden dag vertrokken bovendien twee groepen naar Leupoeëng om te voorkomen dat het in Lhong voorgevallene daarheen zou overslaan."

Dit gebeuren was een wel heel scherpe en pijnlijke teleurstelling voor Swart — na den overval te Daja nu ook in het rustige Groot Atjeh moord en bendevorming. En d u s nam Swart nu ook ineens de meest afdoende maatregelen, maar tevens maatregelen, waarbij rekening moest worden gehouden met de rustige bevolking, die sinds den tijd van T. Oemar geen verzet meer had beleefd. En... Maar dit verhaal ontleenen wij liever aan „Marechaussee in Atjeh",[1]) omdat

[1]) Marechaussee in Atjeh a.v. bl. 118 e.v.

Swart hier zijn medewerker Schmidt inschakelde (wel een bewijs hoe belangrijk hij snelle en volkomen afdoende maatregelen achtte, omdat Schmidt toenmaals Civiel Gezaghebber te Meulaboh was), die 's morgens het telefonische bericht van den moord reeds van zijn assistent-resident had vernomen.

„Het onderdrukken van dit verzet werd andermaal een zuiver Atjehsch werkstuk.

Niet voor niets had de Gouverneur bij het afscheid gezegd: „denk er aan, je moet Teukoe Mamat van Lambeusòë in de gaten houden!"... bij al dergelijke Atejhsche dingen is er altijd iets of iemand, dat of die achter de schermen aan touwtjes trekt en dus meer dan gewone aandacht verdient; de moeilijkheid is echter dat iets of die iemand te vinden.

Het begon met een hoofdenvergadering en op die vergadering de mededeeling dat de toean besar wenschte dat binnen 40 dagen de rust en orde hersteld zouden zijn, en de waarschuwing dat een iegelijk, die het waagde steun of hulp te verleenen aan de uitgewekenen, zwaar zou worden bestraft.

Dat werd het preludium — „denk er aan", vervolgde de patrouillecommandant, „als de bende rijst eischt, dan kan die rijst wel gegeven worden, maar dan moet ik daarvan oogenblikkelijk mededeeling ontvangen. En niemand, behalve de hoofden, mag blanke wapens dragen en allemaal bij duisternis buiten je huis een brandende flambouw meenemen."

Toen keerden de hoofden weer huiswaarts, maar één hunner vroeg, wijzende op een groep militairen en dwangarbeiders, die aan het werk waren, wat die menschen uitvoerden.

„Die bouwen een kooi!" (tijdelijke gevangenis van houten, in den grond geplaatste palen, bespannen met een netwerk van prikkeldraad).

„Waarvoor?", vroeg het nieuwsgierige districtshoofd, dat de tijd van perang en kooien niet meer beleefd had.

„Om die bende uitgewekenen op te sluiten!"

„Maar die hebt u toch nog niet?"

„Ingevolge bevel van den Gouverneur zal iedereen, die niet gesneuveld is, binnen 40 dagen daarin zitten " — het was prachtig in stijl en tikte ook volkomen aan; dienzelfden avond berichtte een spion al dat het bedoelde hoofd zich had uitgelaten: „voor dien kapitein hoeven we niet bang te zijn — dat is een reuze-opschepper!"

Maar die kapitein had van Meulaboh meegebracht den hem dóór en dóór bekenden Teukoe Agam, eertijds het hoofd van zijn inlichtingsdienst te Djeuram. En met Teukoe Agam begon hij op eigen wijze het onderzoek.

Want het bendetje, dat oorspronkelijk maar enkele daders sterk was, telde nu al 37 man, allen vol vuur en ijver voor den heiligen oorlog.

Voor dien heiligen oorlog voelde de patrouillecommandant niets — hoe eerder hij de schuilplaatsen der bende kende, hoe beter. En bovendien: wat kon de oorzaak zijn van Nja Asém's verraderlijk optreden en hoe was het mogelijk dat hij zoo spoedig in dit rustige land een betrekkelijk zoo sterke bende gevormd had?

Het werd weer het geduldwerk, dat overal resultaten had opgeleverd — het gebruik maken van de kennis van taal, van gewoonten en familieverhoudingen en van handig en vertrouwen wekkend omgaan met de bevolking.

Het bleek dat Nja Asém de schoonzoon was geweést van de voornaamste vrouw in de Moekim Lhong, de dochter van den oelèëbalang van het geheele gebied Lhong, die bij het bestuur in hoog aanzien had gestaan.

Bij zijn overlijden liet deze slechts een dochter na, die hem niet kon opvolgen; een ander lid der familie werd zoodoende oelèëbalang. Maar dat nam niet weg, dat de dochter nog altijd grooten invloed onder de bevolking had, zoodat de patrouillecommandant een beleefd briefje bij haar liet bezorgen met het verzoek eens bij hem te komen praten.

Prompt en mondeling liet de vorstendochter antwoorden: als de officier iets van haar weten

wilde, moest hij maar bij haar komen. En dus kwam hij, denzelfden avond en na het avondgebed.

De oude dame ontving hem in de voorgalerij, stug en stuursch. Maar na een half uur was het ijs gebroken — deze toean sprak haar taal als een geboren Atjeher en kende bovendien de Atjehsche omgangs- en beleefdheidsvormen.

En toen wist die toean tegen middernacht precies het hoe en waarom van dit verzet.

Nja Asém was van geboorte een doodgewone gampongman, doch door zijn huwelijk met de dochter van de voornaamste vrouw in het landschap was hij, niet slechts in de oogen der bevolking doch ook in eigen oogen, zeer in aanzien gestegen. Tot hoever zijn eerzuchtige plannen gingen, is niet bekend, doch zij werden volkomen vernietigd bij den plotselingen dood van zijn vrouw, waardoor hij weer terugviel tot den stand van gewone gampongman. Dit haalde hem volkomen uit zijn evenwicht, hij raakte aan het malen en... toen sloeg Nja Ali in het naburige Daja zijn slag.

Dat succes nam in de oogen van Nja Asém onevenredige vormen aan, hij geraakte in een overspannen zenuwtoestand en... Atjeh is Atjeh: toen zag zijn zwager Teukoe Mamat (voor wien de Gouverneur reeds gewaarschuwd had) de kans schoon voor eigen eerzuchtige plannen.

Want T. Mamat was een familielid van den oelèëbalang der IV Moekims Lhong, met wien hij overigens op slechten voet stond, terwijl hij een persoonlijke vijand was van het districtshoofd van de Moekim Lhong. En nu had T. Mamat aldus geredeneerd: indien ik in het geheim een opstand weet te verwekken, geraken zoowel het districtshoofd als de oelèëbalang bij het bestuur in discrediet, omdat ze den opstand niet hebben voorkomen en evenmin daarvoor hebben gewaarschuwd. Ik maak me dan bij het Bestuur verdienstelijk door, dank zij mijn invloed, de uitgewekenen weer terug te brengen, de oelèëbalang wordt afgezet en ik kom in zijn plaats!

Een typische Atjehsche intrigue — of daarvan een onschuldige Europeesche ambtenaar het slachtoffer werd, of de misleide gampongmenschen daarbij hun leven verloren, dat liet T. Mamat volkomen onberoerd.

Maar... ditmaal speelde hij tegen een toean, die op het gebied van Atjehsche intrigues niet zoo heel veel meer te leeren had en... verloor.

Het werd voor den patrouillecommandant geen moeilijk tegenspel. De IV Moekims Lhong lagen in een vlakte van ongeveer drie uur gaans breed. Daarachter verhief zich een onherbergzaam complex kalksteenrotsen als uitloopers van de Boekit Barisan. In dat kalksteengebergte kon een bende zich slechts ophouden in een paar grotten, welker ligging den patrouillecommandant al spoedig geheel bekend was, terwijl hij ze bovendien door spionnen liet bewaken.

Een rustelooze vervolging, welke nu in de vlakte werd ingezet, dreef de bende òf naar die grotten òf naar het landschap Daja, waar een andere marechaussee-colonne doende was de aldaar optredende bende van Nja' Ali te vervolgen.

Zoodoende sneuvelden voor het einde der maand Juli 3 man van de Lhongsche bende, terwijl 7 man zich — en inderdaad door tusschenkomst van Teukoe Mamat — meldden; dit beschouwde Nja Asém blijkbaar als een te hooge tol, althans hij vluchtte met de zijnen naar Daja en sloot zich aan bij de bende van Nja Ali.

Het werd een korte vreugde, want reeds op 5 Augustus overviel de marechaussee-commandant in Daja, luitenant Snell, na een keurig voorbereide actie, op het heilige graf nabij de monding van de Daja-rivier de aldaar vereenigde benden, waarbij 15 bendeleden sneuvelden, onder wie beide bendehoofden Nja' Ali en Nja' Asém, terwijl de door de Dajacolonne verloren repeteerkarabijnen en het Mausergeweer van den opzichter werden buitgemaakt.

Die klap brak de laatste verzetsdriften: op 9 Augustus meldden zich weer 5 man van de bende

van Lhong (zes hunner waren bij den overval gesneuveld), terwijl de resteerende negen op 18 Augustus hun onderwerping kwamen aanbieden onder inlevering van het nog vermiste dubbelloops jachtgeweer.

En het verzet was geëindigd...

Maar toen liet de patrouillecommandant het Moekimhoofd roepen, dat zich zoo opmerkelijk voor de „kooi" had geïnteresseerd — het werkt altijd heilzaam wanneer dergelijke uitstaande „dingetjes" vlot en secuur geregeld worden.

„U hebt mij" — aldus de patrouillecommandant — „tegenover de bevolking een opsnijder genoemd, maar u ziet het: het verzet heeft zelfs geen veertig, doch slechts dertig dagen geduurd."

En het verbouwereerde hoofd viel den kapitein prompt te voet — ave Cesar! En vroeg nederig vergiffenis.

* * *

Maar nu stond de rekening met Teukoe Mamat nog open — en dat klopte niet.

Want hij was de aanstoker van het verzet, maar hij had — en dat lag in de lijn van zijn opzet — netjes meegewerkt om de booze opstandigen weer terug te brengen. Daarvoor was hem zelfs een belooning beloofd m á á r: onder voorwaarde dat zou blijken dat Teukoe Mamat een volkomen zuivere rol had gespeeld. En T. Mamat, die zich volkomen veilig voelde en d u s als belooning het oelèëbalangschap verwachtte, had zich inderdaad het vuur uit zijn sandalen gewandeld.

Maar toen volgde het onderzoek, en dat onderzoek werd geleid door iemand, die geen tolk behoefde en die te veel van Atjeh en den Atjeher wist om te verdolen, en... op 2 September werd T. Mamat gearresteerd, buiten het Gouvernement Atjeh verbannen, terwijl de onbekwame oelèëbalang werd ontslagen en door een ander familielid vervangen."

* * *

Dat was het verzet in Daja en Lhong. Een korte, felle uitbarsting, geleid door een paar ontevredenen met achter de schermen een intrigeerend hoofd. Een snelle en rake riposte van de Kompeuni en dan een spoedig en algeheel „mèl sadja".

Het was en werd ook niet meer het fanatieke, algemeene en hardnekkige verzet van vroeger, het bleef beperkt tot enkelen; de bevolking liep niet over en hield zich erbuiten — de aantrekkelijkheid van het leven als djahat in de rimboe lokte den rustigen landbouwer niet en bezát voor hem ook niets aanlokkelijks meer. Vandaar ook het spoedig verloopen van dergelijke verzetspogingen en vandaar ook dat zij den politieken toestand vrijwel niet beroerden.

Zoo verliep in 1916 ook een dreigende onrust in het Meergebied en nog wel in de vroeger zoo roerige Dösön-vallei van Linggô.

Daar wist een vrouwelijke Teungkoe, die door de bevolking als zeer heilig werd beschouwd, een 12-tal gamponglieden tot uitwijken in het gebergte te brengen; zij sloten zich daar aan bij den nog vijandigen Penghoeloe Möngkör. En natuurlijk pleegden zij toen een aanval op een marschbivak, dat echter, zij het ook ten koste van drie gewonde militairen, niet thuis gaf en den aanvallers 3 dooden en een zwaar gewonde bezorgde. Toen was het spoedig weer „mèl sadja" — nog twee ontmoetingen met patrouilles en nog twee dooden, toen kwamen er 8 in onderwerping en toen legde in September de bevolking Penghoeloe Möngkör neer. De vrouwelijke heilige week voorzichtigheidshalve naar de Gajò Loeös uit, maar bevond dat vroeger zoo veilige toevluchtsoord voor djahats ook alweer veranderd: twee van haar volgelingen werden door de bevolking om hals gebracht en zij zelf werd met de rest van haar overtuigden gevangen genomen.

Vrijwel op gelijke wijze verliep in December 1917 een godsdienstige beweging in Serbödjadi. De beweging was op touw gezet door een zekeren Penghoeloe Koeala, een Gajò uit Leuboe Sigeu-

nab, die ook alweer in een heiligen reuk stond. De gezaghebber van Lököp begaf zich toen met de hoofden en een bevolkingspatrouille naar de door den Penghoeloe bewerkte gampong Semboeang, doch sneuvelde in een ontmoeting met de onwilligen, terwijl 5 man van zijn patrouille gewond werden.

Toen organiseerde de Penghoeloe een driedaagsch godsdienstig feest en associeerde zich met den bewaker van een heilig graf en diens dochter. Toen weken de overtuigden allen uit, toen kwamen de patrouilles der Kompeuni, toen vielen er vier dooden onder wie de bewaker van het heilige graf, toen werd de Penghoeloe gevangen genomen en toen was het uit.

Ook in Meulaboh en nog wel in de gevoelige Boven Wòjla dreigde, in April 1918 en dus kort voor Swart's aftreden, gevaarlijk schijnende onrust. Dit hield verband met Tgk. Moet en alweer met de vaccinatie — en het verhaal moge ook ditmaal aan „Marechaussee in Atjeh" worden ontleend.[1])

„Het landschap Wòjla behoorde tot het gebied van den bivakcommandant te Koeala Bhèë, een energiek officier, die er een eer in stelde alle bestuursbevelen zoo goed mogelijk te doen uitvoeren. Hij wist inderdaad de eerzucht van de hoofden te prikkelen, de wegen werden bijzonder goed onderhouden, de gampongs muntten uit door orde en zindelijkheid (en dat beteekent wat in Atjeh!), belastinginning en schoolbezoek lieten niets te wenschen... Wòjla beleefde onder deze leiding een zoodanige opleving, dat Schmidt, civiel gezaghebber en mil. commandant te Meulaboh, zelfs hoofden uit andere streken „ter instructie" nu en dan naar Wòjla „dirigeerde".

Alleen de vaccinatie liet nog te wenschen. D ú s spoorde de bivakcommandant den vaccinateur voortdurend tot meerdere werkzaamheid aan... en vergat onwillekeurig en niet onbegrijpelijk dat de geestelijke ontwikkeling van de bevolking van Wòjla tegenover de materieele ontwikkeling achterbleef en... ook nog m o e s t achterblijven — Keulen en Aken werden evenmin op één dag gebouwd.

Want in de bovenstreken leefde een nogal invloedrijke geestelijke, Teungkoe Moet, die zoowel het districtshoofd als diens beide zoons had onderwezen in het Qoran-reciet. Dat onderwijs schept in Atjeh een blijvende band van bijzondere beteekenis tusschen onderwijzer en leerling. En deze Teungkoe bleek, op grond van een overigens aanvechtbare uitlegging van de Mohammedaansche wet, een f e l tegenstander van de vaccinatie, zoodat hij zelfs een actie tegen die vaccinatie inzette en weigerde te verschijnen, toen eerst het landschapshoofd en vervolgens de bivakcommandant hem opriepen naar Koeala Bhèë.

Die houding kon niet geduld worden — en dus werd een marechaussee-patrouille uitgezonden om den recalcitranten geestelijke op te vatten en voor den oelèëbalang te geleiden.

M a a r: bij zijn arrestatie pleegde Teungkoe Moet met eenige volgelingen verzet en... sneuvelde; onzerzijds werden 1 mar. zwaar en 3 mar. licht gewond.

Kort daarna, op 25 April, bivakeerde de bivakcommandant van Koeala Bhèë met 2 brigades op een dagmarsch afstands van de plaats, waar dit gevecht had plaats gevonden. En... men bivakeerde, niets kwaads vermoedende, zorgeloos, zoodat omstreeks vier uur in den middag, terwijl de militairen baadden of kookten, een drietal tot dusver bevriende en den marechaussee's ook bekende Atjehers plotseling de zorgeloozen met den klewang aanvielen.

Weliswaar werden de aanranders allen neergelegd, maar de overval kostte den troep 1 gesneuvelde, 3 zwaar en 4 licht gewonden, dat wil zeggen een behoorlijk échec.

Toen dit voorviel, was Schmidt niet te Meulaboh aanwezig — eerst twee dagen later keerde hij terug en vernam van den assistent-resident

[1]) Marechaussee in Atjeh a.v. bl. 124 e.v.

dat de geheele boven-Wòjla in opstand zou zijn.

Oogenblikkelijk marcheerde hij af met 4 brigades uit de andere bivaks, waarbij twee officieren, versterkte de colonne te Koeala Bhèë nogmaals met 2 brigades onder den bivakcommandant en begon met deze voor die dagen sterke troepenmacht zijn laatste actie als marechaussee-officier.

Zij staat — en het is wel teekenend voor het sluitstuk van dit marechaussee-bestek — bekend als de „klapper- en suikerriet-excursie"!

Want... hoewel ter voorkoming van verdere verliezen (het bericht wees op te verwachten zwaar verzet, waar de beide zoons van het districtshoofd van boven Wòjla, den loyalen Dato Sarong, zeer gehecht waren aan wijlen Teungkoe Moet) zeer behoedzaam gepatrouilleerd en gebivakeerd werd, bleek al heel spoedig dat er van algemeen verzet geen sprake was; overal verschenen de gampongbewoners met hun hoofden onder aanbieding van de gebruikelijke geschenken in klappers en suikerriet en gaven te kennen, dat het geenszins in hun bedoeling lag gemeene zaak met de trouwens reeds gesneuvelde verzetslieden te maken.

En dus moesten de marechaussee, die een rekening wilden vereffenen (12 gesneuvelden en gewonden), genoegen nemen met „naik goenoeng sadja" (alleen maar klimmen); de bevolking toonde zich zóó volkomen vredelievend, dat klewang, noch karabijn er aan te pas konden komen.

En Schmidt vergeleek de rustige en goedwillende bevolking van d é z e boven-Wòjla met die van nauwelijks tien jaren geleden, toen zij een zóó schoone kans op verzet en op sjahid-worden n i e t voorbij liet gaan — en hij prees zich gelukkig: de tijd van prang en verzet was voorbij..."

HOOFDSTUK XIII.

Het Pacificeerende Bestuurswerk 1908—1918.

Het pacificeerende bestuurswerk... Lamster[1]) gaf daarvan een kort en duidelijk overzicht in zijn Atjeh-artikel in het Haagsch Maandblad.

„Terwijl aan de verzetspartij de eene zware klap werd toegebracht na de andere", schrijft hij, „terwijl de marechaussee-patrouilles tot in de verste wildernissen en tot in de diepste schuilhoeken de laatste onverzoenlijke oelama's opspoorden en onschadelijk maakten, was in de onderworpen gebieden de pacificatie reeds in vollen gang.

Zoo intensief mogelijk werd in alle opzichten voeling gehouden met de goedgezinde bevolking. Zoodra maar bekend was, dat uitgewekenen blijken van toenadering begonnen te geven, werd aan kampoenggenooten of familieleden te kennen gegeven, dat de „keumpeni" hun de terugkeer zoo gemakkelijk mogelijk zou maken. Voor menigeen toch was de enkele daad van de onderwerping reeds een groote moeilijkheid. Voor velen, die jarenlang hadden rondgezworven, waren de maatschappelijke toestanden geheel veranderd. Kampoengs waren verplaatst, oude bouwvelden verlaten, het vee was verkocht of weggeloopen, huisraad en gereedschappen waren verdwenen; ter bevordering van landbouw, veeteelt en handel waren door ons bestuur tal van maatregelen genomen, waartegenover de meeste uitgewekenen vreemd stonden.

Men was echter zoo verstandig de pas onderworpenen niet dadelijk met allerlei nieuwigheden lastig te vallen. Ook werden maatregelen genomen, dat zij met hulp van familie, van vrienden of desnoods van een bescheiden renteloos voorschot van een volkscredietbank hun nieuwe leven op een redelijken basis konden beginnen".

* * *

Zóó is het inderdaad geschied, maar zóó werd het toenmaals door meerderen in Indië nog niet gezien en door enkelen ook niet gewaardeerd.

Integendeel, Atjeh was nu eenmaal Atjeh — iedere terugslag veroorzaakte onwillekeurig nog schrik. En dat is niet onbegrijpelijk en onverklaarbaar: men had aan Atjeh te veel ellende beleefd, men had te veel geprezen leiders daar zien falen, men was te zeer op wisselend inzicht ingesteld. En Swart's „welkom" in dagblad en periodiek (men denke aan Snouck's veroordeelende beschouwing in de Nieuwe Courant) was dikwijls verre van hartelijk en op vertrouwen stoelende geweest. Het vertrouwen in het nieuwe beleid was dan ook na die eerste jaren nog niet zoo hecht, dat het bij tegenslagen door allen gesteund werd; juist in dergelijke dagen staan altijd vele stuurlieden aan den wal, die met bestek en koers niet instemmen omdat zij op dien wal verblijven.

Dat gold in sterke mate ten aanzien van Atjeh.

Meerderen hebben toen en ook nog wel later aan de bestuursvoering van Swart verweten, dat de verzetslieden tot rust werden *gekocht*, dat de heele pacificatie eigenlijk *gekocht* werd.[2])

Zelfs nog in 1923-'25 katjaude men daarover. Ook in Atjeh. Er werd toen zwaar gekatjaud. Daarom dit: als fungeerend controleur van Meulaboh trof het mij in 1925 hoe onmogelijk veel posten en postjes op de begrooting voorkwamen als „onderstand" aan familieleden van hoofden, aan Teukoe Gam en Teungkoe Poetoes. Dat léék inderdaad raar en verkeerd. Had men die lieden dus tóch tot rust gekocht?

---

[1]) J. C. Lamster „Atjeh"; Haagsch Maandblad Mei 1928.

[2]) Zie o.a. Dr. R. Broersma — Atjeh als land van handel en bedrijf ('25).

M a a r — en zóó diep konden de critici natuurlijk niet in bestuursaangelegenheden duiken — m a a r bij het naarstig zoeken in archieven en rapporten en nota's bleek dat elk van die posten een eigen geschiedenis, een eigen „waarom en daarom" had en dat... lees Lamster hierboven!

Het was als regel juist en wijs beleid geweest, dat deze menschen had gesteund, dat zoodoende een practische en niet dure overbrugging naar normale toestanden legde.

M a a r er moest door den bestuursambtenaar *na* 1918 gewaakt worden tegen de zoo gemakkelijke en prettig-royale „duik in den geldzak" tegenover hen, die óók gaarne een onderstand wenschten en vroegen en den oelèëbalang of oelèëbalangtjoet voor hun wenschen spanden (familie is familie!), maar die voor een dergelijke steun n i e t in aanmerking kwamen. Met andere woorden: men moest van het hulpbruggetje van Swart geen permanent en duur verkeerswerk maken.

Lamster schrijft verder (blz. 495 en 496): „De verbetering van de communicatiemiddelen werd met kracht voortgezet, de verbinding van de Atjehtram met Deli kwam tot stand, de door zwaar bergterrein aangelegde Gajo-weg naar het binnenland werd voor automobielverkeer in orde gebracht, en in de plaats van de modderige, glibberige paadjes vol modderkuilen kwamen nette, eenvoudige, met fijn grind bestrooide kampoengpaden, die geleidelijk met schaduwboomen werden beplant.

Onophoudelijk waren bestuurders en marechaussee-patrouilles in de weer om verbetering te brengen in den toestand der verwaasloosde en onhygiënische kampoengs. In geheel nieuwe gebieden werd eerst met hoofden en bevolking beraadslaagd. Wanneer gewichtige besluiten moeten worden genomen, is de Atjeher nergens zóó op gesteld als op moefakat (beraadslagen). De bestuurder, die daarvan handig gebruik weet te maken, en die zich de moeite getroost om zelfs met den eenvoudigsten kampoengman, waar noodig uren te praten, bereikt tenslotte bijna altijd een goed resultaat.

Van lieverlede begon de bevolking zelf het voordeel in te zien van meer geregelde toestanden, van vriendelijke kampoengs met net onderhouden wegen; zij begon er lust in te krijgen om aan al deze verbeteringen mee te werken..."

Nogmaals: zóó en niet anders is het inderdaad geschied. Maar ook hier werd Swart geen kritiek bespaard; het bevorderen van orde, netheid en stiptheid werd door sommigen als uiterlijk vertoon gebrandmerkt en natuurlijk als een veel te zware druk op de bevolking — dat lag nu eenmaal in de sfeer van den toen soms ziekelijk-ethischen tijd...

Laat ik hiernaast nu weer een 1925-herinnering uit Meulaboh zetten.

Ik heb nergens (zelfs niet in het moddervuile Timor) zóó'n „varkensstal" aangetroffen als op de keudé te Meulaboh. En tóch kon men zien: zij was goed, regelmatig en keurig aangelegd en gebouwd. M a a r de drang-van-boven bestond niet meer, die overal rondreizende, „keutelige" en met dure verf straffende Gouverneur trok niet meer rond — en dús was verwaarloozing gevolgd (ook op het gebied van wegen en bruggen: langs den kustweg waren overal de ijzeren brugleuningen *weggeroest* omdat ze niet meer geverfd werden). Toen heb ik óók keutelige inspecties gehouden (de derde inspectie, na gedegen waarschuwingen, bracht *f* 168 aan boeten op: de heeren keudé-houders hadden natuurlijk afgewacht of de toean w e r k e l i j k straffen zou!). En toen w é r d er geverfd, toen w é r d e n de gammele daken van petroleumblikken in de meni gezet, en dat was geen façade maar noodzaak: er bestaat nu eenmaal een noodzakelijke hygiëne bij woningbouw en -onderhoud in pasarbuurten.

* * *

„Ik heb altijd geprobeerd", vertelde Swart, „in Atjeh zeer goede werkers te krijgen voor de zaken, waarvoor ik belangstelling had. Werkers, die voelden voor hun taak. Vooral de sawahcultuur in Pidië moest verbeterd worden. Aan de Noordkust bestond voor de rijst een goede en gemakkelijke afvoergelegenheid naar Sumatra's Oostkust, waar altijd rijst-tekort was. Dus zocht en vond ik een medewerker, die mij kon helpen aan verbeteringen aan de bestaande waterleidingen, de loeëngs. Wat in dat opzicht tot nu toe was gedaan en wat de Atjeher zelf deed, was onvoldoende. Bovendien waren waterwerken in de groote rivieren noodig met het oog op de bevloeiing.

Daarnaast begonnen we in Augustus 1908 al met een eenvoudigen tijdelijken adviseur voor den landbouw. Die leende betere zaai-padi aan de bevolking; bij den oogst moest die leening dan met een zelfde hoeveelheid van de beste padi worden terug betaald. Dat was nieuw en daarin had de achterdochtige Atjeher in den beginne weinig vertrouwen. Doch dat wantrouwen werd geleidelijk overwonnen, zoodat tenslotte alle aanvragers niet eens geholpen konden worden.

In Poelò Raja en Meulaboh, waar in 1908 groot gebrek aan ploegvee bestond, werd 18 duizend gulden voor aankoop van karbouwen beschikbaar gesteld.

In 1909 teekende het toenemende vertrouwen van de bevolking zich reeds op de Oostkust af; overal begon men met den aanleg van nieuwe sawahs en waterleidingen. En in 1910 gaf de regeering weer een renteloos voorschot van 30 duizend gulden voor aankoop van ploegvee in hoofdzaak voor de Noordkust.

Wij kregen natuurlijk niet altijd en overal dadelijk resultaten.

Zoo bleef in 1913 de rijstoogst ver beneden de verwachting, zoodat we moesten invoeren inplaats van uitvoeren. En overal bleef toezicht noodig van hoofden en bestuur naast leiding en voorlichting.

De Atjeher is een landbouwer. Vandaar dat ik ook andere cultures dan de rijstcultuur aanmoedigde: de palmolie-cultuur, waarvoor de bevolking wel voelde, de pepercultuur, met alle moeilijkheden van voorschotten (pangkal) en prijsfluctuaties, en de aanplant van ficus elastica, die in Meulaboh goed gelukte".

* * *

Vooral die pepercultuur bracht moeilijkheden; het Koloniaal Verslag van 1908 vermeldde: „met de pepervoorschotten rechtstreeks aan de peperplanters wordt gestopt (van die voorschotten hadden we zelfs in 1925 nog last! — d. C.); er is gebrek aan personeel voor toezicht, maar vooral: de hoofden zullen geen medewerking verleenen, omdat zij door die voorschotten hun private belangen benadeeld zien; zij waren vroeger de voorschotgevers." Men voelt: dat lieten de hoofden zich niet ontnemen.

Naast de bevolkingslandbouw trachtte Swart ook de cultures te bevorderen of beter: tot Atjeh te brengen. Hij was een leerling van Van Heutsz en zag als deze het belang van het groot-landbouwbedrijf óók voor de bevolking.

In 1910 begon de belangstelling der ondernemers zich af te teekenen mede als gevolg van de toenmaals gunstige conjunctuur; overal in de buitengewesten zocht men landbouwperceelen. Dat kwam in Atjeh in de eerste plaats de Oostkust ten goede. Deze streek met een gemengd Atjehsch-Maleische bevolking had het minst geleden door het verzet en werd bestuurd door hoofden, die de pacificatie bevorderden vooral met het oog op hun eigen zakelijk belang. Bovendien grensde de Oostkust aan het cultuurland van Sumatra's Oostkust, het bestuur werkte mede teneinde de plannen der ondernemers te doen slagen, betere wegen en de Atjehtram bevorderden het verkeer en men had — niet steeds ten rechte — hooge verwachtingen van den grond: „in een koortsachtig tempo", aldus

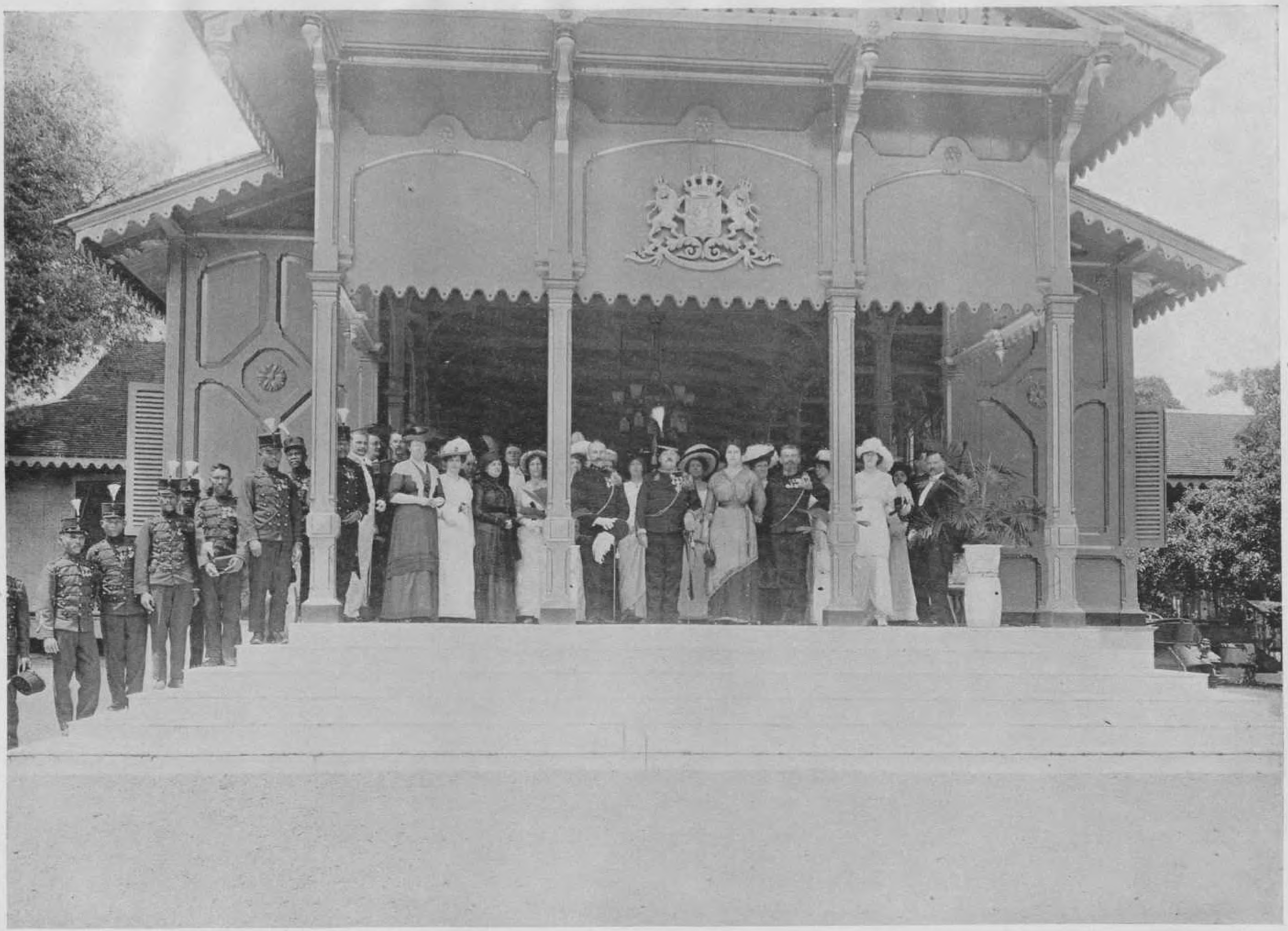

Ontvangst in de Gouverneurswoning te Koetaradja na de parade voor den 1sten Luitenant der Marechaussée H. Behrens bij diens decoratie met de Militaire Willemsorde (1919).

F. Darlang, Ridder 3e kl. M.W.O. Onder het bestuur van Gouverneur Swart herhaaldelijk belast met bijzondere opdrachten.

G. F. B. Watrin, Ridder M.W.O. met E.S. Als kapitein commandant der 3e en 4e divisie Marechaussee en Civiel Gezaghebber te Tjalang en te Bireuën.

A. Geertsema Beckeringh, Ridder M.W.O. met E.S. Als kapitein commandant van de 5e en later de 2e Divisie Marechaussee en tweemaal Civiel Gezaghebber te Meulaboh.

Th. J. Veltman, Ridder 3e kl. M.W.O. Als kapitein tweemaal commandant der 2e Divisie Marechaussee en Civiel Gezaghebber te Meulaboh (Atjeh) en als majoor en luitenant-kolonel Civiel Gezaghebber te Sigli (Atjeh).

Jongejans,[1]) „werd het cultuurgebied van Atjeh's Oostkust geschapen, waarmede tevens de grondslag werd gelegd voor den financieelen bloei van de onderafdeelingskassen van Tamiang en Langsa".

Rubber ging voor, de oliepalm volgde (1911); de Gajò-weg opende een afgesloten gebied (thee en koffie hebben daar echter nog weinig bereikt), terwijl in latere jaren ook de Westkust (Meulaboh-Singkel) de belangstelling van de ondernemers trok.

Een enkel cijfer ontleend aan Jongejans (blz. 160).

Tot ultimo 1937 waren in Atjeh uitgegeven:
Landbouwconcessies
69 perceelen — 71.069 H.A. oppervlakte;
Erfpachtsperceelen
74 perceelen — 67.287 „ „
Optieperceelen
13 perceelen — 287.000 „ „

* * *

Maar bij alles in die eerste jaren voelde de bestuurder steeds hoe broodnoodig goed, eenvoudig en vooral practisch *volksonderwijs* was: elementair onderwijs aan het volk met daarnaast een uitgebreider onderwijs aan de hoofdenzonen.

Bijna even onontbeerlijk was elementair onderwijs voor het Atjehsche meisje. Want de Atjehsche vrouw is geen verschoppelinge, geen lastdier-zonder-meer, zij neemt haar eigen en geenszins onbeduidende plaats in de Atjehsche samenleving in. Dus was het zaak de hoofden te overtuigen van de noodzaak dat het meisje evengoed als het jongetje naar school ging om daar huishoudelijken arbeid en hygiëne naast schrijven, lezen en een beetje rekenen te leeren. De gewezen leerling van de volksschool en vooral de opgeleide hoofdenzoon zou immers later (en dát was de les van Java) een meer ontwikkelde vrouw naast zich verlangen.

Maar die overtuiging kon niet in enkele jaren worden bijgebracht; het Koloniaal Verslag over 1908 vermeldde dan ook: „de verbreiding van het onderwijs onder de Atjehsche jeugd wordt door een zeer invloedrijk deel der bevolking met leede oogen aangezien. In de eerste plaats door de Teungkoes, die, hoewel zij moeten toegeven, dat dit onderwijs niet in strijd is met de hoekom (de Moh. Wet), toch vreezen dat de verstandelijke ontwikkeling van het jonge volkje het afkeerig zal maken van het aanleeren van het Qoranreciet. Ook de moeders beseffen nog niet het doel van de volksscholen. Velen harer houden de kinderen liever thuis om haar in het huiselijk werk te helpen, anderen zien er tegen op haar kinderen behoorlijk te kleeden. Daarom wordt eerst overgegaan tot de oprichting van een school wanneer gerekend kan worden op de medewerking der hoofden en de bezwaren van de Teungkoes en moeders zooveel mogelijk overwonnen zijn."

Dat oprichten van scholen was zoo eenvoudig niet en in de cijfers teekende zich dan ook de geleidelijkheid af: eerst in den loop der jaren kon het tempo sneller worden.

Het begon met de hoofdenzonen; het K.V. van 1908 vermeldde hierover: „in het algemeen vond de zoo goed als kosteloos aangeboden gelegenheid hun zoons een betere opvoeding te verschaffen bij de vaders en voogden meer instemming dan bij de moeders; het kostte die vaders en voogden dikwijls overreding om de toestemming van hun vrouwen te verkrijgen" — de Atjehsche vrouw is niet gemakkelijk! En dit gold nog te sterker voor het onderwijs aan de meisjes, dat ook de volle belangstelling en steun van mevrouw Swart had.

Bovendien — en dat was heel pijnlijk — bestond er in den beginne gebrek aan goede onderwijzers, zooals trouwens overal in de nauwelijks geopende buitengewesten. Het schooltje bouwen... och, dat ging nog wel. Een eenvoudig houten of bamboe gebouwtje kon de bevolking

[1]) J. Jongejans, Land en Volk van Atjeh.

zonder veel bezwaar oprichten. Maar die onderwijzers...

Van Heutsz, de vader van dit volksonderwijs of beter nog: de man, die de volksschool financieel mogelijk maakte, heeft op eigen kernachtige wijze dat onderwijzersvraagstuk opgelost. Want... 20.000 schooltjes achtte men noodig om alleen op Java het analphabetisme te kunnen bestrijden en dat zou — volgens berekeningen van het Dep. van Onderwijs — een bedrag eischen van meer dan de helft van de toenmalige Indische begrooting. Toen droeg Van Heutsz aan Ziesel een proefneming op met eenvoudige schooltjes en met als onderwijzer... „in den tijd van mijn grootvader", aldus Van Heutsz,[1]) „was de meester op de dorpsschool in Nederland tevens koster, klokkenluider, brievenbesteller, scheerder, koppenzetter enz. Onderwijs, dat in het begin van de 19e eeuw goed genoeg was voor de Hollandsche dorpen, is ook voldoende om ons in de Javaansche desa voorloopig uit den nood te helpen. Desnoods hoeven de kinderen om te beginnen niet meer te leeren dan wat lezen en schrijven en de vier hoofdbewerkingen van het rekenen. Voor een dergelijk rooster zijn wel leerkrachten te vinden. In dien tijd kan het departement van onderwijs zorgen voor de opleiding van onderwijzers. Maar vóór alles: aanpakken en niet met de handen in het haar zitten. Iets is altijd beter dan niets!"

Zóó werd ook in Atjeh aangepakt, met het oog gericht op het spoedig opleiden van zoo goed mogelijke onderwijzers; een slechte goeroe (onderwijzer) bederft juist in een aanvangstijd zóóveel dat tien goede onderwijzers het later bijna niet meer goed maken.

Daarom werd in 1910 te Koeta Radja dan ook een Normaalcursus opgericht, die de noodige verbetering in het gehalte bracht. De cijfers vormen voor den groei en bloei van dat volksonderwijs de beste illustratie.

In 1908 werden in Groot Atjeh 21 volksscholen geopend.

In geheel Atjeh bestonden in:

1911 — 106 volksscholen;
1912 — 125 volksscholen; 6.000 leerl.;
3 meisjesscholen.
1913 — 151 volksscholen; 6.800 leerl.;
6 meisjesscholen; 240 leerl.
1914 — 165 volksscholen; 8.200 leerl.;
6 meisjesscholen; 280 leerl.
1915 — 184 volksscholen; 10.700 leerl.;
6 meisjesscholen; 418 leerl.
1916 — 196 volksscholen; 11.300 leerl.;
9 meisjesscholen; 704 leerl.
1917 — 220 volksscholen; 12.261 leerl.;
10 meisjesscholen; 1140 leerl.
1918 — 250 volksscholen; 14.751 leerl.;
20 meisjesscholen; 1321 leerl.

Het was niet zoo heel eenvoudig in die primitieve en behoudende Atjehsche maatschappij het kind naar school te krijgen en op school te houden, óók in den sawah-tijd, óók wanneer pa en ma vonden dat karbouwenhoeden vóór de school ging, óók tegenover uitvluchten, sleur en achterdocht.

Maar het gelukte — en natuurlijk kon in den aanvang daarbij „vaderlijke bemoeienis" en dwáng, die gehate en achter alle schrijftafels afgekeurde dwáng niet ontbeerd worden.

„Langzamerhand", schrijft Jongejans,[2]) „is ook hierin verbetering gekomen. Tweejarige leergangen voor de opleiding van volksonderwijzers werden op verschillende plaatsen opgericht, waardoor het gehalte van de leerkrachten aan de volksscholen kon worden verbeterd... thans (1938) is de toestand reeds zoo dat van de meer dan 600 volksonderwijzers ruim 2/3 tot den Atjehschen dan wel tot een anderen in dit gewest inheemschen landaard behoort...

Tot diep in het binnenland kan men deze schooltjes aantreffen, van primitieve schuurtjes met wanden van gevlochten bamboe, een leemen

[1]) Lamster a.v. blz. 166. [2]) Jongejans a.v., blz. 251.

vloer en een atapdak bestaande uit één lokaal, tot keurige houten gebouwtjes met cementen vloer en pannen dak van twee, drie leslokalen toe...

Het aantal leerjaren is drie, soms vier, het schoolgeld varieert van 2½ tot 50 cent per maand, al naar de draagkracht van de ouders, doch het meerendeel der leerlingen betaalt niet meer dan vijf of tien cent...

Is echter reeds voor het jongensonderwijs zonder krachtige steun en medewerking van den oelèëbalang vaak weinig te bereiken, in nog sterker mate geldt dit voor het meisjesonderwijs (dit werd in 1938 geschreven! — d.C.)... tal van scholen, in het bijzonder op het platteland, staan of vallen met den steun van den oelèëbalang, zonder wiens aansporing of kennelijke waardeering het gros der ouders er niet aan zou denken hun kinderen ander onderwijs te geven dan het oude beproefde godsdienstonderwijs van den teungkoe. Al bedraagt het aantal volksscholen in geheel Atjeh thans reeds 328 met ruim 600 onderwijskrachten en ruim 36.000 leerlingen, het percentage alphabeten bedroeg bij de volkstelling van 1930 nog steeds slechts 1.1% (Java 5.5%)."

* * *

„Ik was", vertelde Swart, „in 1927/28 nogeens in Atjeh. En ik heb er weer gesproken met T. Tjhi' Peusangan, een van de krachtigste en voortvarendste oelèëbalangs ter Noordkust. Ik zou toen een zoon van een oelèëbalang uit Pidië voor zijn verdere opleiding mee naar Holland nemen. T. Tjhi' zou gaarne zijn lievelingsdochter, die gedeeltelijk te Batavia was opgevoed, in Holland laten studeeren voor... tandarts. Maar daartegen verzette zich de moeder en eigenlijk ook de adat: een Atjehsche jongeman en een Atjehsch meisje konden niet s a m e n onder mijn geleide naar Holland reizen. En kort daarna kreeg ik bericht dat de dochter verloofd was met een oelèëbalang..."

* * *

Met en naast de school kwam ook in Atjeh de geleidelijk zich uitbreidende zorg voor de *volksgezondheid.*

„En daartoe" — Swart besteeg weer het vertrouwde stokpaard — „is voor alles noodig dat de gampongs, huizen en erven behoorlijk zindelijk worden gehouden, dat practische hygiëne wordt toegepast. Want de Atjeher is een vuilpoets. Daarom eischte ik ook van de hoofden dat zij behoorlijk gekleed waren, wanneer zij voor mij, de ambtenaren of de officieren verschenen, daarom heb ik er met mijn vrouw naar gestreefd het Atjehsche meisje op school te brengen en dat meisje zindelijkheid en hygiëne bij te brengen en van haar een betere huisvrouw te maken."

En het moet voor Swart een groote voldoening zijn geweest toen hij in het Koloniaal Verslag van 1916 kon vermelden hoe in December van dat jaar te Koeta Radja en in zijn aanwezigheid een vergadering werd gehouden van vooruitstrevende jonge oelèëbalangs en Atjehsche ambtenaren, die geen bevrediging vonden in de oude, bekrompen opvattingen, die de vèrouderde adatgebruiken wilden wijzigen, die de opheffing van de Atjehsche vrouw, van het schoolsche en het godsdienst-onderwijs wilden bevorderen. Zoo ontstond de Sarekat Atjeh, waarvan 200 hoofden en ambtenaren lid werden en waarvan de Gouverneur het beschermheerschap aanvaardde.

Die eerste bijeenkomst, waarop nagenoeg alle voorname hoofden aanwezig waren, was vooral merkwaardig omdat tot voorzitter werd gekozen de jonge, vooruitstrevende oelèëbalang van Peureula', terwijl eerevoorzitter werd de bekende, zeer ouderwetsche en behoudende oelèëbalang van Keumangan: jong en oud gingen samen.

* * *

Een hoogst belangrijk deel van het bestuurswerk bleef de *wegaanleg.* Het land moest geopend worden... naar alle zijden. Dat alzijdige bracht de moeilijkheid, omdat de fondsen beperkt en de behoeften zeer groot waren. Men

moest dus wel beginnen met de hoofdwegen — en dat waren de kustwegen, die bovendien langs de Westkust voorloopig niet voor doorgaand verkeer geschikt waren, omdat de uitloopers van het gebergte zich daar herhaaldelijk tot de kust voortzetten en... dat werd in die eerste pacificatiejaren (en trouwens ook nog lang n a 1918) te duur. De schrik, welke het verzet van 1925/26 veroorzaakte, werd — gelukkig — óók oorzaak voor het eindelijk tot uitvoer brengen van doorgaande wegen é n van de verbindingswegen tusschen Noord-, Oost- en Westkust. Het was in d i e jaren, dus zeven jaar n a het Swartsche bewind, triestig en beschamend de verwaarloozing van wegen en bruggen vast te stellen: er was niet alleen geen geld voor weg-aanleg, maar evenmin voor onderhoud, verharding en... verf voor de bruggen! De afkoopsommen der heerendiensten plus hetgeen de begrooting voor aanleg en onderhoud beschikbaar kon stellen waren... om te weenen.

Swart liet de eerste en degelijkste zorg besteden aan de voornaamste kustwegen: alles tegelijk kostte te veel geld te meer waar een onmogelijk aantal bruggen noodig waren. Eerst grindwegen — daarna verharding. Zóó werd gedurende die jaren gewerkt en zóó legde Swart de basis voor het verkeersnet, dat Atjeh geopend heeft.

De groote waarde van dien eersten wegaanleg in de buitengewesten en het juiste inzicht van de toenmalige bestuursambtenaren werd in de latere jaren door het toen verkregen resultaat bevestigd: het „wegen, wegen en nogmaals wegen" bleek, ondanks alle misprijzende en afbrekende kritiek, de bestuursleuze voor die eerste jaren.

Natuurlijk was de aanleg in heerendienst de gemakkelijkste en — de eenige financieel-mogelijke. Maar heerendienst blijft h e e r e n d i e n s t — en het is logisch en juist dat mét de pacificatie, mét de ontwikkeling van land en volk deze gehâte vorm van belasting-in-arbeid geleidelijk verdwijnt: 11 Augustus 1908 kwam de wettelijke regeling van den heerendienst tot stand; het maximum aantal heerendienstdagen werd van 52 op 24 gebracht, terwijl voorstellen werden ingediend bedoelende den afkoop mogelijk te maken. M a a r die voorstellen brachten mede dat d u s de dwangarbeider óf de vrije arbeider aan den weg het werk moesten verrichten — veel en veel duurder en onmogelijk uit de geringe afkoopsommen te betalen: het dilemma dat alle buitengewesten hebben beleefd.

* * *

Swart bracht ook een nieuwe administratieve indeeling van het gewest tot stand (1908): er werden vijf afdeelingen gevormd, ieder onder een Assistent Resident — Groot Atjeh, de Noordkust, de Oostkust, de Westkust en Bambel (Gajò Loeös, de Alaslanden en Singkel).

In afdeelingen, waar dit reeds mogelijk bleek, voerde een controleur het bestuur (o.a. Idi en Singkel); Sabang kwam onder een „burgerlijken" civiel-gezaghebber.

Het volgende jaar bracht reeds een wijziging; de volgende onderafdeelingen konden toen onder burgerlijke bestuurders worden gesteld: de Sagi der XXII Moekims, Tamiang, Serbödjadi, Poelo Raja, Tapa Toean en het afzonderlijk beheerde gebied der VII Moekims Pidië, d.w.z. Groot Atjeh was toen zoo ver dat het civiel bestuur daar overal kon worden ingevoerd.

In 1910 werd de afdeeling Bambel opgeheven; Singkel werd bij de Westkust gevoegd, terwijl de Gajò Loeös en de Alaslanden zelfstandige afdeelingen werden, ieder onder een officier-gezaghebber.

* * *

En zoo, al bladerende door Koloniale Verslagen en Maandverslagen, treft de bladeraar telkens een „vredeswerkje", een stukje pacificatie aan.

In 1909 wordt Swart gemachtigd te beschikken over *f* 6000 ter voorziening bij wijze van renteloze voorschotten in de eerste behoeften

van in onderwerping gekomen hulpbehoevende personen. En hij wordt tevens gemachtigd aan het hoofd van Peudada (Bireuen) *f* 4000 uit te betalen als schadeloosstelling wegens het afbranden van twee hem toebehoorende woningen en het verlies van zijn goederen bij een overval van de keudé te Peudada door kwaadwilligen in September. Op gelijke wijze wordt aan T. Radja Tjoet, oelèëbalang van Meuké' (Tapa' Toean), *f* 5000 uitbetaald voor het verlies van zijn bezittingen bij een overval van zijn koeta in Februari... 1 9 0 5.

In 1910: de politiefuncties komen meer en meer aan de hoofden; het aanhouden van vrouwen en kinderen zonder het gezinshoofd, voor welk doel ook, wordt verboden evenals het opleggen van boeten of van waarborgsommen aan staatkundige eenheden, behalve in de Gajò- en Alas-landen, waar een levendige en levende solidaire verantwoordelijkheid bestaat.

In Lam Njong: een druk-bezochte pasar-veemarkt komt op de plaats van de vroegere benteng — en Swart wordt weer gemachtigd te beschikken over *f* 10.000 als schadeloosstelling aan T. Maharadja Djeumpa, waarnemend oelèëbalang van Peusangan, voor het verlies van zijn bezittingen door toedoen van kwaadwilligen.

In 1913: de uitvoer van tabak neemt toe en „in dit gewest viel gedurende de verslagperiode van verzet tegen het gezag weinig meer te bespeuren"; het verslag telt nauwelijks één heele pagina!

In 1915: „toenemend vertrouwen in het bestuur is merkbaar — gedurende de poeasamaand (vastenmaand) kwamen geen aanslagen voor op Europeanen". Maar daarnaast: „een pokken-epidemie op de Noordkust; in het heele gewest heeft inenting en her-inenting op groote schaal plaats".

In 1916: „de pokkenepidemie is tot staan gebract". M a a r in 1918 moet er in de Boven Wòjla (Meulaboh) naar aanleiding van diezelfde vaccinatie t o c h nog gevochten worden.

In 1917: „meer en meer legt de bevolking zich toe op het planten van rubber".

En... ja... „de tijd van perang en verzet was voorbij"... Atjeh begon een gewoon, normaal gewest te worden.

HOOFDSTUK XIV.

Van Militair naar Civiel Bestuur — en van katjauers en vergissers.

Atjeh was gedurende tientallen jaren — en bárre, angstige jaren — een vrijwel volkomen *militair* land geweest. Militairen bestuurden, militairen regelden, militairen beslisten, militairen gaven den toon aan; de burgerambtenaar en de „particulier" waren en bleven enkelingen van ondergeschikte beteekenis.

Il n'est rien fondu que par le sabre, spraken de militairen Napoleon na. En hadden gelijk — niet slechts in Atjeh maar in alle eindelijk ontsloten buitengewesten. Doch die militair was niet opgeleid, niet gevormd voor het bestuurswerk in zijn vollen en vooral in zijn meer afgewerkten vorm. Zoolang dat bestuurswerk beperkt bleef tot een pionierstaak onder primitieve menschen en(of) in een door heftig, algemeen verzet besmet gebied, zoolang was de civiel-en-militair gezaghebber de-man-die.

Die stelling is onaantastbaar en haar systematische toepassing heeft op voortreffelijke wijze de buitengewesten onder krachtig en zeer gezond Nederlandsch gezag gebracht.

Maar al besturende op *zijn* wijze, „groeide" zoo'n betrekkelijk jonge, hoofdzakelijk op zichzelf aangewezen, in eenzaamheid en afgeslotenheid hard werkende en voor groote verantwoordelijkheid gestelde jonge officier-bestuurder „vast" aan zijn onderafdeeling.

„Die jongen zit daar nu drie jaar aan één stuk", zei een oude en wetende resident eens, „die voelt zich waarachtig zélf radja! Die moet weg!"

De resident had gelijk — hoewel „die jongen" een zeer goed beoordeelde civiel gezaghebber was. Máár hij zag door de boomen het bosch niet meer, hij dacht zich almachtig en onmisbaar, hij keek neer op „het civiel" en preekte tegenover een iegelijk, dat „het civiel" in zóó'n land immers nooit práctisch besturen kon!

Zoo waren er... velen. De controverse militair-civiel is een Indisch zéér. De bacil werd nog niet gevonden en de therapie nog niet vastgelegd.

Daarbij komt de even onaantastbare stelling: militair bestuur dan wel bestuur door militairen moet *uitzondering* zijn; het *civiele bestuur* is het normale bestuur.

Swart's groote verdienste is dat hij de waarde van die stelling volkomen begreep en dat hij dus die stelling nauwgezet toepaste. Ook in Atjeh.

En dáár zit een kneep.

Want in de eerste plaats: die stelling oordeelden vrijwel alle in Atjeh besturende en in Atjeh weer „vastgegroeide" militairen fout — Atjeh kon h.i. in afzienbaren tijd nog niet door B.B. ambtenaren bestuurd worden. En — dat was hun sterkste troef, de spadille[1]) — daarbij wezen zij waarschuwend naar den „civielen" tijd van Pruijs v. d. Hoeven en Laging Tobias.

De manille: was ook in latere jaren niet voortdurend gebleken dat in schijnbaar rustige streken toch weer plotseling verzet oplaaide, dat de Atjeher dus alleen maar bestuurd kon worden door een toean, die zijn penhouder en wetboek bliksemsnel door klewang en karabijn kon vervangen?

De basta: had men na al die onophoudelijke wisseling nog niet geleerd, dat men een systeem, hetwelk goed voldeed, niet na tien of vijftien jaar weer moest vervangen door een ander, louter terwille van een theoretische fictie, dat dús het militaire gezag hèt besturende gezag moest blijven gedurende tenminste nog één generatie?

De ponto: was dat, wat deze Gouverneur te

[1]) Spadille, manille, basta, ponto — de 4 hoogste troeven in het vroeger in Atjeh algemeen gespeelde Hombre-kaartspel.

allen koste in den betrekkelijk korten tijd van zijn bestuursvoering wilde bereiken, niet een koppig en gevaarlijk doorzetten van eigen inzichten, zonder ruggespraak met of advies van „Atjeh-specialiteiten", en dat alles hoofdzakelijk ter bevrediging van eigen eerzucht?

Zoo dachten meerderen in Atjeh — geen kwajongens, geen katjauers, maar ernstige, harde werkers in de Atjehsche wildernis.

Dát zij zoo dachten, althans wat spadille, manille en basta betrof, is verklaarbaar en begrijpelijk. Men had nu eindelijk stevigen grond onder de voeten; grond, waarop gebouwd kon worden. En daarom — met het oog op de dure en droeve ervaring van het wisselend inzicht — daarom mocht niets overhaast worden: déze generatie, die zoo nauw bij het algemeen verzet was betrokken geweest, die gedeeltelijk zelf dat verzet gevoerd dan wel in familiebetrekkingen of bezittingen door dat verzet geleden had, déze generatie kon en mocht h.i. niet onder ander dan militair bestuur gesteld worden.

Zoo dachten meerderen in Atjeh — zoo dachten en spraken en schreven zéér velen in Indië. Ook, en jaren nadat Swart was afgetreden, toen in 1925/26 andermaal verzet uitbrak.

* * *

Het blijft Swart's onvergankelijke verdienste dat hij onvervaard, zeker van zichzelf en even zeker van de juistheid zijner inzichten, eigen weg en richting koos en hield. Ondanks tegenslagen en teleurstelling, ondanks tegenwerking — omdat hij overtuigd was dat het doel, hetwelk hij voor oogen hield, binnen den door hem gedachten tijd bereikbaar en bovendien het goede was.

Men denke over dit onverzettelijke doorzetten niet licht — slechts de zelfverzekerde, de man, die elke mogelijkheid had gewogen en die overtuigd was de juiste te hebben gekozen, had het recht te rapporteeren: „politieke toestand gunstig" ook al moest hij tegelijkertijd gebeurtenissen als in Daja, Lhong, Seunagan of Boven Wòjla vermelden. Want hij *wist* dat die excessen tegenover het geheel niet meer van beteekenis kónden zijn.

De Atjeh-geschiedenis van 1918 tot op heden bewijst dat Swart's inzichten juist waren. Dat werd de groote voldoening voor hem en voor de Regeering, die hij diende.

Maar gedurende al die jaren in Atjeh — en het waren er tien — voelde en wist hij tegenover zich tegenstand en tegenwerking. En dat wordt in een land als Atjeh *dubbel* ondergaan — in een broeinest van gekatjau en intrigue, waar zelfs goede werkers elkaar „het licht in de oogen niet gunden", waar zoovelen — en zij waren niet allen van de mannelijke kunne — naar hoogere onderscheiding en betere standplaats streefden, waar even zoovelen zich onvoldoende beloond of ten achter gesteld dachten en waar d ú s gekatjaud werd, eeuwig en altijd gekatjaud.

Men — en die „men" zoeke men hoofdzakelijk onder d e z e dienaars van de chabar angin (lett. bericht van den wind) — men heeft Swart verweten (of liever „van Swart gezegd") dat hij zich door katjauers beïnvloeden liet, dat hij gevoelig was voor vleierij en mooi-praterij, dat hij een politiek dreef van den uiterlijken schijn. Maar wie met den 79-jarige mocht praten zooals de schrijver, zou met den schrijver juist tegenover dezulken moeilijk een glimlach kunnen onderdrukken bij het aanhooren van de ongemeen juiste en rake kenschetsing door Swart van zijn medewerkers, die hij man voor man doorzag.

Hij was goedhartig en hij was voor velen een vaderlijke vriend, het deed hem pijn hard te moeten zijn tegenover gewaardeerde en vertrouwde medewerkers, maar de duidelijkheid van zijn aanteekeningen op de journalen liet weinig te wenschen.

Drie van zijn medewerkers stelde hij boven de anderen: Dijkstra, Scheepens en Schmidt.

En is het nu niet merkwaardig, en bewijst het niet hoe moeilijk Swart's streven naar zijn civiel einddoel was, dat zelfs een man als Scheepens in

1913 in Swart's civielen opbouw, in het steeds toenemen van civiele bemoeienis en van civiele ambtenaren een reden vond „naar het einde te snakken"?

Hier volgen enkele gedeelten uit zijn laatsten brief aan Schmidt (10 Augustus 1913 — op 17 October overleed Scheepens):

...Wat zijn je plannen? Denkt ge het verlof te rekken of verlangt ge zoo spoedig mogelijk naar Atjeh terug te keeren? Ik kan je niet aanbevelen met het laatste haast te maken. De toestand is thans hier zoo, de werkwijze van dien aard, dat griffiers, deurwaarders, in het algemeen zelfgenoegzame pennelikkers op den voorgrond treden. Is die kwade stroom voorbijgegaan, eerst dan zou ik aanstalten maken. Blijf de kat uit den boom kijken, hetgeen je in de tegenwoordige omstandigheden heel genoegelijk doen kunt.

Kort geleden werden de gemoederen hier in beweging gebracht door een decreet van den legercommandant (Van Daalen — d. C.). Wegens gebrek aan officieren bij de Infanterie mochten aan hen geen civiele employementen meer worden opgedragen en moesten zij, daarmede belast, van stonde af aan ervan ontheven worden. Ik verlies daardoor de hulp van Van Doorn en van Grashuis. Hoe zal dat moeten gaan, zoete, lieve Gerritje? Intusschen is de Gouverneur den strijd tegen die bepaling begonnen en moet de zaak bij den G. G. hebben voorgebracht. Van harte wensch ik dat het aanleiding zal geven tot vervroegde invoering van algeheel civiel bestuur. Ik snak naar het einde.

Reeds wendde ik mij tot den Gouverneur om onheffing van mijn civiel baantje doch moest beloven tot het einde van het jaar te blijven, totdat er controleurs beschikbaar zouden zijn. Om er beslist een einde aan te maken, heb ik te kennen gegeven van mijn aanstaand recht op verlof te zullen gebruik maken..."

Die brief is wel teekenend.

En even teekenend zijn eenige brieven van Swart aan Schmidt uit 1909 en 1911, teekenend zoowel voor de wijze, waarop Swart particulier met zijn zeer vertrouwde medewerkers correspondeerde als voor zekere wrijvingen met het legerbestuur, waaraan feitelijk eerst een einde kwam toen Swart luitenant-generaal werd.[1]) Uit een brief van 26 December 1909:

...Trots de Köpenick-geschiedenis te Garot zal ik T. Radja Moeda Seudagan, als zijn koeta gereed is, zes achterlaad geweren geven; of hij ook de donderbussen zal krijgen, die jij hem hebt toegedacht, weet ik nog niet, omdat ik nog niet weet waar ik die moord-werktuigen vandaan moet halen. Een voorschot van 2 à 300 gulden kan hij ook krijgen.

Gedurende je verblijf te Tangsé zal je natuurlijk alles doen om aan het bestaan van T. Dagang en zijn panglima Pang Tjoet Bén een einde te maken. Is T. Dagang gesneefd, dan komt Keutjhi' Bén Man vanzelf terug, terwijl Keutjhi' Maha en Pang Brahim dan maar door de bezetting van Tangsé moeten opgeruimd worden.

Dus nogeens: neem jij speciaal voor je rekening T. Dagang en Pang Tjoet Bén.

Verder moet je te Tangsé ook trachten te weten te komen waar peutoeha Gam van Masén zit.

Hebt ge aan uw opdracht in het Tangsé'sche voldaan, dan kunt ge naar Geumpang.

Hier wordt natuurlijk het grof wild gevormd door T. Keudjroeën Leupoe en zijn zoons T. Adé en T. Ma'E en daarna Keutjhi' Bén Bangkèh en Keutjhi' Linto...

Ik zou dus ook zeer gaarne zien, dat we voor

---

[1]) Schmidt was toen in Holland met verlof. Hij wenschte in Atjeh herplaatst te worden, maar ... dat zou de Legercdt. (van Daalen) *niet* toestaan. Tusschen van Daalen en Swart (toen generaal-majoor) was het vrijwel gekomen tot een „openlijke oorlog", waaraan van Daalen, die Swart haatte, zeker schuldig staat. Slechts door een toeval — en dat was, helaas, de moord op Scheepens — keerde Schmidt toch en zelfs voor zijn tijd naar Atjeh terug; Swart kon *toen* eischen een volkomen geschikten officier voor het moeilijke Meulaboh en *dat* kon de legercommandant niet weigeren.

1 Juni 1910 met deze heeren afgerekend hebben...

Zooals ge weet ben ik den 14en jl. naar Sabang geweest om den nieuwen G. G. (Idenburg — d. C.) te complimenteeren. Ik heb een langdurig onderhoud onder vier oogen met Z.E. gehad. Z. E. verklaarde zich heelemaal met het door mij gevolgde politieke beleid te kunnen vereenigen en was dan ook met den gang van zaken zeer ingenomen, terwijl hij mij tenslotte alle mogelijke steun toezegde. Verder verzocht Z.E. mij uitdrukkelijk mij niets te willen aantrekken van de tegen mij gerichte pers-campagne.

Nu ik verzekerd ben van den steun van de nieuwe Indische Regeering zal ik dat natuurlijk ook niet doen.

Den 22sten was ik weer te Sabang, nu om den afgetreden Landvoogd, mijn onvergetelijken leermeester (Van Heutsz — d.C.), goeden dag te zeggen.

Z.E. was zeer opgewekt en verliet met een tevreden gemoed Indië. Het deed me voor hem zoo goed toen ik de telegrammen las, welke hij te Sabang nog kreeg van alle groote handelslichamen in Indië, die, de een voor, de andere na, hier nogeens hulde betuigden voor het grootsche werk door hem in Indië tot stand gebracht...

Uit een brief van 26 Sept. 1911:

...te Lam Meulò vernam ik dat je hoopte vóór het einde der maand T. Dagang en de zijnen onschadelijk te hebben gemaakt.

Ik behoef je wel niet te zeggen dat mijne beste wenschen voor je succes je steeds vergezellen. Uit het Atjeh-blaadje zal je reeds gebleken zijn, dat we deze maand overal nogal succes hebben gehad, ook Darlang in de Alaslanden.

En nu, brave makker, moet ik eindigen. Na vele hartelijke groeten je toeg.

Swart.

En tenslotte uit een brief van 9 December 1911:

...doordat mijne bevordering is ingegaan op 18 Nov. en die van de andere Generaals op 2 Dec. schijnt het wel de bedoeling van het Opperbestuur te wezen mij t.g.t. ook tot Luitenant-Generaal te bevorderen...

...van majoor Scheepens vernam ik het stellige bericht van het sneuvelen van Tgk. Ma'at. Heeft zulks inderdaad plaats gevonden, dan rest je nog slechts T. Dagang. Wanneer het je nu nog mocht gelukken dat heer vóór ultimo December onschadelijk te maken, dan zou ik zeer tevreden en zeer voldaan zijn.

Scheurleer heb ik opgedragen berichten omtrent Pang Bintang in te winnen. Voor de vorm is hij daarom te werk gesteld op het Gewestelijk Bureau te Koeta Radja, kunnende hij overigens zich daarheen begeven waar hij zulks zelf noodig acht.

Met Habib Moesa denk ik wel spoedig tot een oplossing te zullen komen.

Mocht je dus binnenkort vrij komen, dan geloof ik haast, dat ik je Tg. di Barat tot nieuw object geef.

Daar het ook in de Laoet (Meergebied - d.C.) zeer naar wensch gaat en Meijer nog slechts weinige tientallen djahats heeft op te ruimen, kan die binnenkort in die richting ook een handje helpen...

* * *

Ook dergelijke „particuliere correspondentie" verweet men Swart — maar men vergat wat minister Idenburg eens aan G. G. van Heutsz schreef (brief van 15 Sept. 1908): „het voordeel van particuliere correspondentie is dat zij persoonlijk is en dat men precies kan zeggen hoe men erover denkt".

Swart zou — aldus anderen — ter voldoening aan persoonlijke eerzucht het omschakelingsproces van militair op civiel onmatig bespoedigd en vóór land en volk er rijp voor waren de omschakeling doorgedreven hebben.

Die eerzucht heeft dan waarschijnlijk óók bestaan in Borneo en Celebes, waar hij álles ris-

keerde voor gelijke doelstelling en werkwijze. En volkomen slaagde. Als d á t werk stoelde op eerzucht, dan was die eerzucht een zeer gezonde.

Natuurlijk — zij, die uitsluitend Atjeh kenden, achtten het werk in Borneo en Celebes gemakkelijker en niet met Atjeh te vergelijken: Atjeh was Atjeh! Wat elders juist bleek, behoefde daarom voor Atjeh niet juist te zijn.

D á t nu ontkende Swart — het was alles toepassing van dezelfde inzichten zij het onder andere omstandigheden. En die omstandigheden achtte hij niet onoverkomelijk.

Swart was — aldus weer anderen — een „Streber". Maar een Streber wordt, en zeker in ambtelijk of militair Indië, onderkend door zijn ondergeschikten, vooral door de lager geplaatsten, les petits, les sans-grades. Welnu: spreek juist eens met h é n, hoor hún oordeel, lees hún brieven en vooral uit de latere jaren, toen Swart in Holland niet langer een gewaardeerde „kruiwagen" kon zijn. Bovendien: een Streber riskeert nóóit dat hij — en dat wenschte men hem gaarne toe in Borneo en in Atjeh — „z'n hals zou breken".

Ook dr. Snouck Hurgronje vergiste zich toen hij wrevelig neerschreef (en het staat nog altijd geboekt in zijn Verspreide Geschriften): „Swart is geenszins de man om aan Atjeh te geven de verbinding van aan soliede bestuursbegrippen ontleende middelen ter pacificatie met de onvermijdelijk harde maatregelen, die het verzet moeten fnuiken. *Het kan wel zijn, dat hij daarvóór zou zijn, er achter is hij niet en komt hij ook niet* (cursiveering van mij — d. C.)." Want de feiten en de jaren van 1918-1939 hebben bewezen dat Swart het w é l kon, dat hij het verzet, en waar noodig h á r d fnuikte, en dat hij daarnaast, wat de pacificatie betreft, juist een pacificator *bij uitnemendheid* was.

De hoogleeraar, die velen „vergissers" in en om Atjeh zijn scherpe kritiek niet spaarde, maar vergat dat hij zelf geen bestuurder en waarschijnlijk ook geen groot menschenkenner was, brak Swart áf vóór hij ten opzichte van Swart tot oordeelen bevoegd k ó n zijn.

En toen vergiste hij zich op zijn beurt nog pijnlijker dan de anderen.

HOOFDSTUK XV.

Anecdoten.

Er liepen en loopen nóg vele anecdoten over Swart — waarheid en fantasie waren dikwijls dooreengemengd.

Een van zijn nog in leven zijnde medewerkers (velen hunner zijn reeds overleden), de oud-kolonel Schmidt, heeft in „Marechaussee in Atjeh" tal van Swart's typeerende eigenschappen meegedeeld; er mogen hier enkele van deze „ontmoetingen" volgen.

De eerste ontmoeting had plaats kort nadat Swart, toen nog overste, op 10 Juni 1908 als Gouverneur was opgetreden. Schmidt had dank zij de Atjehsche chabar angin vernomen, dat hij waarschijnlijk civiel gezaghebber te Padang Tidji, dat wil zeggen in een reeds vrijwel geheel gepacificeerde onderafdeeling, zou worden. Hij voelde weinig voor dat „gepacificeerde" leven, vroeg en verkreeg verlof naar Koeta Radja om zijn belangen voor te brengen en werd aangediend.

Het eerste onderhoud tusschen de oudere en de jongere Atjeh-figuur werd teekenend en tevens beslissend voor hun verhouding.

Schmidt ging zich melden — m e t dat civielgezaghebberschap te Padang Tidji, dat hem eigenlijk gezegd d w a r s zat.

„Ik heb gehoord, Gouverneur, dat u mij wilt benoemen tot civiel-gezaghebber te Padang Tidji".

„Ja", zei de Gouverneur.

„Ik wilde u vragen daarvoor een ander aan te wijzen".

Pats — zooiets was niets voor Swart, die p l ó f t e!

„Zoo — dat moet jij als een eer beschouwen! Jij bent waarachtig de eenige luitenant, die als civiel bestuurder is aangewezen!"

„Jawel", zei Schmidt op zijn beurt en onder dankbetuiging... maar of hij nu eens heelemaal vrij uit mocht spreken?

Het mocht — en toen betoogde de jongere dat de oudere meer pleizier aan hem beleven kon in een n i e t gepacificeerde onderafdeeling, maar bovenal in Tangsé, waar hij nu net den onvindbaren Keudjroeën Oebit op het spoor was.

„En als u mij n u overplaatst dan kunt u nog jarenlang last van dat bendehoofd hebben."

„Hm", zei de Gouverneur en greep een dikke foliant — en op die foliant stond geschreven „Register van Bendehoofden"... en hij zocht en vond Keudjroeën Oebit, en vroeg: „bedoel je dien?"

Hij was de bedoelde.

„Zoo", sprak de Gouverneur, „hoe lang heb je noodig om dien man in handen te krijgen?"

„Drie maanden, Gouverneur".

„Accoord, dan kun je voorloopig blijven waar je bent".

Dat „gokje" lukte — en vestigde Swart's blijvende aandacht op Schmidt.

De man-van-de-belofte vertrok weer naar Sigli, waar hij op 25 Juni reeds als tolk moest fungeeren bij het eerste bezoek van den Gouverneur aan die onderafdeeling (Schmidt sprak voortreffelijk Atjeh'sch).

Schmidt nam zijn plaats als tolk in tijdens de eerste bijeenkomst met de hoofden van Pidië — zij werden beleefd, voorkomend, maar streng ontvangen: „Teukoe, hebt u meer dan twee oogen en meer dan twee ooren?", was een vraag, welke ieder der hoofden te beantwoorden kreeg en... begreep.

En dan was er de vraag: „hoeveel van uw onderhoorigen bevinden zich nog bij de verzetspartij?"

Het antwoord werd als regel zwaar naar beneden afgerond — maar het akelige was, dat de „tolk" die vraag tevoren ook al beantwoord had en... tegenover de afronders was de nieuwe bestuurder opmerkelijk to the point.

Ook stond de nieuwe Gouverneur fondsen toe

voor den inlichtingsdienst — Schmidt mocht over *f* 100 per maand beschikken.

Aan die *f* 100 zit ook nog een verhaal. Want toen de patrouillecommandant jaren later met verlof naar Holland zou vertrekken, had hij dat geld gedurende vijftien lange maanden niet opgevraagd.

„Goed", zei de Gouverneur, die een tegenstander van beertjes was en te luchtig levenden afremde, „dat zal ik je in Holland met *f* 100 per maand laten uitbetalen."

De spaarder protesteerde — en hij wou ook nog graag eerst veertien dagen naar Java — potverteeren.

„Nee", zei de Gouverneur, „gebeurt niet".

En toen de aldus zwaar getroffene nog één poging waagde, was de eenige repliek: „heb je me verstáán?"

En... nou, en toen mocht de spaarder elke maand in Arnhem naar de Geldersche Crediet-vereeniging wandelen en *f* 100 opvragen — een druppel op een gloeiende plaat. Zelfs toen tusschentijds een oproep kwam om naar Atjeh terug te keeren, moest het telegram van den Gouverneur-sendiri: „Meulaboh — kom" worden getoond voor het restantje werd uitbetaald.

Zóó was Swart.

* * *

Een driftig en opvliegend, een bekwaam en rechtvaardig, een streng maar welwillend man, bovenal een goede en vaderlijk chef voor... de goeden.

Een man, die reeds bij zijn eerste contact met de hoofden een andere houding aannam en een andere lijn aangaf dan zijn voorganger.

Die hoofden hadden vanaf den eersten dag een diep ontzag voor Swart, die zijn meening niet onder stoelen of banken placht te deponeeren, maar die ongezouten tegen slappelingen en onwilligen kon uitpakken.

Hij kende en hij begreep die hoofden en hun honderd-en-één zuiver Atjehsche moeilijkheden en hij had zijn eigen wijze om met hen te praten... „zoo teukoe", begon hij eens een gesprek, „siebzig, ein-und-siebzig mitgemacht?" En „saja (ja) toean!", was het verbouwereerde antwoord.

Hij had de gewoonte om vrijwel elke zin met „en" te beginnen.

„Toean", vroeg een van de Tangsé-hoofden later eens aan Schmidt, toen de Gouverneur tijdens diens afwezigheid in Tangsé was geweest, „als de Toean Gouverneur „en" zegt, is hij dan boos?" Want Swart was getrouw aan zijn gewoonte weer begonnen met „E n, Teukoe is alles goed?" — „Saja, Toean". — „E n, Teukoe, is de padi al gesneden?" — „Saja, Toean"... z ó ó kinderlijk was ook het Atjehsche hoofd nog: dat „en" moest natuurlijk zijn boosheid beteekenen! Het landschapshoofd werd gerust gesteld door de vertaling van het woordje „en" in het Atjehsch.

De Atjehers zijn d o l op een soerat, een brief, een schriftelijk „bewijs van goed gedrag", en voortdurend werd Swart op tournees door hoofden en gewone lieden aangeklampt om een soerat. „Ja, dat is goed", zei de Gouverneur dan en zich richtende tot zijn adjudant (Karel de Vaynes van Brakell Buys): „Carolus, geef den man een soerat". En prompt schreef Carolus: „De Atjeher Joesoef van gampong Anoe in Pidië is mij bekend — De C. en M. Gouverneur", en even prompt teekende Swart, waarop een doodgelukkige Atjeher met dat kostbare paperas naar huis wandelde — honderden van dergelijke „soerats" worden waarschijnlijk n u nog als poesaka bewaard!

* * *

„De bult" noemden de Jannen hem — en zij hadden ontzag voor hem.

Er kwam eens een doorgewinterde korporaal van de genie een paar verlofdagen op Koetaradja verfeesten. Maar het viel hem niet mee en mopperend verklaard hij in de tap (cantine): „ik ken

hier, goddome, geen mensch, alleen die ouwe bult!"

Maar die „ouwe" had zich als „jonge" zelf ook niet in een hoek laten drukken: „nu wordt het tijd voor kapitein Swart om naar Teunòm te gaan", teekende Van Heutsz eigenhandig aan op een journaal van Swart, toenmaals als commandant van de 5e Divisie marechaussee Civiel Gezaghebber te Poelò Raja — prompt eronder schreef deze: „dat zal kapitein Swart zelf beoordeelen".

Dat journaal vond Schmidt in een archief — en bij een inspectie zei hij tot den inspecteerende: „dat journaal van u heb ik gelezen, maar ik zou uw gezicht weleens willen zien als ik er zooiets onder zette".

„Ik zou het je niet ráden", sprak Swart zooals slechts Swart spreken kon.

* * *

In latere jaren voerde Schmidt een opdracht in Teunom uit: de onderwerping van een ruim 300 man sterke bende onder T. Bén Boebon en diens neef T. di Rangkoh, met welke bende de infanterie-patrouilles vrijwel geen aanraking konden krijgen. De patrouillecommandant, die de streek en de bevolking door en door kende, besloot een vreedzame onderwerping tot stand te brengen — zonder schieten en zonder „neerleggen". Dat gelukte, T. di Rangkoh en zijn geheele bende meldden zich.

De menschen zagen er ellendig uit, de kleeren hingen in flarden om de vermagerde lichamen, sommige van de 18 vrouwen en kinderen waren vrijwel naakt. Zij vertelden hoe zij na de overvalling van de ladang uitsluitend van katèla en palmieten hadden geleefd, en dat zij uit vrees voor verraad en ontdekking, met niemand meer voeling hadden gezocht. Hongerig vielen zij aan op de rijst en visch, welke de marechaussee dadelijk beschikbaar stelden — en den volgenden morgen trokken zij gezamenlijk met den troep weer naar de bewoonde wereld, drie dagmarschen verder. Daar werden zij overgegeven aan bevriende hoofden, er werd gezorgd dat zij weer van kleeren werden voorzien en zij mochten zich bij hun familie in de gampong vestigen.

„U hebt een mooi resultaat bereikt, temeer daar niet van de wapens werd gebruik gemaakt", teekende de Gouverneur op het desbetreffende journaal aan.

* * *

Swart wist op meesterlijke wijze steeds de rechte man op de rechte plaats te zetten.

Te Sigli, het gewichtigste troepencommando ter Noordkust, plaatste hij eerst den toenmaligen kapitein Dijkstra en later Scheepens, die er in 1913 op zoo tragische wijze werd vermoord.

Het voornaamste bivak in de vlakte van Pidië Lam Meulò stelde hij onder commando van kapitein Jhr. Boreel, een van de dapperste officieren van het korps, terwijl hij, toen na eenige gevoelige tegenslagen van de infanterie-bezetting het verzet in de Gajoe Loeös weder opleefde, de 1e Divisie daarheen zond onder commando van den kapitein van den Generalen Staf Muurling, die met zijn beide bekende Atjeh-luitenants Snell en van Eck spoedig de rust herstelde.

Energieke marechaussee-luitenants verstrekte hij speciale opdrachten, die hun eerzucht prikkelden en hen als het ware dwóngen succes te behalen.

De meest bekende van die bijzondere opdrachten is wel die, welke hij verleende aan Schmidt (December 1909); zij was op 3 December 1911, dus na twee zware patrouillejaren in voortdurende volkomen zelfstandigheid volvoerd toen de laatst overgebleven Tirò Teungkoe, de jonge Tgk. Ma'at, na vergeefsche pogingen hem te bewegen het verzet te staken, sneuvelde.

* * *

Of ik het goel schrijf, weet ik niet. Maar zwartzwier is hazepeper van eend. In oud-Indië waren ze er dól op. En het dolste misschien de Gouverneur van Atjeh. Swart tourneerde veel en ver. En

hield dan meteen inspectie en kon in hoog-nasaal geluid hartig en puntig zeggen wat hem niet beviel. Maar hij hield van gezelligheid en van de goede dingen des levens. Bovenal van zwartzwier.

Na een paar maanden gaven de posten hem over met een gebruiksaanwijzing. Zóó hebben ze in later jaren ook een Inspecteur der Infanterie overgegeven, die overal liet exerceeren (op Atjeh en bij de marechaussee!!), die overal de vrouwenloods inspecteerde (een vrouwenloods is nooit schoon geweest en kan ook nooit meer schoon worden) en die overal de cantineboeken nakeek. Bij dien Inspecteur klopte het dus ook overal — om met sergeant Weers te spreken: „hij trapte erin". Swart was niet trapperig — die wist te veel.

En hij toog op inspectie, vergezeld door zijn grooten adjudant Karel de Vaynes. Eerste post: nou, ik ben tevreden, hoor! 's Avonds dus zwartzwier. „Dat zal smaken", voorzag Swart. Tweede post: ook tevreden. Ook zwartzwier. „Heel lekker", vond Swart. Derde post: minder tevreden. Tóch zwartzwier. „Hm", zei Swart. Negen dagen lang inspecteerde hij. Negen dagen lang zwartzwier.

„Carolus", zuchtte Swart den laatsten dag, „ik kan dat goed niet meer z i e n!" — „Maar we gaan nu naar huis, generaal", troostte Carolus.

„Dat is de eenige troost", vond Swart, „dat ik vanmiddag tenminste eindelijk weer eens behoorlijk e e t!"

En ze vertrokken en ze kwamen in Koetaradja aan.

's Avonds werd Carolus opgebeld — Toean Goepemeur!

„Carolus", siste de gouverneurskant, „wat heb jij te eten gehad?"

„Te eten, Gouverneur?", verbaasde Carolus zich, „biefstuk met gebakken aardappelen."

„En weet je wat ik gehad heb, Carolus?" En toen schoot de lichtende waarheid door Carolus en hij kon een grinnik nog net in een „oooohhhh" opvangen, en toen stoomde de andere kant: „Zwartzwier, Carolus! Voor de t i e n d e keer. En als welkom thuis!!!..."

* * *

Swart was op inspectie in het Meergebied, bij Hein Meijer. En zij voeren over het meer per motorboot van Takengeun naar Bintang, de Europeesch fuselier Boonstra aan het stuurwiel.

Het gesprek stokte een tijdje en Swart nam, om iets te doen te hebben, gedurende een minuut het aantal slagen van den motor op.

„Hein", kwam het toen tegen kapitein Meijer, „die motor maakt 70 slagen per minuut".

„Tachtig, generaal", zei de motorist Boonstra prompt.

„Wel allemachtig! Wou jij wat beweren? Ik heb ze toch zelf geteld?"

„Jawel, generaal, maar dan zijn uw minuten korter dan de mijne".

„Hm", zei Swart.

* * *

Weer een andere inspectie trof luitenant V., schakelofficier in een bivak aan de Westkust en een groot jager. Op een van zijn jachten had hij een jong wild varkentje gevangen, getemd en Jan gedoopt. Toen Jan volwassen en bovendien volkomen tam was, liep hij vrij rond in het huis van zijn ongehuwden baas en voelde vooral voor rustbanken en bedden.

Maar Swart kende Jan niet en Jan kende Swart niet.

Swart kwam met Carolus op inspectie — 's morgens kampements-inspectie, daarna rijsttafel. Na de rijsttafel verlangde Swart zijn tukje, maakte voor 's middags een afspraak voor keudé-inspectie en verdween in de logeerkamer. Maar was er nog een sneller weer uit — „V..., V..., een wild varken in mijn bed!!"

Het was Jan en lang uit en op het bed van Swart...

* * *

Swart was een toean royaal betoel — een „echte royale vent".

Een echte toean is altijd royaal betoel. Krenterige toeans komen er nooit. Want de inheemer is zelf ook royaal en geeft met volle hand uit ook als hij niets bezit.

Hoe dikwijls vroeg men zich te Batavia stomverbaasd af hoe Deze of Gene, in wien niemand ooit iets bijzonders zag, in zijn licht of donkerbruine koninkrijk kon uitgroeien tot een bijna onvervangbaren toean — taalkennis: gewoon; nota van overgave: gewoon; was hij veel op tournee? — nee; gaf hij veel fuiven? — ook niet. Alles was gewoon, doodgewoon. Maar — en dát bleek dan pas na maanden en soms jaren — Deze of Gene was een groote, een onvergetelijke toean, want hij was een toean royaal betoel!

Dat royaal betoel gaf Swart de zijnen mee — en velen hunner werden gelijk hun leermeester. En ik heb het in 1926 meegemaakt hoe zoo'n échte toean na tien lange jaren drie dagen doortrekkend was in zijn ouwe Atjehsche land en hoe van heinde en ver de Atjehers samen stróómden om hem nog eenmaal te zien.

Hij was uit de Swartsche school, waarin hij zijn onderscheiding had verdiend. En toen hij alweer weken weg was, zat ik 's avonds met een oud dorpshoofd te praten over dien toean, hún toean. En de oude heer (hij was een der beste dorpshoofden) vertelde met dien stillen monkel van... ja, eerbiedige binnenpret is het goede woord... hoe zijn toean een échte toean was. Want was het niet gebeurd in die verre dagen van Bapa Swart, toen die toean zijn land bestuurde en nacht en dag de djahats achter hun broek zat, dat... nou ja... de keutjhi' had belasting geïnd... en... eh... toen hij dat geld wou afdragen... eh... nou ja, toen was het óp!

„En toen, keutjhi'?"

„Toen ben ik naar mijn toean gegaan en toen heb ik het verteld — er was een zoon van me getrouwd... en trouwen is duur... en..."

„Hoeveel had u verloren, keutjhi'?"

„Vijftig gulden, toean. Ja, en toen mijn toean dat hoorde, toen heeft hij me alleen maar aangekeken, en toen stond hij op en haalde zijn boekoe-boekoe (boeken), en toen las hij me mijn toeroenan (afstamming) voor en... ja, en toen gaf hij me vijftig gulden en zei: keutjhi', u bent een goed hoofd en u bent ook een goed vriend van me — ga naar huis! Ik ben dit vergeten."

„En toen, keutjhi'?"

Toen keek de keutjhi' verbaasd. En toen? Niets, toean!

„Hebt u dat geld later weer terugbetaald?"

„Terugbetaald?" — en de keutjhi' viel in een nieuwe verbazing.

„Heeft de toean het misschien van uw inkomsten ingehouden?"

„Ingehouden? Gepotongd?" — stomverbaasd keek de ouwe heer me aan... totdat eindelijk de stille, begrijpende monkel weer om zijn mondhoeken lag — de monkel voor een doodgewonen toean, die zóóiets kon vragen, die natuurlijk dat ándere niet begreep. Want zijn toean was een échte toean — zijn toean had immers begrepen en vergeven en... vergéten! En vergeten is vergéten: zijn toean was een toean royaal betoel!

Zoo was de Swartsche School...

HOOFDSTUK XVI.

Hoe anderen Swart's werk beoordeelden — en hoe de schrijver dat werk meent te mogen samenvatten.

„Toon den inlander, dat je hem vertrouwt, maar zorg tegelijk dat hij inziet, dat je de macht hebt en de kracht hem je wil op te leggen, hem te doen gehoorzamen."

Het beginsel van Swart.

Niet slechts gedurende de eerste vechtmaar ook tijdens de latere bestuursjaren toonde de Indische publieke meening en de Indische pers een groeiende, zij het ook niet steeds waardeerende belangstelling voor Atjeh.

Atjeh had zich door de jaren heen ontwikkeld tot „dagblad-kopie" en dus was de Atjeh-kroniek in de dagbladen ontstaan. Zij werd niet altijd geschreven door onbevooroordeelden en ook niet altijd door ter zake kundigen, zij bezat en behield het nadeel van vele kronieken-van-den-dag: vluchtigheid en eenzijdigheid. Niet iedereen, die Atjeh en de Atjehsche dingen kende, kon of wilde over Atjeh schrijven en daardoor werd de Atjehsche en meestal kritiseerende pen dikwijls gevoerd door mannen, die wel schrijven maar niet over Atjeh oordeelen konden.

Dat oordeel was in dien tijd bovendien niet gemakkelijk. Men stelde zich argwanend tegenover Atjeh, men had weinig vertrouwen meer in nieuwe inzichten en nieuwe mannen, en... men stond nog te dicht op de dingen zelf. Men miste het perspectief, dat schrijvers uit veel lateren tijd w e l kunnen zien, omdat de tijd de onbelangrijke bijkomstigheden vervaagde en slechts de bereikte resultaten behield.

Dit alles teekent zich af in vele artikelen uit die dagen, toen het conflict Van Heutsz-Van Daalen alle pennen en tongen bezig hield. Swart was evenals Van Heutsz, en in tegenstelling met Van Daalen, geen voorstander van ambtelijke geheimzinnigheid en van gesloten archieven; hij was steeds genegen tot het geven van inzicht in bestuursopvattingen en bestuurswerk. Maar ook d a t werd soms verkeerd uitgelegd — velen zochten in die ambtelijke openhartigheid een preeken voor eigen parochie en dus een middel tot beïnvloeden van de publieke meening en het verdoezelen der waarheid.

Het was inderdaad voor Swart en de zijnen dikwijls niet gemakkelijk. Slechts langzaam en heel geleidelijk, aarzelend en schoorvoetend, wilde men op Java en later ook in Holland inzien, dat in Atjeh de juiste man de juiste plaats innam en dat de zich afteekenende verbetering ditmaal een blijvende was.

Zoo schreef de bekende bewerker van de Atjehkroniek in de Nieuwe Courant (overgenomen in de Sumatrapost van 25 November 1912) na ruim v i e r jaar in een van zijn veel gelezen overzichten o.m.:

„De benoeming van Gouverneur Swart tot luitenant-generaal is de bezegeling van een beleid, dat vanaf zijn begin een ware revolutie beteekende, een ommekeer van denkbeelden nopens onze bestuurstaak in Sumatra's Noorden.

Er zij nog even aan herinnerd, dat het lang heeft geduurd, eer de publieke opinie nopens Atjeh in die verandering van inzichten berustte. Ook het grootste deel van de officieele wereld zag het sceptisch aan en vond zijn zegslieden in personen, wier woorden door de hooge ambtelijke posities zwaar wogen. Zoo hebben dan ook wij weleens een zwaar hoofd gehad in de toekomst van den overste Swart. En hoezeer het voor zijn

G. F. P. Gosenson, Ridder M.W.O., die als 1e luitenant bivakcommandant van Djeuram het slachtoffer was van een verraderlijken aanval (1917) doch het leven er af bracht en later als kolonel Gewestelijk Militair commandant van Atjeh en Onderhoorigheden werd.

G. K. W. F. de Vaynes van Brakell Buys, Ridder M.W.O. Een zeer verdienstelijk marechaussee officier en Atjeh kenner, die van 1914-1918 de moeilijke functie van adjudant van den Civiel en Militair Gouverneur bekleedde.

Generaal Swart als Vice-President van den Raad van Nederlandsch Indië in zijn werkkamer te Batavia (1919)

W. B. J. A. Scheepens, Ridder 3e kl. M.W.O. met E.S. Als Luitenant-kolonel Civiel gezaghebber te Sigli (Atjeh) en aldaar in 1918 vermoord.

W. Muurling, Kapitein van den Generalen Staf, Commandant der 1e Divisie Marechaussee en civiel Gezaghebber te Blang Kedjeren.

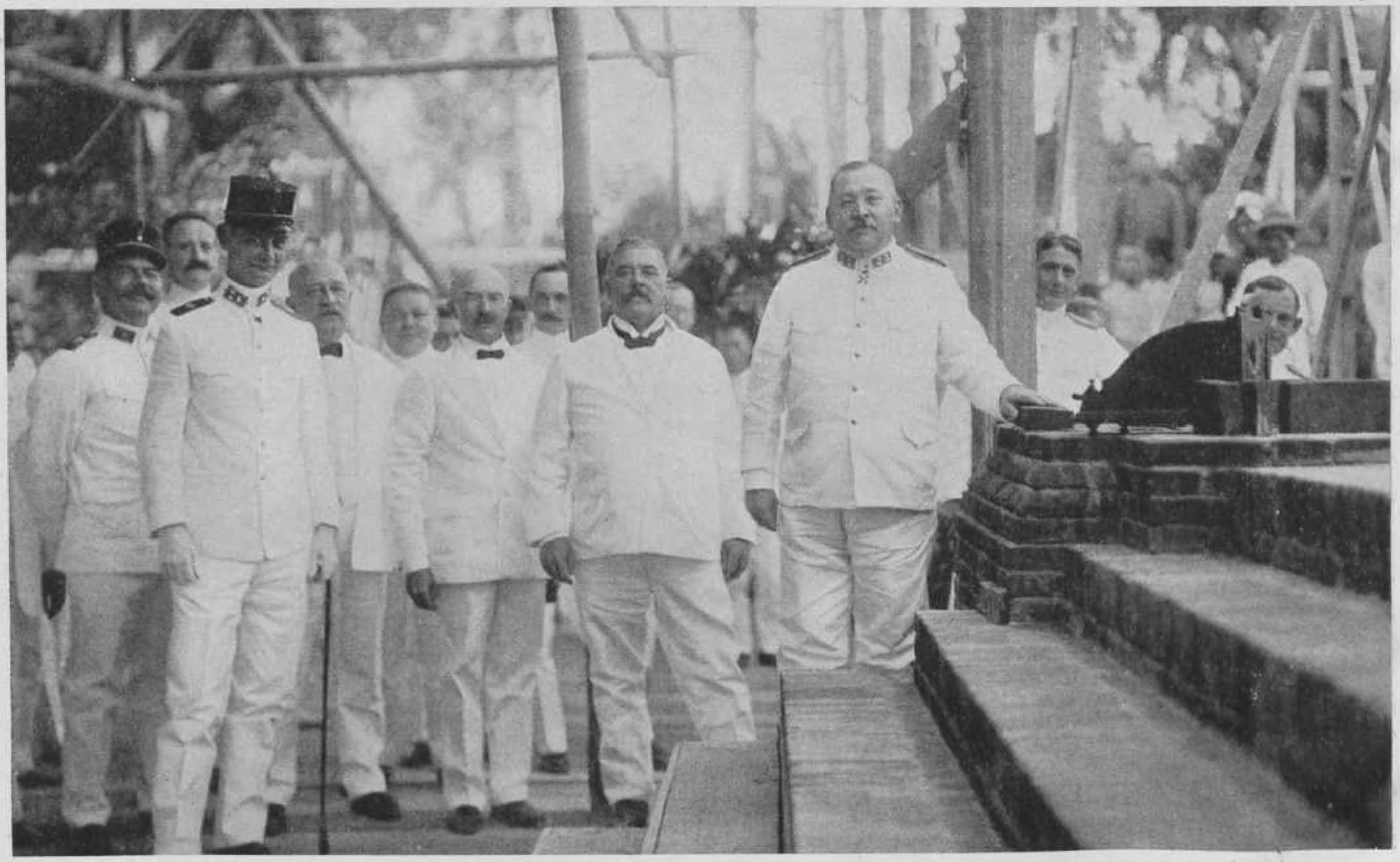

Gouverneur Swart legt den eersten steen van het gebouw voor de Javasche Bank te Koetaradja (1915).

persoon te bejammeren zou zijn geweest, wanneer hij voor actieven en passieven tegenstand had moeten wijken, grootere dan slechts persoonlijke belangen stonden hier op het spel.

Dit gevaar is nu voor eenige jaren — ja, men mag gerust zeggen: voor altijd — geweken, want men moet al een erge pessimist zijn om nu nog te kunnen aannemen, dat de regeering in Nederland en in Indië met betrekking tot Atjeh op haar schreden zal terugkeeren."

* * *

En deze kroniekschrijver vervolgde:

„Gelukkig voor dit geval is er in de hoogambtelijke militaire wereld van Indië een gedurige wisseling van personen. Wie hen weet te overleven, ziet van zelf z'n inzichten in het laatst zegevieren, omdat, zelfs afgezien van persoonlijke superioriteit, zijn positie te overwegender wordt.

Zoo is het met Gouverneur Swart ook gegaan.

Hoewel administratief onafhankelijk van het Departement van Oorlog, zoolang daar vanuit hoogere posities kon worden tegengewerkt, was het altijd riskant er afwijkende inzichten op na te houden.

Nu niet meer, omdat een luitenant-generaal nu eenmaal niemand meer boven zich heeft.

* * *

In hetzelfde gewest, waar men in October 1872 den oorlog onvermijdelijk meende, zonder te beschikken over een enkel eenigszins betrouwbaar gegeven omtrent land en volk, is nu niet alleen voor ons geen enkel geheim meer, doch beter: het verkeert in een stadium van een ontwikkeling zooals weinig andere deelen van de buitenbezittingen.

Er is een wegennet, de bevolking bekomt rationeel onderwijs en apprécieert het, er is een veterinaire en geneeskundige dienst, er wordt aan irrigatie gedaan, over een paar maanden staat Kota Radja in rechtstreeksche spoorverbinding met het Delische cultuurgebied, honderdduizenden bouws woeste grond zijn in cultuur gebracht of worden mineralogisch ontgonnen.

Weliswaar vindt de kriticus, ook de welwillendste, bij een en ander heel wat aan te merken.

Om maar een paar voorbeelden te noemen: er zou van een bedrijf als de Atjehtram, waarin alles bijeen genomen meer dan 25 millioen kapitaal is gestoken, al heel wat meer te maken zijn geweest; met het volksonderwijs en landbouwcrediet zou men een stuk verder kunnen zijn; de cultuur van woeste gronden en mijnbouw konden waarschijnlijk tienmaal meer winst geven, als... a l s alles op tijd en met de noodige energie ware aangepakt.

Doch we weten dat het alles pas in den laatsten tijd is gegroeid uit een desolaten boedel. Achteruitzien zonder de eigenaardigheden in aanmerking te nemen, maakt onbillijk tegenover degenen, die in laatste instantie hun best hebben gedaan."

* * *

In 1913 was er een tijdperk van opleving der aanslagen en o.a. in de Locomotief trok de spraakmakende gemeente weer op tegen den Gouverneur... hij stelde den toestand in Atjeh t e r u s t i g en t e f r a a i voor!

Dat werd voor de Sumatrapost (6 en 7 Maart 1914) aanleiding den Gouverneur diens oordeel te vragen.

Dit oordeel stemde geheel overeen met dat van Colijn (toen reeds oud-minister) tijdens diens kort tevoren gebracht Atjeh-bezoek. En het kwam eveneens geheel overeen met dat van den minister van Koloniën, die voorgesteld had in Atjeh het militaire gezag geheel door het civiele te vervangen, een bestuurshervorming, welke met 1 Maart was ingegaan en welke — begrijpelijk voor hem, die het Indië en vooral het spraakmakende Indië uit die dagen kende — in de Indische militaire wereld weinig instemming vond.

Dit interview belichtte den toestand, zooals hij t o e n in Atjeh was, niet slechts zeer duidelijk en

overzichtelijk, maar — en dat is van meer en hoogere beteekenis — het werd door den gang van zaken in de komende tientallen jaren volkomen gedekt.

Kwaadwilligen... er waren er, ruim genomen, ten hoogste zestig — „er zijn er misschien méér in Batavia en in de meeste andere Indische steden", glimlachte Swart.

In Groot Atjeh (100.000 inwoners) geen enkele meer; in het Pedirsche, eens het brandpunt van verzet (180.000 inw.), zwerven er nog tien rond met twee geweren.

Maar naar die tien zoeken alle twaalf brigades van een divisie marechaussee plus 12 brigades infanterie — totaal rond 500 man. En dat gebeurt niet slechts omdat het spelden zoeken in een hooiberg niet gemakkelijk is, maar ook ter geruststelling van de openbare meening: het zou anders maar heeten „dat Atjeh van troepen wordt ontbloot".

„Het is mijn heilige overtuiging dat het in Atjeh nooit meer mis zal loopen", aldus Swart, maar hij vergat de voorwaarde te stellen: „mits de toonaangevende burgerambtenaren en militairen mijn werk niet bederven". Want aan die voorwaarde werd in 1924/25 niet voldaan — en toen is het hier en daar (Westkust) inderdaad even misgeloopen. Maar toch ook niet zoodanig mis, dat het in enkele maanden en door enkele Atjeh-mannen van de daad niet kon worden recht gezet.

* * *

Volksonderwijs was voor hem een beginsel van Atjehsch bestuursbeleid — dat onderwijs lag hem na aan het besturende hart en daarom volge hier dit gedeelte uit het interview:

„Al beseft de bevolking de beteekenis van een landbouwschool (die te Pedir was op 12 Februari geopend) nog niet ten volle, ze begrijpt er toch wel zooveel van, dat hier een poging wordt gedaan tot opheffing van den landbouw.

Het is wel een eigenschap van de Atjehers, dat ze het liefst dadelijk resultaten willen zien van maatregelen als deze, maar die eigenschap houdt verband met een andere gelukkige kwaliteit: een drang om iets te doen, iets tot stand te brengen.

Daarom voelen de Atjehers ook voor onderwijs, dat hen in staat stelt iets te bereiken. Men kan gerust zeggen dat zij intelligente menschen zijn, dat ze in intelligentie vele andere volken in Indië vooruit zijn.

Opmerkelijk is hoe de oude bezwaren tegen het volksonderwijs beginnen te verdwijnen. Het neemt hand over hand toe. Van belang moet ook worden geacht de toeneming van de meisjesvolksscholen. Deze werden aanvankelijk met groot wantrouwen bejegend. Maar men heeft dit geheel weten te overwinnen."

* * *

De volgende tientallen jaren hebben dit oordeel volkomen bevestigd; dat, wat in den aanvang bij enkele hoofden als middel werd toegepast om den Gouverneur aangenaam te zijn (in dit opzicht zijn zij diplomaten van den eersten rang!), ontgleed hun in de praktijk als middel: de intelligente Atjeher en vooral de jongere Atjeher waardeerde het wel degelijk en begon de voorkeur te geven aan die meisjes.

* * *

In dat interview verklaarde de Gouverneur voorts veel verwachting te hebben van de jongere hoofden — de oude oelèëbalangs, die den langen strijd nog hadden meegeleefd, verdwenen geleidelijk... en met hen verdween een oude generatie. De toekomst was aan de nieuwe generatie — die jongere hoofden-generatie werd te Bandoeng of te Fort de Kock opgeleid.

Natuurlijk hebben zij — als overgangsschakel — niet steeds de verwachting vervuld; dat mocht ook niet verwacht worden. Want daar, waar zij door de omstandigheden ontijdig of te snel of te jong een oudere generatie moesten op-

volgen, vonden zij dikwijls tegenwerking bij de nog overgebleven „mannen uit de oude school". Teukoe Tjhi' Peusangan zou dit kunnen bevestigen.

* * *

En het werd 1916 — een redacteur van de Deli Courant (Medan) bezocht Atjeh en beschreef in een tiental artikelen „Atjeh in Vogelvlucht" zijn indrukken; hij bevond het gansche land in rust en vrede, in orde en veiligheid, in opbloei.

De aanslagen, welke ook toen nog telkens schrik en ontmoediging brachten, moest men z.i. beschouwen als een uitzonderlijk Atjehsch verschijnsel z o n d e r politieke beteekenis. En toch leek hem dat godsdienstige fanatisme van den Atjeher eenzijdig — men ontmoette te dikwijls staaltjes van volkomen onverschilligheid.

Zoo was hem opgevallen hoe de Gouverneur in een gampong, waarin de meunasah volkomen vervallen was, had te kennen gegeven dat zooiets een gampong niet tot eer strekte. Toen had de bevolking n i e t een nieuwe meunasah gebouwd, doch de vervallen geschiedenis eenvoudig maar afgebroken. Eveneens wees hij erop hoe de bevolking zelfs bij den Gouverneur had geklaagd dat meerdere hoofden zoo los van den godsdienst geraakten. En die klacht brachten ze naar den Gouverneur, een kaphé... omdat hij hun vader was.

Swart — aldus deze beschrijvende reiziger — stond feitelijk in 1913 al op het punt het bestuur aan den heer Frijling (sedertdien Gouverneur van Celebes) over te geven, maar in verband met den wereldoorlog achtte de regeering het geboden in Atjeh in een dergelijk tijdsbestek niet een zoo ingrijpende wijziging van militair in volledig civiel bestuur aan te brengen: bij een ernstige gebeurtenis in Turkije was het niet geheel uitgesloten dat men in Atjeh daarvan de gevolgen zou ondervinden. En dan was het beter in Atjeh nog te beschikken over een figuur als Swart.

Zoodoende bleef Swart tot het einde van dien oorlog — 1918.

Voor bijzonder ingrijpende gebeurtenissen gedurende dien oorlog toonde Swart zich echter niet bevreesd — z.i. kon men hoogstens een locaal verzet, een locale beroering verwachten.

En tenslotte wees de bezoeker erop hoe in Atjeh alles erop werd ingesteld de gevolgen van den Atjehoorlog uit te wisschen. Hij herinnerde daarbij aan de vrouw van een Atjehsch hoofd, dat in de felle oorlogsjaren was uitgeweken met een bende van 300 personen; die vrouw wist te vertellen hoe, hoofdzakelijk als gevolg van de ontberingen van het opgejaagde rimboeleven, van die driehonderd thans geen h o n d e r d meer in leven waren.

* * *

Maar eindelijk, in 1918, na tien achtereenvolgende, zware jaren van bestuur, volgde ook voor Swart het oogenblik, waarop hij zijn taak kon overgeven aan een ander... aan een civielen bestuurder.

De Atjehcorrespondent van de Nieuwe Courant schreef:

„Hoezeer ook het heengaan van den heer Swart valt te betreuren, het moest er toch eens van komen.

Ruim 10 jaar heeft zijn bestuur geduurd en het was van het begin tot het einde een gelukkige periode voor het zwaar beproefde gewest. Beter dan elders in de buitenbezittingen, in vele opzichten zelfs beter dan op Java, is in Atjeh de bodem bewerkt voor het uitstrooien van het nieuwe zaad.

Wanneer dit straks een rijken oogst zal leveren, wanneer Atjeh zal zijn zooals wijlen mr. van Deventer zich het grootsche doel ervan dacht: een federatie naar het voorbeeld van de Federated Malay States, waarop van Kotaradja ook zorgvuldig werd gelet als op overburen, bij wie iets goeds valt te leeren — wanneer hier zal zijn gemaakt niet een preciese kopie maar een zeer ruim

opgevatte zelfs verbeterde uitwerking van het zelfde gronddenkbeeld — dan zal dit eerst en vooral te danken zijn aan generaal Swart."

En dan wees deze correspondent op de zorg voor het onderwijs, op het groote succes van de Hollandsch-Inlandsche scholen, op de inlandsche ambachtsschool in het vroegere militaire kampement op Peuniti en hij besloot:

„Dit alles zijn dingen, waarvan een vorig geslacht zich zelfs geen voorstelling vermocht te maken. Het is de Lente, waarin de zwellende knoppen met niet meer in te houden groeikracht openbarsten; het tot nieuw leven ontwaken van een stuk menschdom, dat eeuwen lang sliep, vergarend de latente kracht, die onweerstaanbaar tot uiting komt — hoe langer zoo meer.

In de muffe kantoren ziet men dat niet — dat is het groote gevaar."

* * *

Den 2en September 1918 gaf Swart in een plechtige bijeenkomst in de Gouverneurswoning het bestuur over aan den aangewezen opvolger-Gouverneur, resident van Sluys.

Uit Swart's afscheidsrede slechts dit:

„Zooals u zich zult herinneren, was het 10 Juni jl. reeds 10 jaren geleden, dat ik het bestuur over dit gewest aanvaard heb en ik ben dus bij mijn heengaan veel langer Gouverneur van Atjeh geweest dan een mijner voorgangers.

Zooals u wel na kunt gaan, heeft mij zulks in de laatste dagen weleens aanleiding gegeven mij zelven af te vragen, of ik vind in die lange bestuursperiode steeds gedaan te hebben wat mijn hand op allerlei gebied vond te doen.

Mismoedig heb ik dan meermalen het hoofd geschud en mij zelve verweten d i t niet gedaan, aan d a t niet gedacht te hebben, en zulks terwijl ik toch overtuigd was in al die jaren naar mijn beste weten en kunnen gewerkt en gedaan te hebben wat ik kon om te bereiken hetgeen ik eens dacht mijn hoogste levenstaak te zijn, nl. dit gewest te geven de *pacificatie,* er voor goed te vestigen den zoo gewenschten toestand van orde, rust en veiligheid.

Gelukkig, dat ik, bij de erkentenis mijner tekortkomingen, overtuigd ben gebleven dat *die* pacificatie thans gevestigd is; ze heeft m.i. de laatste 4 jaren de proef schitterend doorstaan. Dat het ter bereiking van die taak *door mij constant gevolgde politiek beleid* velen niet steeds naar den zin is geweest, is begrijpelijk; dat daarbij wel eens fouten zijn gemaakt, misschien meer zelfs dan ik dacht, is m.i. vergeeflijk daar dwalen menschelijk is, maar ik hoop dat allen, die het beter wisten dan ik, er toch van overtuigd zullen zijn, dat bij alles wat ik deed, zelfs als ik daarbij weleens den despoot uithing, ik slechts het belang van land en volk voorstond en d a t voor oogen had. Dat ik daarbij, zooals weleens beweerd is, de openbaarheid geschuwd en geheimzinnigheid betracht zou hebben, dat door mij meermalen de waarheid te kort zou zijn gedaan, is een grove onwaarheid. N o o i t hield ik iets verborgen, voor critiek ben ik n o o i t bevreesd geweest. Zij, die mij konden aantoonen, dat ik fouten gemaakt heb, heb ik steeds aangehoord en voor hun aanwijzingen, welke ik nooit in den wind sloeg, ben ik hun erkentelijk geweest."

* * *

En:

„Het Bestuur neerleggende wordt tevens een belangrijk stuk Atjeh-geschiedenis afgesloten, aangezien thans zal worden overgegaan tot een absolute scheiding van het Civiel en Militair Gezag, zooals dat in alle andere gewesten ook bestaat.

Ofschoon de ondervinding heeft bewezen, dat het voor Atjeh uiterst moeilijk en gevaarlijk is komende gebeurtenissen te voorspellen, durf ik het hier toch zeggen, dat m.i. de mogelijkheid uitgesloten is, dat de toekomst ons hier zulke nare verrassingen zou baren, dat daaruit zou blijken dat die scheiding nog prematuur is geweest.

Reeds sinds 1915 ben ik, gelet op den politie-

ken toestand, van de mogelijkheid dier scheiding volkomen overtuigd. Bovendien kan die scheiding gepaard gaan met de meest loyale samenwerking tusschen de civiele en militaire gezaghebbenden en bij een beetje abnegatie van weerszijden behoeft verschil in inzicht nooit te leiden tot betreurenswaardige botsingen."

* * *

In den vroegen morgen van 22 September verliet Swart Atjeh.

Het Nieuwsblad voor het Gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden, korter „De Atjehcourant", schreef:

„In den vroegen morgen van 22 September j.l. trokken velen per auto of extra-trein naar Oelèë-Lheuë om getuige te zijn van het vertrek van den afgetreden Gouverneur Swart, benoemd tot Vice-President van den Raad van Nederlandsch-Indië.

Ongeveer kwart voor acht kwam de afgetreden Gouverneur per auto van Koeta-Radja aan, begeleid door den dienstdoenden Gouverneur en den Gewestelijk Militair Commandant. De muziek speelde het „Wilhelmus". Z.Exc. en Mevrouw Swart gingen langs de verschillende groepen in de volgorde als bovengenoemd, drukten de hand ten afscheid. Mevrouw Swart nam bloemen in ontvangst, waarna de vertrekkenden — begeleid door de commissie van uitgeleide — met den commandant van H.Ms. „Serdang" plaats namen in de sloep van dien bodem en aan boord gingen van het s.s. „Nias". Bij de afvaart van de sloep weerklonk een driewerf „Hoera" voor een goede reis en het welzijn van den gewezen Gouverneur, terwijl de bemanning van H. Ms. „Serdang" vanaf dat schip het militair saluut bracht.

Na aankomst op de „Nias", werd het anker gelicht, de scheiding van het belangrijke gewest Atjeh was volbracht, de reis naar de nieuwe roeping aanvaard.

* * *

Ziehier het koele verslag van het vertrek van oud-Gouverneur Swart; een relaas, dat U geen flauw denkbeeld geeft van de beteekenis van dat afscheid, geen indruk van wat deze scheiding geweest moet zijn voor den vertrekkende. En wij — die den gevoeligen aard van Gouverneur Swart kennen — kunnen slechts bij benadering gissen en voelen wat er omgegaan is in het binnenste van den man, die tien jaren van noesten vlijt en moeilijken arbeid wijdde aan de rust, de welvaart en de opheffing van het land, dat hem lief was. Wie zal dan kunnen weergeven met welke gevoelens hij de hand drukte van die talrijke Atjehsche hoofden en aanzienlijken, over wie hij zoo lang het gezag voerde? Een gezag, ontleend aan de hooge en gewichtige post, die Gouverneur Swart was toevertrouwd, maar rijker wordend aan beteekenis door den grooten persoonlijken invloed, die hij op een ieder van hen uitoefende. Dat was een afscheid van den hoogen bestuurder onder wien al die hoofden arbeidden tot vestiging en handhaving van Neerlands gezag, tot heil van land en volk. Die schoone maar zware roeping in een land als Atjeh heeft Gouverneur Swart tien jaren lang succesvol kunnen volbrengen, omdat hij — naast een hooge opvatting van plicht — groote liefde gevoelde voor dat land, voor dat volk, een liefde die hij zal blijven koesteren, maar die het afscheid des te zwaarder maakte.

Zoo had het afscheid van elk der groepen z'n bijzondere beteekenis, die de scheidende bestuurder heeft moeten voelen. De hoofden der niet-Inheemsche bevolking, zoowel als de niet-ambtelijke Europeesche ingezetenen hebben steeds kunnen rekenen op medewerking van den Gouverneur; in hun werken, in hun zaken hebben zij steeds zijne belangstelling kunnen ondervinden. Steeds was Gouverneur Swart bereid te helpen. Wij spreken van 10-jarige ondervinding; nooit kwamen we tevergeefs om inlichtingen; als wij die noodig hadden voor dit blad of voor groote dagbladen werden ze ons gaarne zoo volledig mogelijk verstrekt.

De groep ambtenaren en officieren moet het uit meerdere toespraken van den laatsten tijd gebleken zijn, hoe Gouverneur Swart waardeerde allen arbeid, die verricht werd in eenig onderdeel van het groote doel, dat hij zich stelde: de pacificatie van Atjeh. De hem gebrachte, welverdiende hulde wilde hij steeds deelen met de mannen, die hem in zijn pogen hadden ter zijde gestaan. Het voorbeeld van Gouverneur Swart zette ambtenaren en officieren aan tot nauwgezette plichtbetrachting en grooten ijver, daardoor wist hij zich van aller medewerking te verzekeren. Op deze wijze kreeg Gouverneur Swart vereerders en vrienden, geboren uit onderlinge samenwerking.

Is het wonder, dat Gouverneur Swart met nauw bedwongen ontroering afscheid nam, dat hem het scheiden zwaar viel en dat mevrouw Swart, die al dat zorgen en werken, alle lief en leed meeleefde, het niet gemakkelijk had?...

. . . .

En toen kwam de sloep, om de vertrekkenden te brengen aan boord van de „Nias".

Dat moet een moeilijk oogenblik geweest zijn: die afvaart van het met veel zorgen en groote moeite hoogerop gevoerde land!

Gouverneur Swart! met trots moogt Gij terugzien op het groote werkstuk, dat gij achter U liet en vóór U ligt een hooger ambt, waartoe onze Koningin U riep. In die hooge roeping ligge voor U groote voldoening en een verlichting van de scheiding.

Gouverneur Swart! Atjeh zegt U dank, hartgrondigen dank voor het vele wat Gij deedt tot heil van land en volk; Atjeh wenscht U toe kracht om opgewekt Uw nieuwen taak te aanvaarden!"

* * *

Dat was het afscheidswoord van Atjeh — van zijn land en van zijn menschen.

Maar het volle, rijke afscheidswoord, volkomen van beeld, van achtergrond, omlijsting en sfeer, levenswarm en levenswaar, schreef I. Feenstra in de Nieuwe Rott. Courant (20 Mei 1919, doch gedateerd September 1918).

Feenstra was in die afscheidsdagen op Atjeh, en hij heeft er gestaan zooals wij allen, in de leeszaal van de Atjehclub, onder de portretten van alle Atjehsche generaals.

En hij schreef:

„Deze oudste generaals van Atjeh moesten wel bar kijken; als wachters van Nederlands souvereiniteit op een strook zand tusschen de zee en het onbekende binnenland. Wat zij aan elkaar overgaven was het gezag over smalle kuststaatjes. Soms slechts een schijn-gezag; soms pas met bloed bevestigd. De zee was geblokkeerd, het land was blank op de topografische schetskaart, de lucht was vol verraad en intrige.

Wat latere militaire gouverneurs aan elkaar konden overgeven, was al meer. De kleine staatjes zonder grenzen waren verveegd, de tirannetjes opgeruimd, de zee was vrij van roovers en de bergen van den Oeloe waren al niet onbereikbaar meer. Maar nog altijd was er veel geschiet, waren er bentengs, kanonnen, prikkeldraad noodig en was oppassen-is-de-boodschap het eerste consigne dat de generaals elkaar overgaven.

Maar de opstandige volken werden tot benden, de benden met geweren tot troepjes met blanke wapenen, en opgejaagd tusschen den honger van het oerwoud en de marechaussee, werden de troepjes tot enkelingen — taaie wildemannen, die de vrijheid van de wel verscholen ladang verkozen boven den geregistreerden kampongpas.

Ook zij moesten verdwijnen. En ze gingen, al waren ze even dapper als generaals. Ze werden neergelegd. Niet omdat het neerleggen een sport is van de Compenie, maar omdat in dezen modernen maatschappelijken lusthof, met al die rechte laantjes en rechte vakken van wetsparagrafen en reglementen, jammer genoeg geen plaats wordt gereserveerd voor wat knoestige, krom gegroeide rooversromantiek.

Atjeh kreeg andere voorvechters en panglima's dan de ten doode gewijde klewangzwaaiers. Ze zagen er heel wat nuchterder uit dan deze en tandakten niet. Er kwamen landmeters en geologen, ingenieurs voor spoorwegen en irrigatiewerken, commissarissen en secretarissen, inspecteurs en schoolmeesters — ja, de laatsten vooral.

Zoodat dan nu de laatste militaire gouverneur aan zijn opvolger, den eersten alléén civielen, een Atjeh kan overdragen, dat netjes gekleed is in het keurslijf der beschaving. Daar zit wel weinig kleur en weinig krul aan dat pakje — en ten slotte komen zoo alle landen en alle volken op elkaar te gelijken als weeskinderen uit een gesticht, maar het moet nu eenmaal zoo. Het kleed zit Atjeh nog wat onwennig. Atjeh is ook wat ongewasschen en ongekamd en alles is nog zoo nieuw. Maar reeds nu doet het in het nieuwe pakje erg coquet en wiegelt het als een inong in haar heupen. Dat zwierige komt ook nog wel."

* * *

En hij beschrijft hoe generaal Swart zijn opvolger zal meenemen langs de stations van de Atjeh-tram... waar eens werd gevochten. En langs het kerkhof Peutjoet. En in de auto langs Bireuen over den Gajoeweg. En op het kantoor, het „stoepje" voor de overgave van bundels en registers.

En dan:

„Het was in 1873 dat de eerste generaal, generaal majoor Köhler, bij de eerste Atjeh-expeditie sneuvelde. Nu is het 1918 en gaat de laatste generaal van Atjeh. Vijf en veertig jaren, nog geen halve eeuw, het lijkt zoo kort voor het groote werk, dat hier is gedaan; vooral als men nog bedenkt, dat er de eerste tientallen jaren veel gesloopt moest worden, om later te kunnen bouwen. Vijf en veertig jaar! De marmeren schilden op de poort van Peutjoet zijn historie en liegen niet!

Die eerste generaal viel te Koeta Radja, bij de missigit, enkele honderden meters van zijn graf. Wel was het gebied toen klein en het gezag wankel als tusschen leiden en vallen zoo weinig schreden konden liggen. De laatste generaal gaat nu van Atjeh onder het Wilhelmus; nagejuicht met een hartelijkheid, die onmiskenbaar is... Wat hij verliet, is een staatsgebouw, klein en nieuw, maar hecht en goed doortimmerd, waarin de opvolger nu verder naar civielen smaak het meublement zal arrangeeren. Er zal niet veel te verschikken zijn. Deze laatste generaal had reeds een goed burgerlijken smaak.

Gedurende een tienjarig besturen van Atjeh heeft deze generaal het verstaan niet generaalsch te doen en uitsluitend gouverneur te zijn. Langzaam aan maar zeker is het corps bestuursambtenaren van Atjeh omgewerkt. De luitenants en kapiteins, die dienst deden als controleurs, gingen terug in de gelederen en werden vervangen door burger-ambtenaren; de majoors, die als afdeelingshoofden fungeerden, gingen voor assistenten-resident. Militaire posten werden opgeheven, schooltjes en dorpsbanken werden gesticht. Zonder schokken ging de verandering door. Men maakte zich wel eens ongerust. Zeker! Oude Atjehmannen hebben niet veel vertrouwen en denken behoudend. Ten onrechte, zooals tot nu toe gebleken is.

Het is een moeilijke boodschap, den vredespalm te brengen aan roerige volken. Het is niet voldoende hem met een compliment neer te zetten in de salon en er verder nooit meer naar te zien. Als een onwelkom geschenk verhuist hij dan spoedig naar den zolder. Daar moet wel af en toe eens door de ruiten worden gekeken of de beschonkenen de gave wel behoorlijk verplegen en begieten. En anders komt er een oude ijzerbijter belangstellend op visite.

Ook is het niet voldoende kazernen af te breken en schooltjes te bouwen. Dat wil wel iedere schoolmeester en kan tenslotte iedere metselaar. Maar een groote generaalskunst is het die kazernen af te breken, die overbodig zijn geworden en

de tusschenruimten te vergrooten naarmate de gemoederen rustiger worden... en de strategische autowegen beter.

* * *

Men heeft generaal Swart den pacificator van Atjeh genoemd. En zeker was hij een pacificator, een brenger en drager van vrede en rust. Maar de reiziger, die daareven voor de eerepoort der gesneuvelden stond en nu tusschen de stroeve generaalskoppen zit, weet wel dat er niet één pacificator was. Wat doet het er toe welke van de bouwers den Meiboom zette in de kap van het gebouw waar vrede en ontwikkeling moesten gaan huizen? Zette men wel een Meiboom? Was het niet zonder feest een voortdurend rusteloos timmeren, dag in, dag uit; komen, elkaar aflossen, heengaan, heele ploegen bouwers? Is niet de veel genoemde pacificatie slechts een klein deel van de straffe curve van den vooruitgang, van de baan, die we met elkaar gaan en waarlangs we te vergeefs om hoogtemerken en mijlpalen vragen? Om een Meiboom, om een vlag in top op den dag dat de hoogste spant werd aangeslagen — terwijl het elken dag nog bouwen is en altijd bouwen ook zal blijven?"

En aansluitende op Feenstra's artikel over die oude Atjeh-generaals moge dit hoofdstuk worden besloten met een korte samenvatting van het groote werkstuk van den laatsten Generaal-Bestuurder, die als Pacificator de door die ouderen íngezette krijgsverrichtingen, de door die ouderen ópgezetten Bestuursarbeid beëindigde in de bestuursovergave aan een Civielen Resident.

Die samenvatting kan o.i. nuchter en zakelijk als volgt worden gesteld:

1e. De groote zegen van Generaal Swart's tienjarige bestuursperiode was het feit dat het bestuur gedurende t i e n achtereenvolgende jaren blééf en kón blijven in handen van een Gouverneur met zoo uitnemende bestuurstalenten.

2e. In de lange reeks jaren van 1873 tot 1898 had de Atjeher van onze bestuursvoering geen andere en betere ervaring verkregen dan het duidelijke gemis aan lijn en richting zoowel op militair als op civiel gebied; slechts de periode v. d. Heyden maakte hierop een gunstige uitzondering, doch zij duurde te kort om eenig blijvend resultaat op te leveren.

3e. Swart wist door zijn evenwichtig en rustig bestuur naast krachtig optreden en — waar noodig — hard en dadelijk neerslaan van verzet en onwil, den Atjeher bij te brengen de overtuiging dat ons bestuur op e l k gebied *óvermachtig* was en bleef, terwijl hij daarnaast het *vertrouwen* van hoofden en bevolking won, zoodat hij naast *gevreesd* ook *geacht* en *bemind* werd.

4e. Swart slaagde erin door het nauwgezette volgen van de door van Heutsz aangegeven richtlijnen aan de bevolking gaandeweg de *rust* te verschaffen, welke de Atjeher zoo noodig had. Dat kon natuurlijk niet snel en niet zonder schokken worden bereikt, omdat de in een 40-jarigen onverbiddelijken strijd geslagen wonden nog te versch waren, terwijl daarnaast bij het neerslaan van de laatste verzetspogingen nieuwe wonden werden veroorzaakt. Dat kón niet anders, maar desondanks wist Swart uiteindelijk *rust* en *vrede* te bereiken.

5e. Doordat Swart op zoo volkomen wijze het vertrouwen zoowel van de adat-hoofden als van den eenvoudigen gampongman kon winnen, hechtte de Atjeher zich ook *persoonlijk* aan Swart — een typisch-Atjehsche eigenschap is: het zich hechten aan, het *dienen van een persoon*. En daardoor gelukte het hem weer zoowel de hoofden als de bevolking vertrouwen bij te brengen in ons *bestuur*, zoodat dan ook de bekende zinsnede in de Memorie van Overgave van Swart's eersten civielen opvolger; „alles wat in Atjeh op twee beenen rondloopt, h a a t den Europeaan" in zijn algemeenheid een schromelijke overdrijving en onjuist is — het hangt alles af *van den persoon*.

6e. Het langdurige bestuur van Swart vormde

Schout bij Nacht C. Baron de Vos van Steenwijk, die zich als Luitenant ter Zee 2e kl. onderscheidde bij de expeditie naar Soembawa in 1908 en deswege gedecoreerd werd met de M.W.O. 4e klasse.

C. A. Snell, Ridder M.W.O., die in 1914 de benden van Nja' Ali en Nja' Asém vernietigde bij Koeala Daja, onderafdeeling Tjalang. Later als kolonel gepensionneerd.

Vergadering van den Gouverneur met de civiele en militaire bestuursambtenaren te Koetaradja (1913).

Generaal-majoor Swart als Civiel- en Militair Gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden (1912).

Generaal Swart met echtgenoote voor hun woning in Den Haag.

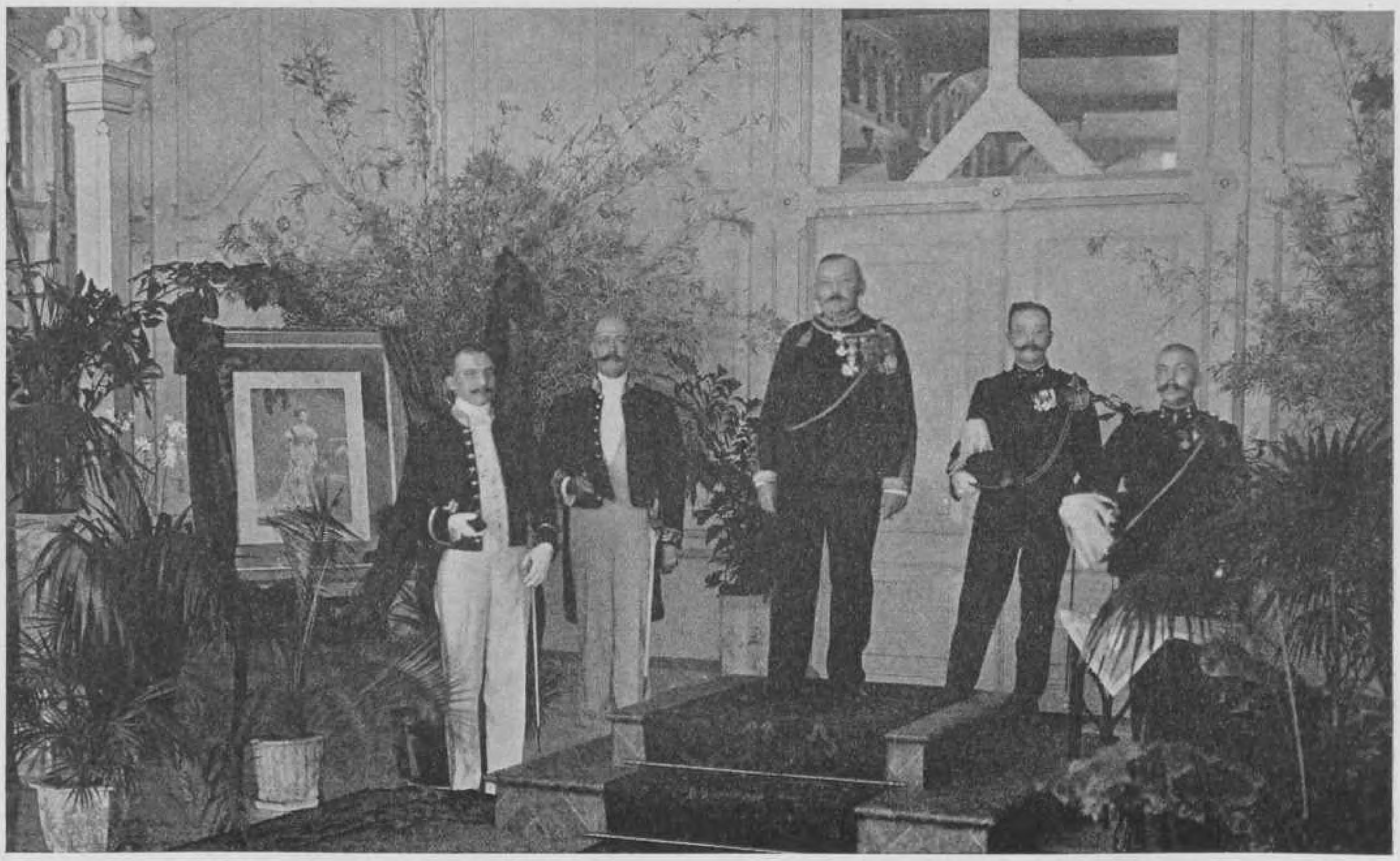

De Civiel- en Militair Gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden bij het openbaar gehoor op 31 Augustus 1912.

De familie Swart op reis in het binnenland van Celebes (1928 Rapang).

Generaal Swart met echtgenoote op bezoek bij het landschapshoofd van Peusangan tijdens zijn reis door Indië in 1928.

Luitenant Kolonel Swart als C. en M. Gouverneur van Atjeh op reis langs den Gajoweg. Naast de vrachtauto staat de bouwer van den Gajoweg Kapitein Heinzenknecht, 1909.

Luitenant Kolonel Swart als C. en M. Gouverneur van Atjeh op reis langs den Gajoweg, voor de pasangrahan te Bireuën, 1910.

een *uitnemende bestuursschool* zoowel voor zijn officieren als voor zijn bestuursambtenaren, mits deze lang genoeg onder hem dienden. Want dán maakten zij zich Swart's bestuurs-methode eigen en vervolgden dientengevolge zoodra zij later zelf verantwoordelijke leidende betrekkingen in Atjeh bekleedden, den door Swart uitgestippelden weg. Gouverneur van Aken — een eveneens algemeen geachte en beminde figuur — is hiervan het beste voorbeeld. Zoowel de bestuursperiode van Swart als die van v. Aken zijn ongetwijfeld voor Atjeh de vruchtbaarste geweest; jammer genoeg was die van v. Aken (hij werd tot lid van den Raad van Indië benoemd en stierf kort daarna) van betrekkelijk korten, te korten duur.

7e. De eigenschappen, welke de Atjeher in Swart boven alles op prijs stelde, waren zijn *eerlijkheid* en zijn *rechtvaardigheid,* eigenschappen, welke hij ook eischte van zijn ondergeschikten.

8e. Swart heeft al besturende en pacificeerende Atjeh rijp gemaakt voor *burgerlijk bestuur in zijn vollen omvang,* voor de bestuursovergave aan een Civielen Gouverneur, mits deze het bestuur bleef voeren overeenkomstig de richtlijnen van Swart en mits deze de takt en de handigheid bezat aan het militaire element bij de bestuursvoering voorshands een ruime plaats te laten.

De besten onder die civiele opvolgers zagen dit ook in en handelden dienovereenkomstig, zoodat zij geleidelijkheid betrachtten bij de voortschrijdende dé-militairiseering en enkele kwetsbare en zeer gevoelige plekken in Atjeh onder een civiel-en-militair gezaghebber lieten.

9e. Naast deze in Swart's geest werkende bestuurders zijn er onder zijn civiele en militaire opvolgers enkelen geweest, die niet uit de school van Heutsz-Swart voorkwamen en onvolkomen bekend waren met Atjeh en zijn geschiedenis; zij volgden de richtlijnen niet en hebben zoodoende het proces van vooruitgang enkele jaren *vertraagd,* hetgeen zich pijnlijk deed gevoelen.

10e. Atjeh was inderdaad een *uitzonderlijk gewest* en het is te danken aan Swart's bestuursvoering en aan die van in zijn school gegroeide opvolgers, dat Atjeh in het Indische Gemeentebest de plaats kon innemen, welke het toekwam: *de plaats van een normaal en normaal bestuurd lid!*

HOOFDSTUK XVII.

Vice President van den Raad van Nederlandsch Indië en eindelijk ambteloos burger.

Op 2 September 1918 gaf Swart het bestuur over en op 22 September vertrok hij naar Batavia om zijn functie van Vice President van den Raad van Nederlandsch Indië te aanvaarden. Het practische bestuurswerk was geëindigd — de Vice President van dien Raad staat op den hoogen, stillen achtergrond van het ambtelijke leven als raadsman van de Regeering. Het is niet gebruikelijk dat een generaal daarheen geroepen wordt. Maar deze generaal was bovendien bestuurder geweest in het nauwelijks geopende, onontgonnen gebied der buitengewesten. De ontwikkeling van dat gebied was een hoofdtaak der Regeering geworden. Bij het vervullen van die taak koos zij Swart als raadsman.

In moeilijke jaren voor gezag en gezagdragers heeft hij zijn zwijgende taak op den achtergrond als leider van de beraadslagingen van het hoogste bestuurscollege in Indië en als eersten adviseur van den Gouverneur Generaal vervuld.

„Ik heb het steeds goed met den landvoogd kunnen vinden", vertelde Swart, „ook al vond ik de keuze van enkele zijner adviseurs niet gelukkig. Maar wij hebben nooit in een gespannen verhouding tegenover elkander gestaan — integendeel. Als de Gouverneur Generaal op reis ging, en dat deed hij herhaaldelijk en dat was uitstekend, zei hij altijd: „ik ben weer blij dat gedurende mijn afwezigheid generaal Swart te Batavia is". En eerst nu, en wellicht ook nog later, zullen de vele bestrijders van dezen Gouverneur Generaal erkennen en m o e t e n erkennen hoe juist hij de komende dingen voorzag en met welk een staatsmanswijsheid hij toen reeds de toekomst verdisconteerde".

In October 1921, drie jaren later, sloot Swart zijn diensttijd af. Het ligt niet in de lijn van dit boek deze drie jaren dieper te belichten. H o e hij zijn moeilijke taak vervulde, kan o.i. niet korter en tevens duidelijker worden weergegeven dan door overname van twee dagblad-artikelen bij zijn aftreden als Vice President.

De Java-Bode schreef dd. 18 October 1921:

„Een markante figuur in de Indische samenleving gaat na dertigjarigen dienst heen. Een, die het op één na hoogste ambt bekleedde, een man „van erkende verdiensten, die bij onafhankelijk karakter en rechtschapenheid de noodige kundigheden bezat". En meer nog!

Toen de gouverneur van Atjeh in 1918 geroepen werd in het hooge advies-college zitting te nemen, was de ethische pers bevreesd, dat met zijn leiderschap van den Raad van Indië de rechte man t e r e c h t e r t ij d niet op de rechte plaats gezet was.

Dat een gouverneur van een belangrijk gewest der buitenbezittingen in den Raad werd benoemd, was met de traditie zeer zeker in overeenstemming. „Nu echter de Volksraad een nieuwen tijd voor de koloniale ontwikkeling heeft ingeluid, hadden wij" — zoo schreef de Locomotief toenmaals — „de dagelijksche leiding van den Raad van Indië liever zien toevertrouwd aan een man, met de politieke stroomingen in de kolonie beter vertrouwd dan Atjeh's gouverneur dit op zijn verren post kon wezen, en voorts door aanleg en gezindheid dichter toegeneigd naar een staatkundige ontplooiing van Indië in parlementaire richting."

Wij zijn thans drie jaar verder en als wij straks, bij 't scheiden, een kroniek van generaal Swart's regiem schrijven, zal blijken dat het Semarangsche blad verkeerd heeft gezien.

Want als er één man geweest is, die in roerige tijden beter op de hoogte van de Inlandsche poli-

tieke stroomingen bleek te zijn dan wie ook, dan was het generaal Swart.

't Deed wel vreemd aan een militair te zien bekleeden met een staatsambt, dat uit zijn aard van zoo bij uitstek civielen aard was, maar het zeldzaam aanpassingsvermogen van deze groote figuur stelde hem in staat zich spoedig geheel in te werken.

Met generaal Swart wist men een krachtige, vaste hand aan het moeilijk luisterende roer.

Wat Indië aan dezen ervaren raadsman te danken heeft, is moeilijk te zeggen, waar de adviezen nimmer voor openbaarmaking bestemd zijn.

Maar uit tal van bestuursdaden ademt zijn geest."

* * *

De *Locomotief* — het dagblad, dat toenmaals als het zéér ethische bekend stond en dat de benoeming van Swart tot Vice President had afgekeurd — schreef dd. 15 October 1918:

„Als een soldaat trouw op zijn post, is lt. gen. H. N. A. Swart, vice president van den Raad van Indië, in 't geweer gebleven zoolang het Land hem van noode had.

Het is op koninklijken aandrang geweest, dat de toenmalige Gouverneur van Atjeh, verlangend na meer dan dertigjarigen kolonialen dienst te repatrieeren, zich roepen liet tot het op een na hoogste ambt.

En nogmaals, zoo meenen wij te weten, heeft generaal Swart zijn heengaan uitgesteld, toen dit saam zou zijn gevallen met de wisseling der landvoogdij.

Tegen 4 Januari zal generaal Swart nu, na drie dozijnen jaren Indischen dienst nog altijd een veerkrachtig man, zijn ambt op andere schouders overdragen.

Met hem treedt dan een man van voorbeeldige toewijding uit den dienst. Een, die in het doen van zijn plicht een roeping vond en die zonder zelfverheffing en in hoogen eenvoud zijn rustigen rechten weg is gegaan.

Toen de zeldzame benoeming van een militair tot den vicepresidentszetel afkwam, hebben ook wij ons met bezorgdheid afgevraagd wat dit beteekenen kon. Er was in die dagen immers een roep naar een sabelregiem. Generaal Swart heeft echter het staatsmansinzicht gehad, zoozeer noodig in dien tijd. Hoezeer militair gebleven, heeft hij een krachtig bestuur boven een krachtbestuur gesteld.

En voor velen is verrassend geweest de belangstelling, die hij steeds voor den Volksraad had, van wiens zittingen hij vaak een aandachtig bezoeker was. Wie, na een loopbaan door de autocratische scholen der buitenbezittingen, het opkomend parlementarisme met zooveel belangstelling gadesloeg, bewees het geluid van den tijd te verstaan.

Naar den aard van het ambt trad generaal Swart niet naar den voorgrond van het regeeringstooneel dan alleen wanneer afwezigheid van den landvoogd hem het feitelijk gezag bij tijden in handen gaf. Ook dan onthield hij zich van een persoonlijk bewind. Maar Swart op zijn post te weten, was genoeg. Hij behoort toch tot hen die niet noodig hebben zich door uiterlijke middelen te laten gelden."

* * *

In die beide artikelen, in het verschilzicht bij den aanvang van Swart's Vice Presidentschap en in de overeenstemming bij zijn heengaan, ligt álles besloten: ook als Vice President van den Raad van Ned. Indië kwam hem het „bien mérité de la patrie" toe.

Als ambteloos burger vertrok hij na een ruim dertigjarigen diensttijd naar Holland, maar ook daar bleef Atjeh zijn voortdurende, warme belangstelling behouden.

En toen in 1925 aan de Westkust van Atjeh weer verzet uitbrak, werd in Holland natuurlijk ook het oordeel van Swart gevraagd. Dat oordeel gaf hij en de journalist J. Schaap, eertijds hoofdredacteur van de Javabode, gaf het weer in Het

Weekblad van een Amsterdammer (nummers van 14 en 21 September 1927).

Dat rustige, evenwichtige oordeel bleek weer volkomen juist en werd geheel bevestigd door den loop der dingen in de latere jaren — het is als het ware Swart's Atjehsch testament.

Het had hem, den pacificator van Atjeh, pijnlijk getroffen, dat de toenmalige landvoogd, die na het dempen van het verzet een bezoek aan Atjeh had gebracht, rapporteerde „dat uit de houding en de blikken van de bevolking viel op te maken afkeer van, haat tegenover het Nederlandsche gezag en de Nederlandsche overheersching".

„Ik behoef u niet te zeggen", aldus Swart, „dat wij niet moeten denken, dat de Atjeher ons lief heeft. Dit kan men ook niet verwachten. Maar wat mij en anderen, die na mij in Atjeh hebben vertoefd, is opgevallen dat hoog en laag wel degelijk weten wat door ons is tot stand gebracht.

Ze hebben wel degelijk waardeering voor de verbetering der communicatie, voor de gelegenheid voor de ontwikkeling van den geest enz. Ik ben overtuigd van de waarheid van een uitlating van een Atjehsch hoofd, dat men bedroefd zou zijn als het Ned. gezag zich terugtrok. De verschillende hoofden zouden evenals vroeger, elkaar in de haren zitten om onderlinge veeten en geschillen uit te vechten, waarmede de orde, rust, de veiligheid van personen en goederen weer in gevaar zouden worden gebracht."

Swart had ook mannen gesproken, die tijdens dat verzet in Atjeh hadden vertoefd. Zij hadden een verandering in Atjeh opgemerkt — zij meenden dat een en ander moest worden toegeschreven aan het feit dat het contact met de bevolking verloren was geraakt, niet alleen dus met de hoofden maar ook met de bevolking.

Het was hun opgevallen, dat men een eigenaardige houding tegenover de Atjehers aannam, ietwat schuw, niet zoo onbevangen als vroeger toen zij in Atjeh werkzaam waren.

Maar dat kon gemakkelijk weer rechtgezet worden — en de latere jaren bevestigden Swart's inzicht: het w e r d rechtgezet.

„Wij moeten zorgen", betoogde Swart, „dat wij allen met billijkheid behandelen en de klachten van allen worden gehoord. Wij moeten het daarheen leiden, dat zij verzekerd zijn, dat ons bestuur er ook voor hun bestwil is.

Wij weten dat de bevolking het op prijs stelt, dat zij rechtszekerheid heeft, dat de hoofden evenals de bevolking bescherming vinden bij het bestuur, zelfs tegen afpersing van de zijde der hoofden. Het wordt op den duur gewaardeerd, dat wij recht weten te verschaffen, dat wij ons verzetten tegen onbillijkheid tegenover den minderen man van de zijde der hooger geplaatsten.

* * *

Zeker, er is wel eens een gouverneur geweest, die al was hij ook van goeden wille en al deed hij het in het belang van het land, niet steeds de juiste tact had bij zijn optreden tegenover de hoofden, maar dat kan toch niet van grooten invloed zijn geweest op de veranderde houding van de Atjehers?

Groot is de invloed van het communisme zeker niet. De hoofden van de minstens 100 zelfbesturende lichamen bestrijden in hun eigen belang het communisme. Het leeft wat onder de jongelui, die erg branieachtig willen doen, maar dat luwt altijd weer als ze op jaren komen.

De verzetslieden zijn meestal jongelui, niet ouder dan 20, 21 jaar, die weinig uitvoeren en vaak uit louter vagabondisme en uit een zucht naar vandalisme meedoen.

Het staat gekleed en wie zich weet te onderscheiden, wie meer dan een ander de aandacht op zich weet te vestigen, krijgt eerder een meisje, heeft veel meer chance.

Daar komt nog bij dat in iederen jongen het verlangen naar het oorlogsspel is en als er nu een is, die ontevreden wordt, die meent dat hem van de zijde van het bestuur of van de hoofden

onrecht is geschied, dan weet hij wat lui op zijn hand te krijgen, waarbij nog komt geloofsfanatisme, het geloof, dat men door strijd tegen den ongeloovige den hemel verdient.

Als men wat krachtig weet op te treden, dan is zulk een beweging gauw onderdrukt.

Zeker, er bestaat wel gevaar, dat het communisme in Atjeh wordt ingevoerd langs de Atjehtram, want aan deze 500 Km. lange tramlijn werken vrijwel alleen Atjehers als baankoelie en het is niet onmogelijk dat lui onder het personeel hen weten te bewerken, maar als het hoogere personeel goed optreedt, kan dit gevaar worden verminderd. Als men maar het vertrouwen van de menschen weet te behouden.

* * *

Wij hadden in den Atjeher een niet te onderschatten tegenstander. De militaire eigenschappen werden daar zeer ontwikkeld, men moest toonen wat men kon.

Toen men eindelijk den vijand had bedwongen, toen hij zich bij den toestand had neergelegd, toen was het te merken, dat hij het op prijs wist te stellen, dat wij maatregelen namen in beider belang. Hij bleef zijn grieven vrijmoedig uitzeggen, hij stak zijn opinie over ons niet onder stoelen en banken. Als wij bij besprekingen een zaak hadden uiteengezet, dan gaven zij hun meening weer of stemden in met een „ja, zoo is het". Wie zorgt voor een rechtvaardig, billijk optreden, krijgt zooals ik en anderen geheel het vertrouwen.

* * *

Er zijn verschillende redenen waarom ik van het volk ben gaan houden, waarom ik voor land en volk veel ben gaan voelen. Ik ben er in allerlei rangen geweest, van tweeden luitenant tot luitenant generaal, en ik heb op allerlei manieren het volk leeren kennen. Ik heb in de gampongs temidden van hen gelogeerd. Ik heb op die manier met man, vrouw, kinderen kunnen omgaan en heb ze daardoor nader leeren kennen. Ze hebben me, waar ik ze noodig had, steeds de goede inlichtingen gegeven. Ik had hun vertrouwen. Ik heb het land zien groeien en nu nog zenden velen op Nieuwjaarsdag telegrammen en brieven om mij geluk te wenschen en nog schrijven vele hoofden mij en zeggen mij hun meening."

* * *

Zij schreven hem, zij zegden hem hun meening, zij vergaten hun Bapa Swart niet. Dat was zoo in 1927, dat bleef zoo tot op heden. Toen Swart op 12 October 1933 den 70-jarigen leeftijd bereikte ontving hij een brief van de Atjehsche hoofden op de Noordkust — het gebied, waar het verzet het heftigst had gewoekerd.

Die brief, opgesteld door T. Maharadja Mangkoeboemi, oelèëbalang van Lho' Seumawe, en T. Tjhi' Moehammad Djohan Alamsjah, oelèëbalang van Peusangan, werd met de vertaling als bijlage opgenomen; hij spreekt voor zichzelf.

* * *

Maar daar zijn ook nog andere brieven — brieven van en aan den „kleinen man", den oud-brigadecommandant, den oud-fuselier, die Swart niet vergaten en die evenmin door Swart werden vergeten.

Swart heeft geen brieven en geen aanteekeningen bewaard, hij bezit geen archief en geen dagboeken. Het was niet gemakkelijk die brieven te „achterhalen".

Hier volgen er twee.

De eerste is van den bekenden brigadecommandant W. J. Mosselman; hij schreef dd. 12 September 1936 van „De Hoenderhof" te Tandjoengsari bij Bandoeng:

Excellentie,

16 September gaat de mailboot, die volgens tabel op 11 October in Nederland arriveert, zoodat ik hoop heb, dat deze brief juist op uw jaardag in de bus zal liggen.

Dankbaar gedenken wij, uwe oud-soldaten, dat wij u weer gedurende het afgeloopen jaar in gezondheid hebben mogen behouden en verblijden ons weer, dat het ons gegeven is Uwe Excellentie op den 12en October onze eerbiedige gelukwenschen met uw verjaardag te mogen aanbieden...

...Omdat ik weet dat Uwe Excellentie daarin zoo volle belangstelling heeft, kom ik u melden, dat op „De Hoenderhof" de wolken weer een lichte rand krijgen. Wij hebben, daartoe in staat gesteld door uwe welwillende voorspraak bij den heer M. C. Koning en door het warme hart dat de heer Koning ons oud militairen toedraagt, dit jaar de tanden op elkaar gezet en het park weer opgebouwd, zoodat ik nu weer zit met een 1000-tal hennen en nu ongeveer 2000 kuikens, waarvan de eerste zoo ongeveer in November aan den leg zullen komen. 't Is hard aanpakken geweest, doch als Fortuna ons niet in den steek laat, dan staat einde van het jaar alles weer op pooten.

Door bemiddeling van den heer Koning hebben wij nu een schriftelijke overeenkomst met de Stmij. Nederland... onze uitrusting is perfect en zou het nu toch de duivel halen als ik nu, bandjir en noodweer uitgezonderd, het doel niet zou bereiken en mijn brigade niet uit de paja Reubeuë zou brengen...

En dan volgt een kostelijke rimboe-herinnering aan den 30sten April 1909 (geboorte van Prinses Juliana):

„...Op dien dag bereikte wijlen kapitein Muurling met ons om 5 uur n.m. Kwala Simpang, waar om 8 uur 's avonds het telegram kwam. De heele zaak ging aan de fuif en daartoe naar den overkant, naar de Chineesche kamp met de gierpont. Ik had nog veel te doen, zooals onderdak en voeding dwangarbeiders, beslommeringen, die de oudste brigadecommandant voor elkaar moet brengen om den volgenden morgen voor het vertrek weer „alles in orde" te kunnen rapporteeren en zou later volgen. Om half tien was mijn geweten vrij en ontvankelijk voor een verzetje na vier maanden rimboe en met een flinke colonnezak ter beschikking. Maar aan de pont vond ik geen dwangarbeider meer — blijkbaar was *alles* aan de fuif.

Ik probeerde het toen alleen. De Simpang bandjirde behoorlijk en zóó toen ik het gevaarte wou overspannen op overgieren, schoot het heele geval weg, voordat ik het tuitouw had kunnen aanhaken. Ik moest het loslaten om niet afgesleurd te worden en gierde toen met de pont, aan één kabel hangende, naar het midden, en daar was het „stop en nou niet meer verder"!

Ik zwalkte daar wat heen en weer en omdat ik het geval toch verder hopeloos vond, ben ik maar op het bankje gaan slapen.

Den volgenden morgen stond het heele uitgefeeste feestgezelschap aan den passerkant te brullen om de pont, die zoo fijn om zes uur aan z'n tros in het midden zwalkte, en toen ben ik door de bediening in een sampan afgehaald. Eén voordeel heb ik ervan gehad: monter en zonder haarpijn huppelde ik den langen, warmen pakriem van Kwala Simpang naar Langsa in tegenstelling met de anderen (onzen commandant niet uitgezonderd) voor wie het warm, dorstig en h e e l ver werd.

De officieele feesten, die Uwe Excellentie toen te Koetaradja deed organiseeren, hebben mij ruimschoots de gelegenheid gegeven de scha in te halen. Na 5 jaar Atjehdienst was ik toen voor het eerst op de hoofdplaats. Van de dikke colonnezak waren nieuwe schoenen, nieuwe patrouillepakken gekocht en de rest was in vroolijkheid versmolten. De terugreis naar Padang Tidji geschiedde op een groen reiskaartje, gehaald bij den Pl. Commandant, en een maandje later volgde ik weer licht en vroolijk onzen (nu ook al wijlen) kapitein Kaniesz langs de Tripa naar de goede oude Gajoelanden.

Vanavond mijd ik iedere pont of ander vervoermiddel en blijf angstvallig in mijn eigen bestuurd oud wagentje!

Excellentie, op 12 October lonk ik weer naar een overigens verboden oorlam op uwe gezondheid en na u nogmaals mijn eerbiedige gelukwenschen te hebben aangeboden, verblijf ik

uw oud-brigadecommandant,

Mosselman.

Dat was een brief á á n Swart.

Nu een brief v á n Swart — aan den Ambonneeschen oud-soldaat Jacob Lawalata, die op 26 Februari 1937 zijn 35-jarig jubileum vierde als ridder der Militaire Willemsorde in Jogjakarta.

Die brief aan een van zijn oude sans-grades volgt hier in fascimilé:

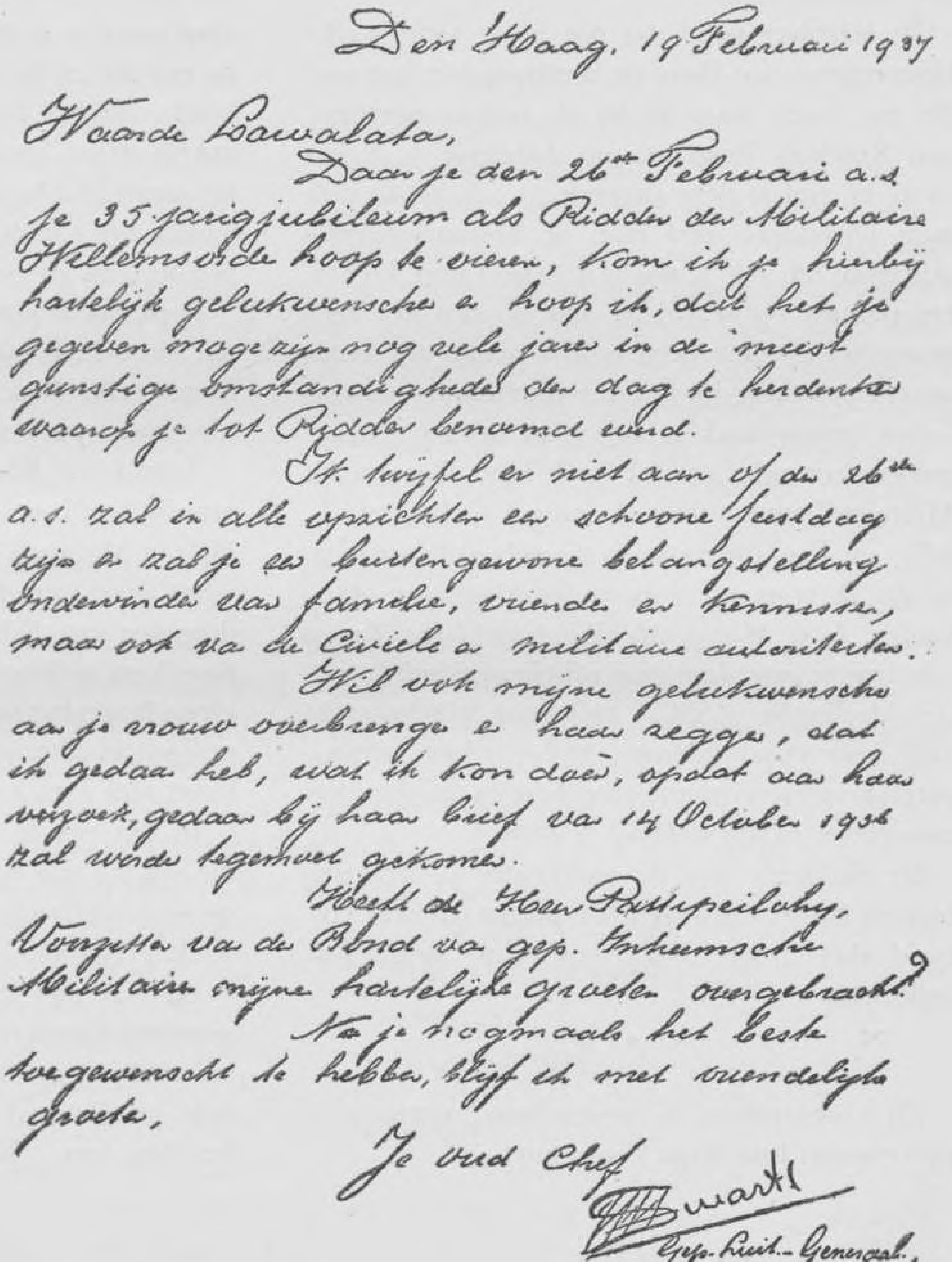

Den Haag. 19 Februari 1937

Waarde Lawalata,

Daar je den 26sten Februari a.s. je 35-jarig jubileum als Ridder der Militaire Willemsorde hoop te vieren, kom ik je hierbij hartelijk gelukwenschen en hoop ik, dat het je gegeven moge zijn nog vele jaren in de meest gunstige omstandigheden den dag te herdenken waarop je tot Ridder benoemd werd.

Ik twijfel er niet aan of den 26sten a.s. zal in alle opzichten een schoone feestdag zijn en zal je een buitengewone belangstelling ondervinden van familie, vrienden en kennissen, maar ook van de Civiele en militaire autoriteiten.

Wil ook mijne gelukwenschen aan je vrouw overbrengen en haar zeggen, dat ik gedaan heb, wat ik kon doen, opdat aan haar verzoek, gedaan bij haar brief van 14 October 1936 zal worden tegemoet gekomen.

Heeft de Heer Pattipeilohy, Voorzitter van den Bond van gep. Inheemsche Militairen mijne hartelijke groeten overgebracht?

Na je nogmaals het beste toegewenscht te hebben, blijf ik met vriendelijke groeten,

Je oud Chef

Swart

Gep. Luit.-Generaal,

Commandeur M. W. O.

Zoo hield Swart het contact met de zijnen — en vooral met de eenvoudigen, de „kleine luijden", die hem zoo voortreffelijk gediend hebben maar voor wie hij door de lange jaren heen ook altijd en overal een voortreffelijke v r i e n d bleef.

* * *

En nu — dit boek behoeft zooals elk boek een slot, een laatste zin.

De schrijver vond dat slot in de rede, welke Gouverneur van Aken, de uitnemendste bestuurder na Swart, uitsprak bij de bestuursovergave aan Residant Jongejans op Zaterdag 7 Maart 1936, en wel in deze zinsnede: „...ik betuig ook mijn bijzondere dank aan de bestuurvoerende officieren, en het is mij een behoefte er hier in het publiek op te wijzen, dat op hen een zeer zware wissel getrokken wordt, waar zij steeds naast een belangrijk militair commando een volledige bestuurstaak te vervullen hebben, en het mooiste compliment, dat ik U, Heer Gewestelijk Militaire Commandant (kolonel J. C. Bongers — d.C.) en Uw officieren op dit gebied kan geven, is, *dat ik momenteel de onderafdeelingen Alaslanden, Lam Meulo, Meulaboh en Tapa Toean* (de laatste nog door een officier bestuurde onderafdeelingen — d.C.) *volkomen rijp gemaakt acht voor civiel bestuur en dat alleen bezuinigingsoverwegingen mij weerhouden hebben om voorstellen in die richting te doen.*"

De sluitsteen van de pacificatie — achttien jaar na Swart's aftreden: de pacificatie was voltooid, het groote levenswerk van Swart was volbracht.

* * *

Zij schreven hem, zij zegden hem hun meening, zij vergaten hun Bapa Swart niet...

De naam en het werk van Swart bleven in Atjeh tot op dezen dag leven en tot in den verren goenoeng. Aan weinig namen in de rimboe is een lang leven beschoren. Velen verdwijnen met den drager en worden met hem vergeten. En toch werden zij gedragen door toeans, die voor land en volk voelden en werkten, maar die toeans-zonder-meer bleven. Vóór zij kwamen was er een andere toean en toen zij heen gingen, nam weer een andere toean hun werk over — en het leven ging voort in de gampongs en op de keudehs, op de sawahs en de ladangs en in het verre, hooge bosch. Slechts een heel enkele toean, een heel enkele naam bleef voortleven, stierf niet met al het sterfelijke in den korten indischen dag. D i e namen zijn van de uitzonderlijken, de uitverkoren bestuurders, de werkelijke vaders van een volk.

Bapa Swart was een van die zeer weinigen. En dat simpele Bapa werd de hoogste onderscheiding, welke Swart onder alle andere hooge en zeer hooge onderscheidingen verwierf...

Toen Cecil Rhodes ingevolge zijn wensch begraven werd in de wilde, afgelegen Matoppo Hills in Matabeleland en toen zijn stoffelijk overschot werd uitgedragen naar de barre rots, toen dromden van heinde en ver de Matabelen, het door hem onderworpen en neergeslagen volk, uit eigen beweging samen en zij brachten hem, den eenigen blanke, wien ooit die wonderlijke eer te beurt viel, hun koninklijken groet: Bayete!!

In dat enkele woord lag voor den eenzame, die ook na zijn dood een eenzame wilde blijven, de waarachtige belooning voor zijn groote bouwwerk... Bayete!

Zóó en niet anders zagen de Atjehers hun grootsten Gouverneur, toen zij in hún Bapa Swart tot uitdrukking brachten wat geen blanke vóór hem bereikt had en ook niemand na hem óóit bereiken kan... Bayete!!

Atjeh, pada 26 September 1933.

Menghadap
Jang moelia seripadoeka toean Besar Generaal H. N. A. Swart,
oud Gouverneur van Atjeh
di Den Haag.

Dengan segala hormat serta kemoeliaän, kami sekalian jang terseboet nama dibawah ini, dengan segala hormat dan senang hati dengan ini soerat kami memberi selamat kepada jang moelia toean Besar dengan genapnja oemoer jang moelia toean Besar jang ketoedjoeh poeloeh tahoen pada tanggal 12 October 1933.

Karena sebab jang moelia toean Besar djaoeh dengan kami sekalian, sebab itoe tidak dapat kami masing-masing datang sendiri boeat memberi dan mengoetjapkan selamat pada hari lahir jang moelia toean Besar jang ketoedjoeh poeloeh tahoen itoe, hanjalah dengan soerat ini sebagai ganti kami sekalian datang menghadap serta menoendjoekkan kehormatan kepada jang moelia toean Besar boeat memberi selamat pada hari kelahiran jang moelia toean Besar jang ketoedjoeh poeloeh tahoen itoe, serta seteroesnja kami sekalian berharap, moga-moga oemoer jang moelia toean Besar soepaja dilandjoetkan Allah hendaknja sampai berpoeloeh-poeloeh tahoen lagi.

Kami sekalian tidak loepa, tetapi selaloe ingat sekalian djasa serta kebaikkan dari jang moelia toean Besar jang doeloe-doeloe kepada kami sekalian dan begitoe djoega oentoek tanah Atjeh, tanah tempat toempah darah kami, jang moelai senang dan aman dan dapat kemakmoeran serta mendapat sekolah-sekolah (onderwijs) jang sekedarnja, jang mendjadi tiang atas ketjerdasan sesoeatoe negeri, ialah moelai semendjak didalam pemerintahan jang moelia toean Besar Gouverneur „H. N. A. SWART" ditanah Atjeh, moelai dari tahoen 1908 sampai 1918 dan seteroesnja sampai sekarang ini, itoe semoea kami pendoedoek tanah Atjeh tidak dapat meloepakan, jang tentoe djoega kami berasa, pada pehak jang moelia toean Besar tidak meloepakan, tetapi selaloe mendjadi peringatan dan kenang-kenangan djoega, bagi tanah tempat toempah darah kami (tanah Atjeh) jang doeloe oleh jang moelia toean Besar soedah beroesaha boeat memadjoekannja sampai mendjadi soeatoe negeri jang aman dan makmoer seperti sekarang ini, jang tidak kalah kalau dibandingkan dengan bahgian (gewest) lain dalam bahgian Nederlandsche Indië.

Karena itoe, biar sekalipoen jang moelia toean Besar soedah lama meninggalkan tanah Atjeh dan djaoeh dari mata sekalian kami, tetapi didalam hati kami sekalian tidak meloepakan atas sekalian djasa serta kebaikkan dari jang moelia toean Besar itoe.

Oleh sebab itoe, boeat menoendjoekkan jang sekalian kami jang terseboet dibawah ini hargakan atas djasa-djasa jang moelia toean Besar, maka pada hari ini jang bersetoedjoean dengan hari kelahiran dari jang moelia toean Besar genap 70 tahoen, bersama ini kami ada sembahkan soeatoe tanda jang mendjadi peringatan pada hari itoe, jaitoe satoe „Rookstel" jang berisi 1 tempat rokok, 1 tempat aboe dan satoe tempat korek api, sebagai tanda peringatan memoeliakan hari lahir jang moelia toean Besar, harap soepaja jang moelia toean Besar terima.

Dan seteroesnja sekali lagi kami sekalian berharap soepaja kepada jang moelia toean Besar Generaal H. N. A. SWART serta Njonja dan kaoem familie soepaja dilandjoetkan Allah oemoer oesianja, serta didjaoehkan dari segala mara-bahaja hendaknja, demikianlah pengoetjapan dan pengharapan kami sekalian.

Banjak hormat serta chidmat jang kemoeliaän
dari kami sekalian jang terseboet dibawah ini:

1.	T. Maharadja Mangkoeboemi		Zelfbestuurder Landschap	Lho' Seumawè.
2.	T. Bentara Isitia Moeda Peureudan		„ „	Gloempang Doea.
3.	T. Keudjroèën Ali		„ „	Sawang.
4.	T. Banta Lotan		„ „	Nisam.
5.	T. Tjhi' Moehammad Thajèb		„ „	Peureulak.
6.	T. Tjhi' Machmoed		„ „	Meureudoe.
7.	T. Ma E		„ „	Triëng Gadèng.
8.	T. Tjhi' Moehammad		„ „	Samalanga.
9.	T. Moehammad Basjah	wd.	„ „	Keureutòë.
10.	T. Radja Ma' Ali		„ „	Blang Mangat.
11.	T. Radja Meukoeta		„ „	Matang Koeli.
12.	T. Abdul Latif		„ „	Geudong.
13.	T. Imeum Balè		„ „	Bloeë.
14.	T. Machmoed		„ „	Tjoenda.
15.	T. Radèn		„ „	Bajoe.
16.	T. Aboe		„ „	Samakoero.
17.	T. Tjoet Lizamsjah zoon van T. Maharadja Mangkoeboemi			Lho' Seumawè.
18.	T. Radja Ma' Ali		Oelèëbalang	Boeloh Blang Ara.
19.	T. Sjahkoebat		„	Panton Laboe.
20.	T. Moehammad Nafiah		„	Blang Gloempang.
21.	T. Radja Nago		„	Boeah.
22.	T. Bintang		„	Boeloh Gampong Teungoh.

23. T. Panglima Prang Lateh	Oelèëbalang	Boeloh Raja Mantjang.
24. T. Moehammad Ibrahim	„	Moeliëng.
25. T. Ali Basjah	„	Pirak.
26. T. Moehammad Hadji bin T. Wahi	„	Matang Panjang.
27. T. Bèn	„	Ara Boengkok.
28. T. Djohan	„	Peudada.
29. T. Panglima Prang Lho'	Sjahbandar	Matang Koeli.
30. T. Hadji Moehammad Sjah		Lho' Soekon.
31. Nater Sahib	Hoofd der Voor-Indiërs	Lho' Seumawè.
32. T. Tjhi' Moehammad Djohan Alamsjah	Zelfbestuurder Landschap	Peusangan.

Atas nama sekalian jang terseboet diatas,
kami jang tersoeroeh sebagai pengoeroes,

T. MAHARADJA MANGKOEBOEMI
Zelfbestuurder Lho' Seumawè.

T. TJHI MOEHAMMAD DJOHAN ALAMSJAH
Zelfbestuurder Peusangan.

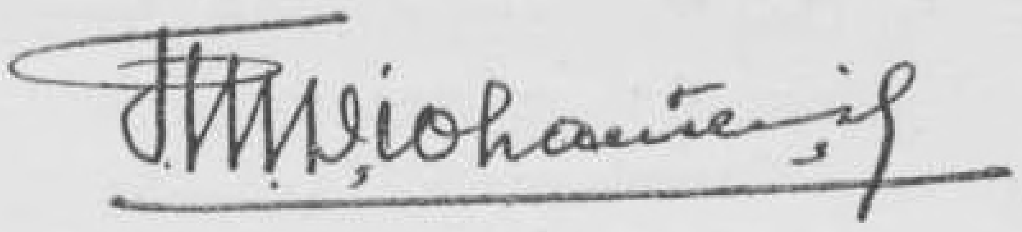

Atjeh, 26 September 1933

Aan

Zijn Edele, Zijn Excellentie Generaal H. N. A. Swart,
oud Gouverneur van Atjeh

te Den Haag.

Met alle eerbied en vereering bieden de hieronder genoemden hierbij gaarne hun gelukwenschen aan aan UHoogEdele, bij het bereiken van den 70-jarigen leeftijd op 12 October 1933.

Omdat UHoogEdele ver van ons is, kunnen wij niet persoonlijk onze gelukwenschen komen aanbieden op UHoogEdele's geboortedag en moet deze brief er voor in de plaats komen, dat wij bij UHoogEdele onze opwachting komen maken, om onze eerbied te betuigen en onze gelukwenschen aan te bieden met Uw 70ste geboortedag. En verder hopen we, dat God Uw jaren nog met tientallen moge verlengen.

Wij allen zijn niet vergeten, maar steeds indachtig alle vroegere verdiensten en weldaden van UHoogEdele jegens ons en ook voor het land Atjeh, onze geboortegrond, dat bevredigd, rustig en welvarend is geworden en behoorlijk onderwijs kreeg, dat de zuil vormt waarop de cultuur van een land rust, te beginnen met het aan het bewind komen van ZijnHoogEdele den Gouverneur H. N. A. Swart in Atjeh, vanaf het jaar 1908 tot 1918. En tot nu toe hebben wij, inwoners van het land Atjeh, dat niet kunnen vergeten, maar voelen wij diep, dat UHoogEdele niet vergeten zal worden, maar altijd zal blijven een historische persoon voor ons geboorteland Atjeh, dat door de vroegere arbeid van UHoog-Edele vooruit is gebracht tot het rustige, welvarende land, dat het nu is, dat, bij vergelijking met andere gewesten van Nederlandsch-Indië, voor geen enkel behoeft onder te doen.

Daarom, al is UHoogEdele reeds lang uit Atjeh en uit ons oog, vergeten wij niet de verdiensten en weldaden van UHoogEdele.

Om die redenen en om te toonen, dat alle hieronder genoemden UHoogEdele's arbeid op prijs stellen, bieden wij UHoogEdele op dezen dag van Uw 70sten geboortedag een teeken als souvenir voor dezen dag, namelijk een rookstel bestaande uit een sigarenkoker, een aschbak en een luciferhouder als gedachtenis ter eere van Uw geboortedag en hopen, dat U het zult aanvaarden.

En verder drukken wij nogmaals de wensch uit, dat God de jaren

van UHoogEdele Generaal H. N. A. Swart en Mevrouw en Familie moge verlengen en hen verre moge houden van rampspoed. Dat is ons aller wensch.

Met zeer veel eerbied en dienstvaardigheid
jegens UHoogEdele van ondergenoemden:

1-16. Zelfbestuurders van Landschappen.
17. Zoon van een Zelfbestuurder.
18-28. Oelèëbalangs.
29. Sjahbandar.
30. T. Hadji Moehammad Sjah.
31. Hoofd der Voor-Indiërs.
32. Zelfbestuurder 2de onderteekenaar.

In naam van alle bovengenoemden en als de uitvoerders van hun opdracht,

wg. T. MAHARADJA MANGKOEBOEMI,
Zelfbestuurder Lho' Seumawè.

w.g. T. TJHI MOEHAMMAD DJOHAN ALEMSJAH,
Zelfbestuurder Peusangan.

Uittreksel uit het stamboek van Henri, Nicolaas, Alfred SWART, geboren den 12en October 1863 te Tjibitoeng (Oost Indië).

NEDERLAND:

16 October	1880	—	bij het 8e regiment infanterie vrijwillig geëngageerd als soldaat voor zes jaren met *f* 80 premie.
16 Maart	1881	—	korporaal.
30 October	1881	—	sergeant.
16 October	1886	—	gereëngageerd voor een jaar.
21 November	1886	—	benoemd tot 2de luitenant bij het Wapen der Infanterie van het Leger in Ned.-Indië, bij Zr. Ms. besluit no. 18 van den 24 November 1886 en à la suite van het Koloniaal Werfdepôt.

INDIE:

7 Mei	1887	—	naar Oost-Indië vertrokken met het s.s. Zuid-Holland.
17 Juni	1887	—	aangekomen te Batavia.
22 Juni	1887	—	geplaatst bij het 6e Bataljon.
20 Augustus	1891	—	overgeplaatst bij het Korps Pupillen te Gombong, en in verband hiermede gevoerd à la suite van zijn Wapen.
7 April	1892	—	1ste Luitenant, met bepaling dat hij bij het Korps Pupillen geplaatst en à la suite van zijn Wapen gevoerd zal blijven.
27 October	1894	—	overgeplaatst bij het Subsistentenkader te Semarang, en in verband hiermede teruggebracht van à la suite van zijn Wapen.
29 Maart	1895	—	benoemd tot adjudant bij het 11e Bataljon.
11 December	1895	—	eervol ontheven van zijn adjudantsbetrekking en overgeplaatst bij het Subsistentenkader te Batavia.
23 Januari	1896	—	overgeplaatst bij de IIe afdeeling van het Departement van Oorlog (Hoofdbureau der Infanterie).
24 Juli	1898	—	Kapitein.
22 November	1898	—	overgeplaatst bij het 7e Bataljon.
30 Mei	1899	—	overgeplaatst bij het 12e Bataljon.
15 Mei	1900	—	overgeplaatst bij het 18e Bataljon.
6 Juli	1900	—	verleend een jaar verlof naar Europa wegens langdurigen dienst en hem het behoud van aanspraak op bevordering gedurende den verloftijd verzekerd.
18 Juli	1900	—	derwaarts vertrokken met het s.s. Lawoe.
21 Augustus	1901	—	van verlof terug met het s.s. Koning Willem III.
17 September	1901	—	geplaatst bij het 12e Bataljon.
8 Februari	1902	—	overgeplaatst bij het Iste Garnizoensbataljon van Atjeh en Onderh. en in verband hiermede à la suite van zijn Wapen.
27 Maart	1902	—	belast met het bestuur over de afdeeling XXV Moekims met de Zuidelijke nederzettingen (Afdeeling Groot Atjeh).

17 Juli 1902 — ontheven van het bestuur over de onderafdeeling Sagi der XXV Moekims en Zuidelijke nederzettingen en belast met het bestuur over de onderafdeeling Poeloe Raja met den titel van Civiel Gezaghebber.

12 October 1903 — 1e eervol ontheven van het bestuur over de onderafdeeling Poeloe Raja onder dankbetuiging voor de door hem aan den Lande bewezen goede diensten; 2e. belast met het bestuur over de onderafdeeling Lho' Seumawè, Afd. Onderh. v. Atjeh, met bepaling dat deze opdracht als een tijdelijke moet worden aangemerkt.

24 October 1903 — *buitengewoon bevorderd* tot Majoor en zulks wegens uitstekende daden en uit daden gebleken buitengewone militaire talenten.

4 Juni 1904 — goedgekeurd zijn overplaatsing bij het 12e Bataljon.

3 Maart 1905 — tijdelijk belast met het Civiel en Militair Gezag in de residentie van de Zuider en Oosterafdeeling van Borneo, en in verband hiermede gevoerd à la suite van zijn Wapen, en zulks op eene bezoldiging van *f* 1250 's maands en de verder aan de betrekking van resident van dat Gewest verbonden wettige voordeelen, met bepaling dat hij voorschreven functiën zal uitoefenen onder den titel van Civiel en Militair Resident der Zuider en Oosterafdeeling van Borneo, en dat voor den duur der hoogerbedoelde opdracht zijne militaire inkomsten stilstaan, blijvende hem evenwel het genot van vrije geneeskundige behandeling voor zich en zijn gezin verzekerd.

3 April 1905 — eervol ontheven van het bestuur over de onderafdeeling Lho' Seumawè (Afd. Onderh. van Atjeh) onder dankbetuiging voor de door hem aan den Lande bewezen diensten.

24 October 1905 — Luitenant-kolonel, met bepaling, dat hij ook in zijn nieuwen rang tijdelijk met het Civiel en Militair Gezag in de residentie Zuider en Oosterafdeeling van Borneo belast en bij zijn Wapen à la suite gevoerd zal blijven.

9 Juli 1906 — krachtens de bevoegdheid bedoeld bij art. 43 van het Reglement op het beleid der Regeering in Ned.-Indië, met ingang van 3 September 1906 tijdelijk belast met het Civiel en Militair Gezag in het Gouvernement Celebes en Onderhoorigheden en zulks op eene bezoldiging van *f* 1500 's maands en de verder aan de betrekking van Gouverneur van Celebes en Onderh. verbonden wettige voordeelen, met bepaling dat hij zijn nieuwe functiën zal uitoefenen onder den titel van Civiel en Militair Gouverneur van Celebes en Onderh. tevens Militairen Commandant van Menado en Timor en Onderh. en dat voor den duur der hoogerbedoelde opdracht zijne militaire inkomsten stilstaan, blijvende hem evenwel het genot van vrije geneeskundige behandeling voor zich en zijn gezin verzekerd en blijft hij in verband daarmede gevoerd à la suite van zijn Wapen.

4 Mei 1908 — Onder dankbetuiging voor de vele en gewichtige diensten door hem in zijn functiën van Civiel en Militair Gouverneur van Celebes en Onderh. tevens Militairen Commandant van Menado en Timor en Onderh., zoowel op militair als bestuursgebied bewezen, benoemd tot Militairen

Commandant van Atjeh en Onderh., tevens Gouverneur van dat Gewest, en zulks op de daartoe staande bezoldiging van *f* 1500 's maands en de verder aan die betrekking verbonden wettige voordeelen, met bepaling dat hij voorschreven functiën zal uitoefenen onder den titel van Civielen en Militairen Gouverneur van Atjeh en Onderh. en dat zoolang hij de betrekking van Gouverneur van Atjeh bekleedt, zijne militaire inkomsten stilstaan, blijvende hem evenwel het genot van vrije geneeskundige behandeling voor zich en zijn gezin verzekerd.

10 Juni 1908	—	het bestuur over Atjeh aanvaard.
31 Maart 1909	—	*buitengewoon bevorderd* tot Kolonel, en zulks wegens uitstekende militaire daden en uit daden gebleken buitengewone militaire talenten, blijvende hij gevoerd à la suite van zijn Wapen.
18 November 1911	—	Generaal Majoor.
6 September 1912	—	Luitenant Generaal.
12 Augustus 1918	—	met ingang van 2 September 1918 benoemd tot Vice President van den Raad van Ned.-Indië en eervol ontslag uit Hr. Ms. militairen dienst verleend, onder dankbetuiging voor de vele en gewichtige diensten door hem aan den Lande bewezen onder toekenning van een pensioen van *f* 9000 per jaar, met bepaling dat dit pensioen niet wordt genoten gedurende den tijd als Vice President van den Raad van Ned.-Indië doorgebracht.
4 Januari 1922	—	op zijn verzoek eervol ontslag uit 's Lands dienst verleend, en zulks onder hernieuwde dankbetuiging voor de vele en gewichtige diensten door hem aan den Lande bewezen.

GEDANE VELDTOCHTEN, BEKOMEN WONDEN, UITSTEKENDE DADEN, BIJZONDERE VERRICHTINGEN EN ONTVANGEN BELOONINGEN.

Bij den tocht naar de Boekit Roembiah (Edi) Atjeh, schotwond linkerbovenarm, den 11 Juni 1890

1890, 1898, 1899, 1900, 1901, 1902, 1903, 1904,	Krijgsverrichtingen tegen Atjeh.
1905, 1908, 1909, 1910, 1911, 1912, 1913, 1914, 1915, 1916,	Krijgsverrichtingen in Atjeh.
1905, 1906,	Krijgsverrichtingen in de Doesoen- en Dajaklanden.
1906, 1907,	Krijgsverrichtingen in Celebes.
1908	Krijgsverrichtingen in het Gouvernement van Celebes en Onderhoorigheden.

Benoemd tot *Ridder der 4e klasse van de Militaire Willemsorde* terzake zijner verrichtingen bij verschillende ontmoetingen met den vijand in Atjeh gedurende het jaar 1890 — Kon. Besluit dd. 30 Augustus 1891 no. 2.

Eereteeken voor belangrijke krijgsbedrijven 1873-1890 Atjeh; 1906-1910 Atjeh; 1905-1908 Zuid Celebes; 1905-1909 Kleine Soenda-eilanden.

Toegekend een som van *f* 825 als belooning voor het vertalen in de Maleische taal: Het Uittreksel uit de Recrutenschool benevens voornaamste plichten en gedragregels van den soldaat, den groepscommandant in het gevecht, besluit no. 13 dd. 15 Sept. 1898.

Bij de bestorming van de kampong Bambi (Pedië, Atjeh) schampschot boven het rechterslaapbeen den 8 Mei 1899.

Bij het nemen van de versterkingen op den Glé Risé (Atjeh) bloedbuil buik door steenworp den 21 November 1899.

Bevorderd tot *Ridder 3e klasse van de Militaire Willemsorde* als hebbende zich onderscheiden bij de krijgsverrichtingen in Atjeh en Onderh. gedurende het tijdperk van 1 Juni 1899 tot 31 December d.a.v. Kon. Besluit dd. 13 Juli 1900 no. 29.

Het onderscheidingsteeken voor langdurigen Nederlandschen dienst als officier toegekend 6 December 1901.

Bevorderd tot *Commandeur in de Militaire Willemsorde* als hebbende zich onderscheiden bij de krijgsverrichtingen op het eiland Soembawa gedurende het tijdvak van 16 Februari tot 9 Mei 1908, Kon. Besluit dd. 2 September 1909 no. 41.

Benoemd tot *Ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw,* Kon. besluit dd. 1 Mei 1909 no. 7.

Bevorderd tot Adjudant in buitengewonen dienst van H.M. de Koningin, Kon. Besluit no. 65 dd. 7 April 1916.

Benoemd tot *Grootofficier in de orde van Oranje Nassau,* Kon. Besluit van 27 Aug. 1921 no. 49.

EERSTE ONDERSCHEIDING ALS TWEEDE LUITENANT:

Ingedeeld als 2e luitenant bij het expeditionnaire 6e Bataljon Infanterie te Idi.

Op den 11 Juni 1890 bij den aanval op de vijandelijke stellingen op den linkeroever van de Idi-rivier drong hij het eerst de op den top der Roebia gelegen en zoo goed als tot het laatste oogenblik verdedigde versterking binnen, werd een oogenblik later gewond — schot door de spieren van den linkerbovenarm — liet zich verbinden en nam onmiddellijk daarop, aan het hoofd van zijn sectie, weder aan de verdere krijgsverrichtingen deel. — Benoemd tot Ridder der M.W.O. 4e kl.

TWEEDE ONDERSCHEIDING ALS KAPITEIN:

Vermeestering van de vijandelijke stellingen achter de Paseirivier, als commandant van een compagnie van het 12e Bataljon Infanterie.

Op 21 Juni 1899 gedurende de krijgsverrichtingen in Geudong ter ondersteuning van de marechaussee met zijn compagnie naar de voorste linie gezonden en op de sterk gezwollen Paseirivier stuitende, ondanks het hevige op korten afstand afgegeven vijandelijke vuur, dadelijk op energieke wijze maatregelen te treffen tot den rivierovergang. Vervolgens de rivier over te steken en op den rechteroever een 17-tal militairen om zich verzameld hebbende, met veel beleid en stoutmoedigheid den

overmachtigen vijand door een flankaanval met groot verlies uit zijn Zuidelijker gelegen stelling te verdrijven en zich daarna in de veroverde positie te handhaven in afwachting van de komst van meerdere troepen.

Vermeestering van de vijandelijke stelling op den Glé Risé.

Op 21 November d.a.v. zijne compagnie beleidvol en met groote onverschrokkenheid aan te voeren bij den aanval op de zeer sterke en door den vijand hardnekkig verdedigde stelling.
Benoemd tot Ridder der M.W.O. 3e kl.

DERDE ONDERSCHEIDING ALS KOLONEL:

Voor de wijze waarop hij zich in de jaren 1905, 1906, 1907 en begin 1908 heeft gekweten van de zware taak van Civiel en Militair Resident in de Zuider en Oosterafdeeling van Borneo en van Civiel en Militair Gouverneur van Celebes en Onderh. en voor de uitstekende daden van moed, beleid en trouw door hem als aanvoerder en algemeen leider van verschillende operatiën en gevechten in die gewesten bewezen.
Benoemd tot Commandeur der M.W.O.

Andere aanteekeningen op den Staat van Dienst, geteekend op 30 September 1918 door Luitenant Generaal van Rietschoten als Legercommandant:
Vader: Klaas.
Moeder: Cornelia, Maria, Johanna Marin Gouay.
Geboren: 12 October 1863 Tjibitoeng (O. Indië).
Behept met myopisch astigmatisme van 3/4 D. op beide oogen.
Gehuwd den 22en Mei 1901 met mej. Victorina, Maria, Geertruida, Stadlmair oud 23 jaar.

Geraadpleegde boeken, brochures, artikelen, enz.

Artikelen in dagbladen, tijdschriften e.d.
J. J. Bekaar — Hoe wij Insulinde besturen (1913).
A. de Braconier — Gouverneur H. N. A. Swart, Ind. Gids 1911.
Dr. R. Broersma — Atjeh als land voor handel en bedrijf.
H. Colijn — Politiek Beleid en Bestuurszorg in de Buitenbezittingen.
H. T. Damsté — Drie Atjehmannen; Kol. Tijdschr. '36, '37, '38.
J. B. van Heutsz — De onderwerping van Atjeh.
C. D. E. J. Hotz — Beknopt geschiedkundig overzicht van den Atjehoorlog.
Dr. P. van Hulstijn — Van Heutsz en de Buitengewesten (1926).
Indisch Militair Tijdschrift met Extra Bijlagen; verscheidene jaargangen.
J. Jongejans — Land en Volk van Atjeh.
E. B. Kielstra — De vestiging van het Ned. Gezag in den archipel (1920).
Koloniale Verslagen.
Dr. G. Kuperus — Het Cultuurlandschap van West Soembawa (1937).
J. C. Lamster — Het daghet in den Oosten, Ind. Gids 1938.
idem — Atjeh voor en na de pacificatie, Haagsch Maandbl. 1928.
idem — J. B. van Heutsz.
J. Langhout — Economische Staatkunde in Atjeh (1923).
C. Lulofs — Onze politiek tegenover de buitenbezittingen (1908).
Maandverslagen.
J. W. Naarding — Het conflict Snouck Hurgronje, van Heutsz, van Daalen (1938).
Pabst — O.I. Krijgsverrichtingen VI en VII, K.M.A. 1904.
Patrouilleverslagen en Rapporten.
H. J. Schmidt en M. H. du Croo — Marechaussee in Atjeh (1943).
Dr. J. M. Somer — De Korte Verklaring.
idem — Vestiging, doorvoering en consolidatie van het Nederlandsch gezag in Ned. Indië.
Prof. dr. C. Snouck Hurgronje — Verspreide Geschriften IV (I, II).
Dr. F. W. Stapel — Geschiedenis van Ned. Indië, deel V.
L. van Vuuren — Celebes in vijftig jaar, Ind. Gids, Febr. 1929.
De Wekker-artikelen (1907).
H. C. Zentgraaff — Atjeh.
idem — Sumatraantjes.

9029/63